

55983
93/99 F1 H79

2005/3

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXIII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXIII. évfolyam • 3. szám
2005. június

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrtf.hu/honisme.htm
INDEX 25387 E-mail:
bartha.eva@hnm.hu

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális
Örökség
Minisztériuma

és a
Nemzeti Kulturális
Alapprogram

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1500 Ft,
fél évre 750 Ft,
az egyes számok ára 300 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletlági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

Nyomdai előkészítés:
Geiger Annamária,
Halminé Bartó Anna, Kovács Gyula

Készült:
az EIO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Becker Leonóra polgármester, Palkonya
Bogdán Lajos népművelő, Szeged
Borsy Judit levéltáros, Pécs
Forróné Virágh Zsuzsanna iskolaigazgató,
Esztergom
Füzes Miklós dr. történész, Pécs
Halász Péter főtanácsos, Budapest
Horváth Géza dr. könyvtáros, Tatabánya
Kalmár Lajos fotóművész, Pécs
Kálózdi Tamás dr. ny. osztályvezető főorvos, Pécs
Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Lantos Miklós fotóművész, Pécs
Lábadai Károly dr. egyetemi docens, néprajzkutató,
Gödöllő
Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna,
ny. gymn. igazgató Csepreg
Lökös Péter egyetemi docens, Piliscsaba
Léránt Zsuzsa egyetemi hallgató, Budapest
Nagy Gábor tájegységvezető, Pécs
Ódor Imre dr. levéltárigazgató, Pécs
Pálfy G. István újságíró, Budapest
Pálkovács István tanár, Temesvár
Rác Sándor ny. tanár, Makó
Romhányi András népművelő, Budapest
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
Simor Ferenc dr. ny. főállatorvos, Siklós
Simor Ferencné dr. Bokody Éva tájházvezető,
Siklós
Simor Zoltán dr. körzeti főállatorvos, Pécsvárad
Szobolcsik Andrea tanuló, Encs
Szopkó Dóra tanuló, Encs
Takács András szerkesztő, Budapest
Takács Gyula ny. megyei tanácselnök-helyettes,
Pécs
Tóth József dr. ny. tanár-helytörténész, Budapest
Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc
Várnai Ferenc dr. népzenekutató, Pécs
Vas István ny. gimnáziumigazgató, Szigetvár
Vonyó József egyetemi docens, Pécs
Zagy Ferencné középiskolai tanár, Encs
Zika Klára szerkesztő, Budapest
Zsíros Gábor Márk tanuló, Encs

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón *Kalmár Lajos*, a pécsi Széchenyi-teret
ábrázoló, felvétele látható

TARTALOM

Élhető városért dolgozom. Dr. Toller Lászlóval, Pécs Megyei Jogú város polgármesterével beszélget <i>dr. Simor Ferenc</i>	3
---	---

ÉVFORDULÓK

Jancsó Elemér emlékezete (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	7
Asztalos P. Kálmán emlékezete (<i>Rácz Sándor</i>)	9

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Baranyaszentlászló. Budai Györgyné igazgatóhelyettessel beszélget <i>Takács András</i>	11
--	----

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>Németh László</i> : A magyarságtudomány feladatai	17
A helytörténet és a heraldika a közösségi identitás szolgálatában (<i>Dr. Ódor Imre</i>).....	21
A honismeret oktatása egy esztergomi iskolában (<i>Forróné Virágh Zsuzsanna</i>)	24

HAGYOMÁNY

Az Irgalmasság diadala. Emlékezés Kanizsai Dorottyára (<i>Zika Klára</i>)	26
Batthyány Kázmér, Siklós „várura” (<i>Dr. Fűzes Miklós</i>).....	29
A Drávaszög (<i>Lábadi Károly</i>)	32
A villányi borvidék (<i>Becker Leonóra</i>).....	35
Moldvai csángók a baranyai Egyházaskozáron (<i>Halász Péter</i>)	37
A Baranya megyei népzene gyűjtés (<i>Dr. Várnai Ferenc</i>)	44
Baranya népi műemlékei (<i>Takács Gyula</i>)	49
Önkéntes néprajzi gyűjtők Csepregen és a környező településeken (<i>Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna</i>)	52

EMLÉKHELYEK

Kishegyes – a szabadságharc „utolsó győztes csatája” (<i>Romhányi András</i>).....	58
Természetvédelem Baranyában (<i>Nagy Gábor</i>).....	61
A Zengő természeti értékei (<i>Dr. Simor Zoltán</i>)	67
Baranya megye tájházai és helytörténeti gyűjteményei (<i>Dr. Simor Ferencné</i>).....	70

TERMÉS

Baranya várvédő hősei (<i>Vas István</i>)	78
Nemesek a török hódoltság utáni Baranyában (<i>Dr. Ódor Imre</i>)	84
Baranyai uradalmak a XVIII-XX. században (<i>Borsy Judit</i>)	89
Lenau és a magyarság (<i>Pálkovács István</i>)	95
Fürdőkultúra Baranyában (<i>Dr. Kálózi Tamás</i>)	101

KRÓNIKA

Csoóri Sándor életosztónzói üzenete (<i>Pálffy G. István</i>)	105
Dr. Barsi Ernő, az „aranyember”, 85 éves (<i>Léránt Zsuzsa</i>)	106
Honismereti tevékenység Baranyában (<i>Dr. Simor Ferenc</i>)	108
Rákóczi nyomában (<i>Zagyai Ferencné – Szobolcsik Andrea – Szopkó Dóra – Zsíros Gábor Márk</i>)	110
Emléktáblát kapott Váry Gellért (<i>Bogdán Lajos</i>)	111
A csúzi csoda (<i>Dr. Tóth József</i>)	112
Szakkörből a szakirodalomba (<i>Kerekgyártó Mihály</i>)	113
<i>In memoriam</i>	
Perics Péter (<i>Dr. Simor Ferenc</i>)	114
Dr. Szita László (<i>Vonyó József</i>)	115

KÖNYVESPOLC

Dr. Bedécs Gyula: Horvátország és tengerpartja (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	118
Eine Unterredung gegen die Türken – Traktus Mohácsról (<i>Lökös Péter</i>)	120
Körmendi Géza: A Tatai Gimnázium Névtára 1765–2002 (<i>Dr. Horváth Géza</i>)	121
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	122

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé teszi a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (flopy) lemezen** küldi el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

Élhető városért dolgozom

Dr. Toller Lászlóval, Pécs Megyei Jogú Város polgármesterével beszélget *dr. Simor Ferenc*

Pécsi vezetőként hogyan éled meg azt, hogy Pécs olyan város amelyre kétezer év távlatából tekintsz vissza, mint Pécs város polgármestere?

Elsősorban mint pécsi lakos és nem mint Pécs polgármestere találkozom a város történelmével, amely azért túlmutat a kétezer éven, hiszen kétezer éve bizonyíthatóan város, Nemeskürty tanár úr kutatásai szerint is. Ebben a kérdésben igazán az a szép, hogy ez a kétezer év megfogható, minden egyes évszázada és történeti kora kézzel megtapintható. Az avar kortól az ókeresztényekig, az avar kori emlékek, a bazilika kövei, a középkori bazilika kövei, az iszlám emlékek, a barokk, Mária Terézia kora, a szecesszió, a XX. század nagy terméke a Bauhaus is jól látható, érzékelhető, megtapintható. Az ember szinte az ujjain érzi a történelmet. Ez kevés városban adatik meg, és ha kicsit tud is azokról a kövekről, hogy mi volt mögöttük, akkor nagyon jó érzés pécsinek lenni. Akiben van romantikus hajlam, akiben van egy kis érzelem, az a kövekben érzi azt a melegséget, amit az ember alkotott és az ember által jött létre.

Nagyszerű dolog, hogy egy pécsi ilyen szeretettel tud beszélni a városáról. Kötődésed mikor kezdődött városodhoz?

Én azon „tűke” családhoz tartozom, akinek van egy sötét folt a múltján, hiszen egész családom harmadízigen pécsi, mindig volt a családnak legalább egy „tőke” szőlője, innen a „tűke” elnevezés. Ebből a sorból én kilógok, hisz a két testvérem Pécsen született, de egy furcsa román és egy budapesti munkavállalás okán én Budapesten születtem. Budapesti tartózkodásom pár hónapos koromig tartott, de itt rázódtam vissza a rendes családi kerékvágásba 1950 végén, 1951 elején, ami annyit is jelent számomra, hogy csecsemő koromtól érzem, értem ezt a várost. A családom ide kötődik, én szigeti úti, szigeti városrészi gyerek voltam, amely városrész a legtovább őrizte meg a romantikáját, míg el nem nyelte az uránváros és az Egyetemváros a Mezősi utca és a Huszár utca szűk sikátorait. Mindez önmagában is romantika volt: a régi udvarok, a kovácsműhely a szomszédban, az első fagyaltüzem Pécsen a Szigeti úton, ami körülvelt gyermekkoromtól kezdve. Itt jártam az első általános iskolát is, hiszen akkor álltak még a hadapródiskola elhagyott épületei, oda jártunk tornaterembe, ahol dédapám korábban a hadapródiskola testnevelő-tánc- és illemtanára volt. A szomszéd épület, amely egy kaszárnya jellegű létesítmény, volt az első általános iskolánk. Köves udvarát gesztenyefák árnyékolták, itt végeztem az első három osztályt. Kodály Zoltán sógorője volt a tanító nénim a második osztályban. Mindig találkoztam valamivel, ami hírességekkel, meghatározott történelmi korról volt kapcsolatos. A megbúvó Barbakán-árok környékén a Vörös Meteor pályára jártunk korcsolyázni. A régi Pécs mellett már ott volt az új gondolkodás. Ahogy nőttünk, a régit egyre jobban megismertük és ez tényleg adott egy életre szóló kötődést.

Ezek után valóban elmondhatod, hogy pécsi „tűke” vagy. Egy korábbi beszélgetés során megtudtam, hogy neves személyiségek is éltek családotokban, illetve őseid között, rokonságokban.

Nem ismertem, de bizonyított, hogy Virágh püspök úr, akinek kanonok-plébánosa nekem anyai ágon egyik nagybátyám. Tőle származó emlékünk egy családi ereklje, egy kanonok-gyűrű. Nem hordja senki, én őrzöm, mint a legidősebb gyermek a családban. A dédapám is híres embernek számított annak idején sportteljesítménye alapján, a város jobb köreiben. Az akkori kardvívó szakosztályt alapították meg az 1920-as években, többségükben, régi katonatisztek. Ő volt a mestere Tersánszki Ödön kardvívó olimpiai bajnoknak. Így a sportos múlt is fellelhető a családban. Ismertem személyesen Steimetz doktort (aki annak a bizonyos Steimetz kapitánynak testvére volt), szintén a vívás atyja és nagy magyar menedzser a háború előtti és utáni években. 16 évesen játszottam a Pécsi Dózsában több, azóta híressé vált játékosossal. De, hát nem csak a sportban voltak családomnak híres figurái, hiszen Rajczi tanár úr, aki a Nagy Lajos Gimnáziumban történelmet, Árvai Jenő bácsi, aki szintén történelmet tanított és aki sokat tett azért, hogy jogász legyek, vagy aki ellen nem tudtam semmit tenni azért, hogy ne legyek jogász – nem is tudom, hogy melyik megfogalmazás a jó? Sávolyi Laci bácsi, aki szintén a Nagy Lajos Gimnáziumban tanított, Tüskés Tibor, aki a Janus Pannonius Gimnázium

ziumban okított magyarra. Tehát számos olyan kapcsolat volt, ami a régi és az új Pécsset összekötötte életemben.

Mikor érezted először, hogy szereped lehet Pécs város vezetésében?

Ezt sok munka és sok feltétel előzte meg. Kellott hozzá a rendszerváltás körüli politikai környezet. Az 1990-es években sajátos ellentmondás alakult ki: a negyvenes generáció kimaradt a vezetésből, amire felépítette önmagát, addigra jött a rendszerváltás és ebben volt akinek volt helye és volt akinek nem. Volt aki tudatosan építette tovább magát és volt aki ki állt. Én a továbbépítés mellett döntöttem és amikor önkormányzati képviselő lettem, akkor már sejlett, hogy valami lesz. Ahhoz, hogy polgármester legyek, kellett egy csapat, amelyik segít és hisz abban, hogy szeretem a várost és tudok is tenni érte. Támogatásomat úgy tekintem, ami sokat jelent, hiszen ha valakit 70% támogatottsággal választanak meg polgármesternek, az már mond valamit.

Indulásodkor milyen terveket fogalmaztál meg gazdasági, kulturális és szociális téren? Egyáltalán voltak ilyen terveid melyek a munkádban és a törekvéseidben befolyásoltak?

Mi hajszál pontosan megfogalmaztuk, hogy mit szeretnénk ebben a városban. Megfogalmaztuk azt, hogyan szeretnénk és pontosan el is számoltunk mindennel, hogy mit tettünk a városért. Mert így becsületes a köztevékenység. Meg tudtuk fogalmazni, hogy milyen városunk van és azt is tudjuk, hogy milyen várost akarunk. De volt egy hatalmas váltás a város életében, ami egybeesett a rendszerváltozással, ez pedig a bányászat és a könnyűipar megszűnése, a munkahelyek drámai elvesztése. Pillanat alatt szétesni látszott minden, és ehhez képest kellett egy új várost megfogalmazni. Én magam és barátaim abból indultunk ki, hogy ennek a városnak van egy kétezer éves történelme, ami azt mutatta meg, hogy mire alkalmas ez a város. Hadí utak nem vezettek erre, ezért csak logisztikai csomópont volt, ami szolgálta a távollévő hadakat. Mindig a tudomány, a kultúra városa volt. Ez így volt a rómaiak és az őkereszténység idején is. Az ideérkező magyarság is felfedezte magának a várost. Az első püspökség, az első bazilika Magyarországon és rá háromszáz évre az első magyarországi egyetem, amely kérészetű volt ugyan, de az első püspököknek nagy kihívás volt, hogy az egyetem szellemét és szerény vagyonát, épületeit megőrizték a késői utókorok. A törökök sem tettek másként, mert vallási, kulturális és oktatási központként kezelték ezt a várost. És a német betelepülők, amikor ideérkeztek a 150 éves török uralom után, ők sem találtak jobb kitörési pontot a városnak. Hozzáteszem, mindig is kereskedőváros volt ez a település, hiszen 50 000 főt is elérte a lakosság létszáma még a török időkben is. A Tettey-pataknál mindig Európa hírvő városok voltak. Ezekben a városokban a bosnyákok, a törökök, a horvátok, a magyarok, szerbek mind-mind megfordultak ezek a nemzetiségek.

Mi tehát azt a legkisebb többszöröst kerestük meg, amely visszavezetett az ősidőkhöz. Az éghajlat, a domborzat a városangulat, a történelmi hagyományok megalapozták a jövőt. Kevesen tudják, hogy a bécsinél nagyobb volt a középkori városfal, tehát Bécs városánál nagyobb volt Pécs alapterülete. A várfalat Kinizsi Pál újította fel, így kerültek elő annak idején az első ókori sírkamrák, amelyeket nem tudtak akkor azonosítani. Voltak, amelyeket kiraboltak, voltak, amelyeket egyszerűen békén hagytak. És ha ez volt a város szelleme, akkor a késői utódoknak tudniuk kell, hogy mi a teendőjük. Ha van egyeteme a városnak, akkor fejlesztjük az egyetemet, ha kereskedelemre alkalmas a város, akkor a kereskedelem jellegét erősítjük. Ehhez adtunk ingatlanokat, adókedvezményeket. Az egyetemnek egyetemhez közeli kultúrát kellett nyújtani, mint például tervező, oktató, szakképzési háttér. A megyehatárokon túlról jöttek ide a diákok egyetemekre, a gimnáziumokba, a szakképző iskolákba, tehát ezeket is erősítettük. A százéves bányászkodás után visszatértünk ahhoz az ősi kultúrához, amiből mindig is élt a város és túl tudta élni a történelmi korokat. Pécs túlélő város is volt. Ormos Máriának elévülhetetlen érdemei voltak, annak idején, amikor még az univerzitás gondolatát is tagadták, ő már akkor megalkotta első csíráját az universitásnak. Egy integrált egyetem az jobban tudott együttműködni, bővülni, gyarapodni. A Pécsi Tudományegyetem jelenleg Magyarország legnagyobb egyeteme, ezt tudni kell! Ez különösen akkor érdekes, amikor elmondjuk, hogy 1998-ban 12 500, 2005-ben már 32 000 hallgatója van az egyetemnek. Azt is szeretném hangsúlyozni, hogy át tudtuk állítani a város értelmiségét.

A távfűtés alapvető gond volt, elhatároztuk, hogy viszonylag olcsóbb, élhetőbb lakásokat próbálunk csinálni. Elindítottuk a korszerűsítést, 1995-ben 258 lakás volt távfűtésre korszerűsítve, mára 28 000 lakás készült el és ebből 4500-5000 panellakás hőszigetelését is elvégeztük.

Ez azt jelenti, hogy az ott lakók pénzt kapnak vissza megtakarításként a fűtési szezon végén. Persze, nem vagyunk még készen ezekkel a feladatokkal.

A közlekedés is sok gonddal jár ezeken a dombos vidéken. A villamos megszűnt, jobb buszok kellett, ezért elindítottuk a Mercedes-programot. Azt is el kell mondjam, Pécsre lehet jönni ma már repülőgéppel is. Százéves álmuk volt a pécsieknek, hogy rendes repülőtérük legyen. A mecsekaljai repülőtér megszűnt, a pogányi hamar bezárta kapuit a civil közlekedés előtt. Ma már van egy európai mércével is értelmezhető korszerű repülőtérünk és Pécs város ma már nem megközelíthetetlen. Egyszóval, vannak kitörési pontjaink, ezeket jól kell értelmeznünk. Visszatérünk az őseink által jól megélt feltételek közé és egy éilhető várost fogunk alkotni, amely saját tehetségére épül, de természetesen külső forrásokra is számíthat a fejlődéshez.

Jól tudom-e, hogy készül Pécs város nagymonográfiája?

Nagyon sok kutatás folyt a városban: levéltárban, a könyvtárban, az egyetemen (geográfiai, flóra, fauna tekintetében), de valamennyi szétszórta, széttagolta, elaprózva és természetesen a kutatók érdeklődésétől és adottságaiktól függő mélységig. Jól megkutatott az őskor és az ókor, de az újkor alig feldolgozott. A középkor ugyancsak jól feldolgozott, köszönhetően a török történetírásnak. Mária Terézia és kora évenként változó részletességgel áll rendelkezésre. Ezért határoztuk el, hogy létrehozunk egy szerkesztőbizottságot, ami összefogja ezeket a kutatásokat. Pécs történetét meg kell írni, egyszer vázlatosan, másodsor pedig nagyon mély részletességgel. Felkértem a Pécsi Tudományegyetemen dr. Vonyó Józsefeket, hogy álljanak neki Pécs részletes történetének megírásához. Megkértem dr. Tóth József urat, az akkori rektort, kezdje el bemutatni a Mecseknek és környékének valamennyi földalatti, földfelszíni, éghajlati és az ehhez kapcsolódó biológiai történetét. A munkálatok elindultak, kíváncsian várom az eredményt, mert eddig mindig az volt a gond, hogy nincsen pénz. Én mindig azt mondtam, mindig van annyi pénz, amennyi erre a feladatra szükséges. Ilyen kutatási megbízást korábban nem kapott senki, remélem, hogy hamarosan beírunk nagy tervünk.

Pécs is pályázik több magyar város mellett a kultúra fővárosa címre. A többi pályázóval szemben – megítélésem szerint – jelentős az esélyetek. Megosztanád velünk azokat a szempontokat, melyeket nagyon ügyesen kell majd menedzselnetek, hogy biztos befutók lehessetek?

Megítélésem szerint, előbb-utóbb értékvtáltást kell ennél a pályázatnál végezni. Én hiszem, hogy nem a fővárosnak kell ezt a címet elnyernie. Egyszer már a valós kulturális szempontokat kell érvényesíteni és a decentralizációt valakinek Magyarországon végre kell hajtani. A kultúra különösen alkalmas erre, hiszen jelentős történeti, kulturális és kultúrában felnőtt városai vannak ennek az országnak. Hozzáteszem, hogy Győr az a város, amelyik talán a legközelebb áll hozzánk, ahol óriási váltás volt. Meglepő módon, ott már egészen másként értelmezik a kultúrát. Vagy Miskolc, ahol szeretnék a kulturális kihíváson keresztül elérni, amit mi már teljesen befejeztünk. Debrecen sajátos kultúrát, kálvinista egyházi kultúrát állít középpontba, azaz nyitni akar Kelet felé. Érdekes a kálvinizmus és az ortodoxia találkozása ezzel a gondolkörrel. Szeged úgy gondolta, együtt testesítjük meg a dél-dunántúli régiót és azt a kultúrmissziót és transzformációt, ami lezajlott a két nagy déli város és a Balkán, illetve a délszláv országok irányába. Szerintem ez az út járható, ha valamilyen célt tudunk adni a kulturális fővárosnak. Elképzelhető, hogy lesznek jelentős európai csatlakozási tárgyalások, amikor a 2010-es esemény indul. El kell tehát gondolkodnunk, hogy merre tovább? Mi, arra alapoztuk vállalásunkat, hogy nyugat és dél között van egy ütköző kultúra, ami integrálta városunk valamennyi kultúráját, a városban élők kilenc nemzetiséggel együtt. Ezek a nemzetiségek minden gond nélkül, a legnagyobb egyetértésben éltek együtt a városban 2000 éven keresztül. Innen volt a legkevésbé deportálás is Magyarországról, mert megvédték egymást, amennyire lehetett. Mi, azt fogalmaztuk meg, hogy a kultúrmisszió híd a Balkán felé, befogadjuk ezt a kultúrát és integrálni tudjuk Európába és ettől sajátos a mi pályázatunk. Ily módon, ezt a pályázatot a történelem írta, nekünk csak le kellett másolni.

Nem kerülhetem meg, ezért megkérdelem, hogyan fogadtad a XXXIII. Honismereti Akadémia pécsi megrendezésének hírét?

Minden idejövő szellemi értékkel gazdagodik a város. A konferenciák kohéziós erőt képviselnek egy adott kulturális közösségen belül. Ez lehet egy egyesület, lehet egy alapítvány, a célját tekintve lehet a honismeret, lehet az orvostudomány, a történelem stb., melyeknek minden ága sok éve konferenciázik itt, mert a városnak van egy ilyen hangulata és nyitottsága. Amikor ezt felajánlották, nagy örömmel vettem, támogatást is megígértem hozzá és ezt tar-

tani is fogjuk. Fontos, hogy mások is ismerjék meg ezt a várost belülről, mert kívülről tényleg szép. Ha még az utcán, akkor lehet, hogy a lábadnál van egy kátyú de ha felnézel ott látsz egy szép szecessziós homlokzatot, azután egy másik kátyú és felpillantva magad előtt látod Gázi Kaszim pasa dzsámáját és így tovább, lenézünk, felnézünk. Tüskés Tibor írta egyszer: megyünk a városban, nézzük-nézzük a megszokott kirakatokat, felpillantunk és megyünk 50 métert és egy másik várost látunk. És ez Uránvárosban is érvényes, ahol a bejáratokon különböző állatfigurák voltak, hogy el ne tévedjenek a bányászgyerekek. Az egyik bejáratnál például gólya jelezte, hogy a gólyához kell hazamenni. Mert más város ez, ha emelt fejjel megyünk. A Honismereti Akadémián ezt be is lehet mutatni. Emelt fejjel, leszegett fejjel, más-más képet mutat a város, de ez mégiscsak ugyanaz a város.

A honismeret napszámásai szeretnék, ha az ifjúság nagyobb aktivitással venne részt a honismereti munkában. Ennek egyik megoldását az iskolai honismereti foglalkozások adhatnák. Gond viszont az, hogy sok helyen nincs hon-, és nép-, és helyismeret oktatására képzett pedagógus, másutt viszont a fakultáció ténye ad arra lehetőséget, hogy az iskolában ne is foglalkozzanak ezzel a tárggyal. Neked, mint országgnyűlési képviselőnek mi a véleményed erről?

Több, mint jó lenne, ha ezt a tárgyat nem fakultációként, hanem kötelező témaként kezelnék. Több, mint jó lenne és nem is értem, hogy miért nincs ez a kötelező tantervben. Nekünk annakidején lakóismeret elnevezésű tárgyakat tanítottak és ennek a tárgynak a keretében megismertük a városunkat és ebből az ismeretből tárgítottuk a tudásunkat a földrajzban, a történelemben. Ma ez valahogy elfelejtődik. Vannak nagyon jó iskolai kezdeményezések, pl. Pécssett iskolai városismereti vetélkedők során ismerik meg városunkat a diákok és ez nagyon jó dolog. Meg kell tudjam, ki vagyok én, ki az ősem, ismerjem meg a szomszéd utcát, ismerjem meg az egész várost, utána megismerhetem az egész világot. Visszatetsző volt számomra, hogy egy fiatal nő, egy vetélkedőn nem tudta, melyik ország fővárosa Tripoli, de mekkora bajban lett volna, ha megkérdik tőle, Karcag melyik megyében van? Lehet, hogy a pécsieket megkérdezve, általában tudnák, hogy hol van Harkány, de azt már kevesebben, hogy hol van Szigetvár, pedig az egy híres történelmi hely. Vagy, Sásdról sem tudnak sokan, pedig ez a település egy baranyai köztársaság volt egy igen rövid ideig a maga tragikomikus történetével. Polgártársaink előbb elmennek Isonzóba, meg Doberdóba, mint Szigetvárra. Talán egyszer ebben is lesz változás!?

Dr. Simor Ferenc

Pécs, Széchenyi tér

ÉVFORDULÓK

Jancsó Elemér emlékezete

Az erdélyi magyar irodalomtörténet-írás kezdeteit jelző *Bod Péter*: Magyar Athenásának (1766) megjelenése óta csaknem kettőszázötven év telt el. Ez idő alatt a magyar irodalom történetírás legjelentősebb eredményeit az 1872-ben Kolozsváron létesített Ferenc József Tudományegyetemen, majd a Ferdinánd király Egyetemen érte el. Ezekben a tudományos műhelyekben olyan iskolateremtő professzorok működtek, mint *Meltzl Hugó* (1846–1908) az ötnyelvű Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok szerkesztője, aki folyóiratával irodalmi ablakot nyitott a korabeli Európára, *Kristóf György* (1878–1965) a magyar irodalom és nyelvészet professzora és *György Lajos* (1890–1950) a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet egyik kimagasló vezetője. E tudós tanárnemzedék munkásságának méltó folytatója volt *Jancsó Elemér* (1905–1971) a Bolyai Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékvezető professzora. Születésének százéves évfordulóján e neves tudósra és tanárra emlékezünk.

A marosújvári születésű Jancsó Elemér középiskolai tanulmányait a Kolozsvári Református Kollégiumban, tragikus időszakban, 1922-ben végezte. Trianon, az erdélyi magyarságot idegen uralom alá, kisebbségi sorba kényszerítette és a továbbtanulni vágyó ifjakat is választás elé állította. Miután a Ferenc József Tudományegyetem kényszerűségeiből Szegedre költözött, a kolozsvári felekezetközi tanárképző intézetet pedig az új hatalom bezáratta, a legtöbb tanári pályára készülő erdélyi magyar ifjú a pesti vagy a szegedi egyetemre iratkozott be. Így lett Jancsó Elemér is négy esztendőn keresztül az Eötvös Kollégium tagjaként a budapesti tudományegyetem magyar-francia szakos diákja, majd két évig a párizsi Sorbonne hallgatója.

Romániában azonban a pesti egyetemen szerzett diplomáját nem ismerték el, ezért 1927-ben beiratkozott a kolozsvári román egyetemre és másodszor is irodalomtanári diplomát szerzett.

A kolozsvári egyetemen tanára, *Kristóf György* hatására Jancsó Elemér a pozitivistá irodalomtörténeti iskola híve lett. Kutatói pályája során az adatfeltárást és adatközlést elsősorú feladatának tartotta, mert a nélkül szerinte a szintézis a közírói fogalmazás is ingatag talajra épül. Gyakran hangsúlyozta, hogy az irodalomtörténetet csak a tudás felelősségével és alaposágával szabad művelni, amelynek forrása a levéltár és a könyvtár, az ilyen tárgyú munkáknak a valós tényanyagot kell tükrözniük. *Kristóf György* nagy hatással volt több olyan tanítványára is, akik később az erdélyi tudományos élet jeles személyiségei lettek, mint *Makkai László* történész, *Márton Gyula*, *Szabó T. Attila* nyelvészek, *Vita Zsigmond* irodalomtörténész, és mások.

Jancsó Elemér diplomája megszerzése után egykori iskolája, a Kolozsvári Református Kollégium tanára lett. A fiatal tanár már pályája kezdetén radikális irodalompolitikusként szólott hozzá az erdélyi magyar irodalom vitatott kérdéseire. Elítélte az akadémikus irodalmat, a formalizmust, a múltba menekülést, a huszár- és a dzsentriromantikát, helyette a reális hazaszeretetre figyelmeztetett.

A fiatal írók „Új arcvonal” (1931) című antológiájában írta: „Ne csináljatok Erdélyből szentséget, de szeressétek úgy, mint ahogy szeretnünk kell azt a földet, ahol az élet élni kényszerít”.¹ Ebben a szellemben írta alapvető tanulmányát „Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig” címmel, amelyet a Nyugat 1935. évi áprilisi száma közölt. Az erdélyi magyarság összejövételén a Vásárhelyi Találkozón (1937) is a reális Erdély-szemléletért, programért szállt síkra: „A kisebbségi magyar új nemzedék parlamentáris találkozójától – mondta – realista

¹ *Mikó Imre*: Jancsó Elemér időszerepéről. In: *Akik előttem jártak*. Bukarest, 1976. 198. old.

transilvániai program kialakítását várom, amelyik az irodalomban, tudományban, közéletben irányul szolgálhat”.²

Jancsó Elemér ezekben az években „Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésiügyének tükrében 1914–1934” (Budapest, 1935) című munkájában feldolgozta a nemzetiségi lét központi kérdésének tekintett iskolaügyet. Európai szemszögből vizsgálta Erdély iskolázását és számba vette az elemi-, közép és felsőoktatás Trianon utáni veszteségeit. Mellőzve az illúziókat, a valóság talaján állva, szembenézve a tényekkel, hitt a jövőben: az élet él, élni akar és élni fog, állapítja meg.

A két világháború között páratlan művelődéstörténeti – honismereti szempontból is – jelentős vállalkozást indított „Erdélyi Ritkaságok” címmel. Az 1939-ben indult sorozat szerkesztője előtt a „Régi magyar Könyvtár” és a „Magyar Irodalmi Ritkaságok” példája lebegett. Magánvállalkozóként, előfizetésekkel kívánta megjelentetni az erdélyi művelődés és irodalom még kiadatlan és értékes emlékeit. Célkitűzése, amellyel, hogy megmentse az elfelejtéstől az értékes régi iratokat az volt, hogy az erdélyi olvasóközönség elé példaként állítsa a művelődési élet egykori személyiségeinek erőfeszítéseit.

Öt év alatt egész tudományos intézmény munkáját végezte el, tizennégy ritkaságot jelentetett meg, köztük: Felsőcsernátoni Bod Péter önéletrajzát (1940), Lakatos István: Székelyudvarhely legrégebb leírását (1942), Jánosfalvi Sándor István: Székelyhoni utazását a két Homoród mellett (1942), Benkő József: Udvarhely megye leírását (1944), Fűzéri György: Kolozsvár leírását 1734-ből (1944). Az „Erdélyi Ritkaságok” kötetek tudományos értékét az alapos bevezető tanulmányok és a szakszerű jegyzetapparátusok is növelték.

1940–1946 között Jancsó Elemér az Erdélyi Tudományos Intézet tanáráként, kutatójaként dolgozott. Számára ezek az évek elsősorban az anyagfelhalmozással, adatgyűjtéssel teltek el. 1946–1971 között a Bolyai, illetve a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet tanszékvezető professzoraként működött.

Jancsó Elemér tudományos munkásságának fő munkaterülete a felvilágosodás korának művelődéstörténeti és irodalmi kutatása volt.³ Ezen a területen nemzetközi viszonylatban is elismert szakemberként tartották számon. A felvilágosodás korával két irányban foglalkozott: egyrészt az erdélyi felvilágosodás ismeretlen dokumentumait gyűjtötte össze és dolgozta fel, másrészt a felvilágosodás legnagyobb íróinak, mint Batsányi János, Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc válogatott műveit jelentette meg részletes bevezető tanulmányokkal.⁴ Ezirányú kutatói munkásságának legfőbb teljesítménye „Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai”-nak (Bukarest, 1955) összegyűjtése és közzétevése. Az 1793–1806 között működő akadémiai jellegű intézmény történetét, a magyar közművelődésben betöltött szerepét Jancsó Elemér terjedelmes bevezető tanulmányban dolgozta fel. Munkájának jelentőségét növeli az a tény, hogy az általa publikált dokumentumok egy része a háború alatt megsemmisült, s a korszakot kutató szakemberek eredeti hiányában ma már gyakran művére hivatkoznak.

Szívesen foglalkozott színháztörténelemmel: a kolozsvári magyar színház felvilágosodás és reformkori múltját kutatta, méltatva a színház korabeli szerepét a nyelvművelés, az előremutató társadalmi eszmék, a romantikus életérzés tömegélménnyé tételében.

Az egyetemi tanárkodása éveit munkaejének nagyobb részét a tanszékszervező munka és az oktatás kötötte le. Egyetemi hallgatóit a középiskolai tanárképzésen kívül a tudományos kutatás megszerettetésére is nevelte. Egyébként a tanár és a tudósképzés egysége a kolozsvári egyetemen régi hagyomány volt.

Jancsó Elemér egyetemi munkásságának eredményességét tükrözik azok a doktori értekezések, szakdolgozatok, államvizsga-dolgozatok, amelyek az általa vezetett tanszéken készültek. Ezeknek többsége az erdélyi irodalom múltjával, jelenével, az erdélyi színházak történetével foglalkozik.

Jancsó Elemérnek még egy életre lett volna szüksége, hogy mindazt befejezze, amihez hozzáfogott. Sajnos befejezetlen maradt monográfiája a Kolozsvári Magyar Színház történeté-

² Turzai Mária: A Vásárhelyi Találkozó. Bukarest, 1977. 118. old.

³ Kántor Lajos–Láng Gusztáv: Romániai magyar irodalom 1944–1970. Bukarest, 1973. 67. old.

⁴ Vö.: Erdély a felvilágosodás századában. Kolozsvár, 1973: Erdélyi jakobinusok. Kolozsvár, 1947: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Kolozsvár, 1969.

ről, Kazinczy Ferenc életéről és munkásságáról. Nagy összefoglaló műve a romániai magyar irodalom történetéről sem készült el, de megjelent résztanulmányai bizonyítják azt, hogy milyen alaposággal készült e feladatra.⁵

Szívügyének tekintette a kallódó erdélyi írói hagyatékok és magángyűjtemények megmentését. Irodalomszervező és intézményteremtő törekvései között szerepelt egy erdélyi magyar irodalmi múzeum megszervezése, de a mostoha politikai körülmények között ez se sikerült.

Saját könyvtárát és kéziratgyűjteményét azonban fokozatosan erdélyi irodalmi és művelődéstörténeti dokumentációs központtá fejlesztette. E sorok írója is tanúskodhat arról a szíves barátságról, amellyel a tudós professzor a hozzá forduló kutatókat fogadta, útbaigazítással ellátta, segítette őket.

Jancsó Elemér jelentősége többek között az a központi funkcionális szerep volt, amelyet közel fél évszázadon keresztül az erdélyi tudományos életben, oktatásban, közművelődésben betöltött.⁶ A tudományos kutatás szenvedélye mellett a mindenütt jelenvalóság, ahol irodalomtudományról szó esett, a tanítás, a népszerűsítés, a felvilágosítás mind jellemző vonásai voltak rendkívüli személyiségének.

Sebestyén Kálmán

Asztalos P. Kálmán emlékezete

Születésének századik évfordulóján

Tisztelegő sorokat szeretnék írni Kálmán bácsiról, a kedves, jó, öreg barátról, a honismereti mozgalom lelkes, önzetlen, önkéntes, fáradhatatlan munkásáról, aki nekem 1978. augusztus 8-án dedikált *Paraszt-ébredés* című verseskötetének bevezető hat sora között említi születési dátumát:

*Mit tehetek én arról, hogy engem
az Úr 1905. március 22. napján, – amikor
a golyák megérkeztek! – földszínre tett és
az Élet homlokon csókolott,
Sorsuram meg kézen fogott...*

Kálmán bácsi – termelőszővetkezeti nyugdíjas (is) volt – mindhalálig megmaradt hű palotainak, a község (a szülőfalu) krónikásának.

Alig múlt 22 éves, amikor a Szabad Szó Képes Világlapjában – nyomtatásban megjelent első verse; 34 esztendő, amikor szülőfalujának történetét a Csanád Vezér Nyomda kinyomtatta. Több újságnak írt cikkeket, két regényét is közzölték folytatásban. Lehetett volna hívatásos újságíró; hívták jó, biztos megélhetés reményében, „de a föld nem engedett”.

Találkozott József Attilával – szinte egykorúak voltak. Őt 20 nappal később tette az Úr – a föld színire.

Kálmán bácsi a Parasztszövetség révén ismerkedett meg Veres Péterrel, Sinka Istvánnal, Kovács Imrével – majd a későbbiekben Szabó Pállal és Erdei Ferencsel. Ők nagy hatással voltak rá, s alkotásaira, de a „mindent” Palota jelentette, s annak Kálmány Lajos, Kelemen László, földje, jeles és jeltelen lakói.

A 75. születésnap látogatásom alkalmából azt mondta „Nem szeretném újra kezdeni az életet. Kilenec éven át minden évben 5-6-7 hónapot kellett katonáskodnom, ha netán szükség lesz golyófogóra, hát ott legyek. 1944-ben, amikor megszöktem a háborúból (a dunántúli Vajtáról), itthon azt láttam, hogy a háború szele sok mindent elfújtt verejtékem gyümölcséből. De újra kezdtem az életet.”

⁵ Jancsó Elemér: Kortársaim. Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928–1971. Bukarest, 1976.

⁶ Jancsó Elemér élete során 102 önálló munkát írt és 779 írást közölt az időszaki sajtóban.

Kutatott, gyűjtött, sugárzott. Empátiája, nagy lánggal égő emberszeretete sokakat magához vonzott, s bűvkörébe vont, s nem is engedett el onnét. Szava szent volt, s megmásíthatatlan. Ő volt a bölcsesség, az iratlan kútforrás, Palota élő lelkiismerete.

„Nézeteim soha nem rejtettem véka alá – folytatta. A padlóössprézés világban, 1953. március 22-én, 48. születésnapomon letartóztattak, majd 12 évi börtönre és teljes vagyonekobzásra ítélték, elvették 7 és fél hold földemet, az állatállományt, sőt a könyvtáramat is. Ebből egy évet szigorított börtönben voltam Márianosztrán, három évet a várpalotai szénbányában, egy fél évet a csolnoki bányában. 1956-ban az ügyészek megállapították, hogy túlkapásból lettem elítélve, s szabadon engedtek.

De, mit ad Isten, 1957. január 17-én ismét letartóztattak. Az volt a vád ellenem, hogy Pesten, az Aradi utca sarkán én akasztottam föl a fán csüngő embert. Áprilisra kitudódott, hogy az akasztott, aki engem vádolt! Ezt követően két hétig naponta ötször étkeztettek –, hogy haza bírják jönni, majd Szegedig hozták, s elengedtek.

Gyűjteményem két esetben semmisült meg. De mindig voltak, akik bíztattak; így Bazsó Dénes tanár, Ludányi László és még sokan mások is. És újra kezdtem a gyűjtést, s folytatom, amíg bírom. Nagyon sok látogatója van a néprajzi-honismereti gyűjteménynek, míg helyben iskolások százai látogatják. Mindezeket túl írjuk, szerkesztjük a Palotai Krónikát, ami a községünk múltjával és jelenünk nevezetesebb eseményeivel foglalkozik. A Néprajzi Múzeumnak 1964 óta küldöm pályamunkáimat.”

Ha Kálmán bácsiéknál jártam, megnéztük az ősi udvart, a szánkótalpas „kas”-t (hombárt), s a méhest, mely szent helyről, a nyugalom és béke szigetéről „Ősszel a méhesben” című versében így énekel:

*Lecsókolták már a derek
a határnak minden díszét,-
s elettek a méhek elől
a virágok édes ízét.*

*Olyan csend ül a méhesben,
mintha kihalt volna népe.
Már a nap is betegem kel
sápadtan jár, búsan néz le...*

*Dolgos népek – megbékülve
ülik a kis édes fészket
s várják – mint mi – az edesebb
a mézédés jövő évet...*

A dedikált könyv és egyéb emlék mellé mindig járt egy-egy üveg saját pörgetésű méz is, mely ízesítette, s még feledhetetlenebbé tette soha nem feledhető találkozásainkat.

Aki látta kezeit, utánozhatatlan gesztikulációit soha nem felejtí el. A „falumúzeum” mellett vezetésével működött a honismereti szakkör is.

Honismereti Akadémiák, néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtálalkozók s egyéb hagyományápoló-hagyománymentő rendezvények elmaradhatatlan vendége, előadója, hozzászólója, kedves színfoltja volt – Kálmán bácsi – a maga egyszerűségével, megalapozott állásfoglalásával, megdönthetetlen érveivel. Volt! Volt!... Nagyszombat a feltámadás ünnepe; s az 1989. évi hústétvasárnapból alig telt el néhány perc, amikor a makói kórházban Kálmán bácsi drága, jó szíve örökre megszűnt dobogni.

Az orgona kivirágzott, Csanádpalotán az Orgona utca – közakarattól – nevet változtatott, s átváltozott *Asztalos P. Kálmán utcává*.

Rácz Sándor

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Szentlászló

Budai Györgyné igazgatóhelyettessel beszélget Takács András

Itt született és immár tíz esztendeje itt nyugszik a Baranya megyei honismereti mozgalom egyik legkiválóbb egyénisége, dr. Vargha Károly főiskolai tanár. Az ő szelleme ösztönzi ma is a településért tenni akarókat, de különösen az iskolai honismereti szakkörben munkálkodókat, s a hon- és népismeretet tantárgyként oktatókat. Az egykor német lakosságú faluban ma Felvidékről kitelepített magyarok, kitelepítést túlélt németek, s az ország különböző más vidékéről idekerültek élnek. Ilyen vegyes lakosság közösséggé formálásában fontos szerepe lehet a honismereti munkának. A genius loci varázsát Szentlászlón a pedagógus Budai Györgyné igyekszik érvényesíteni. (Szerk.)

Budai Györgyné: Az általános iskola igazgatóhelyettese, októbertől pedig megbízott vezetője vagyok. 1966 óta élek Szentlászlón, akkor kezdő pedagógusként kerültem ide.

Takács András: Most pedig Szentlászló történelmének legjobb ismerője?

Budai Györgyné: Azért ezt nem mondhatom, bár mindig törekedtem arra, hogy mielőbb és minél mélyebben megismerjem a falu történetét, hiszen magyar-történelem szakos tanár vagyok. Dr. Vargha Károly volt ennek a vidéknek a legjobb ismerője, a Zselic kutatója, Szentlászló szülőtte. Az ő mondagyűjteményeivel, dalaival, helytörténeti írásaival ismerkedtem meg először, majd ismertetem meg velük a tanítványaimat. Karsci bácsi csaknem 30 éven keresztül volt a Baranya megyei honismereti mozgalom vezetője. Nagyon sokat tett azért, hogy bennünket, fiatal pedagógusokat honismereti szakkörök szervezésére buzdítson. Továbbképzéseket, kirándulásokat szervezett számunkra, bemutatót fűt, fát, bokrot, romot, templomot. Mindent. És azt is, hogyan kell majd minderről beszélnünk a gyerekeknek.

Takács András: Honnan kapta Szentlászló a nevét?

Budai Györgyné: Szent László király adományozta a pannonhalmi bencés apátságnak ezt a birtokot. Az 1200-as évek okleveleiben falunk valószínűleg a Karany nevű településsel szemben levő Gesnohow (= Disznóóvó) település lehetett, amelyet később, a szent király tiszteletének megerősödése idején kapta a Szentlászló nevet. A XIV. században a birtok csere útján a Festetics családé lett, a török hódoltság után azonban alig maradt egy-két ház, (a defterekben talán nyolc adózó szerepel), a Szent László-hagyomány is eltűnt. A hódoltság megszűnése után a csekély magyar lakosság mellett horvátok népesítették be de őket az 1700-as évek végén gróf Festetics Lajos Toponárra költöztette, s helyükre németeket telepített, nyelvjárásuk alapján a frank-bajor vidékről jöttek. Közben a horvátok közül pedig többen visszaköltöztek, úgyhogy 1792-ben már 120 család élt itt.

Budai Györgyné: Bognár József több mint tíz éve a község polgármestere, Szentlászlón született. Még fiatalon ismertem meg, akkor az ifjúsági klub aktív tagja volt. Aztán az élet Szigetvár felé vitte, de később visszajött a szülőfalujába.

Takács András: Mekkora ez a falu?

Bognár József: 885 fős lélekszámunkkal Baranya megyében nagy településnek számítunk. Szentlászló a megye északnyugati részén fekszik, a Dél-Zselicben. Körjegyzőségi, oktatási, egészségügyi, kulturális, sport és egyházi központ.

Takács András: Hány települést látnak el?

Bognár József: Az egészségügy és a körjegyzőség esetében két települést, egyházi tekintetben pedig nyolc település filiaként kapcsolódik ide. Szentlászló tehát mindenképpen szeretné megteremteni központi szerepét.

Takács András: Amikor az előbb a németek klubjában kinéztünk az ablakon, futballpályát, és aszfaltos kézilabdapályát láttunk. Azt mondta, hogy a falu névtáblája alá ki lehetne írni azt is, hogy a „sport és a kézművesség faluja”.

Bognár József: Szentlászló faluban szorgalmas, és valamikor nagyon sokféle szakmát művelő emberek élnek. Például édesapám is kovácsmester volt, de jellemző szakmák közé tartozott az ács, a kőműves, a bádogos, közülük sok még mindig megtalálható. A sportról pedig csak azért szeretnék szólni, mert ma négy szakosztály is működik a faluban, ami nem jellemző a mai magyar falvakra. Van női kézilabdacsapatunk a Baranya megyei bajnokságban, kuriózumként női futballcsapat a Somogy megyei bajnokságban és két férfi labdarúgó-csapatunk.

Takács András: Említette, hogy szorgalmas emberek laknak a faluban. Találnak itt munkalehetőséget?

Bognár József: A faluban 61 vállalkozás van, a kényszervállalkozástól egészen a 30 fős vállalkozásokig. Jó fekvésű település Szentlászló, a határában elhaladó 67-es főútvonal minden előnyével és hátrányával. Tizenhárom autóbuszjárat halad át a falun, ami szintén kevés településről mondható el, és lehetővé teszi, hogy Szigetváron és Kaposváron is dolgozhassanak az emberek. A munkanélküliek száma szinte elenyésző, ami szintén különlegesség itt a Zselicben, ahol általában 20% fölötti a munkanélküliek aránya. Nálunk nem éri el az 5%-ot sem.

Takács András: Az iskolában beszélgetve említette, hogy föl kellene újítani az épületet, de ez többbe kerülne, mint a település éves költségvetése.

Bognár József: Az utóbbi években arra törekedtünk, hogy a település valamennyi intézményét, úgymond XXI. századi színvonalra emeljük. A kezdet kezdetén új vízmű-telepet építettünk, majd rendbe tettük a polgármesteri hivatalt. Következett az új fiókpatika, az óvoda és a templom felújítása. Két intézményünk maradt ki a felújítások sorából, ez pedig az általános iskola és az orvosi rendelő, ez a következő évek feladata, és nagyon szeretnénk építeni egy új faluházat.

Takács András: Ezt hogyan lehet kigazdálkodni az évi 180 millió forintos költségvetésből?

Bognár József: Csak pályázatokból. Szinte minden épületet pályázati pénzekből újítottunk fel. Az iskola esetében most nagyon jó lehetőség az úgynevezett ROP-pályázat, aminek a támogatottsága 95%-os, tehát a településnek 5%-ot kell hozzátenni, amit a költségvetésből ki tudunk gazdálkodni.

Takács András: Szentlászló hagyományos sváb település volt.

Bognár József: 1948-ig a település 1100 lakosának 80%-a sváb volt. Sajnos, az akkori politika csaknem 300 embert kitelepített Németországba, és hasonló nagyságrendű betelepítés történt a Csallóközből, főleg Naszvad és Érsekújvár környékéről.

Takács András: Jelent-e a falu életében valami gondot, hogy két különböző kultúra él együtt?

Bognár József: Úgy érzem, hogy nem. Amit azt hiszem, legszebben az a mondat fejez ki, ami egy felvidéki néni részéről hangzott el, miszerint *szegénységben, de szeretetben* fogadták őket a faluban. Ma a felvidéki magyarság is megbecsült lakója a községnek.

Takács András: Szép falumúzeumuk, ha jól tudom, nem magyar tulajdonban van.

Bognár József: Ennek az a története, hogy Fath Stefan, Drezdában élő fiatalember megvásárolta a nagyszülei egykori házát, átépítette, újjáépítette, és 2003-ban az épület felét a falunak adományozta. Ebben hoztuk létre a falumúzeumot.

Takács András: Egyébként, akiket kitelepítettek, visszajárnak?

Bognár József: Hagyományteremtő szándékkal rendeztük meg 1996-ban az *elszármazottak első találkozóját*, amikor a Szent László-hermáról készült köztéri szobrot avattunk. Azt követően

1998-ban, a kitelepítés 50. évfordulóján rendeztünk találkozót, akkor az „Anya gyermekével” szobrot avattuk. 2000-től pedig minden évben megrendezzük a találkozót, akkora igény van rá.

Takács András: Azt mondta, hogy az Anya gyermekével című szobor szimbolikus értelmű is.

Bognár József: A szülőföldhöz való ragaszkodás érzését – azt hiszem – nem tudtuk volna jobban szoborba önteni. Szép és megható ünnepség volt a szobor avatása, amire négy országból jöttek vendégek.

Takács András: Milyen tervei vannak a falunak, túl azon, hogy föl kell újítani az orvosi rendelőt, meg az iskolát?

Bognár József: A faluban, mint mondtam, nagyon dolgos emberek élnek. De van még egy jó tulajdonságuk, hogy nagyon akaratosak – élükön velem. Most készült el Szentlászló operatív programja a következő 10–15 évre. Mintegy három és fél milliárd forintos fejlesztési elképzelésünk van. Ebben szerepel egy három kilométeres összekötő út is Somogyhársággal, mert akkor az ő 50 iskolásuk át tudna járni Szentlászlóra.

Budai Györgyné: Régóta foglalkozunk azzal, hogy összegyűjtjük a falu múltjának tárgyi emlékeit. Ebben a múzeumban egy szobát tárlókkal, képanyaggal rendeztünk be. Itt helyeztük el Vargha Károly írásából néhányat, valamint testvéreinek, a Pécsi Jogtudományi Egyetem professzorának, a grafológia nemzetközi mesterének, dr. Vargha Lászlónak az emlékeit. Aztán Szirmayné Bayer Erzsébet festőművész képei egy másik tárlóban kaptak helyet. Erzsébet néni Kaposváron él, 83 éves. Éppen a héten hívtott meg bennünket, hogy vegyük át azt az anyagot, amit úgy érez, hogy még át kell adnia szülőfalujának, Szentlászlónak.

Takács András: Szemembe ötlött a falon három sűrűn gépelt lap azoknak a nevével, akik adományoztak valamit a múzeumnak.

Budai Györgyné: Népművelő leánnyal, Budai Kingával, végigjártuk a falu valamennyi házát. Csaknem minden házban érdeklődtek, pedig már az utolsó pillanatokban vagyunk. Sajnos a régi tárgyakat kevesen őrizték meg, eladták, elajándékozták vagy tönkrementek. Az egyik néni azt mondta: Én összegyűjtöttem maguknak a tányérokat, tálakat, de tegnap bejött egy itt vendégeskedő német ember, és elkérte tőlem a szép rózsásokat. Bizony, nemcsak Németországba viszik a régiségeinket, hanem az idetelepülő hollandok is szívesen felvásárolják. De azért gyűjteményünkben is gyorsan gyarapodtak a tárgyak,

Takács András: Vannak itt ruhák, bútorok.

Budai Györgyné: A XIX. század végéről csak egy láda, egy tálas-fogas és egy téka látható itt, a többi, az ágyak, az asztal, a székek, a szekrények már az 1920–1930-as évekből valók. Bábuskon próbáltuk bemutatni a szentlászlói német népviseletet. Látunk itt menyasszonyt, vőlegényt, egy fiatal és egy idős asszonyt, s egy csecsemőt is.

Takács András: Kis mosollyal mondta, hogy idős asszony, ötvenéves.

Budai Györgyné: Itt a „fekete svábság” lakott, az asszonyok már ötven évesen teljesen fekete öltözetet viseltek. Az ötvenéves asszony már nem mehetett a szőlőbe, nem mehetett ki a földekre, már csak a ház körül tevékenykedhetett.

Takács András: Ebben a múzeumban a múlt emlékei nagyon jól megférnek a mai alkotásokkal.

Budai Györgyné: A harmadik teremben helyeztük el az itt élő vagy a közelmúltban elhunyt kézművesek alkotásait. Szentlászlót úgy is szokták emlegetni, hogy a kézművesek faluja. A múltban nagyon sok mesterember élt itt, mi pedig igyekszünk ezeket a hagyományokat továbbéltetni, illetve továbbfejleszteni. Ebben a harmadik teremben helyeztük el a naszvadi asszonyok csuhészatyrait, kosarait, lábtörőit. Kukoricahéjból a mai napig sodornak, ahogy itt mondják *sustýznak*, s készítik ezeket a gyönyörű darabokat. Itt kaptak helyet nemrég elhunyt fafaragónk, Andrasek Vince tárgyai. Itt láthatjuk ügyes kezű asszonyaink, bábkészítőink, babakészítőink textiljátékait, valamint, férjem fajátékait, Horváth Antónia kollégám csuhéállatait, és volt tanítványom, Jambrich Liza kerámiáit. Most érkezett vissza a szentlászlói szakkörösök csuhéból készült betleheme, amellyel egy budapesti bevásárlóközpont jászolkészítő pá-

lyázatán negyedik helyezést értek el és 120 000 forintot nyertek. Ebből nyáron hagyományörző és kézműves tábori szervezhetünk az iskolások részére.

Takács András: Munkáik fotója, vagy a róluk szóló írás pedig meg jelenhet a *Szentlászló* című lapban, merthogy ennek a kis falunak saját újságja is van.

Budai Györgyné: Évente két-három alkalommal tudjuk kiadni, és ebben a település minden jelentős eseményét igyekszünk rögzíteni. Így kapott helyet például a legutolsó számban a 2004. évi nyári táborunkról szóló beszámoló is.

Budai Györgyné: Fáth Andrásné, Margit néni, Szentlászló szülötte. Sokat segített a falumúzeum létrehozásában.

Takács András: Azt hiszem, úgy járhat ide a múzeumba, mint ha hazajönne.

Fáth Andrásné: Férjem rokona, Fath Stefan vette meg ezt a házat, nagypapáink testvérek voltak.

Takács András: Nemcsak ezért mondom, hanem azért is, mert rengeteg fénykép van itt.

Fáth Andrásné: Igen, hát rajta van a képeken nagypapám a hét gyermekével, én is rajta vagyok több esetben, úrnapiján, karácsonykor, az elsőáldozási képen és hároméves koromban a bátyámmal. De van itt egy kép, ami dísznőüléskor készült, a férjem is rajta van.

Takács András: Mije van még itt?

Fáth Andrásné: Nagyon sok ruha, amit én ajándékoztam a múzeumnak. Ez itt édesanyám a menyasszonyi szoknyája volt, úgyhogy ez már több mint százéves. Így volt valamikor a sváb menyasszony fölöltözve. Fehér volt a ruha, a bársonykabát meg fekete. A kabátra rozmaring volt rávarrva, s egy almába szalagokkal feldíszített rozmaringot tűztek, amit a kezében tartott a menyasszony, amikor kikérték.

Takács András: Magának is ilyen esküvője volt?

Fáth Andrásné: Nekem már nem. Az utolsó „sváb menyasszony” a Göndöcs Náni volt 1946-ban, a legelső menyasszony magyar ruhában meg Rudolfné volt. Úgyhogy erre is emlékszem még. A vőlegényen ez a kalap az én bátyámnak az esküvői kalapja volt. 1941-ben nősült, de 23 évesen meghalt a fronton.

Takács András: Mi van ezen a kalapon?

Fáth Andrásné: Bokréta, ez volt a dísz. A mostani divat az, hogy a mellre teszik a bokrétát. Régen a kalapra varrták.

Takács András: A vőlegény kabátján is ott van a rozmaringág.

Fáth Andrásné: Igen. A menyasszonynak és a vőlegénynek is ugyanolyan szalagos rozmaring a dísz.

Takács András: Ezeket a hagyományokat már senki nem őrzi?

Fáth Andrásné: Most már nem. Nagyon kevés helyen őrzik már, de nálam nagyon sok ilyen holmit lehet találni.

Takács András: A kitelepítést hogyan élték meg, hogyan vészelték át?

Fáth Andrásné: Hát, hogy mondjam? Itt nagyon szomorú volt a helyzet. Én itt laktam ebben az utcában, ahol ez a múzeum van. 1948-ban minket is kitétek a nagy házunkból, egy kisebb házba. Elég siralmas volt. Ott maradtunk az öregekkel, nehéz volt a helyzet. De akkor nem lehetett ezen változtatni. Az én rokonaimat mind kitelepítették. Mi maradtunk csak egyedül itt. Nagyon sokukkal vagyok kapcsolatban. Most is kaptam egy osztálytársamtól egy levelet, aki arra emlékszik vissza, hogy mi volt az első ének a templomban, amikor a tanárunkat kántornak választották: „Wer auf Erden traum’ ich liebe”, ez volt az ének. Megírjuk egymásnak, hogyan volt a mi korunkban az iskolában, és hogyan van most. Most is írja, hogy nagyon szép volt a mi életünk, csak hát elmúlt minden. És a honvágymég még most is benne van, nagyon szeretne még egyszer idejönni, de már nagyon le van bénulva, egy otthonban él, tolókosiban.

Takács András: Aki teheti, visszalátogat Szentlászlóra?

Fáth Andrásné: Vissza, vissza! Csak az a baj, hogy az öregek meghaltak, kevesen vannak már, akik emlékeznek Szentlászlóra. A fiataloknál már nincs ez a kötődés, máshova mennek inkább. De azért van, aki visszajön, nekem minden évben vannak látogatóim.

Budai Györgyné: Pasztorek Lajosné, Matild néni családját a Felvidékről, Naszvadról telepítették Szentlászlóra. Ő is lelkes segítője honismereti munkánknak, nagyon sok mindent adott gyűjteményünkhöz.

Takács András: Mikor tetszett Szentlászlóra kerülni?

Pasztorek Lajosné: 1947. november 17-én.

Takács András: Hogyan fogadták magukat?

Pasztorek Lajosné: Biztosan nem örültek nekünk, mert hát őket kitelepítették, minket meg idetettek a helyükre. Ez elég szomorú volt, de így volt, pedig hát mi sem önszántunkból jöttünk el. Munkahely nem volt, egyszer jött egy kubikus, akkor avval jártak el a férfiak dolgozni. Akkor tudtunk valamennyire pénzt keresni. A férjem, de én nem.

Takács András: Mikor fogadták el magukat az itt maradt szentlászlóiak?

Pasztorek Lajosné: Mit mondjak? Azért összebarátkoztunk. Kénytelenek voltunk. Megértem őket, mert szörnyű, ha valakit kitesznek a házából, és mást tesznek bele. Úgy érzem ők is árthatlanok voltak, meg mi is. Erről nem tehetünk.

Takács András: Ennek ellenére meg tudta szeretni ezt a falut?

Pasztorek Lajosné: Meg. Senkivel soha nem volt semmi bajom. Meg is szoktuk már, a gyerekeink, nem mennének vissza, mert ők már itt születtek, nekik ez a hazájuk. Mink még azért vágyunk vissza. Ha megyünk a Felvidékre, azt mondjuk megyünk haza.

Takács András: Gyakran járnak haza?

Pasztorek Lajosné: Két éve voltunk, azt hiszem. Emlékszünk mindenre, hiszen akkor voltam húszéves, abban az évben esküdtünk, 56 éve. Augusztus 21-én volt az esküvőnk és november 17-én már áttelepítettek bennünket.

Takács András: Ebben a múzeumban van olyan dolog, ami emlékezteti a szülőföldjére?

Pasztorek Lajosné: Van. Nekem is itt van a menyasszonyi fényképem. A felvidékieknek külön gyűjteményük van fönt az emeleten, ott van az is.

Takács András: Unokák?

Pasztorek Lajosné: Három unokám van, de már nagyok.

Takács András: És őket elvitte már a szülőföldjére, a szülőfalujába?

Pasztorek Lajosné: Voltak már, igen. Mert a férjem szülei otthon maradtak, azokra nem került már sor a kitelepítéskor. Hozzájuk évente egyszer át szoktunk menni, de nekem csak az édesapám maradt ott, aki még 1943-ban meghalt.

Takács András: Hegedűs János éppen hittanóráról érkezett.

Budai Györgyné: A plébános úr néhány éve került ide Tolna megyéből, és nagyon hamar megtalálta a kapcsolatot a település lakóival. Én elsősorban a gyerekekkel való kapcsolatát ismerem, a gyerekek rajonganak érte.

Hegedűs János: Szentlászló egyházi központ tíz másik falu is a lelkipásztori szolgálatom alá tartozik, ezért kellett most délelőtt és kora délután Mozsgón hittanórákat tartanom. Mozsgó valamikor külön plébánia volt, de egyre nagyobb a paphiány, ezért több plébánia kerül most már egy-egy lelkipásztor vezetésé alá.

Takács András: Szép templomuk van.

Hegedűs János: Ez nagyon nagy öröm, nemcsak számomra, hanem azt hiszem, az egész falu közössége számára. A hívek áldozatos adományainak, nagyon-nagyon sok ember összefogásának, és természetesen az önkormányzat és a püspökség segítségének köszönhetően két évvel ezelőtt elkészült a templom külső és belső felújítása. Múlt év októberében az Angszter-organát is felújítottuk, és a régi Szent László-oltárkép is új fényben ragyog.

Takács András: Háziasszonyunk, Budai Györgyné említette, hogy önt nagyon megszerették itt a faluban. Plébános úr mennyire szerette meg a falut?

Hegedűs János: Szekszárdi vagyok, városban születtem, lelkipásztori szolgálatomat is városban kezdtem, Dombóváron voltam két éven keresztül segédlelkész, vagyis káplán. Kicsit félve jöttem ide, de azt hiszem, nagyon hamar sikerült beilleszkednem a falu életébe. Ez többek között annak köszönhető, hogy úgy tapasztaltam: a hívek – és nem is csak a hívek – kezdetől fogva szertettel fogadtak, mellém álltak, segítettek. Ugyanezt tapasztaltam az önkormányzat és a tantszövetület részéről is. Nagyon hamar sikerült megszeretnem Szentlászlót, a községet és a lakóit is. Vasárnaponként a hívek megtöltik a templomot, a hitoktatásra járó gyerekeknek száma megfelelő, és ez az embernek örömet, erőt, lendületet ad.

Takács András: Ön, hogyan, mivel tud részt venni a község életében?

Hegedűs János: Kezdetől fogva meghívtak a község minden jelentősebb eseményére, közösségi összejövetelére, és én mindenhova szívesen el is mentem. A falunak van egy nyugdíjasklubja, ahol havonta szoktak összejönni, ők is rendszeresen meghívtak, és mindig nagy örömmel voltam velük együtt azokon az esteken. Aztán az iskolai, óvodai rendezvényekre is szívesen megyek, hiszen a lelkipásztori szolgálat egyik fontos része a jövő nemzedékével való foglalkozás. De ugyanígy, ha az önkormányzat, vagy a falu közössége szervez programot, ünnepet, soha nem felejtenek el és én mindig szívesen megyek. Hiszen a küldetésem nem csupán a templomba rendszeresen járó hívő embereknek szól, és ha mindenkinek tudok egy kis szeretetet adni, egy kis mosolyt, talán bennük is megindul valami, ha nem is lesznek egyik pillanatról a másikra hívőkké, vagy rendszeres templomba járókká.

Takács András: Amikor idekerült Szentlászlóra, utánanézett, hogy milyen falu ez, milyen a történelme?

Hegedűs János: Amikor – még dombóvári káplánként – megtudtam, hogy 2002. júliusától itt kell folytatnom a küldetésem, az akkori dombóvári plébánossal, Farkasdi András esperes úrral már másnap autóba ültünk, és eljöttünk Szentlászlóra, hogy megnézzük a falut és elbeszélgessünk elődömmel, Bukovics István plébános úrral. Ezt követően pedig igyekeztem minél többet megtudni a faluról.

Takács András: Mit szeret legjobban ebben a faluban?

Hegedűs János: Azt, hogy az emberek össze tudnak fogni és tudnak lelkesedni. Másrészt a közvetlenséget szeretem, az egymásra figyelmet, amit ugyancsak megtapasztaltam. Barátaim, rokonaim, ismerőseim, akik látogatásba jöttek hozzám, mind felfigyeltek arra, hogy mennyire rendezett, mennyire szép ez a falu, és hogy évről évre mennyi minden szépül és épül itt.

SZENTLÁSZLÓ

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Németh László:

A magyarságtudomány feladatai

A tudomány az élet terméke. Az élet mesterkedett, alkotott és ünnepet ült, s ráérő idejében szemügyre vette mesterségeit, alkotásait és isteneit. Az összehasonlításból, szemlélődésből az ember törvényeket vont le, s az ellesett törvények hol új mesterségek nyitját adták a kezébe, hol régi istenek sírját ásták meg. Az egyiptomi mértan a halottak szolgálója volt, a keresztény teológiának századok élő hite számára kellett a nyugtalanító görög örökséggel szemben a fölényt biztosítania, Machiavellit a maga államférfiúi és történelmi szándéka tette állambölcscsé és történésszé, a természettudományt az új mágia, a technika szövetsége emelte a múlt században a vallás rangjára. Mint hódítóhoz a történetíró, úgy szegődött hozzá az alkotó élethez a magyarázó élet, és mint régi hódító történetén új királyok, úgy okult a magyarázatból újra és újra az alkotás.

Nos, nagy országokban (ahol ember is több van, meg a látható tudomány sem úgy épült fel, mint bizonyos autók, melyeket külföldön gyártott csavarokból itthon raknak össze) még csak akadnak szakadárak, akiket tudományos munkájuk nem idegenít el a közösség sorsügyeitől. Ezek elmennek életet alkotni és sokszor még az egyházból sem kell kilépniük. A világiaknak és harmadrendűeknek ebből a szektájából nagy országokban az élet mégiscsak összehozza vállalkozásához a tudós kíséretet. Kis országokban ez, úgy látszik, lehetetlen. Az abszolút tudomány, csakhogy a szertartás el ne akadjon, itt még a taplósabb agyvelőkre is igényt tart, s csudaszamba megy, ha az élet a tudományból valamire használható feleletet kap. A tudósnak nem illik, talán tilos is, felelni rájuk.

Mit kezdjen a görög, akinek Delphi nem felel? Az ember leglényegesebb ügye: a magatartása. Jól vagy rosszul, okosan, ostobán, valahogyan kell viselkednie, s az, hogy hogy viselkedik, hajlamain kívül tapasztalataitól függ. Meg kell értenie magát és környezetét, s éreznie kell, ami a kettőt összefűzi, a sorsot. Ha a jósda nem világosítja fel őt sorsa felől, maga kénytelen önmaga jósdája lenni. Ösztöneibe néz, és körül a világba, s kitagadottan az abszolút-tudomány szentélyéből egy új, gyakorlati magatartás-tudományt csinál magának innen-onnan összeharácsolt ismeretelvből, üdvössége használatára.

Természetes, hogy az ilyen sors- vagy magatartástudománynak a beosztása is egészen más, mint az abszolút tudományé. Ember vagyok, tehát kiálltam a csillagok alá. Egy darab természet nézi bennem a nagy természetet; olyan vagyok, mint a labda benyomott köldöke vagy a paprika tőrszája, mely belülről fordul héja felé. Mi a viszonya a kétféle természetnek egymáshoz? Ami bennem törekszik, hogy függ össze azzal, ami kinn kering? Életem csavarvonalait hogy illeszem a közös sors csavarvonalába? Ezekre a kérdésekre felelhetne tudományunk legkülső köre, az általános sorstudomány, azt is mondhatnám: teológia.

De nemcsak ember vagyok én, hanem európai is. Beleszülettem egy kultúrába, s éppolyan kevésbé vonhatom ki magam belőle, mint sejtjeim, ha élni akarnak, vérem hatalma alól. A természet benn és kinn: megszűkölt. Bennem: az európai múlt által meghatározott emberség; kívül a föld felülete; élő és elpusztult kultúrák, melyek közt egyik az enyém. Hogy merült fel ez a kultúra a többiből? Mi a külön növés titka? Mit végzett eddig? Mi a hivatása a földön? Íme a második bugyor: az európai sorstudomány kérdései.

Még szűkebb kör: közép-európai vagyok. Azon a földön élek, mely a tizedik században került Európa folyton mozgó határain belül; a németiség volt „Kulturdüngere”, s még ma is a német terjeszkedés útjába esik, középkor végi történelmét közös uralkodóházak és közös francia, majd olasz műveltség tette egyöntetűvé, a Habsburg-túlsúly a török, orosz és porosz terjeszkedés államait később tönkre nyomta, a tizenharmadik században már a nemzetiségi érzés is kialvóban volt rajta, a tizenkilencedik század új lelket öntött népeibe, s a világháború mint a „kisépek övét” hagyta itt, a német, orosz, olasz óriások közt rendeletlenül. Uralkodó osztályai ma farkasszemet néznek, de jobbágyságát a népi kultúra közlekedő csatornáit egyesítik egy közös nedvkeringésbe, nyelvüket, népszokásaikat, népművészetüket éppolyan kevéssé lehet megérteni egymás nélkül, mint történelmüket és mai helyzetüket. Mi ennek az összegubancolódott népcsomónak a viszonya Európa többi népeihez; van-e közös érdekük, közös hivatásuk, s ha igen, mi: ez a közép-európai sorstudomány tárgya.

A legbelső kör a magyarság. Körülötte Európa és a kisnépek öve; benne a magyar hagyomány, alatta a magyar tájak. Mi ennek a történelmi és földrajzi, helyesebben történelmi-földrajzi helynek a génusza? Milyen a nép, amely e helyen áll. Hogy forgott a többi nép közt, mi a megkülönböztető természeti jegye, mi a magyar lényeg, a magyar hivatás, s milyen magatartást követel azoktól, akik hordozzák?

Ha az általános sorstudomány a legkülső kör, a magyar sorstudomány, vagy mint folyóiratunk címlapja mondja: a magyarságtudomány a legbelső. El lehetne képzelni ugyan külön tájtudományokat, melyek a tiszántúli, a székely, a kecskeméti ember külön sorsát keritenék be. Kiinduló pontunkra gondolva azonban ez nemcsak fölösleges, de nevetséges is volna. Egy magyar magatartás-tudomány szükségét valamilyen formában minden magyar érzi; egy kecskeméti magatartás-tudomány: nagyzó, helyi fontoskodás. A magyarságtudomány foglalkozhat a magyarság színképelemzésével (tájak külön színe, éppúgy, mint a társadalmi csoportoké, felekezeteké, erre tartozik); de határain belül újabb kör nem vonható. Ezen belül az egyén lírája következik.

Aki az ismeretszerzés céljává önmagát s nem az ismeretet teszi, a dilettáns álláspontjára helyezkedett. A tudós feláldozza magát az ismeretért, a dilettáns kiaknázza a maga hasznára. A tudós szolgálni akar, a dilettáns kibontakozni. A tudós tudománya nem rendezhető egocentrikus körökbe, a dilettánsé igen. Aki sorstudományokkal akar foglalkozni, vállalnia kell ezt a dilettantizmust. Én amikor a *Tanú-t*, ezt a „sors- és magatartás” folyóiratot megindítottam, a kontár rossz lelkiismeretével ugyan, de tudatosan vállaltam. Akkor mentegetőztem érte. Ma tudom, hogy ezen a téren a legkülönb szaktudós is csak, mint kontár kezdheti.

Más a tiszta tudomány egysége s más egy sorsegység. Annak egyszerű az anyaga, ezé ezerféle. Mint ahogy a növény sem tud mit kezdeni kész sókockákkal, a sorstudománynak is százfelé kell nyúlkalni, levegőbe, földbe, szénért, vízért, foszfátért, nitrogénért, ha fejlődni akar. A hungarológiának természetében van egy bizonyos dilettantizmus; hiába szakember valaki az embertanban, ha ahhoz, hogy hungarológus lehessen, még irodalomtörténésznek, tájféldrajzossnak, történésznek, nyelvésznek, a környező népek ismerőjének, vallásbölcseletnek stb. is kell lennie. A sorstudományra az igazi képesítés a sorstól szorongatott emberség. Ennek kell kinyúlnia az ismeret felé, s szomjúsága szerint átrendezni. Ami nem azt jelenti, hogy a sorstudomány vagy mondjuk a hungarológia, afféle tudóskodó művészet. Nem művészet, legföljebb annyiban, hogy a művészek közt gyakoribb az az emberség, amely megteremtheti, mint a szaktudósok közt. Gyakoribb? Ha az új tudósnemzedékre nézek, ezt sem merem állítani. (...)

A magyarságtudományt rengeteg olyan kérdés nem érdekli, amely a *Magyar Enciklopédia* tudósainak életbevágó. Egy irodalomtörténet az írók életrajza, művek méltatása s a róluk szóló irodalom ismertetése nélkül hiányos. A magyarságtudomány könyvében ezeknek semmi helyük. Itt nem az a fontos, hogy Csokonai mikor mit csinált, hanem hogy hol a helye a magyar kultúra szívárványában. Nem műveinek a tartalma érdekel, hanem hogy milyen jelentőségű magyar vívmányok ezek a művek. Annál, hogy milyen angol, francia, olasz költők hatottak rá, jobban izgat, hogy mivé változott át ez a hatás, mikor a magyar membránán át az ő lelkébe ért. A nyelvész nem engedheti el egyetlen magyar szó részletes történetét sem; a magyar nyelvnek mint kifejező rendszernek minden kis sajátosságát kutatni tartozik, a magyarságtudós viszont ezt a rendszert csak mint a magyar szellem jellegére, igényeire, bőségre, hiá-

nyaira, erőfeszítéseire jellemző adottságot és alkotást vizsgálja; a szókincsünket megválasztó és árnyaló szellemi, természeti sajátosságok fontosabbak, mint az egyes szavak felbukkanása s története.

A magyarságtudós máshonnan nézi a magyarságra vonatkozó anyagot, mint a Magyar Gyűjtőmű embere. Félredobja, ami annak nélkülözhetetlen, s olyan új problémákat vet fel, amelyekre annak felelete nem lehet. A tudomány szempont kérdése, s természetes, hogy egy új szempont az anyagnak is mindig egészen új jellegét idézi fel. Szerb Antallal volt egy kis vitám, amikor irodalomtörténete megjelent. Ő, mint Dévényynél álló ember, nagy elégtétellel állapította meg, hogy Magyarországra minden jó a dévényi kapun jött be. Sok olyasmi is, amit mi helyi istenelv ajándékának tekintettünk. Igen, ezt ki lehet mutatni, feleltem én. De az, hogy onnan jöttek, nem bizonyítja, hogy ami lényeges bennük, nem itthon keletkezett. A Nagy Károly vagy Ottó korabeli megújulás germán művészei az ókor műemlékeit utánozták, de ez nem volt akadálya annak, hogy az ő új barbár-keresztény természetüket fejezzék ki. Az, hogy a magyar kultúra: gyarmati-e vagy autochton szellem-e, nem irodalomtörténeti, hanem hungarológiai kérdés, s amíg nincs olyan tudományos módszer, amely a Pusztaszer mellett felhozható érveket is észrevenné, nem dönthető el Dévényi javára sem. Ugyanígy válaszolhatnék annak, aki szótárunk kölcsönzései miatt nyelvünket szedett-vedett nyelvnek nevezné, vagy a magyar medence tengelyében évszázadok óta folyó vér-kémia ürügyén mint mesztic népet emlegetné a magyart. A magyarságtudomány tulajdonképp ott kezdődik, ahol az egyes szakok szólásjoga, elszigeteltségük miatt véget ér. Ezen az elszigeteltségen úgy segíteni, hogy az egyes szakokat mint egy algebrai összeg tagjait rakjuk egymás mögé, nem ér semmit. A közös tényezőt kell belőlük kiemelni, s épp ez a közös tényező a magyarságtudomány. A tizenkilencedik század orvostudománya, Virchow nyomán, minden szervet mint külön egységet írt le, boncolt és gyógyított. Csakhogy szív, máj, vese, tüdő *együtt* még nem a szervezet. A szervezet szervezetté az teszi, ami a májat, szívet és tüdőt összefűzi: a nedv. Ha a Magyar Gyűjtőmű a cellularpatológia, a magyarságtudomány a régiek humoralpatológiájának vagy a maiak alkattanának felel meg.

Az „alkat” szó különben egy új sajátására figyelmeztet a magyarságtudománynak. Egy ország földrajza, történelme, irodalomtörténete önmagában is *van*. Elönthetné Európát a vízár, s egy jövő ezredév néger tudósai esetleg csak a Magyar Medence földrajzát fognák ki belőle. Egy név egyénisége, egy kultúra lényege viszont önmagában *nincs*. Az alkat szín, s a szín csak más színek közt létezik. Olyan világban, ahol minden zöld, tulajdonképp zöld szín sincsen. A magyarságtudomány összehasonlító tudomány. Újabb sajátosság, mely az Egyetemi Nyomda hungarológiájától megkülönbözteti.

A nemzet-felfedezés romantikus korának rég leleplezett gyengéje, hogy német, magyar, cseh szépségnek tette meg, amit más nép arcán éppúgy felfedezhetett volna, s közben nem vette észre a csak magyar vonásokat. Ez nem is lehet másképp, amíg csak azt akarjuk tudni, hogy milyen a magyar, s más népekről csak durva, összegező képünk van: a tót szelíden süvegel, a román vad és tisztátalan, a német tiszta és szorgalmas. A nemzeti sorstudományoknak színekre vagy legalább egy alapszínre van szükségük, hogy viszonyítani tudjanak. Helyesen látta ezt Prohászka Lajos, amikor hungarológiai tanulmányában a magyar Bujdosó mellé tárta a német Vándort adta. Hogy is lehet a Bujdosó sorsát megérteni, ha nem látjuk, mennyire másképp lépnek útjukon a Vándorok. Kerényi Károly a *Levélváltás-ban* a görögöt ajánlotta standard-színül. Jogosan: hiszen a nagy görög kultúra egyik leánykultúrájában élünk, s az alma sorsának nem jó mértéke-e: hogy mennyire esett a fájától. Viszont a döntő különbségek mégis inkább az egy sorsközösségben élő népek közt tűnnek ki (szülők kedves szórakozása, hogy gyermekeiket összehasonlígtatják), s a mi sorstestvéreink a Duna-medence népei. Azok után, amit ma hungarológia és közép-európai, illetőleg európai sorstudomány viszonyáról mondtunk, világos, hogy abszolút alapszín nincs. Aki a magyarsághoz Európa és Közép-Európa felől ér el, a maga görögségében és a maga közép-európaiságában találja meg a magyarság eszményeit s mértékét.

Végül még egy nagy különbség *Magyar Enciklopédia* és magyarság-tudomány közt! Egy élő kultúra lényegét nem határozhatod meg anélkül, hogy ne alkossd. Egy tudatosított képesség, megértett sors egész más valami, mint egy rejtett és meg nem értett. Egy igazi önvizsgálatból senki sem merülhet fel úgy, ahogy lemerült belé. S mi más a mi magyarságtudományunk,

mint magunkbaszállás – önmagunk tudományos fel-fedezése, s ami ezzel egy: feleszméltetése.

Minden élet legcsodálatosabb ideje a foganás: a világból új szubsztancia pattan ki, amely új vállalkozásba csődíti a természet egy darabját krajcár mégsem ugyanaz a szó, mint a Kreuzer, éppoly kevésbé, mint ahogy az én fehéjém sem lehet, annak ellenére, hogy tejet iszom, a tén hén fehéjéje. Egy új szájtartás ment elé, a szóforgatás zárt rendszere, melyet biológiai sajátságok alakítottak, s kulturális erők tartottak fönn. A Kreuzerből ebben az öblösen nekimenő szájban épp olyan jó magyar szó lett, mint a szláv sztölből vagy a látszólag változatlanul maradt, s mégis mennyire megváltozott pecsenéből. Ugyanezt mutatja a folklór. A mesemotívum világjára, de a mese: az egyes népeké. *Kőműves Kelemenné* magyar románban, bolgárban, de a magyar *Kőműves Kelemenné* magyarsága ettől vitássá nem válik.

Mint már a Szerb Antal-féle vitánál is említettem, sehol sem tűnik ki úgy a magyarságtudomány és magyarsággal foglalkozó szaktudományok közt a különbség, mint itt. Azokat az érdeklő: honnan jött, minket: mit adtunk hozzá. Semmi sem jellemzőbb egy népre, mint határhártyáinak áteresztőképessége. Ridegen szűr, vagy átereszt az emésztetlen is; könnyen enged át, de hatalmasra nyomja az átengedetre jellemét, ellenáll az idegennel szemben, de ha egyszer bejött, nem nyúl hozzá? Az összehasonlításra alig képzelhető el jobb alkalom, mintha a határhártyák viselkedését figyeljük. Költők szokták ugyanazt a tárgyat feldolgozni költői versenyben. De minden nép maga is más természetű, más módszerű költő, s aki a közös kultúrjóság alakítását az átvételnél megfigyeli: éppoly jól belát természetükbe és módszerekbe, mint a költői versenyek bírálója.

Igaz természetesen, hogy egy-egy nép nem annyira egyöntetű, mint egy ember belső tere, s a magyar határhártyák törvénye is más-más az Őrségben vagy Csikben, a huszadik században és a tizenhetedikben. Amit Tibet nem enged be, beengedi Honkong, s amit Vas visszatarított volna, mint idegent, Budapestről, mint magyarrá lett kultúrjóságot kapja meg. Még feltűnőbb ez a nagy művészetben, ahol a kölcsönzések egyéniek. Ott egy-egy nagy írónak szinte hozzátartozik a nagyságához, hogy olyan világjavak számára tud kapu lenni, amelyekkel szemben a hazai kultúra addig konokul elzárkózott. Az a németes fennkölt érzelmesség, amelyet Kölcsey magyarrá tudott tenni, nemcsak a kunsági parasztról, de Petőfiről is lefolyt volna; a semmiségek latin költészete csak Kosztolányival tűnik fel a magyar színképben. Kétségtelen, hogy magyarok. Még ezekben az átvételekben is érezzük a közös magyar határhártyát, mely a legmerészebb egyéniségre is ráparancsolja a maga asszimilációs törvényeit, de az előbb még egységesnek érzett belső tér ezekben a nagy egyéni és korvállalkozásokban kétségtelenül foszlóbbá, színváltóbbá válik, történelmi fluktuációt kap, s mint egy-egy gáz egységes színe, a prizma mögött több Frauenhofer vonalra, külön élményekre, vívmányokra, színekre esik szét.

Élmények, vívmányok, színek: talán épp ezt írhatjuk címül a magyarságtudomány harmadik fejezete fölé. A magyarságtudománynak ez a történelmi része, anélkül hogy valóban történelem volna. Lényeg és idő: bizonyos bölceletekben szemben álló dolgok. A valóságban azonban nincs lényeg idő nélkül: a valóság megvalósulás is. Megvalósulás nemcsak azért, mert időre van szüksége a kibomláshoz! A kultúrák keletkezése nem egyszerű kibomlás, növényes tünemény. A kultúrák úgy nőnek, hogy mindazt, amit az idő (ártót vagy kedvezőt) szembehoz velük, sorsukba igyekeznek foglalni, mint egy próféta vagy költő, aki a rájátamadó véletlenekből is sorsot csinál. Egy erős lényegben mindig többféle idő, több rokon megvalósulás lappang, s akármilyen külső események szorongatják, ő a véletlenből is megvalósulást csinál. A törököt, Habsburgot, mint külső véletlent sodorta a magyarság köré az idő, de a magyarság bele tudta őket foglalni sorsába, egy lényeg megvalósulásának lettek állomásai, élményekből vívmányok, s mint vívmányok, a magyar lényeg szivárványában színek. Bethlen Gábor arany-fekete színét a török élmény, az erdélyi kultúra vívmánya hozta ki belőlünk. S ki mondhatná, hogy ez a szín nem a magyar lényeghez tartozó? Csokonai olvasó poéta volt, az ő olvasmányáiban lett magyar élmény Pope, Metastasio, Kleist. De mert nem szolgál fejfel, hanem szuverénül, Csokonaiként olvasott: az élményre vívmány lett a válasz, s a Csokonai-szín az Adyé mellett kultúránk alapszíne: a mélyforrás fölött rózsafabozót. Minden nagy szellem, nagy műalkotás, egy-egy magyar emberkör vagy magyar alkotásként fölmerülő, külön szokásjog alatt élő táj a hungarológiára tartozik, nem mint ember, mű, réteg, vidék, hanem mint magyar megvalósulás.

Egy erős lényegben többféle megvalósulás lappang, mondtuk. A múltra nézve ezt a többféleséget a magyar lényeg elvesztette; a múlt mindig egyöntetű; – ott azonban, ahol a múlt jelenéül tölcseresedik, mint lehetőség megint szétválnak, külön jelentkeznek, külön tülekednek. Megérteni öket, választani közülük: egy sorstudománynak, amely egyszersmind magatartás-tudomány is, legizgatóbb feladata. A jelen leírása (a magyar szellem állapota, magyar társadalmi osztályok, gazdaság, magyar vidékek): a magyarságtudomány negyedik nagy fejezetének ezt tekintem. Ötödik: az előző négyből kirajzolódott, legnagyobb és még lehető lehetőség próféciája: követelés magunkkal és követelés az idővel szemben. A magyarságtól idegen erők (idegenek és részben fogyatkozásaiból eredők) a háború óta új helyzetet teremtettek körülötte; egy „véletlen” földrengés szétépte országát, s új népeket ültetett örökébe; egy „világ” válság megnyomorította s „rejtélyessé” tette előtte a népeket és az esztendőket. Mit tett eddig, hogy ezt a sok „véletlen”, „újdonságot”, „világ erőt”, „rejtélyt” lényegével, hagyományával összekapcsolja, az élményre vívmánnyal feleljen: erre válaszol ez a rész; az utolsó a következőt vonja le. Genézis, törvények (azaz a nemzetet teremtő sajátságok könyve), királyok története, krónikák, harc a jelenvaló állapotokkal, látomás, jóslat: ebből állt a zsidók sors- és magatartástudománya: a Biblia, s ebből kell állnia minden sorstudománynak, akár Krisztus előtt írják egy ezerral, akár utána kettővel.

Magyarságtudomány! Megint valami, ami az európai egységet bontja – mondja a páneurópai. Megint valami fehérlóáldozó-wotanos, protestáns – mondja a katolikus. Megint valami ellenforradalmi nemzetieskedő – mondja a marxista. Mit feleljen nekik a hungarológus. A magyarságtudomány nem a „nemzeti öncélúság” tudománya. Nem is öncélú tudomány. Legbelső köre az általános sorstudománynak, s mint ahogy emberi, európai és közép-európai sors a magyart, úgy mélyíti és érteti benne egymást: az emberség európai foka. Magyar kultúráról beszélünk ebben a tanulmányban. De az európai népek kultúrája nem olyan, mint az egyiptomi, az inka, a szumír. Nem dal egy hangszerezen, hanem egy hangszer dala egy hangversenyben. Az európai művelődés: az első igazi polifon kultúra. Ez a szépsége, ereje, nagysága, s a magyarságtudomány valóban esztelenség lenne, ha mást akarna, mint ebben a polifóniában a sorstól neki szánt hangjegyfűzetet rakni népünk elé.

(Kiadatlan tanulmányok. Magvető: Bp. 1968. 382–396. old.)

A helytörténet és a heraldika a közösségi identitás szolgálatában

A helytörténeti kutatások útja

A honismerethez szorosan kapcsolódó községtörténet írás kezdete Magyarországon – mint a jelenlévők számára vélhetően ismert – a 18. századig nyúlnak vissza.¹ Elsőként talán Bél Mátyást kellene említeni és követőit, akik a megyeleírást, a települések rövid leírását a megyetörténet részeként már fontosnak tartották. E téren a 19. századi történefffelfogás szinte semmi újat nem hozott, hiszen a szakma legjobb képviselői – mint Pesty Frigyes, Fraknói Vilmos, majd Tagányi Károly – nem tudták elvonatkoztatni a községtörténetet a megyetörténettől. Más volt a helyzet a jogilag szintén községnek tekintett rendezett tanácsú városokban, a korábbi mezővárosokban, amelyek történeti identitásukat várostörténeti monográfiákban alapozták meg. Az áttörést a két világháború közötti falukutató-mozgalom hozta meg, amely megteremtette a falumonográfia műfaját. Kezdetben a falumonográfia még a jelenkori viszonyok bemutatására összpontosított, a történelem annyiban volt fontos, amennyiben magyarázatot tudott adni az egyes gazdasági, társadalmi, kulturális jelenségek genezisére. Később azonban megfordultak az arányok, és a történeti feldolgozásokban a politikával és a politikai ideológiával átitatott jelenkor egyre inkább háttérbe szorult.

¹ Előadásként elhangzott a „Honismeret az oktatásban” című konferencián, Pécsen, 2004. november 24-én.

Mínőségileg új korszak kezdődött a műfaj történetében az 1990-es években, mert az autonómiájukat visszanyert önkormányzatok a helyi identitás fontos eszközének tekintették a település történetének ismeretét, és ezért nagyon sok helyen megírták a város vagy a község történetét tárgyaló munkákat. A rendszerváltás óta eltelt mintegy másfél évtizedben, csak a Dunántúlon közel 500 átfogó településtörténeti monográfia látott napvilágot, ami azt jelent, hogy a mai Pannóniában évente mintegy negyven helytörténeti monográfia jelenik meg. A megyék között – csak érdekességként említem meg – Veszprém áll az élen közel száz kötettel, továbbá Somogy és Győr-Moson-Sopon, de Zala és a többi megye is jelentős számú településtörténeti monográfiát produkált. Ebben a sorban nekünk sem kell szégyenkezniünk Baranyában, hiszen mintegy 53 településről 75 helytörténeti feldolgozás született meg az elmúlt másfél évtizedben. Országos viszonylatban a régebbi kiadásokat is figyelembe véve, bizonyára száznál is több településtörténeti monográfia van forgalomban.

Úgy tűnik, megvalósulni látszik a falukutatók azon régi óhaja, hogy minden városnak, községnek, nagyobb településnek legyen írott története is. Ami 100-150 évvel ezelőtt még lehetetlennek tűnt, az ma már természetes, mondhatni mindennapos dolog. Nincs olyan település az országban és a Kárpát-medencében, amely kisebb-nagyobb energia-ráfordítással ne lenne összeállítható. Az igazi kérdés azonban az, hogy az elkészülő mű mögött van-e elméleti-módszertani problémafelvetés és a minőség megvalósul-e a kivitelezésben. A falutörténet divatját éljük, de a mennyiségi termelés a minőségi követelményekkel nincs mindig egységben. Legyünk azon, s tegyünk érte, hogy ez a képzeletbeli rend, s tartalmi-formai harmónia helyreálljon!

Baranyában is – az ország szinte valamennyi megyéjéhez hasonlóan – a 19. század első évtizedeiben vette kezdetét a tudományos igényű történeti kutatás, melynek legkiválóbb művelője *Koller József* volt. Később, a reformkori megyeleírásban megkülönböztetett helyet kapott *Hász Mihály* Baranya-monográfiája, illetve *Hölbling Miksa* orvosi helyirata; mindkettő 1845-ben látott napvilágot. A 19. század utolsó évtizedében a millenniumi lelkesedés hívta életre a megye mindmáig egyetlen nagymonográfiáját. *Váradi Ferenc* szerkesztésében 1896-97-ben jelent meg a *Baranya múltja és jelenje* című impozáns vállalkozás, melyben a megyét bemutató második kötet *Posta Béla* és *Németh Béla* munkája.

A 20. század első két évtizedében a *Pécs-Baranya Megyei Múzeumi Értesítője* vált a helytörténeti kutatás meghatározó orgánumává. Az 1930-40-es években, a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen a *Krisztics Sándor* vezette Szociográfiai Intézetben több baranyai település kismonográfiája látott napvilágot. Számos értékes történeti feldolgozás jelent meg a Történeti Intézet gondozta Specimina sorozatban és az egyetem könyvtárának közleményeiben is, továbbá a Pannónia folyóirat 1935 és 1943 közötti számaiban, többnyire önálló kötetként. Ugyancsak jelentős szerepet vállalt a térség történetének kutatásában a Pécsen 1943 óta működő Dunántúli Tudományos Intézet, s kiváltképpen vezetője, *Babits András*. Az ő neve fémjelezte a sajnálatos módon torzóban maradt, Pécs múltjából készült kismonográfia sorozatot is. Az 1945 utáni évek, mint tudjuk, nem igazán kedveztek a történeti kutatásoknak. A félkarúvá lett egyetem kiadványaként a *Juridica* sorozatban a 60-as évektől csak elvétve jelent meg történeti munka. A Dunántúli Intézet is sajnálatos profilváltozáson ment keresztül, s a történettudomány fokozatosan háttérbe szorult.

Baranya megye történeti kutatása 1968-ban vett új lendületet. Ekkor jelent meg *Fejér és Tolna megyével együtt a Baranya Megyei Levéltár Történeti Évkönyve*, a *Baranyai Helytörténet-írás*. A Baranyai Helytörténetírás egyes kötetei – főként az 1848-49-es szabadságharc helyi eseményeit, illetve a Mohács történetét feldolgozó tematikus számok – messze meghaladták a helyi kereteket. Helye iránymutató az országos feldolgozások sorában. Kifejezetten a honismeret munkáját segítő indult meg a Baranya című honismereti, történelmi folyóirat, mely 1988-tól, egy évtizeden át évente lehetőleg kétszer szintén teret biztosított nem csak a helytörténeti feldolgozásoknak, hanem egy jó ideig a baranyai honismereti mozgalom híreinek, történéseinek is. Mivel ma is ezakzt módon nehéz elhatárolni a helytörténet, a honismeret, a szülőföld-ismeret kategóriáit, valójában a helytörténet és a honismeret határmezsgyéjén egyen-súlyozva, jelent meg mintegy 190 írás, több mint 80 szerző tollából, elősegítve ezzel a térség jobb megismerését.

A heraldikáról

Az identitásukat kereső önkormányzatok a szimbólumok megalkotását is nagyon fontos feladatuknak tartották. Ez a szimbólum általában a közösségi összetartozás jelképében, a címerben és a település zászlójában öltött testet. Ezek gombamód szaporodtak, különösen a Millennium időszakában. (A középkorban ismeretlen volt a falucímer, csak a mezővárosoknak és a szabad királyi városoknak volt címerük.) A levéltáraknak is új kihívások elé kellett nézniük. Olyan szimbólumokat kellett találniuk, amelyek akkor még többnyire nem is léteztek.

A hazai kommunális heraldikának (tehát a települések címertanának) gyökerei a 13. század közepéig nyúlnak vissza. Esztergom, Buda, Székesfehérvár szabad királyi városok pecsétjein bukkantak fel ezek a szimbólumok elsőként. A 13. századra tehető a települések pecséthasználata kezdete is. A török időkből főleg az alföldi mezővárosok pecséthasználatáról vannak ismereteink. A falusi pecsétek elterjedésének időszaka a helyi önkormányzatok újjászervezésének időszakára, a 18. század közepére tehető. A pecsét alapfunkciója a megkülönböztetés, a bizonyítás, a hitelesítés, de az írástudatlanság is szükségessé tette. A pecsét és a címer kialakulása szoros kapcsolatban állt egymással. Elválaszthatatlanságukat, megkülönböztethetőségüket jelzi, hogy a címerek a pecsétek meghatározó részei.

Több baranyai falu pecsétjének eredete a török korig vezethető vissza. A pecsétek elterjedésének kora azonban itt is főleg a 18. század közepe. A pecsétek motívumai bővelkedtek a nép mindennapi életét bemutató jelképekben. Növények, állatok, szerszámok jelennek meg rajtuk. A községi pecsételnél gyakran fordult elő az emberábrázolás, főleg egyházi személyek, szentek, illetve egy-egy helybeli sajátos öltözékben megjelenítő alak ábrázolása. Jelképes személyábrázolásra jó példa Komló 1727-ből való első pecsétjének heraldikai ún. vadembere. Kovácsmesterek készítették a pecséteket, ezért gyakori a sablonos jelképek használata. Baranyában a legközkedveltebb a földművelő eszközök ábrázolása. Ez pedig épp a pecsét alaprendeltetését kérdőjelezi meg: a megkülönböztetést. Ezért kellett a településeknek új szimbólumokat keresni az új címerükhöz. Itt fonódik össze a pecsét, a címertan és a településtörténet. A településnek a heraldikai előírások betartásával és a helység történelmi tradícióinak figyelembe vételével kell döntenie a szimbólumáról.

Az utóbbi esztendőkből megnövekedett az igény arra, hogy az egyes települések polgárai azzal fejezik ki összetartozásukat, hogy címert válasszanak a települések számára. A címer ugyanis kiválóan alkalmas erre a célra, sőt arra is, hogy vállalják a múltat, és kifejezzék bizalmukat a jövőben, hiszen a címer soha sem a jelennek készül, hanem az örökkévalóságunknak. A címer olyan jelkép, amelyet a közösség választ önmaga számára, önmaga kifejezésére. A tervezőnek az a feladata, hogy mélyreható kutatás nyomán olyan címert ajánljon, amely a közösség számára választható és vállalható. A helyes döntés érdekében kívánatos összefoglalni azokat az alapelveket, amelyek a címert vállalhatóvá teszik.

A címer a heraldika nagyon szigorú szabályai szerint szerkesztendő jelkép. A címernek mindig törekednie kell az egyszerűsége, hiszen a heraldika régi szabálya szerint az viseli a legtöbbet, aki a legkevesebbet viseli. A címernek réginek kell lennie, vagy a régmúltat kell fellelvenítenie, hiszen ez is heraldikai szabály, hogy a címer annál értékesebb, minél régebbi. A címer legfontosabb funkciója a megkülönböztetés, elvileg tehát nem létezhet két teljesen egyforma címer. A települések címerének tartalmi szempontból követnie kell a magyar, illetve az európai hagyományokat, hiszen ezáltal is kifejezhető, hogy egy közös szellemiség részesei vagyunk. A jó, a vállalható címer megalkotásának csak egy útja lehetséges: Ha az adott központnak volt már adományozott címere (csak a szabad királyi városoknak és nemesi mezővárosoknak volt), akkor azt kell visszaállítani, lehetőleg változtatás nélkül. Ha nem volt, akkor fel kell kutatni azokat a jelképeket, amelyeket a közösség már használt saját maga azonosítására. Ilyen jelképek felbukkanhatnak községi, egyházi, kulturális pecséteken és pecsétnyomókon, egyesületi pecséteken. Ezek a jelképek önmagukban még nem címerek, mivel nem tesznek eleget a heraldika számos alapkövetelményének. Például nincsenek pajzson, nem színesek stb. Ráadásul többségük nem is alkalmas arra, hogy pecsét legyen, mert nagyon egyformák, nem megkülönböztethetőek. Ha nincs önmagában vagy kiegészítéssel kialakítható jelkép, akkor a történelmi kutatás feladata, hogy olyan hiteles mozzanatot találjon lehetőleg a régmúltban, mely jelképezheti, leképezheti a települést. Az ilyennek vagy önmagában, vagy jellegé-

ben feltétlenül időt állónak kell lennie. Az ellenkezőre példa az ún. takarítás, amellyel a közel-múltban a városok igyekeztek megtisztítani címereiket az ipari jelképektől, hiszen nem lehet minden alkalommal címert változtatni, amikor megszűnik egy termelőszövetkezet üzemága, vagy éppen megszűnik a bányászat a térségben. Elképzelhető, hogy egy adott településen élő birtokos család vagy személy olyan befolyással van a közösség életére, hogy címere vagy annak egyes elemei logikus és természetes módon megjelenhetnek a település címerében is. A kutatásnak tehát ezekre a területekre is feltétlenül ki kell terjednie.

A címer fő része a pajzs, ehhez kiegészítő elemek is járulnak: sisak, oromdís, korona, címertartó, jelmondat. A községi címerek a polgári címerek kategóriájába tartoznak, ezért nem kell úgy kinézniük, mint a nemesi, katonai címereknek. Vagyis legtöbbször megelégedhetünk egy egyszerű címerpajzsral. A kiegészítő elemek azonban módot adhatnak arra, hogy a településről egyebet, például régi vármegyéhez, kistájhoz való tartozást, jellegzetes társadalom szerkezetet is eláruljanak.

Szabad és érdemes is élni a lehetőségekkel, különösen, ha rendszert képezhetünk belőlük.

Dr. Ódor Imre

A honismeret oktatása egy esztergomi iskolában

Először is szeretném megköszönni, hogy olyan messziről, Esztergomból, ismét itt lehetek önök között. Látok itt ismerő arcokat, tavaly is volt szerencsém részt venni ezen a konferencián.¹ Hallgatva az eddigi előadásokat, nagyon szerencsésnek érzem magam. Most döbbenek rá, hogy nekünk Esztergomban milyen jó.

Én egy lakótelepi általános iskolának vagyok az igazgatója öt éve. Az iskola pedagógiai programjának mottója Szentgyörgyi Albert egyik gondolata: a nemzeti hagyományokat ápoló, de a modern európai szellemiségre épülő műveltséget kívánjuk megalapozni. Lehetővé szeretnénk tenni tanulóink számára, hogy kötődésük a szülőföldhöz, városukhoz erősödjön, és az értékek megismerésével elmélyüljön az identitás tudata. Ezért nagyon sokat tesz a tanterület.

Iskolánk a város hat általános iskolája közül a legrégebbi (1865-ben létesített) és a legtöbb hagyománnyal rendelkező intézmény. 1984-ben jelentős változás történt az iskola életében, mert új épületbe költözhetett. 598 tanulója van az iskolának. Művészeti nevelés is van, ez drámai- és vizuális nevelést jelent. Nagy hangsúlyt kap a honismeret oktatása és az alig három éve elkezdődött erdei iskolai nevelés. Kiterjedt külföldi kapcsolataink vannak határon túli magyar általános iskolákkal.

Nálunk már 1998-ban elkezdődött a honismereti oktatás. Hely- és kultúrtörténetet oktatunk. Városi séták során történt a fontos épületek, szobrok, múzeumok megismerése. Bemutatjuk a városban alkotó költőket, művészeket. Kaptunk heti fél órát az 5. és 8. osztályban a helytörténet, a várostörténeti oktatásra. A város történetét történelmi korszakok szerint ismerik meg a tanulók. Van elméleti előkészítés, majd elmennek és megnézik a tárgyi emlékeket. Megismertetjük a gyerekeket a híres helyi történelmi személyiségekkel.

A 2001/2002. tanévben bevezettük a hon- és népismeret tanítását az 5. és 6. évfolyamon. Hogy mire jutunk, az hozzáállás, akarat és lehetőségek kérdése. Ezt a modult párosítottuk a dráma moduljával. A helytörténetnek a 8. évfolyamon való oktatására elkészült egy helytörténeti olvasókönyv tanulóink számára, amely a rendszerváltozásig végigvezeti a város történetét. Az olvasókönyvet Esztergomban élő szakemberek készítették: történészek, földrajztanárok, levéltárosok. Városvédő táborok működnek nyaranta már tizenkét éve. Ott a gyerekek közreműködésével karbantartják, ápolják a várost, többek között a gondozatlan sírokat. A rajzóra keretén belül a gyerekek elkészítik az esztergomi várat, adománylevelet, pecsétlenyoma-

¹ A korreferátum elhangzott a 2004. november 24-i pécsi honismereti konferencián.

tot is készítettek, ahogy haladnak a tanaggyal. Nemezeket készítenek szakkörökön, órákon, batikolnak is a nagyobbak. A műemlékeket úgy dolgozzák fel, hogy meglátogatják, megfigyelik. Van az iskolánkban egy Piktör nevezetű nemzetközi képzőművészeti alkotótábor. Minden évben meghirdetünk egy pályázatot, hogy kiválasszuk ki az a 40 tanuló, akik részt vehetnek a táborban, mely tíznapos. Minden évben más témája van a tábornak.

Három éve rendezzük meg a Katona Lajosról elnevezett néprajzi versenyünket. E verseny névadója úgy kötődik Esztergomhoz, hogy a bencés gimnáziumban tanult, és a felesége is esztergomi születésű. Ez a verseny is tematikus, minden évben más a téma.

Végezetül azt tudom megismételni: hozzáállás és akarat kérdése, hogy sikerrel tanítsunk honismeretet a gyerekeknek.

Forróné Virágh Zsuzsanna

Pályázati felhívás

A Karácsonyi János Honismereti Egyesület pályázatot hirdet
10–14 éves gyermekek számára.

NAGYMAMÁM, NAGYPAPÁM MESÉLTE

címmel

A pályázat célja: megörökíteni azt az emberi műveltség alap gondolkodását tükröző kultúrát, mely a családi emlékezet része, s jó esetben nemzedékről nemzedékre szájhagyomány útján öröklődik.

A pályázatot két kategóriában hirdetjük meg:

- igaz történetek, adomák,
- mesék

Pályázati feltételek:

A pályázat nyílt, azon bármelyik gyermek részt vehet (határon innen és túl), aki betöltötte 10. életévét s nem töltötte be a 15. életévét.

A pályázatok minimális terjedelme 2 gépelt oldal,
maximális terjedelem 10 gépelt oldal.

Beküldési határidő: 2005. szeptember 30.

Eredményhirdetés 2005. november 26., Békéscsaba

A pályázatoknak tartalmaznia kell a szerző nevét, címét, életkorát, iskolájának nevét, címét. A dolgozatok beérkezéséről csak megcímzett és felbélyegzett válaszboríték esetében tudunk értesítést küldeni.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de a legjobb műveket megjelentetjük az Egyesület honlapján és kezdeményezzük más fórumokon való megjelenését is.

Beküldési cím:

Karácsonyi János Honismereti Egyesület, Békéscsaba, Luther u. 6.

HAGYOMÁNY

Az Irgalmasság diadala

Emlékezés Kanizsai Dorottyára

Magyarország történelmének talán a XVI. század volt a legtragikusabb korszaka, bár sokan vontak párhuzamot a XX. század eseményeivel. „Nemzeti nagylétünk temetője, Mohács” 1526-ban, majd az ország három részre szakadása, s a folyamatos török elleni harcok már-már a megsemmisülés vízióját vetítették az akkor élők elé. A XX. század is hasonló iszonyatot hozott a magyarság számára, amikor az első világháború után – annak ellenére, hogy Magyarország csak mint a Monarchia tagja vett részt a háborúban –, a legsúlyosabb büntetést kapta. Az ország teljes megcsonkítása, feldarabolása után alig két évtizeddel már a második világháború pokla következett, majd pedig a kommunista diktatúra.

De térjünk vissza most a XVI. századhoz. Tomori Pál, Dobó István, Szondy György, Jurisich Miklós, a végvári vitézek mellett hős asszonyokkal is büszkélkedhet e tragikus század. Most egy méltatlanul elfeledett, különleges asszonyra, *Kanizsai Dorottyára* emlékezünk.

* * *

A Kanizsaiak Magyarország kihalt nagy családjai közül valók. Fiai hadvezérek, egyházfők, diplomaták, a haza önzetlen szolgálói, akik mindig vezető szerepet játszottak az ország történetében.

A Kanizsai család magyar eredetével is kitűnt. A száznyalc „eredeti”, nemzetség egyikének, az Osl-nak leszármazottja volt. Osl Lőrinc hűséges szolgálataiért kapta Róbert királytól Kanizsa várát és hálából vette fel a Kanizsai nevet. A család hatalmas birtokkal rendelkezett, s a kor szokásainak megfelelően nemeskisasszonyokat és -ifjakat nevelt udvarában.

Kanizsai Dorottya édesapja, a nagy méltóságokat viselő Kanizsai László, fényes udvart tartott. Udvarnépe között sok volt a diák, s ez azt is mutatja, hogy a ház ura szívesen látta maga körül a tanult embereket. Kevés főúr akadt ebben az időben, akinek hasonló kedvelt és keresett nemesi iskolája lett volna. A büszke nagyúr, idősebb Kanizsai László, fiaihoz: Lászlóhoz, Jánoshoz, Istvánhoz hasonlóan lányát is mindenféle tudományra megtaníttatta, még a latin betűvetésre és számolásra is. Dorottya olvasta a régi költőket, meg tudta fejteni a csillagok járását. Ismerte a régi vitézek életét, tudta, merre vannak a külső országok, amelyekkel a király hadban állt. Megülte a lovat, s vadászatra kísérte apjaurát. Ilyenkor kicsiny, de éles szemű sólymot hordott a kezén. Ismerte a virágokat, vászonra hímezve sokszor megörökítette őket. Egész kelengyéjét maga varrta, pedig édesapja az ország legelső zászlósurai közé tartozott. Tudta a konyha művészetét is, minden tudományánál s nagy szorgalmánál azonban többet ért jósága és irgalmassága. Kanizsai Dorottya még kicsiny leány volt, amikor már jártak hozzá a környék szegényei. Meleg étellel, aprópénzzel, jó szóval várta őket, a betegeknek ágyat készített.

A szépséges és gazdag leány kezéért sokan versengtek. Idegen országból is jöttek lovagok, de ő csak az ifjú Perényi Imréhez vonzódott. Édesapja azonban ellenezte a házasságot. Azt akarta, leánya annak legyen a felesége, aki az országban a király után az első, a nádoré. Dorottyanak fájt édesapja döntése, de meghajolt akarata előtt. Lemondott Perényi Imréről és hozzámént az idős Geréb Péterhez, az ország nádorispánjához. Tisztelte férjét, akár egy jó apát és becsülte, amiért az áldatlan viszonyok között annyit fáradozott a hazáért. Amikor a nádor beteg lett, éjjel-nappal ápolta. Három évi házasság után, 22 évesen már özvegy.

Geréb Péter halálával megüresedett a nádori szék és a rendek Perényi Imrét választották a helyére.

A sors különös játéka, hogy időközben Perényi Imre is megözvegyült. Kanizsai Dorottya a gyászév leteltével férjhez mehetett hozzá. Édesapja sem ellenezte már a házasságot, hiszen leánya újra nádorné lett.

Perényi Imre két fiút hozott a házhoz, Ferencet és Pétert. Dorottya igazi anyai szeretettel vette körül őket Az annyira óhajtott közös élet azonban nem sok boldogságot tartogatott. Ahogy telt az idő, egyre jobban kiderült, mennyire nem illenek egymáshoz. Perényi Imre széles látókörű, eszes férfi volt, de kötekedő és rátarti, s ez nem igen egyezett felesége szerénységével. A két fiú is nagyon sok bánatot okozott. Hiába követett el mindent, soha nem ismerték el anyjuknak. A munkában és pártfogoltjaiban keresett és talált vígasztalást.

Perényi Ulászló király idejében vezető szerepet játszott az ország életében, ezért Kanizsai Dorottyanak sok alkalma nyílt a közszereplésre. Gyakran megjelent a királyi udvarban, s mindig nagy tisztelettel vették körül. Műveltségben felülmúlta kora asszonyait. Idegen nyelveket is ismert, ezért többnyire ő vezette a tárgyalásokat a külföldi követekkel. Perényi Imrét a betegség hamarosan levette a lábáról, az egyre súlyosbodó köszvénytől sokat szenvedett. Odaadó felesége éveken át hűségesen ápolta a türelmetlen, indulatos beteget, aki 1519. február 5-én halt meg.

Kanizsai Dorottya ismét özvegy lett. A boldogtalan esztendőök után sokszor eszébe jutott az első férjével töltött idő, ezért arra kérte II. Lajos királyt, engedje meg neki hogy Geréb Péter címerét egyesíthesse a Kanizsai címerrel. Kérelmét a király teljesítette, az oklevélben ezt olvashatjuk: „... megindítatva attól a nagy szerénységtől és áhítatosságtól, őszinteségtől, hűségtől, vallásosságtól s a legszebb erények nagy számától, amikkel Kanizsai Dorottya tündöklék s amik őt a női nem ékességét illetően a letűnt idők nagy alakjaival is összehasonlíthatóvá teszik: megadjuk neki a kért címerbővítést.” Nem valószínű, hogy akad még magyar asszony, akit királyi diploma így magasztalna.

Kanizsai Dorottya, ha akarja, harmadszor is férjhez mehetett volna. Két nádor szép és gazdag özvegyének akadt kérője elég, de ő nem akart már senkit sem. A hatalmas birtok igazgatása még egy erőskezű férfinak is sok gondot adott volna, de ő győzte a rengeteg munkát. Jövedelmeit számon tartotta és szinte az utolsó fillérig jótékony célokra fordította. Védőangyala lett az ország népének. Nem sok birtokos főúr akadt, aki úgy gondoskodott jobbágyairól, udvarnépéről, mint ez az asszony, aki ha kellett, a legkeményebb férfin is túltett szigorúságban, határozottságban. Templomokat és kápolnákat építtetett és alapítványokat tett.

A nála szolgáló lányokat kiházasította, a nemesifjakat szolgálatukért birtokkal jutalmazta. Különösen nagy gondot fordított mostohafiai nevelésére. (A mohácsi csatából megmenekült Perényi Péter a magyar vallásújító mozgalom vezére lett, s az első magyar főúr, aki hazaszeretetéért és hithűségéért rabbilincsből végezte a bécsújhelyi tömlöcben. Ő alapította a sárospataki főiskolát is.) Másik két „gyermek”, Orsika és Ferenc László testvéreinek árvái voltak. Mindent elkövetett, hogy a gyermekek hite, jelleme sziklaszilárd legyen. Kanizsai család utolsó férfitagja, Ferenc korán meghalt. Orsika maradt az egyetlen örökös. Kemény férfias nevelést kapott, ami az érző leánykának sokszor fájdalmas lehetett, de később hálásan emlékezett nagynénjére. Kanizsai Orsikából a XVI. század egyik legnagyobb magyar nagyszőnyege lett, Nádasdy Tamás felesége.

Kanizsai Dorottya, mint özvegyasszony is az ország első asszonya maradt, tekintélye, szerepe nem csökkent. Ezt mi sem bizonyítja jobba, mint hogy a főúrak meghívták tanácskozásiakra, Lajos király pedig a rendek gyűléseire.

Hét esztendeje volt már özvegy, amikor 1526. augusztus 29-én Mohácsnál elvérzett a magyar hadsereg. Csak most derült ki, mennyire igaz volt annak a néhány tisztán látó embernek, aki szigorúbban akarta fogni az ország pártoskodó rendjeit, megerősíteni a katonaságot, hiszen csak így lehetett volna megvédeni az országot a külső ellenségtől. Bakócz Tamás esztergomi érsek cselszövései, a Dózsa-felkelés iszonyata, a jobbágyok szörnyű elnyomása, az egymással versengő főúrak háttartalan önzése és kapzsisága tragédiához vezetett. A belviszály következtében másfél évszázadig raboskodott az ország a félhold alatt.

A mohácsi csata napján még az ég is mintha csúfot űzött volna a szerencsétlen vitézekből. A napok óta zuhogó eső után 29-én szikrázó napsütés köszöntött rájuk. A csata mindössze másfél óráig tartott. Meghalt a fiatal király, II. Lajos is, aki menekülés közben a megáradt Csele-patakba fúlt. Elesett a seregek vezére, Tomori Pál kalocsai érsek, fejét diadalmi jelként a

szultán sátra elé tűzték. S az országnagyok, a magyar vitézek ezrei, akik mit sem tehettek arról, hogy a pártoskodó főurak közül nem mind engedelmeskedett a király és a haza hívó szavának. Zápolya János, az erdélyi vajda negyvenezer főnyi sereggel figyelte a távolból az ágyúdörgéseket, de nem sietett segítségükre.

A csatatéren csaknem húszezer ember feküdt holtan, vagy sebesülten. Messze földre elhalasztott jajveszékelésük. Szekér alig járt, ispotály alig volt a szomorú szegénységbe esett országban, az ápolásról nem gondoskodott senki sem. A sebesülteket vagy az ellenség, vagy tudatlan felcser ölte meg. Nem akadt ember, aki a halottakat eltemesse. A veszedelmes csatatérnek még a közelébe sem merészkedett senki.

Kanizsai Dorottya siklósi várában reszketve várta a híreket. A csatavesztés és mostohafia halálhírét hallva, azonnal útnak indult. Nem törődött a portyázó törökökkel, a felázott utakkal, néhány kísérővel elment Mohácsra. Nem volt ez olyan egyszerű akkoriban, hiszen a könnyű kocsi, a kátyús utak még jobban lelassították az utazást. Kanizsai Dorottya tudta mire vállalkozik, a látott valóság mégis elborzasztotta. A csatatérhez közeledve már holttestek között haladt. Amerre fordult, lekaszált, semmivé lett életeket látott, s a halál iszonyatos borzalmát mindenütt. Barátok, családtagok holtteste vette körül, közöttük mostohafia, a fiatal Perényi Ferenc. A csatatérre a nagyasszonyon kívül csak a környék néhány öreg lelkésze merészkedett. Mint a kísértetre, úgy néztek a könnyes asszonyra. Kérték, menjen innen, hiszen törökök portyáznak még erre, keresik a halottaikat, s a farkasok is erre ólálkodnak. Az iszonyú látvány hatására talán egy pillanatra ő is gondolt erre, de a halálhörgés és a sebesültek jajveszékelése megerősítette benne az érzést, segítenie kell! Papokra és munkáskezekre volt szükség, hogy tisztességgel eltemessék a halottakat és kimentsék a még élő sebesülteket.

Kanizsai Dorottya 400 jobbágya mellé még több száz embert fogadott fel. Hevenyészett segélyhelyeken látták el a sebesülteket, s folyamatosan szállították a falvakba, várakba, ahol tovább ápolhatták őket. Éjjel-nappal dolgoztak. A nagyasszony vizet, orvosságot adott a sebesülteknek, és ki nem fogyott a biztató szavakból. Figyelte embereit, s ha látta fáradtságukat, nemcsak meggyőző szavakkal, hanem arannyal is biztatta őket a további munkára. Igyekezni kellett a temetéssel, hiszen a forráságban bomlásnak indultak a holttestek – járványtól kellett tartani. Ahogy teltek a napok és híre ment, hogy amire férfi nem vállalkozott, azt egy gyenge nő viszi véghez, egyre többen érkeztek, felajánlva segítségüket.

Összeszedték az elesetteket és tömegsírokba hordták. „A hazáért elvérzett szerencsétlen honfitársainknak már csak egyet adhatunk, a végső tisztességet, ezt kérem tőletek” – mondta papjainak a nagyasszony. Megáldatta a hamvakat, és templomaiban misét mondatott az elsett hősökért.

Kanizsai Dorottya az iszonyatos csata után még hat esztendeig élt. Életét teljesen a mohácsi sereg rokkantjainak szentelte. Viseletes ruhákban járt, alig táplálkozott. Valamikor az ország legszebb ifjú hölgye volt, de ezek az évek megtörték testét, hófehérré festették haját. Negyvenkilenc éves koráig – haláláig – mély gyászban járt, és az egész ország hálás szívvel és csodálkozással beszélt nagylelkűségéről, hősiességéről. „Ha sok Kanizsai Dorottyánk lett volna, nem a magyart, hanem a törököt temették volna Mohácson” – mondták. Tekintélye olyan nagy volt, hogy örült, aki vendégül láthatta. A szereplés vágya, az élet hiúsága azonban nagyon távol állt tőle, ezért keveset hallatott magáról. Az utolsó irat, amely nevét említi, 1532-ből való. Az urak őt is meghívták bélavári gyűlésükre, nevével azonban többé nem találkozunk. Valószínű, hogy ekkor már nem is élt.

Kanizsai Dorottya kora óta ötszáz esztendő telt el. Alakja, cselekedetei lassan ködbe vesznek, de a hős lelkű asszonynak örök emléket állított „Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács.” Végrendelete minden dícséretnél és magasztalásnál többet mond az emberről. Rokonairól és valamennyi szolgálólányáról gondoskodott, nem feledkezve meg a nemesifjakról és kedves papjairól sem. „Akárhol akadnak ruhátlan és szegény nemesgyerekek és árvák, ruházzák fel őket (...). Méltónak tartjuk, hogy akik híven szolgáltak minket, hűségüknek jutalmát vegyék, hogy ímígyen minket is jó emlékezetben tartsanak, s másokat a hűség erényére ösztökéljenek (...).”

Gyerekeink, unokáink tragikusan hiányos történelem ismeretén a még elkötelezett történelemtanárok azzal is segíthetnek, ha rendhagyó történelemórákat szerveznek. Kitűnő hely erre a Mohácsi Történelmi Nemzeti Emlékpark. Látható a helyszín, ahol a tragikus kimenetelű

mohácsi csata lezajlott, s a faragott jelek segítségével könnyebben megjegyezhetők az egymással szemben felálló magyar és török sereg vezetői. A hősi halált halt magyar férfiak alakja között egyetlen női emlékjelet találunk, Kanizsai Dorottyaét, akinek alakját Samu Géza min-tázta fába. Babits Mihály róla írt sorait is olvashatjuk: „Mint a sötét asszony a mohácsi téren, / úgy jár a felejtés köztünk, és egyenként / elhantolja halottainkat.”

Elmesélhetjük a gyermekeknek, mire vállalkozott ez az asszony 500 esztendővel ezelőtt, elindulhatunk velük azon az úton a siklói vár felé, amelyen a szekerekkel a sebesülteket szállították (...) Bizonyos vagyok abban, hogy egy ilyen helyszíni történelemóra után Mohács és a hozzá kapcsolódó szereplői megmaradnak fiataljaink emlékezetében.

Zika Klára

Batthyány Kázmér, Siklós „várura”

A kissé patetikusan hangzó címből adódik a kérdés, feudális katonaeMBER volt-e gróf Batthyány Kázmér (Pozsony, 1807 – Párizs, 1854), vagy polgárosodó mágnás, akinek politikai karrierje csúcspontjait ellenzékiisége jelentette: 1839-től szereplése a reformországgyűléseken, elnöki tiszte az Országos Védegyletben 1844-től, vezérfőispánsága, országos kormánybiztos-sága Baranyában, az északi várbán és délvidéken, majd külügyminisztersége az 1849-es Szemere Bertalan féle kormányban a szabadságharc idején. A modern értelemben vett kül-ügyminiszterek sorában ő az első.

Civil ember volt, a Batthyány család hercegi ágából. Fivére Gusztáv a „jó testvér”, aki a ma-gyar politikai életben alig vett részt, a hercegi címet majd ő kapja meg. Kázmér, fivérével el-lentétben, a reformmozgalomban, majd a szabadságharcban markáns szerepet vitt, mint „ci-vil”, kormánybiztosként katonai szerepeket is vállal, függetlenül a nemzetőrségben betöltött ezredesi rangjától.

Mit jelentett Batthyány Kázmér életében Siklós és a hozzá tartozó uradalom a várral együtt, amelynek már régen nincs védelmi feladata, át is építették kastéllyá? A vár már csak lakóhelyet jelentett a Batthyányak számára, illetve a siklói uradalom igazgatási központja, amely 1848-ban jutott ismét és utoljára védelmi szerephez. És vajon milyen szerepet játszott és játszik Batthyány személye Siklós, a korabeli mezőváros, illetve a jelenlegi város életében?

Batthyány Kázmérnak az ország egyik leggazdagabb mágnásának tulajdonát képezték a fivérével kötött osztrályos egyezés után a siklói uradalom mellett a hasonló nagyságú bics-kei, kisbéri, somodori uradalmak Magyarországon, Szlavonszki Brod, Ozail és Grobnik Hor-vátországban. Mindegyik birtokközpontban kastély, esetleg egykori várból átépített kastély volt. Nem beszélve most a fivérével való közös birtoklás idején Némétújvárról, Németszent-mihályról, Rohoncra, Körmenről, Hantosra, Úszögrről és Mozsgórról.

A birtokosok nem éltek folyamatosan Siklóson. Egyik birtokközpontból mentek a másikba, abban az esetben, ha éppen nem a bécsi palotában, Milánóban, Károlyvárosban, az ország-gyűlések idején Pozsonyban, vagy valahol máshol laktak. De Siklói tartózkodásukról is van-nak adatok. A két fivér a szomszédos Harsányi-hegyen – ismereteink szerint – kőbe vésette neveit, ezt azonban ma már nem sikerült megtalálni.

Fiatalságuk éveire esik a harkányi termálvíz hasznosításának kezdete, a település fürdőjel-legének kialakítása. A termálvíz gyógyhatásának megállapítása, a fürdő terveinek kialakítása majd megvalósítása mindkettőjük életében jelentős élménynek számíthatott. Kázmér későbbi közéleti tevékenységében is szerepelt a fürdő, mint helyszín. A leglátványosabb és a legnagyobb szabású eseményre 1845-ben került sor, amikor Batthyány Kázmér a Pécsert tar-tott Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 6. Kongresszusának résztvevőit meghívta siklói birtokára, Harkányba, illetve a siklói várba, ahol fogadást adott tiszteletükre. A résztvevők kocsik százaival vonultak Pécsről Harkányba, illetve Siklóra, ahol az előadások mellett ökö-rsütés, hordócsapolás emelte a hangulatot. A látványosság fokozására Batthyány a Szársomlyón óriási máglyát rakatott, amit a sötétség beállta után meggyújtottak, imitálva egy tűzhányó kitörését.

Batthyány Kázmér mecénási tevékenységének egyik kiemelkedő színfoltja Vörösmarty Mihály anyagi támogatása. A költő 1847 májusában Siklós várának vendégszeretétét is élvezte, amit feleségének írt levelében meg is örökített: „Mióta itt vagyok, csaknem mindig kocsin ültem. Megjártuk egy nagy részét a gyönyörű uradalomnak s ma is csak két óraker délután érkezünk haza. Első nap öt óraker Mohácsra értünk a gőzhajón, onnan kilencz óraker, még aznap Siklóra kocsin s most itt tanyázunk egy hatalmas régi várban, mely egy magas sziklára építve felemelkedik az egész vidéken. Innen látni körös-körül a most is szépen virító rónaságot, a szép Harsányi-hegyeket, a híres búcsújáró Gyűdöt, a Harkányi fürdőt, s sétálunk az első emelettel egymagasságú széles bástyákon, melyek két végét egy-egy régi Batthyány-ágyú ékesíti.”

Miután Batthyány Kázmér 1838-tól kezdődően fivérével anyagilag független lett, és a politikai ellenzék egyik jeles résztvevőjévé vált, Siklós városhoz fűződő kapcsolatát egyre jobban a politikai események határozták meg. Az első ilyen jellegű a Védegylethez kötődik. Siklóson 1845-ben megalakult az Országos Védegylet Vidéki Fiókja. A szervezők az uradalom tisztjei közül kerültek ki, csakúgy, mint a pécsi fiókegyesület esetében. A Széchenyi István nevéhez fűződő selyemgyártás elősegítésére a vár egyik bástyájában selyemgombolyítót létesítettek.

Siklós mezőváros életében Batthyány földesúri tevékenységének legkiemelkedőbb eseményét az 1847-ben kötött örökváltság-szerződés (örök határ egyezség) jelentette: „Siklós Mező Város határa, földjei, rétjei, és közös legeltetési joga oly zavarban és bizonytalanságban voltak (1847. január 1-jéig – FM), hogy e végett folytonos panaszok, perek, és patvarkodások voltak az említett Város, földes Uraság, sőt még a szomszéd helység lakosaival is. Hogy mind ezen panaszok megszűnjenek, a birtok tulajdon tisztába jöjjön és ezek alapján a józan gazdálkodás minden oldalról előmozdíthatson, de végre hogy a szorgalom és ipar serkentésére az örök váltság és a fenn említett Siklós Mező Város közönsége és németújvári gróf Batthyány Kázmér mint örökös földesúr között megtörténhessen (...) érett megfontolás után örökre, és megmásíthatatlanul egyeztünk meg.” – tartalmazza az elérni kívánt célt szerződés bevezető része.

A nyomonkövethető kapcsolatok további eseményei már az 1848-as polgári forradalommal és szabadságharcral függnek össze. Batthyány Kázmért az Első Felelős Magyar Minisztérium Baranya főispánjává nevezte ki. Batthyány a döntés születésének idején Pozsonyban tartózkodott, ahol az országgyűlésen fejtett ki figyelemre méltó tevékenységet, többek között az úrbériség felszámolását is sürgetve, amit az 1848-as március – áprilisi törvények ki is mondtak. Készült baranyai utazására, ennek részeként intézkedett bútorainak hajón Mohácsig, onnan fogatolt erővel Siklóra történő szállításáról. Minden bizonnyal a várban kívánt berendezkedni, és ügyeit is jórészt itt kívánta intézni. Beiktatásakor Pécsen, a megye összes falvai és városai népképviselőinek jelenlétében fogalmazta meg nézeteit. Azért gyűltünk össze, jelentette ki, „hogy először léptessük életbe és biztosítsuk mindörökké mindenkinek különbség nélkül az igaz szabadság, a törvényes egyenlőség, s az önkormányzás élvezetét.” Személyét polgárként kérte elfogadni. Egy korábbi megfogalmazása szerint „az aristocratai rangkorság ködeiből” kívánt leszállni. Batthyány tevékenysége és személyisége a siklósiakra valószínűleg kedvező volt.

Az első népképviselői országgyűlési választási eljárás idején – 1848. május-június – Batthyány Kázmér Siklóson lakott. A Siklósi Országgyűlési Választó Kerületben, amelynek nagy részén uradalmának községei feküdtek, egyik uradalmi mérnöke korteskedett Batthyány mellett, aki nem kívánt képviselő lenni. Egy másik baranyai választókerületben ennek ellenére megválasztották, megbízását azonban nem fogadta el. A siklósi választókerületben közismerten Táncsics Mihály kapott megbízást, aki ekkor már Batthyányt politikai ellenfélnek tekintette, annak ellenére, hogy korábban dicséretétől voltak tele írásai. A kialakult helyzethez hozzátartozik, hogy Táncsicsot 1846-ban Szlavonszki Brodban a Batthyány birtokon bűjtették, hogy ne tudják letartóztatni. A radikális Táncsics felfogásának változását az úrbériség eltörlését kimondó törvény hiányosságai váltották ki. Batthyány, aki az örökváltság kérdésében korábban úttörőként szerepelt, most az örökváltságról szóló törvény visszamenőleges hiánya, a királyi jövedelmek és a borkilenced kérdésének megoldatlansága miatt szembe került egykori úrbéreseivel. Táncsics szította is ellene a hangulatot. „Gróf Batthyány Kenteknek semmi más, mint szomszédjuk. Ő közte, s Kentek között megszűnt minden viszony örökre” – idézték népgyűléseken Táncsics szavait kortesei. A június 20-án tartott választáson Batthyány jelölése fel sem merült. A gondokat az új parlament sem tudta megoldani, emiatt Táncsics népszerűsége is

hanyaglatni kezdett. Panaszlevelek érkeztek hozzá. „Hallja Kend Tánácsic! – szól a legjellemzőbb megszólítása. „... Kendtek aligha ismét rá nem akarnak bennünket szedni”.

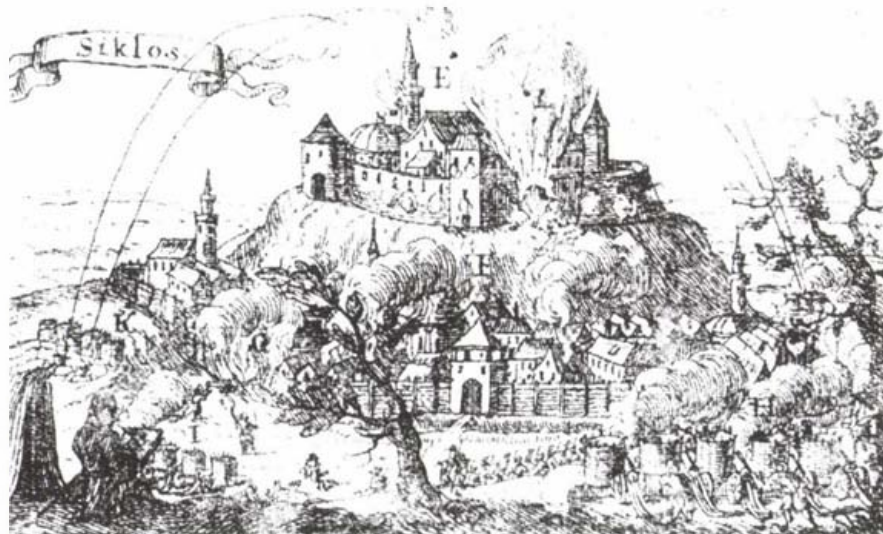
Hivatali elfoglaltsága miatt Batthyány nem sok időt tölthetett Siklóson. A megalakult országgyűlés munkájában Pesten néhány alkalommal főrendként vett részt. Itt sem maradhatott, ügyei Baranyába szólították, ahol szervezte a nemzetőrséget, majd a honvéd zászlóaljkat. Amikor a baranyai nemzetőrök nagy részét Bácskába rendelik, magukkal viszik a Batthyáynak Vörösmarty által említett négy ágyúját, amiket a tulajdonos saját költségén fölszereltetett, kiszolgálásukra Siklóson toboroztak és képeztek ki tüzéreket. Batthyány személyesen is megjelent Bácskában.

A Horvátország felől várható katonai betörés szükségessé tette az országhatárt jelentő Dráva-vonal védelmének megszervezését. A szervezőmunkát Batthyány nagyrészt a siklósi várból irányította. A Dráván Somogy megyében átkelt Roth és Filipovics tábornokok által vezetett horvát dandár mozgását élénk figyelemmel kísérte, majd ellenük „kisháborút” szervezett. A dandár Siklóst elkerülte. A Pécs (melynek védelmére a város tanácsa kérelmére, nem rendezkedett be) – Sásd – Székesfehérvár irányába mozgó alakulatot a baranyai nemzetőrök megtámadták, elfoglalták lőszerszállítmányát és foglyokat ejtettek. A baranyai védelem központja ekkor már Mohács volt, majd a dandár átvonulása után Pécs. Batthyány, mint a védelem irányítója volt e helyszíneken jelen.

Siklós, mint Batthyány főispáni és kormánybiztosi tevékenységének helyszíne 1848 októberében is szerepet kapott. Siklóson fogalmazódott meg Batthyányban az eszéki várba történő bevonulás terve, melyet aztán teljesen öntevékenyen, saját elhatározásából meg is valósított. A baranyai honvédekkel 1848. október 22-én este, a várbeli polgárok éljenzése és fáklyáknak fénye mellett történt a bevonulás.

Siklóra Batthyány életében már nem térhetett vissza. A szabadságharc idején újabb feladatokat kapott, melyek teljesítése földrajzi értelemben egyre messzebb vitte a várostól. Siklós-hoz való érzelmi kötődése azonban nem változott, annak ellenére, hogy 1851-ben hadbírószági ítélettel megfosztották összes birtokától. Életétől azért nem, mert a halálos ítéletét távollétében csak jelképesen lehetett végrehajtani. Párizsban, az emigrációban bizonyára felmerült benne életének Siklóson történő folytatásának terve, amikor az uralkodótól egy szolid élet lehetőségét kérte Magyarországon. Kérelmében döntés valószínűleg nem született, közbejött halála azt tárgytalanná tette.

Siklóson máig őriznek számára egy helyet, egy padot a református templomban. Magyarországon egyedül itt ismerték születésének helyét, itt őriztek egy kivonatot haláláról a Párizs I. kerületi anyakönyvi hivatalától. Batthyány munkássága jelentős helyet kapott a város történetét tárgyaló monográfiákban. A közvélemény ismerte a városhoz kötődő tevékenységét. Ta-

lán ennek is köszönhető a Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Kör kezdeményezésének sikere 1981-ben, majd azt követő években is a március 15-én tartott konferenciáknak, ahol Batthyány Kázmér szerepét több alkalommal is tárgyalták. Batthyányt még 1981-ben kamara-kiállításon mutatták be a siklósi 2. számú iskolában, amely felvette Batthyány Kázmér nevét. A várban, 1982-ben egy nagyobb méretű kiállítást is sikerült megvalósítani.

Ilyen előzmények után érkezett a hír, hogy a Montmartre-temetőben lévő sírját építkezés miatt lebontják. Ekkor fogalmazódott meg hazahozatalának terve, amit a várbaráti kör, a párt- és az állami vezetők elfogadtak, a megvalósítás zöld utat kapott. 1986 végére az ügy állami feladattá vált. A kihantolás 1987. március 10-én történt, másnap a hamvakat hazaszállították. Az operatív feladatokat a Baranya Megyei Tanács Művelődési Osztálya szervezésében egy bizottság végezte. Háromnapos programot dolgoztak ki, mely során, 1987. június 6-án, Batthyány születésének 180. évfordulóján, gyászszerterítés keretei között hamvait a siklósi gótikus várkapornába helyezték el. Az ünnepségsorozat országos jelentőséget kapott. A várudvaron mintegy ötezer ember kísérte végig az eseményeket. Siklós városa és a vár nemzeti színekbe öltözött. A várban és a városban Batthyány végre végleges nyugalomra lelt. A város magáénak érezte őt az ünnepségek idején, de azóta is. Batthyány Kázmér tulajdonképpen „tanúja” lett a város fontosabb eseményeinek, emléke valamilyen formában gyakran jut szerephez. Személye körül hiteles alapokon nyugvó, egészséges kultusz van kialakulóban. A vár „urává” Batthyány igazán díszsírhelyének elfoglalása után lett.

Dr. Füzes Miklós

A Drávaszög

A Kárpát-medence közepén, a Duna és a Dráva egyesbeszakadásánál, ott kell keresni azt a háromszög alakú területet, ahol a honfoglalás óta magyarok élnek. A néprajztudományban Drávaszögnek nevezzük a Duna és a Dráva közötti területet, mely ma a Horvát Köztársaság része. Homogén nyelvi környezetben él ott a horvátországi magyarság egyharmada, körülbelül nyolcezer lélek. A másik kétharmad az ország egyéb területein, szórványokban található. A Duna közeli részeken enyhe dombok találhatók. Ezeket már a rómaiak gazdag szőlőkultúrát honosítottak meg, s ez a hagyomány azóta sem szakadt meg. A terület déli részén más mezőgazdasági kultúra honosodott meg. A síkságon gabonát termesztettek. A folyók kiöntéseiben, a sok tóban halászat folyt emberemlékezet óta.

Kicsiny, de jómódú települések épültek itt gazdag házsorokkal és csinos templomokkal, melyek mindenkor fontos szerepet töltek be: némely isteni hajlék alapjait még István király uralkodása táján rakták le, s azóta is szilárdan állnak. Ezek az Isten-házak azonban nem csak vallástörténeti objektumok és szakrális helyek. Annál jóval többek: művelődési szerepük van. A XVI. században például a nyiladozó anyanyelvű kultúra alapkövei között a helyük: prédikátorai közül ugyanis némelyek egyben a magyar nyelvű irodalom értő művelői voltak. Az egyházak kebelében működő iskolák ugyancsak az anyanyelvű kultúra bőséggel csobogó forrásai. Olyan pallók, amelyek a paraszti és mezővárosi fiatalok legtehetségesebbjeit a tanult értelmiségiek közé vezették.

A vidéken két fontos település alakult ki a XVI. századra. a Dunához közel található *Vörösmart* és *Laskó*, amely tőle délre fekszik. Mindkét helynek volt jó vízi útja, kikötővel is rendelkeztek. A régi források oppidumként emlegetik őket. Gazdasági és kulturális központok lettek, lakosai felismerték, hogy nem elég gazdagnak lenni. Iskolákat alapítottak, mert úgy vélték, hogy a nehéz időkben a tudomány, a kultúra megvédi őket, és a túlélés szerepe lehet. A XVI. században nagyon sokan voltak, akik ezekből a kolostori és falusi iskolákból eljutottak európai egyetemekre. A magyar irodalomtörténet, a művelődés- és egyháztörténet számos kiemelkedő egyénisége indult el a Drávaszögből (pl. Vörösmarty Mihály, a magyar barokk próza alapjának lerakója, Laskai Demeter, a második legrégebb verses nyelvemlékünk írója, Laskai Osvát, a Ferenc-rend magyarországi vezetője elismert egyházi író, Laskai János, aki Ezópust ismertette meg a magyar olvasóval, Laskai Csókás Péter, aki Calepinus tíznyelvű szótá-

rában a magyar részt fogalmazta) és mások. Rajtuk kívül fontos idegenek is éltek a vidéken: például Sztárai Mihály 1544-ben Laskón kezdte meg a reformáció tanainak hirdetését.

Vörösmart, Laskó tragédiája akkor kezdődött, amikor a törökök kezdtek kivonulni: mindent felégették, elpusztítottak. A települések soha többé nem tudták elérni a mezővárosi rangot. Falvak maradtak, s népi kultúrájuk a közelmúltig nagyon régiesként hagyományozódott. A magyar nyelvterületen itt őrizték meg a legszebb tündérmeséket, sok régi balladát, proverbiumot, találóst és más műfajt ismertek.

A történelem során számos csapás érte már az itt élő magyarságot, de sohasem volt cél a teljes népesség elűzése vagy megsemmisítése. Csak a közelmúltban következett be ilyen tragédia: 1991-ben a jugoszláv hadsereg megszállta, és Horvátországtól elszakította a Drávaszöveget, s csak hét sanyarú bibliai év után került vissza a független Horvátországhoz. Közben a magyar lakosság egyharmada elmenekült. Végveszélybe kerültek a hitet, a népet, a magyarságot megtartó templomok is, és a megsemmisülés sötét felhői tornyosultak körülöttük évenként, akár csak híveik ősi kultúrája felett.

Amikor e mikrovilág irodalmának leltárát vesszük lajstromba, arra kell rádöbbenünk, hogy a bennük megfogalmazott végkövetkeztetések elhangozhattak volna a Kárpát-medence bármelyik szegletében: a felvidéki, a kárpátaljai, a burgenlandi vagy az erdélyi magyar népcsoportok körében is. Egyáltalán nem rendhagyó ez, hiszen azonos gyökereken azonos táperő tartja életben ezeket a leszakadt magyar kultúrákat.

Drávaszög magyarságának értékekben bővelkedő népi kultúrája másfélszáz éve vonja magára a figyelmet. A sok régiség, a népköltészet, a szokáskultúra archaikus vonásai már korábban, a múlt században felkeltették az érdeklődést: a Bellyén 1819-ben született, gyermek- és ifjúkorát Laskón töltő *Ács Gedeon*, a neves lelkész, az európai gondolkodású férfiú, az 1848-as magyar szabadságharc támogatója, Kossuth Lajos tábori lelkésze, az emigrációban követője, a közismert naplóíró figyelme ugyanis már az 1840-es esztendőktől ráirányult a drávaszögi népeletre. Az amerikai emigrációjában és az itthon is gondosan vezetett majd ötezer lapos feljegyzéseiben a Dráva-vidék falvairól és embereiről, népi életéről ma is meglepően számító hitelességgel, pontossággal és részletességgel szólt. A népszokásokról, hiedelmekről, közmondásokról, szólásokról, népdalokról, anekdotákról, tájszavakról készített értékes és megbízható feljegyzéseket. *Ács Gedeon* után – aki először fedezte fel és tartotta megörökítésre érdemesnek a drávaszögi népelet mozzanatait – a vidékről nyomtatott leírásokat hasonló témával csak néhány évtizeddel később jelentettek meg: a budapesti Magyar Nyelvőr az 1880-as évekből közölt híradásokat a drávaszögi falvakból. *Demjén Kálmán* és *Császár Lajos* tanítók főképpen nyelvi adatokat jelentettek meg, de gyűjtéseikben akadnak népköltészeti műfajok is: anekdoták, népi játékdalok, mondókák, mesék, mondák. Utánuk huzamosabb ideig nem akadt senki, aki hírt adott volna a vidék gazdag népeletéről és folklórjáról. *Várady Ferenc* 1896-ban megjelent monográfiájában, a *Baranya múltja és jelenjében* szólt lelkesedéssel a táj színes szokásairól és népeletéről, de az ő lelkesedése sem volt elég ahhoz, hogy tartósan megakadályozza a Drávaszög kicsúszását az érdeklődés látóköréből. A kíváncsiság, a megismerés lángja hosszabb szünet után a Táj- és Népkutató Intézet 1941-es kopácsi jelenléte nyomán kezdett újból pislákolni, amikor megint gyűjteni kezdték a Duna és Dráva összeshövelése között élő magyarság hagyományait. Az értékes gyűjtés azóta megjelent.

Az 1940-es években a Drávaszögből legelőször a páratlanul szép és eredeti népművészet ragadta meg a kutatók figyelmét. Gönyey Sándor gazdagon illusztrált nagy tanulmányban rajongással számolt be a drávaszögi főkötők finomságáról, a tájból, a vízi világból merítkező díszítményekről, a páratlanul gazdag, csapongó alkotói fantáziáról, amellyel meg voltak áldva az ügyes kezű drávaszögi asszonyok. Fűrge kezük nyomán születtek meg az egyedi, lehetfinom női fejfedők, a főkötők. A sok ősiséget megőrzött Kopács – amelyről a természettudós-polihisztor Herman Ottó is tudósított halászatról írt könyvében – halászata sem kerülte el Gönyey figyelmét. Tanulmányban számolt be róla. Ugyanezen a helyen foglalkozott a vidék néprajzi körülhatárolásának problémájával, ezenkívül ismertette a viseletét.

Katona Imre a Táj- és Népkutató Intézet munkatársaként járt először a Drávaszögben. Visszatérő kutató maradt, akinek a mesekincs javának összegyűjtése és megjelenítése köszönhető. Időközben a Drávaszöveget felkereste Penavin Olga, aki munkatársaival egyéb mű-

fajok mellett gyűjtött meséket is. A mesegyűjtésbe bekapcsolódott Pataky András is, tucatnyi-val gazdagítva a kopácsi népmesék számát.

A baranyai táj múltjának kutatásához, az érdeklődés felkeltéséhez, a népelet, a népköltészet megismerése iránt nagy ösztönzést jelentett Baranyai Júlia esszéstílusban megírt könyve, a *Vízbe vesző* nyomokon. A szerző a fő hangsúlyt a Drávaszög művelődéstörténetére helyezte, ám a népelet kutatója is bőséges utalásokat talál benne. Részben e munka előzménye, előkészítése volt a falu krónikája.

Az 1970-es évek végén terv született, amely célul tűzte ki, hogy összegyűjtse és bemutassa a drávaszögi műfajokat. Kidolgozóinak, Katona Imrének és Lábadi Károlynak a szeme előtt az lebegett, hogy a részmunkálatok révén kikerekedik a Drávaszög néprajzi monográfiája. A tervszerű feltárás eredményeként jelent meg a drávaszögi magyar balladákat közreadó kötet, mely 52 balladatípus 133 változatát tartalmazza.

A kispikai prózaműfajokat bemutató sorozat első könyveként a drávaszögi magyar találókat Hold letette, Nap felkapta címmel juttattam el az olvasóhoz. Tíz helységből 856 típus 4842 változata került elő. Csoportba sorolásuk, elrendezésük a legkorszerűbb nemzetközi szempontok alapján történt, s azóta is a műfajt kutatók megkerülhetetlen gyűjtése lett. A kispikai folklórgyűjtések második köteteként a proverbiumok *Ahogy rakod tüzed* címmel kerültek kiadásra. Tizenegyezernél is több szólást sikerült összegyűjtenem, s a gazdag anyagban értékes történeti rétegek, foglalkozási és egyéb proverbiumcsoportok különíthetők el. Olyan válogatás készült, amely a főbb, csaknem 3000 darabra rúgó típust foglal magába, és jól érzékelteti a műfaj sajátosságait. A könyv az egész magyar nyelvterületen először tesz kísérletet arra, hogy folklórszempontok alapján mutassa be egy nagyobb összefüggő terület szólásait.

Újabb „műfajfeltárással” gyarapította a drávaszögi néprajzi kiadványokat *Lábadiné Kedves Klára*. Munkáiban: *Barkócaikoszoriú*. Alfalusi (drávaszögi) népi játékszerek. HMSZ, Eszék, 1984; *Gyíngyet-gyöngyöt asszonyának*. Drávaszögi (alfalusi) népi mondókák és gyermekjátékok. HMSZ, Eszék, 1989; *Játékos gyermekélet a Drávaszögben és a Dráva mentén*. Játékkiskola II. Budapesti Művelődési Központ, 1995; *Napfény volt a ringatója*. HMRKE, Kopács, 2000. a gyermekélet páratlanul gazdag képe rajzolódik ki. Időközben a műfajokra szélesebb rálátást nyújtó antológia is megjelent, ami abban különbözik a szokványos válogatásoktól, hogy nemcsak a publikált, hanem a kéziratok anyagból is közöl részleteket.

A művelődéstörténettel rokonszenvezve született meg a drávaszögi iskolatörténetet összefoglaló és a templomok történiáját tárgyaló, néprajzi vonatkozásokat is gazdagon tartalmazó két kötetem, az *Oskolák a régi Drávaszögben* és az *Istennek hajlékai a Drávaszögben*.

A táj legdélibb települése Kopács. Halászfalu. Mind szellemi, mind tárgyi néprajzi örökség páratlanul gazdag. Két könyvem témája volt: a *Kopácsi vízi életben* a természetből élés és a halászat tudományának régi mesterségbeli fogásait gyűjtöttem össze, a *Kopács*, a víz melletti falu településmonográfia.

A drávaszögi magyarság népi kultúrájáról lexikonszerű összegezésem akkor született meg, amikor a népcsoport a legnagyobb veszélyben élt, kultúrája és léte is fenyegetett volt. A *Drávaszög Ábécé* majd kétezer szócikkében számtalan illusztráció kíséretében fogalmazódik meg az a népi tudás, amit e népcsoport szorgos méhecske módjára az évszázadok során összegyűjtött.

A millennium esztendejében *Istennek népei a Drávaszögben* címmel jelent meg több, mint hatszáz oldalas egyháztörténeti monográfiám: benne az egyház-, a művelődés- és irodalomtörténet, valamint a vallási néprajz eszközeivel tartam fel a római katolikus, a református és a nazarénus közösségek történiáját. Arra törekedtem, hogy külön-külön egy-egy nagy fejezetben a két történelmi egyház, a katolikus és a református, valamint a nazarénus mozgalom drávaszögi jelenlétét, hatását és megtartó erejét tekintsem át, és példákat is állítsak. Ismertetem az egyházak helyi szervezetét és belső életét, valamint több, mint félszáz nevezetes egyházi, művelődéstörténeti, irodalmi szempontból jelentős egyéniséget életútját rajzoltam meg. Közülük többen az egyetemes magyar kultúrában ugyancsak fontos és jelentős helyet foglalnak el.

A drávaszögi magyarság XX. századvégi szomorú kálváriájának lett dokumentuma a *Szétszórásban* című könyvem. Az 1991-es szerb támadások következtében a magyar lakosság jelentékeny része az Árpád-kori falvakból elmenekült, és csak évek múltával térhetett vissza

szülőföldjére. A háborús esztendőik során a lehetőségekhez mérten követtem és adatoltam a történéseket. Kutatói programom lehetővé tette példaértékű következtetések levonását azzal kapcsolatban, hogy egy számbelileg megfigyelt, szellemi háttér nélkül maradt nemzeti közösségnek milyen túlélési esélyei vannak, s mely tényezők segíthetik abban, hogy kultúrája, amely a magyar nyelvterületen a legrégebbek közé tartozik, végleg ne hamvadhasson el.

A drávaszögi magyarságot ugyanis a teljes szétszórattatás veszélye fenyegette, esetében az az állapot következett be, melyet Pierre Nora találóan így fogalmazott meg: „A gyors és végleges eltűnés érzése összekapcsolódik a jelen pontos jelentésének nyugtalanságával, valamint a jövő bizonytalanságával: így a legszerűbb maradványtól a legegyszerűbb tanúságtételig bármi méltóvá válhat a megőrzés méltóságára.” E méltó megőrzés érdekében gyűjtöttem össze azokat a népi írásos szövegeket (naplókat, verseket, rajzokat, vallomásokat), melyeket abból a megfontolásból készítettek, hogy íróik jelet hagyjanak. A textusok önmagukért beszélnek, önmaguktól kínálják a megmaradásért folytatott, életösztön sugallta küzdelemben tanúsított magatartásról a következtetések és tanulságok levonását. Emellett arra is választ kerestem, hogy milyen mértékű és intenzitású volt a horvátországi magyarok népmozgása a háborúban (menekültek, menedékesek), milyen demográfiai viszonyok alakultak ki a háború előtti állapothoz viszonyítva. Vizsgáltam a nemzetiségi intézmények (iskolák, egyházak stb.) szerepét, és áttekintettem a karitatív szervezetek fontosságát a túlélésben és összetartásban. Végezetül arra is választ kíséreltem találni, milyen jövő vár a Drávaszög magyarságára.

Életemből húsz esztendeig naponta testközelből figyeltem e mikrovilág rezzenéseit, s igyekeztem ezt a páratlan gazdagságú szellemi és tárgyi örökséget tizenhét könyvemben, több száz tanulmányomban és cikkemben összegyűjteni és megismertetni, amit e maroknyi népcsoport évszázadokon keresztül szívóssággal a nemzet terített asztalára helyezett. Jogos lehet a kérdés: lehet-e egy cseppből érezni a tenger ízét. Ha elég nagy a csepp, kétségtelenül, ám ezenkívül is marad egy lehetőség. A kutató olyan gyakorlatra tesz szert, hogy a határon túlra, a Kárpát-medencében szétgurult cseppek, a magyar népcsoportok kultúrájának, gondjainak, fájdalmainak, örömeinek ízét könnyebben felismeri, mert a kisebbségi lét erre képessé és fogékonyabbá teszi. Talán még olyan készségre is szert tesz, hogy az ízelet és a rokonszenv tudományát tovább örökítheti. Legalábbis erre törekedhet. Ha sikerül neki, akkor a szétgurult cseppekből álló „tenger” egészét, a nemzet létét befolyásoló kérdésekkel, fájdalmakkal és patikaszereivel is megismertethet minden érdeklődőt.

Lábadi Károly

A villányi borvidék

Magyarországon, ha borról esik szó, az elsők között említik a villányi borvidéket. Az itt élők már a II. század óta foglalkoznak szőlő- és bortermelessel. Ma mintegy 2 ezer hektár kiterjedésű a szőlőterület, mely a tengerszint feltett 130–442 méter magasságban helyezkedik el. Szőlőkultúránk alapjait a törökök kiűzése után betelepült rácok és németek rakták le. A rácok hozták magukkal a kadarkát, és a vörösbor héjon erjesztésének módszerét, a német telepesek a kékoportó és kékfrankos szőlőfajtákat.

Ezen a vidéken a tavasz korán érkezik, a nyár hosszú és forró, ősszel gyakori a „vénesszonyok” nyara. A kedvező földrajzi adottságok, a mediterrán jellegű éghajlat, a talaj változatossága, a soknemzetiségű Baranya évszázados hagyományainak és tapasztalatainak köszönhetően – hol a titkok a pincék rejtekében apáról fiúra szállnak – az ország egyik legjobb minőségű és legszelebb választékú borai teremnek itt, melyeket már az 1800-as években ismertek Ausztriában, Németországban, Olaszországban, Franciaországban, sőt Európán kívüli országokban is. Napjainkban ismét kedvezően ítélik meg ezeket a nedűket, a villányi bortermező gazdák számos borverseny, kiállítás díjazott szereplői. Közülük *Tiffán Ede* 1991-ben, *Gere Attila* 1994-ben, *Polgár Zoltán* 1996-ban, míg *Bock József* 1997-ben elnyerte „Az év bortermezője” díjat is.

A kiváló borok mellett a történelmi borvidék települései kulturális és művészeti értékekkel is várják az utazót. *Palkonya* híven megőrizte a XVIII. században betelepített német ajkú szőlőművesek építészeti kultúráját, a község legérdekesebb nevezetessége a XIX. század óta formálódott, egész domboldalt beborító, többszintes pincefalú, amelynek fehérre meszelt házacskái délcegen sorakoznak egymás közvetlen szomszédságában. A település katolikus templomát 1816-ban Szent Erzsébet tiszteletére szentelték fel, s noha dzsámira emlékeztet, a magyarországi körtemplomok egyik legszebb példája. *Villánykövesdre* németek a törökök kiűzése után települtek, ma is ápolják hagyományait. A település kétszintes pincesor a ország egyik leglátványosabb műemlék együttese, ahol a borbarátok mindig nyitott ajtókra lelnek. A Bathány-pincében – amit 1754-ben olasz templomépítő mesterek alkottak – tartják minden évben az Európai Bordalfesztivál megnyitóját. *Villány* a borvidék névadó települése, ahol a szőlőművelés feltehetően már a kelták idejében megélhetést nyújtott az itt élőknek. A múltba visszanyúló kultúra írásos és tárgyi emlékeit őrzi itt a Bormúzeum. A város határában található a Villányi-hegység vonulatából 442 méter magasan csúcsosan kiemelkedő Szársomlyó. Keleti oldalában nemzetközi hírű szoborpark található, melynek háttéréként felfelé kapaszkodó, harminc méteres sziklafal szolgál festői háttérként. Innen déli irányba szép kilátás nyílik a szőlőtáblákkal, szántóföldekkel, mezőkkel szabdaltságra, ahol 1687-ben Lotharingiai Károly keresztény serege fényes győzelmet aratott Szulejmán ottomán hada felett. Az északi szeleket, a déli meleg áramlatokat egyaránt felfogó lejtők aljában – ahol a tavasz közeledtét gyakran már februárban jelzi a kizárólag ezen a vidéken honos magyar kikerics – helyezkedik el *Nagyharsány*, melynek a XIII. századból származó, többször bővített református temploma érdemel figyelmet. A történelmi borvidék másik központja *Siklós*. A Dráva síksága felett őrködő határszéli vára a magyar középkor egyik jelentős családjának, a Garaiaknak birtokközpontja és székhelye. A 143 éves török hódoltság egyetlen Siklóson fennmaradt emléke Malkocs bej XVI. században épült dzsámija, melynek helyreállításáért a település elnyerte az Európa Nostra díjat. A várossal egyesült *Máriagyűd*, a Dél-Dunántúl legismertebb katolikus zarándokhelye, története a XII. századig nyúlik vissza. Az első templomot II. Géza király 1147-ben építtette, ám fénykorát a XVIII. században élte, amikor az ellenreformáció idején feléledt Mária-kultusz baranyai központjává vált. A borvidék nyugati bástyája a nemzetközi hírű gyógyfürdőváros, *Harkány*, népszerűségét elsősorban az 1500 méter mélyről feltörő meleg, kénes, magas szulfid és karbonszulfid tartalmú gyógyvizének köszönheti.

A borvidék keleti hegyvonulatain termesztik a vörös borszőlőket. Legelterjedtebb a Kékoportó, a Kékfrankos, a Cabernet Franc, a Cabernet Sauvignon, a Merlot, a Pinot Noir, a Zweigelt és a Kadarka. Villányban alig van olyan szőlősgazda, aki ne tudná megkínálni vendégét egy pohár finom Kékoportóval. A nedű elsődlegesen ibolyára emlékeztető illattal és zamattal rendelkezik, mélyvörös színű, lágy és csodálatos harmóniájú. Az emlékiratok szerint „vörös boraink között a villányi úgy tűnik elő, mint agg tölgy a bokrok fölött.” A Kékfrankos rubin vagy mélyvörös színű, férfias, karakteres, csersavban gazdag, testes, zamatos borát sokan kedvelik, a gazdák burgundinak is nevezik. A bor aránylag lassan fejlődik, egyéves korára érdességét finom bársonyossá váltja fel.

A borvidék középső és nyugati lankáin termesztik a fehérborokat adó szőlőket, melyek közül a legelterjedtebb az Olaszrizling, a Hárslevelű, a Chardonnay, a Tramini, a Rajnai Rizling, és a Királyleányka. Az október második felében beérő Olaszrizling enyhén rezedailatú, keserű mandulára emlékeztető, tüzes, kissé lágy, csodálatos harmóniájú. Márai Sándor író szerint az „Olaszrizling simaságán érzik még a latinus műveltség és szőlőkultúra, Pannónia pallérozottsága. A Rizlingben van valamilyen otthonos bizalmasság: az ember úgy issza, mint mikor rokonokkal beszél.” A Chardonnay szőlőfajtát az 1800-as évek végén a pécsi káptalan hozta be Franciaországból. Bora karakteres jellegzetesen finom illatú és zamatu, tüzes, testes, harmonikus, gyakran selymes, a legtöbb évjáratban kiváló és feltűnően elegáns.

Az ország legdélibb vidékén, a Villányi hegység lankás lejtőin mintegy 30 kilométer hosszan, 10 települést és szőlőültetvényt foglalja magába a *Villány-Siklósi Borút Egyesület*. A Borút olyan kistérség, mely a borturizmus és a falusi turizmus fejlesztésének segítségével hatással van a helyi gazdaság élénkülésére. Előmozdítja a minőségi bortermelést, segíti a családi vállalkozásokat. A Borút a borkultúra egyfajta iskolája, ahol a tudás hozzájárul az életminőség javításához.

A Villány-Siklói Borút Egyesületet 1994-ben, európai példák alapján, Magyarországon elsőként alakult. Hét helyi önkormányzat, civil szervezetek, magánszemélyek és vállalkozók (összesen 18-an) alapították. 1998-ban további három település önkormányzata és vállalkozói kapcsolódtak a programhoz. A Borút kedvezően hatott a helyi gazdaságok fejlődésére, a munkahelyek számának növekedésére, a 20.000 lakosú térség fejlődésére.

A mai Villány-Siklói Borútnak 111 tagja van, akik a társult tíz településen 96 minősített borítói szolgáltatást üzemeltetnek. Borászatok, falusi szálláshelyek, éttermek, panziók és hotelek állnak a vendégek szolgálatára. 2300 borkóstoló, 690 szállás, és 1360 éttermi férőhely áll rendelkezésre. Az elmúlt tíz év alatt a vállalkozások száma megtízszereződött, a turisztikai szezon egész éven át tart. Az üzemeltetők többsége helyben élő család, a munkában több nemzedék is részt vesz.

A jövőt illetően számos feladat fogalmazható meg. Egy ilyen kicsi és egyedi lehetőségekkel rendelkező borvidéken pontosan és határozottan kell járni azon a keskeny ösvényen, mely a fejlesztésektől, beruházásoktól, építkezésektől korszerűséget vár el, és értéke a tájképi, építészeti és kulturális (szőlészeti, borászati) hagyományaiiban rejlik. A vidékfejlesztési támogatások ésszerűbb használata, a tudatos fogyasztói társadalom kialakítása, és a környezetkímélő, és tájkép fenntartó földművelés meghonosítása az egész országnak érdeke.

Becker Leonóra

Moldvai csángók a baranyai Egyházaskozáron

A Baranya megye északi szélén fekvő Egyházaskozár, ha nem is egyedülálló, de mindenestre különleges község, ha történetéről beszélünk, szét kell választanunk a települést és a lakosságot. Múltjuk ugyanis nagymértékben különbözik, s ha valaki meg akarná írni Egyházaskozár történetét, akkor több százból kell megfonna azt a tartókötelet, hiszen mi más szerepe lenne egy hely története megírásának, mint a *tartás*, a *megtartás*. Különösen egy ilyen település esetében, ahol az utóbbi fél évezredben legalább háromszor – legutóbb fél évszázada – szinte teljesen kicserélődött a lakosság. Ami annyit jelentett, hogy az újonnan érkezetteknek újra és újra *gyökereket kellett ereszteniük*.

A települést, Nagykozár néven a XIV. szd-ban említik először a források, lakossága túlélte a török hódoltságot, de a felszabadító háborúk során, 1680 táján elnéptelenedett. A XVII. század végén a Balkánról menekült, rácnak nevezett délszlávok népesítik újra, ezért ekkortól hivatalosan Ráckozárnak nevezik, noha a XVIII. század közepén ismét lakosságcsere következett be: a görögkeleti vallású rácok túlnyomó részét Württemberg és Hessen tartományból érkezett, lutheránus németek váltják fel. A szerb lakosság a XIX. szd. végére gyakorlatilag megszűnt, beolvadt, vagy elköltözött, ezért a település nevét 1933-ban Egyházaskozárra változtatták. Német lakóinak nagyobb részét 1947-ben telepítették vissza Németországba.

Egyházaskozár mai népességének többsége Moldvából származik, vagyis az egykori Etelközből érkeztek mai lakóhelyükre, közvetlenül a II. világháborút követően. Magyarországra településük és meggyökeresedésük sajátos színfoltja a nehéz életű csángómagyar népcsoport történetének. Ahhoz, hogy az új hazába érkezést követő évtized keserves, de egyszersmind főlemelő, a körülményekhez képest sok szempontból sikeres időszakát a maga valóságában érzékelhessük, röviden meg kell ismerkednünk Moldvában töltött életükkel.

Az egyházaskozári csángók moldvai évszázadai

A moldvai magyarok történetét három részre oszthatjuk, úgymint

- a középkor (XIII–XV. század);
- a török fennhatóság ideje (XVI–XIX. század); és
- Románia megalakulásától napjainkig.

Ezek a korszakok nemcsak időhatárokat jeleznek, hanem a csángók életlehetőségei és fennmaradási esélyei tekintetében is jelentősen különböznek egymástól.

1. A római katolikus vallású magyar lakosság középkori jelenléte *Etelközben*, vagyis a folyók (törökül *Itil*): a Szeret, a Prut és a Dnyeszter közze eső területen, a XIII. század elejétől bizonyítható. Az IX. század végi honfoglalást követően maradhettek ott magyar töredékek is, de továbbélésük és a XIII. századig tartó jelenlétük megbízható régészeti feltárások hiányában egyelőre nem bizonyítható. Ismeretes viszont, hogy a római katolikus magyarok első csoportjait az 1220–1230-as években a kunok megtérítésére, majd a tatárjárás után az ország keleti határának védelmére telepítették mai lakóhelyükre. Ez a térség mint Kara Bogdánia, majd XIV. században történt megalapítása után Moldvai Fejedelemség, a Magyar Királyság hűbérterülete volt, ami alapvetően meghatározta az ott élő katolikusok helyzetét. Moldvabányán, Szucsávában, Bákóban katolikus püspökség működött, szoros kapcsolatban az erdélyi egyházmegyével. Több ortodox vallású moldvai fejedelemnek volt római katolikus, vagyis magyar felesége, akik kolostorokat alapítottak, és minden tekintetben támogatták a moldvai római katolikus egyházat. Ezt az időszakot a Moldvában élő magyarság iránti nagyfokú *tolerancia* jellemezte. A túlnyomó részben ortodox vallású Moldva fejedelmi udvarában számos fontos tisztséget katolikusok (elsősorban magyarok, kisebb részben németek és lengyelek) töltöttek be, a városokban a kereskedők és a kézművesek jelentős része magyar volt. Egy 1646-ban készült moldvai összeírásban szereplő csaknem ezer családnév több mint ötöde valamilyen kézműves mesterségre utal. A román városfejlődésben érvényesülő magyar hatást mutatják a román nyelvben az óta is használatos olyan szavak, mint az *ora*° (város), vagy a *hotar* (határ).

Eközben különböző okokból újabb és újabb magyar csoportok érkeztek Moldvába a Magyar Királyságból, a Kárpátok túloldaláról. A XIII. század végétől az erdélyi székely telepítések szorították tovább, a Kárpátokon túlra a Maros középső és az Aranyos alsó folyása vidékén élő magyarokat. A XV. század elején vallásuk miatt üldözött husziták, a végén pedig az erdélyi fejedelemmel elégedetlenkedő székelyek költöztek az egykori Etelközbe, s ott újabb és újabb településeket hoztak létre. Moldvában a XV. században jelentős magyar szellemi élet folyt, ennek egyik jele a Tatros (Tatáros) városában, 1466-ban született becses nyelvemlékünk, a Biblia első magyar nyelvű fordítása. Az újabb telepések a fejedelmektől kiváltságokat kaptak, feudális szolgáltatások helyett terményeikből „részt” adtak, ezért megkülönböztetésül *részesek*nek nevezték őket, ebből származik a szabadparaszti státus román szava, a *răze*°.

2. A katolikus magyarok helyzete Moldva, majd Magyarország középső részének török fenntarthatóság alá kerülésével, a XV. század végén és a XVI. század elején kezdett romlani. A török és tatár seregek szörnyű pusztítást okoztak Moldva egész lakosságában, de még a vlahoknak a Balkánról és a Havasalföldről volt utánpótlásuk, a magyarság szinte teljesen kiveszett. Míg a XVI. század utolsó harmadából 20 ezer moldvai magyarról szólnak a híradások, létszámuk a XVII. század végére néhány ezerre csökkent. Fokozta a bajt, hogy a középkori Magyarország összeomlásával (1541) megszűnt a moldvai katolikusok politikai védelme. A protestáns vallás erdélyi terjedése nyomán egyre kevesebb katolikus pap mehetett Moldvába, ezért a pápa 1622-ben missziós területté nyilvánította, s közvetlenül a Vatikán irányítása alá vonta. A protestáns erdélyi fejedelmek által szorongatott somlyói ferencesekkel gyakorlatilag megszakadt a moldvai katolikusok kapcsolata, csupán a XVI. századtól fellendülő pünkösdi búcsújárás jelentett összeköttetést. A XVI. század elejétől Vatikán elsősorban olasz és lengyel papokat küldött Moldvába, akik – kevés kivételtől eltekintve – idegenként foglalkoztak a katolikus magyarokkal, s nem híveik, hanem az időközben uralkodóvá vált vlah (később oláh)nak, majd románának nevezett) hatóságok nyelvét tanulták meg. A mise természetesen latinul folyt, de a prédikáció és a templomon kívüli érintkezése nyelve egyre inkább az oláh lett a moldvai katolikus egyházban. A XVII. század derekától kezdenek születni azok a Rómába küldött panaszos levelek, amelyekben a moldvai magyarok anyanyelvükön értő, s hozzájuk jó szándékkal lévő papokért könyörögnek. A Vatikán azonban nem hallgatta meg a csángók panaszát, fontosabb volt számára a gyarmatokon folyó hittérítés. A Bákói püspökség pedig a XVII. és a XVIII. században lengyel kézben volt.

A hódoltság korszakában a moldvai magyarokat elsősorban a *fizikai megsemmisülés* veszélye fenyegette. A Lengyelország és főként Erdély felé irányuló török hadjáratok, és a szomszédos Tatárföldről betörő segédcsapataik újra és újra feldúlták, felégették, kirabolták a moldvai városokat, templomokat, de az útjukba eső falvakat is. A városok magyar lakossága részben

elpusztult, részben Erdélybe menekült, a maradék pedig félrehúzódott a hegyek közé, az erdőkben megbújó falvakba. Jellemző azonban a magyarság sokszor kilátástalan lehetőségeire, hogy még ilyen körülmények közé is újabb és újabb telepések érkeztek a Kárpátokon belülről – természetesen nem a saját jószántukból. A „két pogány közt” őrlődő Erdély veszesei legtöbbször Moldvában találtak menedéket. Az utolsó nagy menekülésre, a „madéfalvi veszedelmet” követően, 1764-ben került sor, amikor székelyek ezrei futottak az osztrák ágyútűz elől Moldovába. Belőlük alakultak azok a települések, illetve töltődött föl azoknak a településeknek a magyar lakossága is, amelyek közül az 1940-es években telepések érkeztek a Baranya megyei Egyházaskozárra.

3. A két román fejedelemség egyesülésével, majd Románia XIX. század második felében történt létrejöttével Moldvában is fölerősödött a román nacionalizmus. A jászvásári püspökség és szemináriumának megalakítását az ortodox egyházzal összefonódó román állam csak úgy engedélyezte, ha vállalják a katolikus csángómagyarok elrománosítását. Ezt a moldvai római katolikus klérus – akár a krisztusi tanítások ellenében munkálkodva – azóta is legfontosabb feladatának tekinti. A csángók történelmének ezt a szakaszát tehát elsősorban a katolikus vallású *moldvai magyarok nemzeti identitásának, anyanyelvének, hagyományos műveltségének megszüntetésére való többségi törekvés* jellemezte.

A XIX. század közepén Moldvában 22 plébániát és 186 filiát tartottak nyilván, összesen 208 helyiségben. Az 1851. évi egyházi sematizmus szerint a 22 plébániából 16-ban még magyar volt a „használatos nyelv”, vagyis a moldvai katolikusoknak hozzávetőlegesen háromnegyede magyarul beszélt. Ezért Jászvásárott 1866-ban Moldva apostoli vizitátora kétnyelvű katekizmust adott ki az olasz és lengyel papok számára, hogy híveikkel szót tudjanak érteni. 1884-ben azonban, mikor a jászvásári misszió püspökséggé alakult, az első püspök, Iosif Camilli, 1889-ben kiadott pástorlevelében már elrendelte, hogy egyházmegyéje plébániáinak templomaiban csak románul imádkozhatnak, énekelhetnek és gyónhatnak. Ennek ellenére 1930-ban, a Moldvában élő 109 953 római katolikusból még a hivatalos román statisztika szerint is 23 894 fő (több mint egynegyedük!) *vallotta magát* magyar anyanyelvűnek, a valóságban azonban ennél jóval többen beszéltek magyarul. Ennek ellenére a csángók körében az anyanyelvű vallásgyakorlat egyáltalában, az anyanyelvű oktatás pedig csak időszakonként és rendkívül korlátozott mértékben valósult meg mind a mai napig. Ezért a Moldvában élő csaknem 300 ezer római katolikus csángónak ma már csupán egynegyede, talán egyharmada beszéli a magyar nyelv régies, nyelvújítás előtti, tájnyelvi változatát, ami nyelvészeti és művelődéstörténeti szempontból csodálatos érték, de a mindennapi életben, a modern fogalmak világában való kommunikációra egyre kevésbé alkalmas.

A moldvai magyarok tehát abban a különös helyzetben vannak, hogy ők a magyarság egyetlen olyan népcsoportja, amely anyanyelvét és hagyományos műveltségét tekintve a XXI. század és a III. évezred elején a szóbeliség állapotában él. Apáról fiúra, anyáról leányára száll az anyanyelv, az ének, a tánc, a népszokás, a hiedelemem ismeretanyaga. Ez az állapot konzerválta és konzerválja a moldvai csángómagyarok körében a hagyományos kultúrát olyan mértékben, amilyent a Kárpát-medencén belüli magyar népcsoportoknál nem tapasztalhatunk.

Ez a helyzet, ha emberjogi szempontból nézzük, akkor Európának, Romániának, sőt Magyarországnak is szegylene. A moldvai csángóknak pedig maga a nyomorúság, az elmaradottság és a kilátástalanság. A néprajztudomány, a nyelvtudomány, a művelődéstörténet szempontjából azonban valóságos kincsesbánya, mert mint a kagylóban a gyöngy, amely a szenvedésből születik, a moldvai csángók hagyománya is ilyen értékévé vált lett. Őket nem érte az a változás, külső ráhatás, belső fejlődés, ami a Kárpát-medencei magyarság életét folyamatosan változtatta. Moldvai csángókat a Kárpátok vonulata, az etnikai és a vallási idegenység, az évszázados politikai elszigeteltség, megőrizte abban a kulturális állapotban, amiben a Kárpát-medencén belüli magyarság volt akkor, amikor különböző csoportjaik mai lakóhelyükre kerültek. Persze nem úgy, mint ahogy a borostyákköbe zárult méhecske megmarad, mert itt azért változott az élet, sok román, ukrán, tatár meg egyéb hatás is érte őket. De végülis, ha a néprajzgyűjtő, vagy a népzene gyűjtő a XX. század elején, derekán, vagy akár a közelmúltban is, bement Moldvába, akkor megtalálta és megtalálja a magyarság korábbi évszázadainak kultúráját. Beszédjükből régi kódexeink, nyelvemlékeink szólnak meg, hiedelmekből középkori vallásosságunk, kereszténység előtti hitvilágunk sugárzik.

Moldvai csángók Magyarországon

A moldvai csángók számát a XX. század közepén csökkentette, hogy a II. világháború alatt és közvetlenül utána hat faluból (Diószén, Gajcsána-Magyarfalu, Klézsze, Lábnyik, Lészped, Pusztina) csaknem ezer csángó települt a Baranya megyei Egyházaskozárra, Szárászra és Mekényesre¹. Erre szervezett formában a bukovinai székelyek 1940-ben történő hazahozatalának keretében került sor, de a román állam hamar leállította a csángók Magyarországra költözését. Mégis, különböző utakon és módokon egészen 1948-ig érkeztek csángó családok, 1944 közepéig Bácskába, azt követően pedig Baranya megyébe.

Az 1940-es években Magyarországra érkezett csángók életmódja, gazdálkodása, termelési kultúrája számos archaikus vonást őrzött, az átlagos magyar parasztember, különösen pedig a viszonylag fejlett technológiákkal dolgozó sváb földművesek szemében azonban elsősorban elmaradott, sőt primitív volt. Másfelől a csángó falvaknak ez a 80–100, vagy még több esztendővel elmaradott gazdálkodása ott Moldovában, a környező románokéhoz képest aránylag fejlett és hatékony volt. Különösen jellemző volt a mezőgazdasági munkák társas szervezése: az aratást, a hordást, a cséplést, a kapálást általában közösen, a munkaszervezés és az együtt-lét öröme szempontjából egyaránt előnyös *kalákában* végezték.

A moldvai csángó falvakban nem volt nyomáskényszer, a fordulós gazdálkodás emlékeivel is csak nyomokban találkozhatunk. A XX. század derekán a gabonát általában nem szántásba, hanem tarlóra, esetleg tarlólórába vetették, s utána szántották meg sekélyen a földet. A megérett gabonát sarlóval vágta le, a szemet kézcicséppel verték ki, a módosabbak lóval nyomtatták. A kukoricát – amit ott *pujnak*, máshol *törökbúzának* neveznek – nem sorba, nem is fészekbe, hanem szórva vetették, s utána kapával ritkították. A szőlőjük oltatlan volt, s az 1960-as években még jól emlékeztek a filoxéra előtti, úgynevezett *indídzsén* szőlőfajtákra, annak hagyományos művelésére, s a borkészítés rendkívül hagyományos módjára.²

A kezdetleges technológiák ellenére jellemző volt a csángó gazdaságokra az átlagosnál nagyobb mértékű árutermelés. Különösen számottevő mennyiségű bort értékesítettek Klézséről és Magyarfaluból, szarvasmarhát Pusztinából és búzát Magyarfaluból³. Egészében véve azonban általában a hagyományosság, másfelől nézve az elmaradottság jellemezte a Moldvából Magyarországra települt csángók gazdálkodását, termelési kultúráját. Ehhez járult, hogy négy esztendei Bácskában tartózkodás után, a visszavonuló német, az őket üldöző orosz csapatok, valamint a szerb partizánok közé gabalyodva, pánikszertűen kellett elmenekülniük átmeneti lakóhelyükről, hogy – egy sorban a bukovinai székelyekkel – több hónapos keserves hányattatás után⁴ találjanak végleges otthonra. A sokgyermekes székely és csángó családoknak ez az utolsó földönfutása mély nyomokat hagyott az emberek emlékezetében. Ennek állít emléket *Tamás Menyhért* Betemetetlen temetők című versében:

*Vánszorgó kocsihosszú sora
mentünk sehonnan valahova...
döcögöttünk sorban úttalan utakon
a beszegezett ég alatt vakon
amerre vitt vezetett a nyom*

*keresztül a csont-halottakon
a fölsebzett répföldeken át
hol földbe nőtt az iszonyúság
szürke koponyák kövekké dermedők
közöttük betemetetlen temetők...*

Így érkeztek a mai Magyarországra, és szétszóródtak, elsősorban a Dunántúlon. A székelyek és a csángók sorsáról később belügyminiszteri rendelet intézkedett oly módon, hogy Tolna és Baranya megyékben, a felvidékről elüldözött magyarokkal, és az Erdélyből érkezett menekültekkel együtt a pozsonyi szerződés értelmében kitelepített – jórészt volksbundista – sváb-németek helyére költöztették őket. A németek kitelepítésére azonban csak hónapokkal a székelyek és a csángók betelepítése után kerül sor, így jó ideig nemcsak egy községben éltek,

¹ *Laczkó Mihály*: Ézszer sem vettük, magyarok lettünk. Moldvai csángómagyarok Magyarországon. Egyházaskozári Önkormányzat, Bonyhád 2004. 234. old.

² *Halász Péter*: A moldvai magyarok szőlőkultúrájáról. In: *Balázs Géza – Voigt Vilmos* (szerk.): *Arator*. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére. Bp. 1987. 165–184. old.

³ *Halász Péter*: Adatok a csángók árutermelésének és árucseréjének néprajzához. In: *Bokrétába kötetem vala*. A moldvai magyarok néprajzához. Európai Folklor Intézet. Bp. 2002. 235–287. old.

⁴ Bővebben: *Halász Péter*: *Merre tekeregyünk immá'...? Egy csángó család útja Moldvából Baranyába*. Ugyanott 101–110. old.

hanem sokszor egy házban is. „Egyik szoba a székelyé, a másik a bundosé volt, a konyha pedig közös. Ez igen sok vitára, súrlódásra adott alkalmat. A sváb zaklatások miatt néhol olyan panaszos és tűrhetetlen volt a helyzetük, hogy kénytelenek voltak megszökni a faluból, vagy legalábbis a községből éjszakára el kellett menekülniük.”⁵ Fokozták a rossz hangulatot a svábok kitelepítése során elkövetett igazságtalanságok. A helyi megbízottak ugyanis nem mindig és nem is elsősorban a politikai szempontokat nézték, hanem a vagyont. A túlnyomó részben lumpenekből verbuválódott volksbundisták sokszor menedéket találtak a kommunista pártban, ezért az új hatalomszivesebben telepítette ki a politikába ugyan nem avatkozó, de kívánatos birtokkal, házzal rendelkező sváb gazdákat. Minderről természetesen nem a szegény, földönfutó székely és csángó menekültek tehetek, mégis el kellett mondani, hogy érzékelhesük, a II. világháborút követően milyen hallatlanul kiélezett légkörben indult meg az élet Egyházaskozáron.

A földosztás körülményei

Az 1945. évi földosztás Egyházaskozáron nem egészen úgy zajlott, mint az ország más vidékein, de úgy is mondhatjuk, hogy teljesen másként történt. Itt nem a nagybirtokokat osztották föl – ilyen ugyanis nem volt –, hanem a kitelepített németek földjét. Másfelől nem a helybéli földnélküliek és törpebirtokosok kapták a földet, hanem elsősorban a menekült moldvai magyarok. A földosztás eredményeként az egyházaskozári családok 85%-a jutott önálló gazdasághoz. Az ily módon létrejött birtokmegosztás, legalábbis a környező településekhez képest, kedvezőnek mondható. A szomszédos falvakban 54,4%, a járásban 37%, Egyházaskozáron pedig csak 21,4% volt az 5 kh-nál kisebb birtok. Ugyanakkor Kozáron nem voltak úgynevezett kulákbirtokok, mindössze hat gazdaság mérete haladta meg 20 holdat.

Az Egyházaskozárra került csángók háromnegyed részéből tehát kis- és középbirtokos lett, s bár a kozári határ földje meglehetősen gyöngye, ez gyakorlatilag elegendő lett volna egy-egy család szerény megélhetéséhez. Csakhogy egyfelől igen kevés gazdasági eszköz maradt rájuk, s nem volt elegendő igaerő sem, másrészt a Moldvából idekerült csángók – mint már szó volt róla – igen elmaradott gazdálkodási kultúrával rendelkeztek. Maguk mesélték az 1960-as években, hogy úgy lesték el az itt maradt sváb és felvidéki magyar gazdáktól az előrehaladottabb földművelés, szőlőtermelés fogásait. Erre az állapotra jellemző, hogy az ideérkező csángók először lebontották a szőlőbeli présházakat, s nem használták a pincéket sem, mivel Moldvában teljesen ismeretlen volt a Dunántúlon általánosan elterjedt bornyerés és borkezelés gyakorlata. A moldvai csángó falvakban hagyományosan ritkán tartották pincében a bort, pincéjük – néhány módosabb gazdát kivéve – nem is igen volt. A hordókat a pajtában, az istálló melletti fészker-szerű *sopronban*, *szopronban* vagy a *tyilérnek*, *kilérnek* nevezett kamraféle épületrészben tartották, ahol természetesen nem volt állandó hőmérséklet, sőt télen esetenként meg is fagyott, de mint mondják, attól még jó bor lett belőle. Kezdetben a Kozárra került csángók is a háznál lévő kamrákban őrizték a bort, s bizony el kellett telni egy-két évtizednek, amíg rájöttek, hogy mire való a présház és a földbevált pince. Akkor aztán szépen visszaépítették a szőlősövényekben korábban elbontott, vagy tönkrement pincéket. Hasonlóképpen tanulták el a szőlőmetszés és -permetezés, a kaszával való gabonaratás, a kukorica sorba vetésének, a cukorrépa egyelésének technikáját.

Mіндеzen nehézségek közepette a kozári csángókat ugyanúgy sújtotta az erőszakos beszolgáltatási rendszer, amit ők még olyannyira sem tudtak kivédeni, mint a település más lakói. Ezek a sanyarú körülmények jelentős mértékben közrejátszottak abban, hogy Egyházaskozáron viszonylag korán, már 1949 őszén megalakult az első termelősövetkezet.

Az egyházaskozári termelősövetkezetek kezdetei

Az első szövetkezet megalakulására nem az erőszak, hanem a kényszer miatt került sor: azok hozták létre, akik egyéni gazdaként sehogyan sem boldogultak a kapott földdel. A Rákóczi nevét viselő III. típusú termelősövetkezetet 13 család és 14 tag alapította, közülük kilenc-

⁵ Kopusz Gábor: Az 1945. évi földbirtokreform végrehajtása Pécselt és Baranya megyében. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 34. Pécs 1961. 153. old.

nek volt földje, átlagosan csaknem 8 katasztrális hold. Amint az alábbi névsor mutatja az alapítók közül mindössze két moldvai csángó volt.

1. Ingula Ferenc (elnök)	9 kh
2. Horváth Bertalan (könyvelő)	–
3. Szkripkár Péter (vezetőség tag)	7 kh
4. Szkripkár Péterné (párttitkár)	–
5. Pálfi Sándor (vezetőség tag)	7 kh
6. Pölcz Antal (vezetőség tag)	–
7. Ragács Mihály (kovács, vezetőség tag)	8 kh
8. Pölcz János	9 kh
9. id. Fábos Péter	–
10. Szántó János	–
11. Bogos Menyhért	6 kh
12. <i>Demse Dávid</i>	7 kh
13. <i>Bogdán Péter</i>	10 kh
14. Pálfi Sándorné	8 kh

A termelőszövetkezet 1949 őszén már közösen végezte a szántást (a gépállomás gépeivel), az állatokat pedig 1950 tavaszán vonták össze. 1950-ben másik szövetkezet is alakult Egyházasokozáron, ez I. típusú lett, s a Bercsényi nevet vette föl. A két szövetkezet az első esztendőben jól gazdálkodott, vagy legalábbis nem lett mérlegghiányos.

Ezzel véget is ért a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének” békés korszaka. 1951 második felében Komlóról bányászokat vezényeltek a faluba, akik a környező települések tanácsi apparátusának tagjaival együtt egy hónapon keresztül agitáltak a faluban. Kirívó erőszakosságról nem szól a falu emlékezete, de az év végére talán tíz család kivételével mindenki tagja lett a két szövetkezet valamelyikének. Érdekes és tanulságos, hogy a falu etnikai csoportjai milyen eltérő mértékű ellenállást tanúsítottak.

Vizonylag legkönnyebben a Moldvából érkezett *csángómagyarok* írták alá a belépési nyilatkozatokat. Ők ugyanis még idegennek érezték magukat az új helyen, s elmaradott technológiájukkal különösen nehezen boldogultak a kapott földdel. Nehezebben álltak kötélnek a falu korábbi lakosaiból ittmaradt *németek*, akik jobban ragaszkodtak volna öröklött, vagy szerzett földjükhöz, de a kitelepítés megrázkódtatásából eredő szorongás miatt ők sem ellenkeztek túlságosan. A legkeményebben a néhány *felvidéki* magyar család állt ellent, ők ugyanis rendkívül sérelmesnek találták szülőföldjükről való elűzetésüket, ráadásul jó gazdák voltak, akik meg tudtak volna állni a maguk lábán.

1951 novemberében megkezdődött a gazdasági felszerelések és a jószágok beszállítása és értékelése. Eközben „nagy veszekedések” voltak, mert sokan eladták, vagy elcserélték az eszközök és az állatok javát, s csak a hitványát adták be a „közösbe”. Az egész falura kiterjedő, minden társadalmi és gazdasági alapot nélkülöző kollektivizálás nyomán létrejött két szervezet sorsa kellő tapasztalatok és reális elképzelések hiányában meglehetősen reménytelen volt. A következő esztendőben, főként a fiatalok, tömegesen hagyták ott a falut szövetkezetestül, hogy elszegődjenek a bányákhoz és az Útfenntartó Vállalathoz. A Lányikból idekerült Laczkó István – aki később megírta a saját és még 12 család áttelepülésének történetét –, a Rákóczi Tsz tagja volt, s így emlékezett vissza arra az esztendőre: „Az aratás június 28-án kezdődött és ment júliusban, augusztusban, de még szeptemberre is jutott belőle, mert a tagok a vége felé már egyáltalában nem arattak. Kirendelték hát a járástól a funkcionáriusokat, jöttek bányászok is, de az aratónivaló így sem fogott, mert ezek az emberek talán még sohasem fogtak kaszát, meg sarlót a kezükben. Utoljára kénytelenek voltunk kiadni részibe a tagoknak, hogy be tudjuk jelenteni az aratás végét.”

1952-ben ráadásul aszályos volt a nyár, így mindkét szövetkezet mérlegghiánnyal zárta az évet. Egy „munkaegységre” – gyakorlatilag napra – egy – másfél kg gabonát, három kg szénát, 30 deka borsót kaptak a tagok, a Bercsényiben még 4,40 Ft készpénzt. Nem csoda, ha minden család arra törekedett, hogy legalább egy tagja az iparban, vagy a bányában dolgozhas-

son, ahol jóval több és biztosabb bérré számíthatott. Sokszor ebből a pénzből vették meg a hízó takarmányát is. Érdemes megemlíteni, hogy 1952-ben a Bercsényi Tsz három legszorgalmasabb tagja moldvai csángó volt: Jakab Rafael, Kozsokár Mihály és Gyurka János.

1952/53 telén a Rákóczi Tsz lovai annyira legyöngültek a szalmán, hogy tavasszal nem lehetett velük szántani, de még vetni sem, néhány meg is döglött. Gép egyik téeszben sem volt, a gépállomás pedig nem dolgozott hitelbe. Az egyik közgyűlési jegyzőkönyv meg is őrizte valamelyik elkeseredett tag kifakadását: „*Mi legyen a teendő? Új vezetőséget kell választani, mert így tönkremegyünk, éhen halunk!*”

1953 nyarán, Nagy Imre kormányprogramja idején, a tagok többsége kilépett. Azok, akik annak idején föld nélkül léptek be, most elmentek a bányába, vagy a Bikali Állami Gazdaságba. Ők jártak jobban, mert aki földdel lépett ki, s megpróbált gazdálkodni, arra újabb nyomorúság várt. Rájuk ugyanis kivetették a szövetkezet adóságának egy családra eső részét, ami a súlyos beszolgáltatási kötelezettséggel együtt óriási terhet jelentett. Emiatt sokan vissza is léptek. A járás pártvezetősége úgy igyekezett segíteni a bajon, hogy egyesítették a Rákóczit és a Bercsényi Tsz-t. Ennek kétségtelenül volt annyi eredménye, hogy két rossz tsz helyett most már csak egy rossz téesz volt Egyházasközáron.

Az Új Élet Termelőszövetkezet

Az új, csaknem ezer holdas Új Élet Termelőszövetkezetnek Bogdán János lett az elnöke. S ha már elnök lett, hát is küldték mindjárt az egyesülés után elnökképző tanfolyamra, s helyette Pölcz Antalt választották, akire az egyik tag később így emlékezett: „*Ez aztán megfelelt a tagoknak, mert amit kívántak, megengedett mindent. Őt meg, ha valaki kereste, a kocsmában biztosan megtalálta.*”

Az „új életet” Közáron elsősorban az jelentette, hogy a tagok hol kiléptek a szövetkezetből, hol visszaléptek. Nem volt ez sem új, sem pedig élet, de még szövetkezet sem, a tagoknak nem volt semmi beleszólásuk a dolgok menetébe, a járási meg a megyei pártbizottság rángatta rossz kocsisként a gyepelöt, hiszen nem sokat értettek a gazdálkodáshoz. A tagok, hogy valamiből megéljenek, a környező falvakban béreltek földet, ahol még nem vált teljessé a kollektivizálás, azokat a téesz állataival megművelték, az Új Élet földjeinek nagy része pedig műveletlenül maradt. Ezért azonban nem szabad elítélnünk őket, hiszen csak a megélhetésük lehetőségeit keresték. Az igazsághoz tartozik, hogy a kozári termelőszövetkezet nem működött kirívóan rosszul, hiszen az akkor rögeszmes gazdaságpolitikában a szövetkezetek többsége csak vegetált.

1954 után valamelyest mérséklődtek a mezőgazdaságot nyomasztó terhek, csökkentették a beszolgáltatási terheket, az adóságok egy részét elengedték. 1956-ban javult a szövetkezet helyzete és öt év óta először lett pozitív a gazdasági mérleg. A tiszta vagyon – egyébként igen szerény összege – megháromszorozódott, de az egy tagra jutó egész évi részesedés így is csupán 8597 Ft. lett. Ez volt az, amihez „törvényesen” jutottak. Ebből kellett volna eltartani a csángó családoknál nem ritka 6-8 gyermeket. Pedig ebben az esztendőben a bruttó jövedelem összegét az utolsó fillérig szétosztották.

De nemcsak a bruttó jövedelmet osztották föl 1956 őszén Egyházasközáron. Fölosztottak ott egyebet is.

Nevezetesen az egész termelőszövetkezetet!

Bizony, szétment az egész Új Élet Tsz, mert a tagok túlnyomó többségének ez volt a kívánsága. Az emberek „... megrohanták az istállókat. Mindenki ragadott egy tehenet és vitte haza. Úgy-szintén a lóistállónál lovat, kocsit, felszerelést. Három óra alatt nem maradt más, csak a kazlak és a rak-tárban a gabona.”⁶

Nem sokáig tartott azonban a szabad élet. A forradalom leverése után a szétment termelőszövetkezet adóságait ráterhelték a volt tagokra, akik aztán fizetéképtelenségük miatt lassan visszaszivárogtak a kényszerszövetkezetbe, mint ahogyan sokszor a rab madár is visszatér a kalickájába, ahol nem tud ugyan szárnyalni, de megvan a mindennapi elesége.

⁶ Laczkó István: Emlékek egy moldvai csángómagyar életéből. In.: *Forrai Ibolya* (szerk.). Csángók a XX. században. Néprajzi Közlemények XXXIII. Néprajzi Múzeum. Bp. 1994. 197. old.

A tanulság

A több évszázadon keresztül Moldvában vergődő csángómagyarok kicsiny, hazatért csoportját a II. világháború poklából kikeveredett, a német megszállást szovjet megszállásra, a nyilas rémuralmat kommunista rémuralomra cserélő, vagyis a cseberből vederbe került Magyarország nem ünneplőbe öltözve fogadta. De megadta nekik mindazt, amit sok száz esztendeje nélkülöztek: földet kaptak, gyermekeik anyanyelvükön tanulhattak, s bár templomuk akkor még nem volt, hevenyszétt imaházukban magyarul hallgathatták Isten igéjét, és magyarul imádkozhattak. Ezen túl ugyanolyan mostohán bánt velük is, mint ezer esztendeje itt élő fiaival. Az Egyházaskozárra került csángók pedig, akárcsak kétszáz, vagy négyszáz, vagy ötszáz esztendeje Etelközbe települt őseik, hozzáláttak, hogy most *ilyen körülmények között* rendezzék be és éljék az életüket. Elfogadták a sváboktól elvett házakat, megtanulták a XX. századra jellemző gazdálkodási technikákat, termelőszövetkezeteket alapítottak, beszolgáltattak, adóztak, bányába mentek – egyszóval igyekeztek úgy viselkedni, mint azok, akik mindig itt éltek. Nem rajtuk múltott, hogy csak ennyire jutottak az 1950-es évek első felében.

A kozári tsz-tagoknak kevés okuk volt arra, hogy ragaszkodjanak az Új Élet termelőszövetkezethez, hiszen nem sok örömük teltt benne. Mégis, ebben idejövételüket követő évtizedben, minden nyomorúságuk ellenére, vagy talán éppen azzal együtt, rendkívül sokat gyarapodott ez a Moldvából idekerült néptöredék. Elérhettek és megvalósíthattak számos olyan dolgot, amiről az egykori Etelközben maradt testvéreik, s azok gyermekei, unokái még csak nem is álmodhatnak – mind a mai napig. Magyar iskolákba járó gyermekeik középiskolákba, főiskolákra, egyetemekre jutottak, sokan közülük szép pályát futottak be. Megnyílt előttük a társadalmi és a gazdasági felemelkedés lehetősége. Ők pedig, többségükben már az 1950-es évek derekára felzárkóztak és beilleszkedtek az új környezetbe és az új körülmények közé. Évszázados elmaradottságukat tehetséggel, szorgalommal és kitartással képesek voltak ellensúlyozni, majd behozni. Megmutatták és bebizonyították mindenkinek, de elsősorban önmaguk számára, hogy semmiben sem alábbvalóak, mint a többi magyar.

Éppen olyan egyszerűek és éppen olyan esendők.

Halász Péter

Baranya megyei népzene gyűjtés

Baranya megye néphagyománya sokszínű és igen gazdag. Sokszínűsége a megye területén élő különböző magyar és nemzetiségi népcsoportokból adódik, gazdagsága az itt született, az ide települt és az itt élő emberek érzékeny lelkivilágából fakad. A baranyai néphagyományok termékeny kertjében bőségesen pompáznak a szebbnél-szebb és értékes népdalok – magyar és nemzetiségi dalok egyaránt –, melyeknek megmentése, közreadása és ápolása éppen 75 éve folyik. Baranya megye magyar népe dalkincsének gyűjtése a hazai népdaléneklés láncolatához kötődik, annak ellenére, hogy némi késéssel, de aztán annál nagyobb súllyal kapcsolódott be a nemes mozgalom vérkeringésébe.

A százhusz évvel ezelőtt született Vikár Béla, akinek pécsi kapcsolatai ismertek, indulása előtt minden tekintetben hiteles népdalgyűjtésünk alig volt. Vikár Béla fonográf felvételei nélkül Kodály és Bartók jóval nehezebben, jóval később, vagy talán sohasem indultak volna el népdalokat gyűjteni a falvakba.

Viszont Bartók és Kodály nélkül talán meg sem kezdődött volna az országos méretű népdalmentés, s így a baranyai sem. Mielőtt Vikár, Bartók, Kodály és követőinek Baranya felé is kinyújtott segítő kezére rávilágítanék – amely áttételesen és közvetlen módon nyilvánult meg –, vegyük szemügyre a baranyai népdalgyűjtés kezdetét.

Baranya megye azon kevés terület közé tartozott, ahol 1920 előtt nem folyt semmilyen szakszerű, maradandó népzene gyűjtés. Az a nagymozgású, tágas látókörű feltárás, amit Vikár, Kodály, Bartók, Sebestyén Gyula, Lajtha László, Molnár Antal és mások 1918-ig végeztek, a moldvai magyarok, azaz a csángók kivételével minden magyar népzenei dialektus-területre kiterjedt, Órségtől Gyimesvölgyig és Zobortól Szerémségig. Bár egy-két fontos megye

– mint például Esztergom, Moson és köztük Baranya megye – ki is maradt a gyűjtési területekből, a 8000 dallamra gazdagodott anyag hitelesen és árnyaltan alapozta meg a magyar népzene világának ismereteit.

1920 után a gyűjtések politikai okok miatt, a trianoni határokon belülre korlátozódtak. A két világháború között egyre több gyűjtő követte Vikár, Kodály és Bartók példáját, köztük Kiss Géza kákcisi református lelkész, aki Nyugat-Ormányságban 1926 és 1934 között egymaga félezernél több dalt írt össze hangjegyzeteibe.

1929–30-ban Lajtha László is felkereste Baranya megyét, és a Néprajzi Múzeum fonográfjával Püspökbozótban és Kákcison járt. Lajtha László Kákcison Kiss Géza vendége volt, és fonográfra vette a helyi gyűjtő dalainak jelentős részét. 1934-ben két fiatal zeneszerző, Veress Sándor és Farkas Ferenc érkezett Kákcisra, hogy Kiss Géza énekeseit újból meghallgassa és a készülő Ormányság című könyvbe szánt dallamokat sajtó alá rendezze. A könyv 1937-ben jelent meg.

Így a harmincas évek közepén felvillant a somogyi-tolnai-szlavóniai értékűkhöz hasonló baranyai zenei néphagyomány képe. Ennek igazi szélességéről és mélységéről azonban csak 1940-ben szerzethetett tudomást a magyar népzene-kutatás, amikor megjelent Berze Nagy János szerkesztésében a Baranyai Magyar Néphagyományok három kötete. Berze Nagy János az első kötet bevezetőjében a gyűjtőmunka megindulásáról és a példamutató elődökről a következőket írta: „Baranya-vármegye közönségének az 1933. évi szeptember hó 5-én tartott rendes kisgyűlésén Fischer Béla, a vármegye akkori alispánja, azt a javaslatot terjesztette elő: határozza el a vármegye közönsége, hogy a vármegye magyarsága szellemi néprajzának élő emlékeit feljegyezteti, összegyűjti és kiadja. Fischer Béla alispán csekélységemet bízta meg, hogy a kisgyűlés határozatához képest tegyem meg mindazt, ami a fenti munkálatnak végrehajtásához szükséges. A megtisztelő megbízás alapján még az 1933. év őszén Tájékoztatót állítottam össze. Ezt mindazoknak, akiről feltételeztem, hogy a szájhagyományok összegyűjtésében munkatársaim lehetnek, megküldtem, de az 1934. évi folyamán magam is gyűjtőútra indultam.”

A későbbiekben ezt írta: „A magyarság dunántúli tömbjében élő szellemi néprajzi emlékek feljegyzése és közlése néprajzi tudósainkat eddig is foglalkoztatta. Dr. Sebestyén Gyula összegyűjtötte az egész magyarság területén egyedül már csak a Dunántúlon föllelhető regósénekek szövegeit, dallamait és részletes leírását. Érdemes vállalkozás volt még Vikár Béla somogyi gyűjtése (1905-ben jelent meg!) (...) amely sok dallamnak fonográfban való megörökítéséről számol be.”

A Berze Nagy-gyűjtemény dalanyagáról a következőket olvashatjuk: „A gyűjteményben több mint 700 dallam foglal helyet. Ezt a nagy számot nemcsak az a tudományos álláspont okolja meg, amely szinte mindabból, amit hallunk vagy látunk, a legszebbet és legértékesebbet tökéletes pontossággal kell feljegyeznünk, hanem mindazt, amit Bartók Béla a népzenei gyűjtés céljából kitűzött. Ezeknek a céloknak szolgálatában állott a mi dallamgyűjtésünk is. Az itt közölt dallamok (...) még a Bartók-Kodály-féle nagy népzenei gyűjtés mellett is hézagot pótolnak.”

A Baranyai Magyar Néphagyományok kötetekben pontosan 736 dallam látott napvilágot 64 helységről.

Ha Baranya megye 1929 előtt fehér folt volt a magyar népzene-gyűjtés térképén, 1940-ben a legismertebb, a legjobban feltárt tájak közé került. A feltárt dallamanyag egy addig alig ismert megye területéről származott, igen sokrétű műfaji és stílusbeli gazdagságban. Hisz a halottsi-rató és a hangszeres zene kivételével népzene-n minden dallamfajtája, dallamstílusa és énekes népszokása előfordult benne. Igen gazdagon – sok típus több változatában – szerepelt a dél-dunántúli régi népzene-re különösen jellemző ún. „Páva-dallamok” típuscsaládjába, tehát az ereszkedő-kvintáló, A⁵ A⁵ A A alapszerkezetű, ötfokú dallamok családjába. Sőt, éppen Baranyából – Berze Nagy János gyűjtése nyomán bukkant elő egy ritmustípusában magában álló újabb dallamtípus, a „Volt nekem egy kecském”-típus közeli rokona.

Berze Nagy 56 baranyai pedagógust és lelkészt sorol fel a már említett és idézett előszavában. Közülük a következőket emeli ki: „Külön köszönettel tartozom Schneider Lajos, mohácsi róm. kath. igazgató-tanító, körzeti iskola-felügyelő úrnak, aki felkutatván a Mohácson és Püspökszenterzsébeten a népdal még fellelhető emlékeit a gyűjtő munkatársak közül a leg-

többet szolgáltatta, s a többféle gyűjtőktől többféle hangnemben lejegyzett dallamoknak a közös végső hangra való átírása fáradságos munkájában is segítségemre volt. Rajta kívül a legbuzgóbb adatszolgáltatók voltak, akiknek gyűjtőkészségéért hasonló köszönetet mondok: Bérczi József, hegyszentmártoni róm. kath. igazgató-tanító, körzeti iskola-felügyelő, Nemes János, Hosszúhetényi róm. kath. iskola-igazgató, Certig Károly, bodai róm. kath. igazgató-tanító, Szigetváry Sándor, becefai ref. tanító urak és Wanke Edit, szebényi róm. kath. tanító úrnő."

Berze Nagy János szerencsés időszakban végezte és végeztette a gyűjtést, és rögtön utána a kiadást. Kodály szinte azonnal reagált. 1940. december 8-án kelt, Berze Nagy Jánosnak írt leveléből idézek:

„Kedves tanfelügyelő úr!

Hatalmas és szép munkáját sietek megköszönni, még mielőtt érdemlegesen foglalkozhatom vele, mert ahhoz idő kell. Bárcsak minden vármegye követné a példát. Igaz, ehhez folklorista is kellene mindenhova.

Ma elolvastam az első száz lapot. Itt mindjárt megakadtam egy tucatnyi regősön."

A Baranyai Magyar Néphagyományok alapján Kodály – 1941-ben – gramofonfelvételle (Pátria lemezsorozatban) jelölte ki a kötetek legértékesebbnek ítélt mohácsi dalközlőit. 1950-ben Kodály maga is ellátogatott Mohácsra, hogy Schneider Lajossal együtt tovább kutasson. Ez volt Kodály utolsó helyszíni gyűjtőútja – tanítványa, Olsvai Imre népzenekutató állítása szerint –, egyben egyetlen baranyai gyűjtőútja, és valószínűleg ez lehetett az első magyarországi magnetofonos gyűjtés is. Kodályt Baranyába hamarosan követték tanítványai és munkatársai: Andor Ilona, Kerényi György, Kiss Lajos, Vikár László, Olsvai Imre, hogy Kiss Géza és Berze Nagy János kötetekben közreadott népdalokat szakszerűen megörökítsék a zene tudomány számára.

Az 1950-es évek elején a figyelem a Baranyába települt moldvai csángómagyarok és bukovinai székelyek dalaira is kiterjedt. 1941. május 11-én a magyar és a román kormány aláírta a bukovinai és a moldvai magyarok áttelepüléséről szóló egyezményt. A magyar kormány ekkor Dél-Bácskába telepítette Bukovina 14 000 székelyét és Moldva 12 000 magyar lakosából átjött ezernyi moldvai csángómagyart.

1944–45-ben a telepesek Dél-Bácskát elhagyni kényszerültek. A csángók nagy része Baranya megyébe – Egyházaskozárra, Szárászra, Mekényesre és Bikalra –, a székelyek nagy része Tolnába és Baranyába telepedett le. Kisebb csoportjaik pedig Észak-Bácskába, Baja környékére kerültek (Vaskút, Gara, Csátalja).

Az idetelepült csángókat kereste fel a Dunántúli Tudományos Intézet lelkes munkatársa, Hegedűs Lajos lemezfelvevőgéppel, hogy meséiket és dalaikat megörökítse. A Hegedűs Lajos által gyűjtött dallamok lejegyzését Agócsy László végezte el.

A moldvai magyarokat Domokos Pál Péter látogatta meg, akit a II. világháború Budapestre sodort, és aki 1929-ben Moldvában már elindította a csángó népzene gyűjtés munkáját. Akkori tevékenységéről ezt írja a „Csángó népzene” című – 1956-ban megjelent – könyvében: „...osztályrészem az éttelepítettek magukkal hozott népzenejének továbbfigyelése maradt. Első feladatomban a moldvaiak népzeneanyag-feltárását tekintettem. E célból őket életük új helyén többször felkerestem, sőt két teljes évig köztük laktam, hogy mennél jobban, alaposabban megismerhessem őket."

Az ötvenes évektől napjainkig számtalan népdalgyűjtő fordult meg Baranyában, Ormánságban, a Zengő-alján, a csángók között és másutt. Közülük az alábbiak gyarapították hasznos anyagokkal a baranyai magyar népdaltárat: Avasi Béla, Olsvai Imre, Katanics Mária, Bosnyák Sándor, Andrásfalvy Bertalan, Paksa Katalin, Mándoki László, Maác László, Martin György, Pesovár Ferenc, Végvári Rezső, Csapó Katalin és mások.

Jómagam 1956-ban Hidason, a volt andrásfalvi és istensegítsi székelyek dalait kezdtem először gyűjteni; 1957-ben pécsváradi, 1958-ban szebényi népdalokat. Azóta sok baranyai községben fordultam meg Piskótól Mekényesig és Zádortól Somberekig. Nekem is módomban volt hangszalagra rögzíteni a csángó nótafák két kiválóságának, Demse Dávidnének és Simon Ferenc Józsefnének szép dalait.

A korábbi és az általam gyűjtött népdalokkal az volt a céloom, hogy a legértékesebbek kerüljenek mielőbb kiadásra. Ebben a törekvésemben a egyes települések vezetői, vezető testületi készségesen voltak a segítségemre. Ennek eredményeként született meg az a 11 baranyai népdalfüzet, amely 625 „első-osztályú” népdalt tartalmaz. A füzetek a következő sorrendben, illetve évben jelentek meg: Schneider Lajos hagyatékából 1971-ben 50 népdal „Mohácsi népdalok” címmel. Harminc csángómagyar népdal – saját gyűjtésemből – Demse Dávidné, Simon Ferenc Józsefné és Gyurka Mihályné dalaiból – 1973-ban – „Kicsi madár jaj be fenn jársz” címmel. Ötven népdal Szébényből 1974-ben „Csele vize elfolyik a Dunába” címmel. „Dráva szélén lakom” címmel 100 ormánsági népdal látott napvilágot 1979-ben. (Belőle a Zeneműkiadó is megjelentetett hetvenhetet 1982-ben.) Még az 1979-es évben Berze Nagy János gyűjtötte népdalokból került kiadásra 50 válogatott népdal „Erre alá a Baranya szélén” címmel. 1981-ben újabb 50, Schneider Lajos által gyűjtött népdal jutott el a népdalkedvelőkhöz „A mohácsi malomgátba’ reng a nád” címmel. 1983-ban a Bukovinából Dél-Dunántúlra (Baranyába, Tolnába és Bács-Kiskun megyébe) települt székelyek népdaljai közül került kiadásra 70 dal „Hadikfalvi székely népdalok” címmel. Takács Józsefné. Tatár Kis Erzsébet énekesasszony népdalaiból jelent meg 40, „Szentlőrincen kiöntött a kanális” címmel. A „Széles víz a Duna” címet kapta a Mohácson és környékén gyűjtött 60 népdalt magába foglaló népdalfüzet, amely 1989-ben került ki a nyomdából. 1991-ben 70 hosszúhetényi népdal állt össze füzeté „Nagyhetény de be van kerítve” címmel. 1992-ben egy lipródi énekesasszony – általam gyűjtött – 55 népdala vált énekelhetővé a „Szép a páva” című kiadvány által.

A felsorolt népdalfüzetek elsősorban annak a több ezer fiatal népdalénekesnek voltak segítségére, hasznára, akik az 1972-ben elindított és 30 éven át létezett Mohácsi Népdaléneklési Versenyeknek voltak részvevői. A füzetek szakmai támogatói, összefogói és lektorai a Zene-tudományi Intézet (Bp.) munkatársai voltak.

A hazai német nemzetiségi népzene-, népdalgyűjtőket eddig még nem fogta egybe semmiféle szakmai intézmény. Ennek dacára, ügybuzgó külföldi és hazai gyűjtők és kisebb csoportosulások sok értékes anyagot mentettek meg eddig az elkallódástól. A hazai németiség népdalainak – köztük a baranyainak is – egyik jeles külföldi ismerője és közreadója Konrád Scheierling, aki két jelentős gyűjteményét jelentette meg, „Deutsche Volkslieder aus der Schwäbischen Türkei mit ihren Weisen” címmel 1960-ban, majd 1985-ben, az 1920 előtti Magyarországról való 198 német dalt tartalmazó „Donauschwäbisches Liederbuch” című kiadványt.

A német gyermekdalok kutatása területén egy osztrák gyűjtőpáros, Grete és Karl Horak emelkedik ki. Az 1930-as években több alkalommal jártak Magyarországon és gyűjtöttek német gyermekdalokat, gyermekjátékokat. Az alábbi baranyai településeken lettek közlésre érdemes német gyermekdalokat: Abaligetén, Ágon, Bólyban, Csebényben, Gödrén, Hásságyon, Hetvehelyen, Himesházán, Kánban, Kisnyárádon, Lovászhetyényben, Mecsek-jánosiban, Mecseknádasdon, Óbányán, Szágyon, Szúrben és Villányban. Karl Horak a gyermekdalok mellett behatóan foglalkozott a Baranya megyei németek néptáncaival is.

A baranyai gyűjtők közül Donowald Józsefnétől jelentek meg 1979-ben német mondókák és gyermekjátékok „Abzählreime und Kinderspiele aus der Baranya” címmel. 1982-ben Wild Katalin és Metzler Regina „Hoppe, hoppe, Reiter” című baranyai német vers dal és játék gyűjteményét adta ki a Tankönyvkiadó.

Ugyancsak a Tankönyvkiadó tette közkinccsé 1984-ben, Baranya megye eddigi legértékesebb német dalgyűjteményét, a „Rotes Röslein” címűt, amely a gyűjtő-szerkesztő dr. Vargha Károly elévülhetetlen érdeme. A 150 dalt tartalmazó könyv különböző témájú dalanyagát 1936 és 1981 között dr. Vargha Károly mellett Manich Anna, Jandó Jenő, Kardos Lenke, Mandulás János és e sorok írója gyűjtötte Baranya németajkú falvaiban.

A baranyai németiség hangszeres (fúvós, vonós, szólóhangszeres) zenéjének jelenlegi gyűjtése és közreadása igencsak kezdeti stádiumban van. Eleddig csupán Cász Mihály mohácsi harmonikás – gyermekkorában Palotabozsokon, a német fúvószenekartól hallott – 15 harmonika átíratát jelentette meg 1999-ben a Magyarországi Németek Szövetsége „Schwäbise Tanzmusik für Akkordeon” címmel.

A baranyai horvátok (sokácok, bosnyákok) és szerbek zenéjének hosszú időn át nem akadt kutatója.

Haas Mihály 1845-ben Pécssett megjelent, Baranya című könyvében olvasható híradás a baranyai horvátok-szerbek, ahogy akkoriban nevezték, rációk dalairól és táncairól. „A rácznak nálunk is – írja Haas – számtalan sok dala van, különös előszeretettel éneklí mégis a’ Karlovice Marko-t tamburakísérettel. Táncza nálunk is az ismeretes kolo dudaszó mellett.”

Az 1880-as években a Djakovóban született Nikola Tardinac kezdte el anyja szülőföldjén, Pécssett és annak környékén felgyűjteni az itt élő horvátok hagyományait. Hasznos gyűjtése csak 1986-ban látott napvilágot a Tankönyvkiadónál „Horvát népszokások, dalok és mesék Pécsről és környékéről” címmel.

1886-ban Várady Ferenc szerkesztésében Pécssett kiadott „Baranya múltja és jelene” című monográfiájában ismertetés jelent meg a baranyai szerbek és sokácok viseletéről és a sokác lakodalmairól. Az ismertetés végén – két nyelven – négy népdalt is közölt.

Két török kori, un. guszlár dalról olvashatunk abból az 1936-ban kiadott füzetből, amelyet Relkovic Davorka írt, „Pécsi vonatkozású délszláv énekek a török hódoltság korából” címmel. Az egyik dal Omár pécsi bég nősüléséről szól, a másik a pécsváradi olajbég leányának, Bejzának a haláláról.

A két romantikus történet – amelyek rendelkeznek némi történelmi hitellel! – közzétételét követően baranyai „délszláv” dalokat kottás formában is tartalmazó kiadvány csak 1954-ben jelent meg. A Pécsi Művészeti Szakközépiskola és a Baranyai Megyei Tanács Népművelési Osztálya által közreadott háromnyelvű – a magyar és a német kiadványok felsorolásában nem jelzett – népdalfüzetben 15 délszláv dal található 72 magyar és 13 baranyai német népdallal együtt.

Az eddigi legnagyobb jelentőségű magyarországi horvát és szerb zenei gyűjtemény 1978-ban került kiadásra, posztumusz műként, „A magyarországi délszlávok zenei hagyományai” címmel. Szerzője, a zenei anyag kitaró szorgalmú gyűjtője és gondos szerkesztője, Vujicsics Tihmér, a hazai délszlávok kiemelkedő zeneszerzője és zenei hagyományainak megőrkítője volt. A könyvben a következő baranyai településekről való, értékes, Vujicsics-gyűjtötte énekes és hangszeres lejegyzések szerepelnek: Alsószentmártonról, Drávasztáráról, Dunaszekcsőről, Felsőszentmártonról, Kásádról, Kátolyról, Lippórol, Magyarsarlósról, Mohácsról, Olaszról, Pécsudvardról és Szalántáról.

Figyelemre méltóak a könyvben szereplő baranyai esőkísérő dalok, a dodolék, a pünkösdlők, a krájljicék, csakúgy mint az aratódalok és a körtáncok, a kolok.

A Pécsi-Baranyai Janus Pannonius Múzeum 1979-es évkönyvében (1980-ban jelent meg) Begovác Rózsa „Dráva menti horvát húsvéti dalok” címmel írt tanulmányt, amelyben a 20 dal közül tizenhétnek a dallamát is közli Matusek László lejegyzésében. Ugyancsak a pécsi múzeum évkönyvében jelent meg 1983-ban, Bregovác Rózsa írása a „Házasságkötés és szokásköre a Dráva menti horvátoknál” címmel. Az ebben szereplő 14 dallamot Bergics Lajos jegyezte le.

Pécssett 1984-ben a Baranya Megyei Pedagógiai Intézet kiadásában 52 délszláv népdal szövege látott napvilágot Frankovics György gondozásában, „Narodne pjesme” címmel, amelyben Nikola Tordinac, Duro Frankovic, Duro Šarošac, Anka Hunjevac és mások gyűjtései olvashatók.

Tíz évvel később, 1994-ben Matusek László átai tanító, ének-zene tanár több éves és igen értékes gyűjtését adta ki a Tankönyvkiadó „Raspjevani Hrvati” címmel. A 127 Pécs környéki horvát-bosnyák dal között egyaránt megtalálhatók gyermek-, szokás- és felnőtt dalok, csakúgy, mint közkedvelt kolok.

Hangfelvételek őrzik a neves mohácsi horvát/sokác énekesnő, Kersics Ánká éneklését és a birjáni Klárics Mária, a drávakeresztúri Ardai József és a mohácsi Bárász György horvát dudások, valamint a felsőszentmártoni tamburazenekar muzsikálását.

A baranyai cigányság népzenejét körültekintően és behatóan – tudtommal – nem kutatta még senki; alkalmanként és szórványosan magam ugyan készítek felvételeket dalolásukról és zenélésükről.

Dr. Várnai Ferenc

Baranya népi műemlékei

Baranyában a népi műemléképiletek aránya jóval nagyobb, mint az országban. A 738 védett épületből 223 népi műemlék (31,5%). 1966-ban 1510 védett népi műemlék volt az országban, a teljes műemléki állomány: 16,7%-a, ma ez az arány: 12,5%.

A baranyai népi műemlékek viszonylag nagy számát több tényező eredményezte. Mindenekelőtt az a szemlélet, amely a népi építészeti kultúrát kiemelte a korábbi perifériás helyzetéből, és a magyar építészeti remekeivel együtt a megmentendő értékek közé sorolta. A védelmet és a mentést sürgette a falu gyors átalakulása, a modern építési kultúra térhódítása, amely gyors ütemben tüntette el a régi épületeket. E szemlélettől vezetve az 1970-es évek elején a Baranya megyei tanács megindított egy szinte teljes körű falukutató értékvizsgálatot a megye több mint 300 településén. Kijelölték a védelemre javasolt objektumokat; amelynek egy részét az országos hatóság védelem alá helyezte, egy másik részét máig függőben hagyta. (A fenti számokban csak országosan védett épületek szerepelnek.) Van egy további épületállomány, amely „helyi védelem”-ben részesült. Olyan épületeket hivatott ez a forma védeni, amelyek csak ott, az adott településen képviselnek értéket, és a helyi építőkultúrának adnak karaktert, múltat, települési identitást. 1989-ben az akkori megyei tanács, elsőként az országban, rendeletet alkotott az építészeti értékek helyi védelméről. A rendszerváltással a megyei szerepkör megváltozott, a korábbi tanácsrendelet hatályát veszítette. Nem változott azonban a megővásra irányuló szándék. A Baranya Megyei Közgyűlés „Ajánlás és módszertani útmutató az építészeti értékek helyi védelméhez” című anyagot küldött a települési önkormányzatoknak. Felmérő kutatást igényelne, hogy megtudhassuk, az önkormányzatok milyen mértékben alkalmazzák a helyi védelmi kategóriát, és képesek-e némi anyagi támogatást nyújtani a karbantartáshoz a tulajdonosok számára. A nemrég nyugdíjba vonult megyei főépítészről származó információ, hogy a megyében a kötelező települési rendezési tervek a települések 60%-ában elkészültek. Ezt a helyi védelemre irányuló értékvizsgálattal is összekötötték, ennek alapján kb. ezer objektumot javasoltak helyi védelemre. Több településen az önkormányzat már védetté is nyilvánította a javasolt objektumot (Palkonya, Kárász, Kisjakabfalva, Márók stb.). A megyei közgyűlés egy szerényebb keret erejéig pályázat útján támogatja a helyi védelem alatt álló épületek karbantartását, évente kb. 10–12 épületet.

A népi emlékek nagy számát magyarázza továbbá, hogy a megyében több nemzetiség lakik, akik a népi építési kultúrát sajátos nemzetiségi jegyekkel gazdagítják. Ez szaporítja a megmentendő értékeket. Szerepet játszik továbbá, hogy Baranya történelmi borvidékekkel rendelkezik, ahol prэшázak, pincék, pincesorok érdemelték ki a védelmet. Például Palkonyán és Villánykövesden nagy területen, jelentős számú prэшáz kapott védelmet.

A védett épületek között sokféle funkciójú épület fellelhető. Legtöbb a pincesorai gazdasági épület (105), ezt követi a védett népi lakóház (42), de megtalálható a védett istálló, ól, terménytároló, a népi kismesterségek építménye, a csárda, a vízimalom. Vannak szakrális népi építészeti emlékek: festett kazettájú ormánsági templomok, harangtoronyok, kálváriák, temető-kápolnák.

A védett építmények sorából építészeti értékükkel, sokszínű funkciójukkal, idegenforgalmi vonzerejükkel kiemelkednek a tájházak. A tájház általában olyan népi műemlék, amelynek az épület műemlék jellegén túl legalább az egyik funkciója, hogy falumúzemként bemutatja a táj néprajzi-helytörténeti hagyományait, de mellelte betölthet az épülethez illő más feladatot is, pl. szövésház, alkotóház, klub, könyvtár, vendégház stb. A tájházak általában önkormányzati tulajdonban és üzemeltetésben működnek, de a berendezés, a tárgyak sok esetben még múzeumi tulajdonban és leltárban szerepelnek. Léteznek tájházak és benne elhelyezett gyűjtemények magántulajdonban is (Hosszúhetény). Általában kívánatos a tájház, falumúzeum kialakításakor építészeti, muzeológust is segítségül hívni, mert sajnálatos példák tanúsítják, hogy a dilettantizmus komoly veszély, amely tönkreteszi az értékeket. Meg kell találni a népi építészethez értő kézműves szakembereket is (ácsot, nád- és zsúpfedőmestert, speciális anyagú falak készítőjét stb.).

A baranyai tájházak számát naprakész pontossággal nem igen ismerjük. Erre sem a megyei múzeum, sem a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal nem rendelkezik megbízható adattal. A megyei önkormányzat közgyűlése utoljára 1999 júniusában tárgyalt a megyei műemlékvédelemről. Akkor a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal által készített melléklet szerint 21-ből 14 tájház volt Baranyában. (Bakóca, Hidas, Homorud, Hosszúhetény, Kásád, Luzsok, Magyar-egregy, Magyarlukafa, Mecseknádasd két épület, Nagydobsza, Nagytótfalu, Ófalu, Zengővárkony, – felvétel alatt volt: a patapoklosi tájház és a nagyharsányi bormúzeum. A megyei múzeum néprajzi osztálya jelenleg kilenc tájházat tart számon, nyilvántartásban viszont szerepelnek olyan helyi néprajzi-helytörténeti állandó kiállítások is, amelyeket a helyi önkormányzat vagy a tulajdonos nem népi műemléki épületben üzemeltet. Áta, Dunaszekcső, Szentlőrinc stb.¹ A múzeumi törvény szerint a megyei múzeumnak szakmai felügyeletet kell ellátnia a tájházak és a helyi állandó kiállítások felett, de – bevallásuk szerint – még a kiutazáshoz sincs anyagi fedezetük.

A műemlékvédelem és a néprajzi muzeológia között *több évtizedes vita* folytat arról, hogy a népi építészeti értékek megőrzésének melyik a szakszerűbb, időállóbb útja: a helyszínen való („in situ”) megőrzés vagy a szabadtéri néprajzi múzeumban való áthelyezés. A vita legjobb szakaszaiban mindkét oldal elismerte a másik érveinek létjogosultságát, sőt gyümölcsöző együttműködés alakult ki közöttük. Baranyában elsősorban az „in situ” utat választottuk, de ez nem zárta (zárja) ki a két út kombinációját sem. Több népi épületet áttelepítettünk meglévő, időállóknak tételezett falumúzeumok, tájházak környezetébe: Sellyére, Orfúre, Magyarlukafára.

Tudjuk, hogy a skanzen jobban garantálja a folyamatos karbantartást, az időállóságot, a tudományos szakszerűséget, és koncentráltságából adódóan a nagyobb látogatottságot. Az *eredeti környezetben* történő védelem viszont a korábbi funkció folyamatosságát teszi lehetővé vagy a műemléket új szerepkörrel beépíti a falu mai életébe.

A pincék, présházak, templomok, haranglábak, kálváriák esetében legtöbbször megtehető a folyamatosság, de bonyolultabb a lakóházak esetében. Általában az a veszély, hogy a tulajdonos vagy a használó nem tartja fontosnak a hagyományos építészeti értékeit, és nem akarja vagy nem tudja azt a mai funkcióval harmóniába állítani. Ha a tulajdonos szegény, akkor gond a karbantartás, amely a kevésbé tartós építőanyagok miatt gyakori anyagi áldozatot igényel. Ha a tulajdonos gazdag, tehető, akkor rendszerint úgy akarja átépíteni az épületet, hogy nem törődik a tradicionális értékek megőrzésével. Sok függ a helyi önkormányzat értékrendjétől is. Pl. a palkonyai polgármester-asszony komolyan véteti a pincesornál a műemléki követelményeket, ami viszont

Palkonya, pincefalu
(Lantos Miklós
felvétele)

¹ Baranya megye tájházairól lásd. Dr. Simor Ferencné Bokody Éva írását a 70. oldalon. (Szerk.)

nem mondható el a villánykövesdi pincesoránál, amely pedig a villányi borvidéknek valóságos éke.

A helyi környezetben történő megőrzés szép példái az önkormányzati tulajdonba került népi műemlékek, amelyek tájházként, vagy más funkcióval vannak jelen a falu mai életében. Ilyenek pl.: a *botykapeterdi* Messzilátó Csárda, amely ma ismét csárdaként működik a 6-os főút mentén; *Orfűn* egy volt lakóépület, most az önkormányzat egyik hivatala, egy másik a vízimalom, amely megrendelésre ma is öröl.

Szomorúan említem a nagydobozai épületegyüttest. Tájházként a helyi „nevelési központ” (közoktatás és közművelődés egy intézményben) használatában állott, pajtaszínház is működött benne. A nevelési központ kiváló igazgatója Szigetvárra költözött, a karbantartást, üzemeltetést az önkormányzat nem vállalta tovább, és így az egyébként kincstári tulajdonú épület magára maradt. Mára az enyészet költözött a másfél évtizede még működő és nevezetes épületegyüttes falai közé. Az épülettel együtt pusztul egy kiváló pécsi etnográfus életművének jeles darabja is. Szomorú példa ez arra, hogy milyen törekeny, személyfüggő és bizonytalan sorsú még egy állami tulajdonú, sikeres funkciójú, kiemelkedő értékű népi műemlék is.

A népi építészetet a magyar műemlékvédelem az 1960-as években fogadta sáncaiba. 1961-ben a baranyai születésű Mendele Ferenc – aki később az Országos Műemlékvédelmi Felügyelet igazgatója volt – elkészítette a hollókői műemlék-együttes tanulmánytervét. Ebben a palóc ófalú 60 lakóházát, a teljes hagyományos épületállományt védelemre javasolta. Az ekkor induló folyamat vezetett oda, hogy a teljes régi falu ma már nemcsak magyar műemlék, hanem 1994 óta a világ kulturális öröksége.

1964-ben, amikor a műemlékvédelem lényegében máig érvényes Nemzetközi Kartája (Venecei Karta) megjelent, Magyarország a népi műemlékvédelemben már imponáló számokkal rendelkezett. 1966-tól a műemlékek tulajdonosai az épület karbantartásához szerény összegű állami, tanácsi támogatásban is részesültek. A tanácsok sok védett épületet megvásároltak, rendbe hoztak, új funkcióra állítottak. A megyei tanácsok szabadtéri néprajzi múzeumokat létesítettek (Zalaegerszeg, Szombathely, Nyíregyháza, Szenna), megalakult az országos szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Tájházak sora létesült, amelyben a megyei múzeumok aktív szereplők, gyakran tulajdonosok és üzemeltetők voltak. A népi műemlékvédelem felfutó időszakát élte.

A baranyai példák is ezt a korszakot illusztrálják.

Az 1980-as évek közepén ez a folyamat megtorpan, az állami támogatás fentebb említett rendszere megszűnt. A *rendszeráltás a műemlékvédelemben* új helyzetet teremtett. A korábbi állami és megyei közigazgatási szerepkörből az állam: és a megye visszavonult, az állami feladat és az anyagi támogatás a műemlékvédelemben csökkent. Ma pályázat útján lehet eseti támogatáshoz jutni. A megyei múzeum kivonult Baranyában is a tájházakkal kapcsolatos korábbi szerepéből, az épületek tulajdonát, üzemeltetését átadta a helyi önkormányzatoknak. Úgy tűnik, hogy a népi építészet védelme ismét a perifériára került. Lehetséges, hogy túlméreteztük a védendő objektumok számát?

Valójában egy nagy átrendeződés folyik. Decentralizálódtak a feladatok a helyi önkormányzatokhoz, a civil szerveződésekhez, a honismereti közösségekhez, a közzért áldozni kész vállalkozókhoz, személyekhez. A rendszeráltás előtt a múzeumok főleg minisztériumok, illetve megyei tanácsok, egyházak fenntartásában működtek. Ma települések, magánosok is létrehozhatnak, üzemeltethetnek múzeumokat, tájházakat. Az anyagi eszközök előteremtéséhez meg kell tudni ragadni az Unió, a kormány, a megye vidékfejlesztési pályázatait. Ahol nincs megfelelő szemlélet, akarat és tetterekészség, ott bizony lemaradtak, ott a helyi értékek is veszendőbe mennek, ahol viszont megvan, ott *kiugró teljesítmények* születhetnek. Ezt baranyai példák is igazolják:

Patapoklosiban az önkormányzat kijárta, hogy a helyi református templom kecskeméti egyházművészeti gyűjteménybe szállított festett kazettái visszakerüljenek a templomba, és vele együtt a templom restaurálását is megoldották. Köztéri szobrokat állítottak fel a faluban. Tájházat hoztak létre, amelyet a ház tervét készítő, de egyébként a megyében sok népi műemlék rekonstrukcióját tervező, nemrég meghalt építészmérnökről, Szigetvári Jánosról neveztek el. *Bólyában* egy volt védett magtárépület tetettek alkalmassá kulturális célokra, benne néprajzi és helytörténeti múzeumot hoztak létre. A fentebb *kákcisi tájház* példája is pozitív lehetne, ha

szakembereket hívnak segítségül. A német nemzetiségű Ófaluban 1977-ben még megyei akaratból és megyei múzeumi kivételben létesült egy tájház. A falu akkor elég közömbösen fogadta, nem nagyon értette, hogy mi értelme egy korszerűtlen, rozoga házat megvásárolni, restaurálni, bár tárgyaitak szívesen átadták. Néhány éve a zsúptető meggyulladt, ekkor a házat, a berendezést szinte az egész falu mentette, és az újjáépítést, a külső anyagi támogatást már maguk szervezték meg. Ma büszkéek a tájházra, amely a helybéli faesztergályos és székésmesterség bemutatását is szolgálja.

Talán e történetekben tapasztalható szemlélet és cselekvés a jövő egyik ígérete arra, hogy 2050-ben is lesznek még népi műemlékek Baranyában.

Takács Gyula

Önkéntes néprajzi gyűjtők Csepregen és a környező településeken

A XIX. századi magyar irodalom Herder és a romantika hatására a „népiesség” lázában égett. A költők nemzeti hősokról írtak, mítoszokat idéztek, népdalok mintájára verseltek. Kevesen tudják, hogy Pálóczi Horváth Ádám a magyar költők között elsőként gyűjtötte Herder hatására a népdalainkat. Ez a kéziratos gyűjtemény a folklórkutatás számára igen nagy kincs,¹ a Magyar Tudományos Akadémia tulajdona. Kölcsey Ferenc szláv balladákat gyűjtött, és fordított magyar nyelvre. Erdélyi János már XIX. század negyvenes és ötvenes éveiben közreadta népköltészeti gyűjteményeit.² Az erdélyi Kriza János 1863-ban jelentkezett népköltészeti alkotásokkal.³ Greguss Ágost⁴ tudományos szinten kutatta a népköltészet mibenlétét, kiemelten a népdalokat. A MTA és a Kisfaludy Társaság Népköltési Gyűjteménye mellett létrejöttek azok a fórumok, amelyek teret adnak a népköltészeti alkotások gyűjtőinek: Szarvas Gábor⁵ 1872-ben megalapította a Magyar Nyelvőrt, Herrmann Antal 1887-ben *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn: az első magyarországi néprajzi folyóiratot*,⁶ Réthy László pedig 1890-ben az *Ethnographia: a Magyar Néprajzi Társaság vezető folyóiratát*.⁷ Két tudományos folyóirat is teret adott az első csepregi önkéntes néprajzi gyűjtőknek.

Horváth János városunk első önkéntes gyűjtője. Ritkaság számba ment, hogy egy falusi földműves gimnazista fia a frissen megjelent Magyar Nyelvőrt forgatja és ahhoz a Csepregen írljegyzett *néphagyománygyűjtéseit* elküldje. Talán egy művelt, Pest–Budára is kitekintő tanára irányította az értelmű diák figyelmét az új tudományos folyóiraatra és annak felhívására, amely a helyi gyűjtéseket szorgalmazta 1872-ben. A húsz éves diák önkéntes néphagyomány-

¹ Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820): költő szenvedélyes patriotizmusa és Herder hatására gyűjti népdalainkat. U.o. 278. old. Johann Gottfried Herder (1744–1803): *Mohrungen*, apja kántortanító. Georg Hamann tanítványa. 1864-ben Rigába kerül lelkésznek. Utazik (Párizs, Strassburg) Goethével kerül kapcsolatba. A költőfejedelem kérésére Weimarba hívják superintendensnek. Itt alkotja meg fent említett fő művét. Szerb Antal: *A világirodalom története* 1941. 416–417. old.

² Erdélyi János (1814–1868): költő, filozófus, esztéta, népköltésgyűjtő. Herder hatására gyűjt: *Népdalok és mondák Pest, (1846–48) Magyar közmondások* könyve Pest, (1851).; *Magyar népmesék Pest, (1855)*. Magy. Népr. Lex. I. 706. old.

³ Kriza János (1815–1871): költő, népköltésgyűjtő: *Vadrózsák Kolozsvár, (1863) Székely népköltés. Pest 1856.*, Magyar népköltési gyűjtemény. Pest 1882. uo.

⁴ Greguss Ágost (1825–1882): író, esztéta, kritikus: *Ungarische Volkslieder* Leipzig 1846. A balladáról. Pest, (1865) *A népek lantja*. Pest 1866. u.o. II. 319. old.

⁵ Szarvas Gábor (1832–1895): nyelvész, Magyar Nyelvőr Pest, (1872). *Magyar igeidők*. Pest 1872. A magyar nyelvújításról. Pest 1875.; *Szarvas–Simonyi: Nyelvtörténeti Szótár*. Pest 1890–93., Új Magyar Lex. VI. 178. old.

⁶ Herrmann Antal (1851–1926): irodalomtörténész, néprajztudós, a Magyar Néprajzi Társaság szervezője. Főként a m. országgi cigány kultúrával foglalkozott. U.o. III. 257. old.

⁷ Réthy László (Szarvas, 1871–Arad, 1914) *tanár, történész, numizmatikus, a Néprajzi Társaság alapító tagja, szerkesztő*

gyűjtései alapján érdemes arra, hogy életútját, néprajzi tevékenységét bővebben taglaljuk. Leghitelesebbnek unokája, Balogh Jánosné Horváth Terézia⁸ néprajzkutató szavait tekintem: „Szülei a csepregi csizmadia-földműves családból való csoói Horváth János (1829–1891) és a zsirai földműves családból való Ragasics Rozália (1829–1919). Néhány hold földet és házat (akkor 172. szám) tudtak venni Csepregen. Tizenhárom – részben fiatalon elhalt – gyermekük közül harmadikként született, a fiúk közül pedig elsőként János, 1853. március elsején. Szülőháza a gazdanegyedben, „Alsóvárosban” a Csó nevű utcában, „Csóban”, hivatalos nevén Szombathelyi utcában áll erősen átalakítva. (...)

(Csoói) Horváth János az azonos nevű, jó tanuló fiát az iskolamester tanácsára kivette a falusias jellegű csepregi iskolából, és Kőszegen és Nyitrán taníttatta tovább. Az ifjabb János ott és Sopronban is a Szent Benedek-rendiek gimnáziumában végezte tanulmányait. Apja és unokabátyja csekély segítsége mellett önmagát tartotta el, mint házitanító és később, mint írnok egy ügyvédi irodában. Az 1870-es években, újabban előkerült naplója tanúsága szerint, sokat vívódott, hogy családja és szülőhelye elvárásainak, belévetett bizalmának megfele-e, lesz-e belőle „nagy ember”, politikus, esetleg országgyűlési képviselő. Először az írás terén próbált hírnévre szert tenni. (...) A papi hivatal elvetése után jogot hallgatott a bécsi és a pesti egyetemen. Az utóbbin nyerte el „jogtudori” diplomáját, 1881-ben ügyvédi oklevélét. Abban az évben ügyvédi irodát nyitott a pesti Belvárosban, amely húsz éven át virágzott. Megtelepedett Budapesten. 1886-ban nősült meg. Családos korában is gyakran hazajárt Csepregbe „vakációra”. Szülőházánál a „nagy szobát” és egy hintót tartottak fenn számára.”⁹

Későbbi tevékenységével az iparos testületek és segélyező szövetkezetek felé fordult. Érdeimei elismeréseként Ferenc József 1914-ben magyar nemességet és a „csepregi „előnevet adta, 1924-ben a kormányzó a szövetkezeti mozgalomban kifejtett tevékenységéért a Magyar Érdemrend középkeresztjével tüntette ki. 1945-ben halt meg. A Kerepesi temetőben nyugszik A Nemzeti Pantheon kialakítása után 1982-ben „híres halott”-nak nyilvánították.¹⁰ Emléktáblát 1996-ban kapott szülőházán.

Számunkra leglényegesebb az 1873-as és az 1875-ös év. Akkor vált Csepreg első önkéntes néprajzi gyűjtőjévé. A családi feljegyzések között szerepel, hogy a diák Horváth János, ha vakációra hazatért Csepregbe, néprajzi szempontból minden érdekes anyagot lejegyzett. A Magyar Nyelvőr 1873. II. 15-i számában a 90–91. oldalon egy novellamesét közölt.¹¹ Ugyanebben a számban adta közre Csepreg helyneveit: a szántók, rétek szőlők, erdők, folyók, patakok, tavak, utak, majorok, utcák, források neveit, végül megtoldotta a családok gúnyneveivel.¹² Az 1873. III. 15-i számban Találós mese címmel közölt mesét.¹³ Ez év április 15-i számában Találós mesék címmel tizenhét találós kérdését adta közre a folyóirat Ebből öt verses:

/Cin-picin álot./ Feketébe járok./ Nincsen az a szíp lyám./ A kive nem hállok./ (Bóha)

Áll elejébm, /Tú belém./Fordics éggyet, Nyú belém./ (Almárjom és kulcs)

/Jaj te picin álot./ Feketibe járok./ Nincsen olyan dámo./ Kibü részt nem várok./ (Bóha)

/Cserfa csattanik./ Ezer ága pattanik./ Ezer ágán ezer fiszek, Ezer fiszekbe ezer tojás, /

Ezer tojásnak esz-szike./ (Nap)¹⁴

Az 1873. VI. 15-i számban tíz csepregi szólásmódot ad közre:¹⁵

Az okos embert nem a kakuk tojja: ha valaki okosan szólt, gyakran ezt szokta hozzá toldani.

Korrog a numérája: éhezik; Tsz. korog a has. Száftát áll: fején áll.

Az év utolsó közleménye VIII. 15-én jelent meg. Harminc csepregi tájszót közölnek tőle. Pl.: *Bincsókos:* sánta, *Dulló:* csavargó, *Innej tó:* innen onnan, *Lómbitál:* hintál, *Nyefli:* siró.¹⁶

⁸ Horváth Terézia dr. (Bp., 1941) néprajzkutató, muzeológus, Néprajzi Múzeum. Szakterülete a népviselet.

⁹ Horváth Terézia: Dr. Csepregi Horváth János. Vasi Szemle 50 (1996) 1. 245. old.

¹⁰ U.o. 249. old.

¹¹ Hetyésy-Sudár: A Répce mente meséi és mondái. Csepreg 1996. 86. old.

¹² Magyar Nyelvőr 1973., 2. sz. 94–95. old.

¹³ U.o. 132. old. Hetyésy-Sudár: Répce mente. Csepreg 1996. 86. old.

¹⁴ Magyar Nyelvőr 1875. 4. sz. 177–178. old.

¹⁵ U.o. 1873. 6. sz. 275. old.

¹⁶ U.o. 1873. 8. sz. 371–372. old.

Naplójából: (1873. január) "Csöt. 30. Ma a karácsonkor Csepregben népmeséket írtam le és Péntek 31-én küldtem be a Nyelvőr szerkesztőségébe. Kíváncsi vagyok rá"

Aug. 28. (...) Jó eredményt tulajdonítok a Sopron és a Nyelvőrben megjelent cikkeimnek, melyek mindenesetre tekintélyemet emelték.¹⁷

Az 1874-ben Horváth János nem gyűjtött, mert a bécsi egyetem jogi karán tanult. A következő évben viszont nagy gonddal állította össze a Lakodalmi köszöntők témakörében a Csepregen lejegyzett anyagát, amelynek alapjául apja, Csói Horváth János kézzel írt, „Horváth János Csepregben Csói uczában 1865 évben Vőfény köszöntés” feliratú füzetet szolgált. Apja anyagát bővítette és javította, melyet a Magyar Nyelvőr 1875-ben négy alkalommal jelentetett meg.¹⁸

Családja nagyon büszke volt Csepregi Horváth János fiatal kori néprajzi gyűjtőmunkájára, a szülőhelyhez ragaszkodására. Fia, **Horváth E. János** szeretettel gondozta apja írásos hagyatékát, amelyet végül a Néprajzi Múzeumnak adott át.¹⁹ Tollat is fogott, és *Egy Csepregi néphagyomány-gyűjtő emlékei* című dolgozatában tért vissza apja diákkori tevékenységére, mivel egyetlen munkatársa volt Sopron vármegyében a rangos folyóiratnak.²⁰

Balogh Jánosné Horváth Terézia dr. néprajzkutató, szakterülete mellett ápolja nagyapja nevéhez fűződő eseményeket és eredményeket, és tanulmányaiban teszi közzé a vele és Csepreg néprajzával kapcsolatos kutatásait. Így folytatja nagyapja, dr. Csepregi Horváth János néphagyomány-őrző tevékenységét. Legfontosabb publikációi a témában: Adalékok a csepregi férfi viselethez. Arrabona, 31–33 (1992–94), 288–366. old.; D. csepregi Horváth János (1853–1945). Vasi Szemle 50 (1996), 2. sz. 245–249. old.; A néphagyománygyűjtő Csepregi Horváth János. Csepregi Promenádné 7 (1998), 7–8., 20–21. old.; A szülőföld vonzásában és taszításában. Csepregi vonatkozású szemelvények Cs. H. J. ifjúkori naplójából. Csepregi Promenádné 9 (2000), 11., 8. old.; Női kalap és fejviseletek vidékünkön u.o.; Pünkösdi lófuttatás Csepregen a XIX. sz. első felében. Vasi Szemle 55 (2001), 297–321. old.; Csepregi vőfélykönyv 1865-ből, olvasat. Csepregi Promenádné 11 (2002), 7–8. sz. 16–17. old. Csepregi vőfélyversek. Első közlemény. Vasi Szemle 57 (2003) 3. old.; Második közlemény. U.o. 57 (2003), 4. sz. 467–481. old.; Harmadik közlemény. U.o. 57 (2003), 5. sz. 551–567. old. Nyomdai munkálatok alatt: A pünkösdi király Csepregen és Jókainál.

Bognár Cecil Pál. Csepregen alig ismert tény, hogy Bognár Gyula (katolikus) takarékpénztári pénztáros és Fodor Anna (evangélikus) szülők 1883. január 24-én született Pál nevű fia a szülőföld minden polgára tiszteletére érdemes. Egyik unokatestvérének leszármazottja, Sarang Jánosné Huber Jolán csepregi lakos adta át 2002-ben Varga Ferenc simasági esperesplébános által készített családfát és vele egy hozzá írt kísérőlevél fénymásolatát: „Bognár Cecil igen tudós ember volt. Több tudományos könyv szerzője. Remélem, hogy a családban valamiféle hagyomány őrzi emléküket. Habár úgy vettem észre, hogy nem igen. Tévedek?” – írja az egyházi és világi történeti adatokat egyaránt gyűjtő simasági plébános²¹. Valóban csak annyit tudott róla adatközlőm, hogy Pannonhalmán Ceczil néven szerzetes lett. Szerzetesnári és tudományos kutatói munkásságát nem ismerték.

Neve újra akkor került elém, amikor a Répce melléki balladák és románcok anyagának gyűjtésébe és kötetbe rendezésébe fogtam. A Néprajzi Múzeum adattárából kaptam Horváth Terézia muzeológus közreműködésével három Csepregen lejegyzett régi stílusú balladát. Az egyik: *A pávaörző leány*. Bognár Pál Ceczil közölte az Ethnographia XXI. évf. 46. számában. 1910-ben dr. Sebestyén Gyula hagyatékában maradt meg. Dallamát nem jegyezte le. A másik ballada a *Fejér László* címet viseli. Mivel a kézirat írása megegyezik az előzőjével, lejegyzőjének Bognár Pál Ceczil tekinthetjük 1910 körül. Dallamát kottázta.²² A lejegyző ekkor már

¹⁷ Horváth 1873. 12–22. old. Megj: Hetyésy–Sudár: Répce mente. Csepreg 1996. 155. old.

¹⁸ Magyar Nyelvőr 4. 1875. 7. sz. 331–332. old.; 9. sz. 428–429; 11. sz. 522–529, 562–563. old.

¹⁹ Soproni Szemle 1967. 277–278. old. Megjegyzendő, hogy H. J. kívül csak Kiss Ignác adott közre a Magyar Nyelvőrben: Tájszók. Répce mellékiek. 1873. 560–562. old.

²⁰ U.o.

²¹ Varga Ferenc esperesplébános, helytörténeti kutató (Felsőszapor, 1927. jún.24 – Lövő, 2003. szept. 26.).

²² EA 10737/1–2. Néprajzi Múzeum; E A 10724/2. Dallama: EA. 10724/5. Néprajzi Múzeum. Bp.,

szerzetes tanár, de a csepregi gyűjtés bizonyítja, hogy hazajárt a szülői házba, ami a Pajor utca (ma Ságvári E.u.) 11. sz. alatt ma is áll. Szülei később elköltöztek, mert a halotti anyakönyvből nem található a nevük. Talán ezért is szakadt meg a csepregi gyűjtés sora.

Viszont nem ismerjük annak az névtelen csepregi gyűjtőnek személyét, aki 1905-ben küldte be Molnár Anna típusú balladáját *Elment, elment a vásárra* címmel. Hivatkozik az Ethnographia 1905. számára. Sebestyén Gyula hagyatékában maradt meg a lejegyzés, lehet, hogy köze van Bognár Pál tanulóhoz, aki anonimitását szerette volna megőrizni.²³

Később dunántúli bencés iskolákban tanított, majd a szegedi egyetem tanára, a lélektani tanszék vezetője, a bölcsészeti kar dékánja. Kilenc tudományos műve jelent meg a pszichológia és pedagógia tárgyában. Pannonhalmán halt meg 1967. jún. 28-án.²⁴

Rajczy Mária Mechtilda (Csepreg, 1918.II.19.- 1956. XI. 16.) neve fémjelzi a XX. század közepén a legjelentősebb néprajzi gyűjtést Csepregen. Rajczy István csepregi jegyző negyedik gyermeke volt. Alsóbb osztályait helyben majd Sopronban végezte az Isteni Megváltó Leányainál, az Irgalmasok zárdájában. Ugyanebben a szerzetesrendben érettségizett Budapesten. Ez után novícia lett, és apácaként járt a Pázmány Péter Tudományegyetemre. Főként irodalommal foglalkozott, de történelmet és nyelveket is tanult: németet, franciát, spanyolt és latint. Az egyetemen elnyerte, Lőrincze Lajossal megosztva a – „Legszebben beszélők” díját. Örök fogadalmat 1943-ban tett. Miután doktori státuszát is megvédte, Sopronban tanított középiskolában.

Doktori disszertációjának címe: *Csepreg irodalmi múltja és népköltészeti hagyományai*. Anyagát 1940-ben kezdte gyűjteni. Munkája első felében szülővárosa irodalmi múltját vette nagytitka alá. Nála hallottunk először a Cronica Chepregiensisről és szerzőjéről. Objektív tájékoztatást adott a Nádasdy család védelme alatt kialakult reformációról, annak legjelesebb képviselőiről. Ismertette Farkas Imre csepregi nyomdájában készült műveket. Beépítette dolgozatába azokat a költeményeket is, amelyek Csepreg város történelmének nagy fordulóit beszélik el. Végül jónak látta belenézni a nép lelkébe, hallgatni dalait, balladáit, meséit.

Néprajzi gyűjtését a következő rendszerbe foglalta: *A népszokásokkal* indította a fejezetet. Sorra vette naptári rendben az egyházi eseményekhez fűződő népszokásokat: a pásztorosdít, a betlehemezést, a háromkirályjárást, a balázsjárást, a korbácsolást, a lucázást, a pünkösdszűzölést, végül a húsvéti locsolást. Dallamlejegyzéssel egészül ki a háromkirály- és a balázsjárás.²⁵ Lakodalmas szokás bemutatásával folytatta. Tanulmányozta Csepregi Horváth János 1875-ben megjelent vőfélyverseit. Saját gyűjtésével összevetette, és az első köszöntésről megjegyezte, hogy nem szerepel H. J. közlésében, tulajdonképpen keverékforma. Saját gyűjtése mellett nyolc sort átvett a Vőfélyversekből.²⁶ Két lakodalmas ének dallamát is közölte.

A következő fejezetet *Népballadák, népdalok* címmel nyitotta meg. A példa Kodály 101 magyar népdala volt. Nem különítette el a két műfajt. „A kettő között a nép nem tesz különbséget, neki mindkettő ének” – írta Rajczy. A balladák klasszifikációjában Dános Erzsébet rendezési elvét követte. Tizenhat balladát, illetve balladatöredéket jegyzett le dallamával együtt.²⁷ A továbbiakban *gyermekversikék táncszók, találókérdések* leírásával folytatta. Nála is a legszebb, és Horváth közlése óta változatlanul élő, a (Nap) megfejtésű, ősi kultuszt sejtető találós versike. *Mesék és szólásmódok* művének utolsó fejezete. Főként legendameséket jegyzett le, mert szerzetesi habitusának a legmegfelelőbbek voltak. Kerülte a verbális durvaságot és a népi pajzányságot. A szólásmódok bemutatását párbeszédes keretbe helyezte.

Rendjének feloszlása után Ausztriába ment, vöröskeresztes táborokban dolgozott. Gyógyíthatatlan betegséggel tért haza. Hét évig ápolták. A Farkas Sándor Egylet 1993-ban az ő lejegyzéseire alapozta hagyományörző programját. Rajczy Mária emlékdélután rendezett. 1997 megjelentette művének reprint kiadását, és emléktáblát helyezett el szülőházán. Kultusza él. Jövő évben halálának 50. évfordulójára emlékeznek.

²³ EA 10737/1–2. Néprajzi Múzeum Bp.

²⁴ Magyar Nagy Lexikon. Bp. 1994. I. 209. old.

²⁵ Rajczy: Csepreg irodalmi múltja és népköltészeti hagyományai. Sopron 1944. 74–77. old.

²⁶ U.o. 88., 109., 193. jegyzet.

²⁷ Sudár Lászlóné: Balladák, románcok, balladás dalok a Répce mellékéről gyűjteménybe szerkesztve. Csepreg 2003. 18–82. old.

Lovas (Lankovits) Gyula (Sopron, 1925. december 12.) Rajczyval csaknem egy időben, de tőle függetlenül, kezdte feltárni apja szülőhelyének, Csepregnek néprajzi hagyományait: Ekkor a Scarbantia cserkészcsapat regőshadnagya. „1943 nyarán egy hónapi ottlétem alatt összegyűjtöttem a község dalait, népszokásait, összeállítottam népviseletét. Legnehezebb a népdalok gyűjtése volt. A csepregi nép zárkózott és nem szívesen énekel idegen ember előtt. Még maguk között is csak kukorica-és tollfosztáson énekelnek” – írta Regösjegyzetében.²⁸ Rajczy is panaszkodott arra három évvel korábban, hogy a néphagyományt ismerők száma kevés.

Lovas Gyula regőscserkész egészen más adatközlőkkel került kapcsolatba, mint elődje. A népdalokról a népszokásokra, népi szólásmódokra irányult a figyelme. Nemcsak a népi szöveget rögzítette, hanem a környezetet is, amiben lejegyezte őket. Családtörténetét is többször megszakítja, és beleszól egy legendamesét vagy egy népdalt.²⁹ Az új stílusú balladák között elsősorban a betyárballadák érdekelték, de jegyzett le gyönyörű, balladai hangvételű és románcszerű népdalokat is: *Sír egy kislány a temető martján... Árvalányhaj lengedez a hegytetőn...* kezdetűeket. Csepregen és környékén élt a betyárhagyomány, amely szerint a gesztenyés vágásában gyűltek össze, bevéselt nevüket őrizi a betyárfa kérge.³⁰ Legendameséit: *Mikor Krisztus urunk a földön járt...* ciklusa helyezte, és megtoldotta még egy csepregi mesélő, *Szüics Ferkó* mesészerű történetével.³¹

Lovas Gyula a háború után a vasút mellett kötelezte el magát. Vasúttörténész lett. Ebben a témában több könyve is megjelent. Néprajzi gyűjtései még rendezésre és megjelenésre várnak. Érdemes arra, hogy így legyen. Születésétől Sopronban él.

Németh Imre (Csepreg, 1913–2004). Rendkívüli energiával tette a dolgát élete során. Meghatározó alakja volt Csepreg társadalmi életének: tanácselnökként, dalárda, tűzoltó egyesület, honismereti kör tagjaként. Szenvédélyes kutatója és ismerője szülőföldje történetének. A csepregi mesék szeretetét édesanyjától, *Szanati Annától* örökölte, aki híres mesemondó asszony volt. Anyja halála után maga fogott nyilvános mesélésbe, és 80 évesen lejegyezte őket. *Hetyésy Katalin – Sudár Lászlóné: A Répce mente meséi és mondái* gyűjteményben jelentek meg ezek a mesék.³²

Adatközlője *Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna: Balladák, románcok, balladás dalok a Répce mellékéről* című néprajzi kötetnek 2001-ben.³³ Csepreg élő emlékezete volt.

Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna (Nemesapáti, 1936.) magyar-történelem szakos tanár. Alapító elnöke 1993-ban a Farkas Sándor³⁴ Egyletnek, tagságával felvállalta a hagyományörzést. Gondozta a Rajczy-hagyatékot: színpadra vitte A csepregi lakodalmast, Tollfosztó címmel pedig a többi verbális néphagyományt. Felelevenítette a pünkösdi király-választást és ló-futtatást. Napjainkban is élő pünkösdhétfői program. Újra élesztette az 1940-es évek végén megszakadt Dalostalálkozót. Emléktáblát emelt a névadó Farkas Sándornak, Rajczy Máriának és közreműködött Csepregi Horváth János 1996-os megemlékezésén és emléktábla elhelyezésén. Hagyományteremtésként elindította az Ikertalálkozót, amelyre már több megyéből jönnek Csepregbe. A Csepregi Promenádnál felelős kiadója 2000-ig. Felvette az egylet programjába a könyvkiadást.

A Répce mente meséi és mondái (Csepreg, 1996) című gyűjtemény születése: 1995-ben, írásos anyagban talált mesék hatására *Hetyésy Katalin* tanárnővel kezdték egymás mellé rakni a helyben és a környéken, valamint a múzeumokban talált mese és mondaanyagot. Egyetlen frissen gyűjtött hiedelemmonda került a könyvbe.³⁵ Szerkesztett anyag volt: *Rajczy Mária, Fábri Mihályné, Szabó József, Pomogyi József, Fehér Csabáné tanárok, Csepregi Horváth János ügyvéd,*

²⁸ Lovas Gyula 364. Scarbantia cs. cs. regőshad. Regösjegyzet EA 5634 Néprajzi Múzeum, Bp. Lankovits–Lovas család története. Sopron, (?) 30. old. és 12. old. fényképes melléklet. Kézirat. Saját tulajdon.

²⁹ Lovas (Lankovits) család története 16., 26. old. Regösjegyzet EA 5634 14. old. U. o. EA 86., 96. old.

³⁰ A Répce mente meséi és mondái. Csepreg 1996. 77–85. old.

³¹ Balladák, románcok, balladás dalok a Répce mellékén. Csepreg 2003. 10–89. old.

³² Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Bp. 1887. 504. old. írója, a plébánia káplánja.

³³ *Hetyésy–Sudár*: 87. Adatközlő: Horváth István, Csepreg, (1995.) Gyűjtő: Sudárné.

³⁴ U. o. 8–28. old. Horváth Iván gyűjtése.

³⁵ *Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna*: Csepreg régi képes levelezőlapokon és fotókon. Csepreg 2000.

Németh Imre volt tanácselnök, Kuntár Lajos író-újságíró, Taródi Ilona diák, Dömötör Sándor és Horváth Iván néprajzkutató lejegyzett anyagából állt össze. Gazdag néprajzi gyűjtemény: tizenhat mese és mondatípust tartalmaz. Egyéb minősítést azok a szemelvények kaptak, amelyek nem voltak típusokba sorolhatók. Nagy képzeletű falusi emberek egyéni alkotásokat teremtettek, akik hősiessé próbálkoztak, hogy a népmesét újra teremtsék, de nyelvileg megalkotni, szigorú szabályait betartani nem voltak képesek. Ilyen volt a büki Taródi Ferenc is.

A gyűjtemény kiegészült horvát nyelvű anyaggal is, amelyet Horváth Iván néprajzkutató adott a kötet számára. Horvátszidány, a nyugati határtól számítva, az első község a Répce mellett. A horvátoknál nem születtek mesék, csak hiedelemmondák, de azok változatosak, sokszínűek, vilák, boszorkányok ognjenik, misztikus hősök sokaságát sorakoztatják fel az ötszáz éve változatlan gradistyei horvát nyelven.³⁶

Miért Répce mente? Elsődlegesen azért, mert olyan községekből kerültek a gyűjtők jegyzetfüzetbe és magnószalagjára, amelyek a Répce vagy annak vízgyűjtője mellett települtek. A kis folyó az ausztriai Bucklige Welt dombjai között ered, Rabnitz néven fut a határig, onnan a Kis-Rábába. Falvak kuporodtak melléje, akik felvállalták az összetartozást, megosztották az árutermelés munkáját, ismerték egymás tulajdonságait. A szerkesztők nem típusokba rendezték a meséket és a mondákat, hanem községenként, hogy felébredjenek a települések önbecsülését. Az MTA tudományos munkatársai, Nagy Ilona néprajzkutató és Balogh Lajos nyelvész lektorként segítette a szerkesztők munkáját.

Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna 2000-ben helytörténeti kiadvánnyal jelentkezett³⁷, csak azután kezdte meg a *Balladák, románcok, balladás dalok a Répce mellékén* című gyűjtemény összeállítását. Akkor már szaporodtak fiókjában azok a kéziratok, amelyek „családi irattárakból” kerültek elő, és tulajdonosaik kérés nélkül átadták megőrzésre. A gyűjtemény kiegészült a múzeumok néprajzi adattárában talált kéziratokkal,³⁸ és Rajczy Mária és Gyurác Ferenc már nyomdát látott büki anyagával. Aránylag friss gyűjtés: Biczó Ferenc répcelaki, Sági Ferenc pósfai lejegyzése. A szerkesztő még magnószalagra vehette Németh Imre által énekelt balladákat és románcokat. Megőrződtek a tanárok falutörténet dolgozatai is, amik tartalmaztak népköltési feljegyzéseket is: Jánossi Gyuláé Gyalókan, Koltay Gyuláé Szakonyban, Szabó Józsefő Bükön. Néprajzi diáktábor eredménye Németh Alojzia szép agyagösszergényi gyűjtése.

Mivel a Répce-sík magyarokon kívül horvát nemzetiségieknek és a lovari nyelvet beszélő oláh cigányoknak is otthont adott, kísérletet tett a szerkesztő e két népcsoport balladáinak és románcainak a bemutatására. A horvát anyag alapja Horváth Iván által gyűjtött hat ballada és románc, valamint az általa ismertetett, Fran Krulevac 1871-es gyűjtése Undon. A további négy románcot Csepregben gyűjtötte az olmódi születésű Csepregi Lászlóné Anasztázia Baloghtól.

A gyűjtemény harmadik fejezete a *szakonyi* romák anyaga, amit 2001 nyarán és őszén rögzített a gyűjtő. Adatközlője Erdélyi Jenő 54 éves nyugdíjas és családtagjai voltak. Egy régi balladát, valamint huszonhat ballada és románc elemeket tartalmazó asztali nótát (meszalyaki gilyi) jegyzett le. Nem egyszerű egy másik népcsoport lelkébe látni, megérteni az ősi törvényeket, a „Miért más?” kérdésekre választ kapni. Kellt hozzá az elfogadás és elfogadtatás. A cigány anyag megértésében a gyűjtő segítségére volt Holdosi József roma író-tanár. A horvát anyaghoz közelebb vitte Horváth Iván szülőföldjéhez fűződő rajongása és a csepregi horvát ajkúak öröme, hogy felfedezte dalaikat.

A háromnyelvű, de magyar fordításokkal ellátott gyűjtemény lektora dr. Nagy Ilona, az MTA munkatársa volt. Tanácsadók: Bölcs Matild és Holdosi József.

Bár a néprajzi kutatás az utolsó perceit éli, de még mindig lehetséges újabb és újabb források felfedezése. Az ifjúság körében ma is találhatók lelkes, őrző hajlamú diákok, akik diplomájuk megszerzése után visszatérnek, és remélhetően folytatják az önkéntes kereső, felfedező munkájukat. Bízni kell, hogy a folyamat megmarad, úgy ahogy az elmúlt 130 évben is történt.

Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna

³⁶ Magyar Néprajzi Múzeum, Budapest, Múzeum, Sopron, Savaria Múzeum, Szombathely, Falumúzeum, Nagygeresd.

³⁷ Rajczy M.: Csepreg irodalmi múltja és népköltészeti alkotásai. Sopron 1944. 90–99. old.; Gyurác Ferenc: Száz magyar falu. Bük 2000. 145–146. old.

³⁸ Horváth Iván: Mitológia és népballada. (Tanulmány) Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3. Bp. 1978.

EMLÉKHELYEK

Kishegyes – a szabadságharc utolsó „győztes” csatája

Történelmi tanulmányainkból tudjuk, hogy az 1848–1849-es szabadságharc *első* győztes csatáját Pákozdi és Sukoró között vívta a magyar sereg Jellačić horvát bán csapatai ellen 1848. szeptember 29-én. De tudjuk-e, melyik volt az *utolsó* győztes csata?

Kishegyes (jelenleg Mali Idoš) a Vajdaságban, Szabadkától délre, mintegy 40 kilométerre található. Itt történt az esemény, három falu határában 1849. július 14-én. S történetesen ismét Jellačić volt az ellenfél. A két szomszéd falu: *Feketics* – azaz Bácsfeketehegy – és *Szeghegy* természetesen szintén magáénak vallja a csata „tulajdonjogát”. A helyiek *feketicsi csatáról* beszélnek, nem is jogtalanul, hiszen a küzdelem színhelye valóban Feketicshez esett a legközelebb. A történelem mindenesetre „(kis)hegyesi csata” néven tartja számon az ütközetet.

Vajdaság jelenlegi politikai-területi felosztásában Kishegyes községet joggal illeti meg a „leg” jelző. Ez az észak-bácskai község ugyanis a legkisebb a tartományban, legkevesebb a településeinek száma – mindössze három – és területe nem több, mint 181 négyzetkilométer. Intézményei a hármas szám jegyében képződtek. A három tipikus mezőgazdasági – Szeghegy (Lovćenac), Kishegyes (Mali Idoš) és Feketics (Feketić) – nagyközségből álló kommunának három helyi közössége, három általános iskolája, három könyvtára, három egészségháza, három patikája, három postája, három buszmegállója... van. Településenként egy-egy.

Az 1991. évi népszámlálás összegzett adatai szerint Kishegyes község népességszáma 14 394 fő volt, 581-gyel kevesebb, mint 1981-ben. Tíz év alatt csaknem négy százalékkal csökkent a lakosság száma.”

(*Biacsi Antal: Kis délvidéki demográfia. Életjel könyvek 57. Szabadka, 1994. 71. oldal*)

Milyen *hegyek* vannak erre felé? – kérdezheti a tájat nem ismerő ember. Nos, hát semmilyenek. Ez a vidék a magyar Alföld déli része, ennek megfelelően lapos. De igazi bércek híján – ahogyan ez már szokás sík vidéken – a helyiek a legkisebb dombot is hegynek nevezik el. A hegyesi csata is egy ilyen *lankás területen* zajlott le.

Az 1949. évi délvidéki hadmozdulatok célja a Bácska megszerzése és birtoklása volt. A császáriak oldalán Josip Jellačić horvát bán a nyár elején sorra aratja győzelmeit. Guyon Richárd magyar honvédtábornok június végén indul el a császári sereg ellen. Július 8-án ver tábort Kishegyes, Szeghegy és Feketehegy között. Célja, hogy egyesüljön az egyre közeledő Kmety György tábornok hadosztályával. A csatát július 15-re tervezi. Jellačić, értesülve Guyon hadi mozdulatairól július 12-én seregével átlépi a Ferenc-csatornát és gyors meneteléssel július 13-án éjfélre Feketics alá ér. Azonnal támad először a bal-, majd a jobb szárnyon. A császári sereg nagysága: mintegy 12–13 000 ember és 79 ágyú. Guyon megtámadott hadteste 7–8 000 főből állt és 40 ágyúja volt. A magyar sereget váratlanul érte a támadás. Az előrsí feladatot ellátó 60. (Wasa) gyalogezred 2. zászlóalja azonban mindaddig felfogta a támadást, amíg a hadrend fel nem állott. A magyarok ezután ellentámadásba mentek át. Váltakozó szerencsével folyt a csata, amikor Peretzi Mihály ezredes jelentős tüzérvél támadást vezetett a jobbszárnyon. Ez megingatta Jellačićot és a császári csapatok megkezdték a visszavonulást. Guyon azonnal parancsot adott az ellenség üldözésére és azt sebtében elfoglalt verbászi állásából is kiverve kiszorította Bácskából. Az osztrák félnek 684 halottja és sebesültje volt, míg a magyarok vesztesége 81 halott és 141 sebesült. A magyarok kezére került két 12 fontos ágyú és 200 fogoly.

1848—1849-ki honvéd emlék.

Kishegyesi emlékmű

Az új emlékmű

Maga az ütközet inkább csak a hadtörténészeknek érdekes. Jellaèia horvát bán – túlerejének tudatában – biztosra vette győzelmét. „Hadd dúdolja el az ellenség a magyar felkelés utolsó nótáját. Az igazságszolgáltatás napja közeledik. Barátim! Nemsokára, mint Herkules, egy csapással vágjuk le a hídra fejét!” – kiáltott fel elbizakodottságában. Guyon Richárd – angol származású – honvédtábornok július 15-ére tervezte a csatát. Jellaèia azonban megelőzte őt és egy gyors seregát-csoportosítást követően egy nappal előbb, hajnali két órakor támadást indított. A magyar sereget először meglepte a váratlan roham, de honvédeink hamar úrrá lettek helyzeten. A hadrendbe álló magyarok, valamint az elkeseredetten újra és újra támadásba lendülő ellenség között valószínűs közeli harc bontakozott ki. A csatát valószínűleg Peretzi Mihály ezredes oldaltámadása és ágyútüze döntötte el. Jellaèia megfutamodott. A magyarok üldözöbe vették a császári sereget és kiverték a Bácskából. Kossuth Lajos kormányzó levélben köszönte meg Guyonnak a haditettet: „Fogadja a haza és a magam szíves köszönetét a július 14-én nyert győzelemért. Reménnyel tekintek további hadvezérlétének elébe, mert ahol ily bátor sereg élén az oroszlánszívi Guyon áll, azt csakis győzelem kísérheti.” Mint tudjuk, a történelem másként alakult, a magyarok nem győztek többé. Voltak ugyan még kisebb ütközetek, amelyekből a magyar honvédek kerültek ki győztesen, de július 31-én Segesvárnál Bem csatát veszít (itt hal meg Petőfi Sándor is), augusztus 9-én Temesvárral pedig Dembinszkyt éri vereség. S augusztus 13-án Világosnál véget ért a szabadságharc.

A „hegyesi csata” színhelyén ma javarészt szántóföld van. A helybeliek meg tudják mutatni, hol álltak Guyon csapatai, hol kezdte a támadást Jellaèia. Egy, a szántó közepén álló diófáról úgy tudják, hogy alatta tömegsír van. A feketicsiek számon tartják a 150 esztendővel ezelőtt történeteket, azt, hogy a magyar történelem egyik dicsőséges fejezete a falu határában íródott.

A hegyesi csata sok történetben, legendában, hagyományban él tovább. Íme kettő közülük!

Az első: egy népszokás. Feketicset lakói – a bizonytalan harci helyzet miatt – annak idején már jóval a csata előtt, január 23-án elhagyták. A győztes csatát követően, csak késő ősszel tértek vissza falujukba. S arra a bizonyos szomorú napra emlékezvén Mári napot tartottak – bi-

zonyára, mert a legtöbb női név a Mária volt. S ezt a szokást azóta is tartják. 1850 óta Feketicسن január 23-án *Mári nap* van.

A másik: a csata *emlékművének* története. Ez 1886-ban *kezdődött*, a II. világháború végén *folytatódott*, az 1950-es években újabb fejezete *íródott*, az 1990-es évek végén *váratlan fordulatot* vett, és 2000-ben – remélhetőleg – *végeért*. 1886. október 20-án *szoborügyi bizottság* ült össze a Hegyes-Feketehegy vasútállomáson. (A kishegyesi öregek tudni vélték, hogy a Nagyállomás környékén zajlott le a csata.) Még abban az évben november 15-én, a hegyesi-feketehegyi-szeghegyi hármashatár középpontjában, ünnepélyes keretek között lerakták egy emlékmű alapkövét. Rá egy esztendőre, 1887. július 17-én Bács-Bodrog vármegye lakossága *felavatta* a *közadakozásból* épült *obeliszket*, amit a csata névtelen vértanúinak állított. A környék népe hosszú éveken keresztül március 15-én ide járt *ünnepelni*. A gyerekek nagyon szerették ezt az eseményt. (Talán azért is, mert ezen a napon már megengedték nekik, hogy – a jó időre való tekintettel – mezítláb járhassanak.) A II. világháború után megalakuló szerb-horvát-szlovén – az első jugoszláv – államhatalom rossz szemmel nézte a „nacionalista” ünnepet. Egyik első dolga az emlékmű *lebontása* volt. Az obeliszk ezután hosszú időn keresztül a kishegyesi község házában kallódott. Az 1950-es években aztán az emlékműnek *nyoma veszett*. Egyesek úgy emlékeznek, hogy a község akkori vezetői az obeliszk vasanyagát eladták ócskavasnak. De, hogy mi lett a rajta lévő *táblák* sorsa, arról senki semmit sem tudott. Aztán 1997-ben, a telefonhálózat bővítésekor a szerelők a község háza padlásán felfedezték az öntöttvas táblákat. A négy tábla közül három felirata:

E HELY KÖRNYÉKÉN GYŐZTE LE
1849. JÚLIUS 14-ÉN
GUYON RICHARD HONVÉD TÁBORNOK
7000 HONVÉDDAL 42 ÁGYÚVAL
JELLACHICHNAK 12000 EMBERBŐL,
79 ÁGYÚBÓL ÁLLÓ HADÁT.

GUYON FELNYOMULTÁBAN REÁ TÁMADÓ
JELLACHICH BÁNT HEGYES,
SZEGHEGY, FEKETEHEGY HATÁRÁN
VITÉZ HONVÉDEIVEL MEGVERVÉN,
VERBÁSZON ÁT KÁTYRA FUTAMÍTOTTA
ÉS VÁRMEGYÉNKBŐL KISZORÍTOTTA.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYÉNEK
A NÉVTELEN SZABADSÁGHŐSÖK IRÁNT
KEGYELETES KÖZÖNSÉGE
ADAKOZÁSÁBÓL EMELTETETT
1887. JULIUS 1(4)-ÉN.

A környék magyarsága a táblák megtalálásakor határozta el, hogy az emlékművet eredeti helyén újra felállítja. Érdekes, hogy az obeliszk hajdani helyét pontosan nem ismerik. Csak nagy valószínűséggel mondják egy halmot megjelölve, hogy itt állhatott. Pedig bizonyára élnek még olyanok is, akik akkoriban kijártak oda. A jugoszláv hatóságok az emlékmű eredeti helyén való újraállításához nem adták meg az engedélyt. Az elszánt hazafiak viszont nem adták fel! A csata után csaknem pontosan 151. esztendővel, 2000. július 28-án újraállították Kishegyesen a Nyugati temetőben.

S most már mi is elolvashatjuk rajta elődeink üzenetét:

SÍREMLÉK VAGYOK ÉN, SZÁZ VÉRTANU NYUG-
SZIK ALATTAM, KIK HONUKÉRT – HONODÉRT –
ESTEK EL, ITT E MEZŐN. SZENT VÉGREN-
DELETÜK HÁLÁSAN VÉSVE SZÍVEDBE, ADD
UNOKÁIDNAK MÉG EZER ÉVIG ODÁBB:
„HONFI, SZERESD A HAZÁT! ÉLJ-HALJ
ÉRETTE! CSAK AKKOR LESZ BÁRMILY
SORSBAN NAGY, SZABAD ÉS A TIED”

Romhányi András

Természetvédelem Baranyában

Dél-Dunántúl természeti értékeit felügyelő, kezelő Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság (DDNPI) Baranya megyében két, markánsan különböző élőhely-típuson látja el feladatát. Hegy- és dombvidéki területek találhatók a Mecseken és környezetében (Hegyhát, Dél-Zselic, Baranyai-dombság, Villányi-hegység) és ártéri, síksági területek a Dráva mentén és Bédán, a Duna árterében.

A Mecsek-hegység

A Mecseket alkotó kőzetek megjelenése és változatossága alapján az országban szinte egyedülálló a hegység. Kevés kivétellel a felszínen is megtalálható minden olyan kőzet, amely a Mecseket felépítő magmás (fonolit, trachidolerit, andezit), üledékes (mészkö, homokkő, aleurolit, konglomerátum) vagy metamorf (fillit, szericites fillit) fejlődésű képződmények valamely változata. A hegység területén több mint száz védett növényfaj él, ebből a *bánáti bazsarózsa*, a *szarvasbangó*, a *bíbor sallangvirág*, a *piacsenzai nőszőfű* és a *méhbangó* fokozottan védett. A védett állatfajok száma kétszáz körüli, ebből 21 fokozottan védett. Ezek közül kiemelhető a *mecseki őszitegzes*, az *atracélcincér*, a *fehér gólya*, a *fekete gólya*, a *gyöngybagoly*, a *haris*, a *gyurgyalag*, a *darázsölyv*, a *rétisas*, a *békászó sas*, a *barna kánya*, a *vidra* és a különböző *denevérfajok*.

Néhány szót a Mecsek országos jelentőségű védett területeiről:

A csaknem tízezer hektáros **Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzet** a Mecsek legnagyobb országos jelentőségű védett természeti területe, amely 1977-ben lett védetté nyilvánítva. A források táplálta patakok a központból sugárirányban szerte futó vadregényes völgyeket hoztak létre, megannyi vízeséssel, zuhogóval. Értékeik közül kiemelendő a fokozottan védett hidasí-, és az óbányai-völgyben megcsodálható Csurgó, Csepegő-szikla és a Ferde-vízesés, valamint a Réka-völgy hosszan kígyózó, kanyargó lefutású medre. Geológiai érdekesség még a Magyarországon egyedül a Kelet-Mecsekben a felszínen is megcsodálható, mélységi magmás kőzet, a *fonolit*, valamint a Vár-völgy több, szintén vulkanikus eredetű feltáródása.

Az erdők fő tömegét három erdőtársulás alkotja. Az övezeten kívül elhelyezkedő *mecseki bükkös*, a *madárcseresznyékkel* tarkított *mecseki gyertyános-tölgyes* és a száraz, meleg *mecseki cseres-tölgyes* borítja legnagyobb területen a Mecsek keleti részét. A foltokban, elszigetelten előforduló növénytársulások közül néhányat még érdemes megemlíteni. A sziklás hegycsúcsok, gerincek északi, sekély termőrétegű, sokszor kőgörgeteges termőhelyén kialakult illír jellegű társulás az *ezüsthársas törmelékletű-erdő*. E ma már nagyon kis területen élő növényegyüttes felső szintjét az *ezüsthárs* és a *magas kőris*, az alsót a *virágos kőris* és a *nagylevelű hárs* alkotják. A fák a mozgó kötőrmelékttől meggömbültek, elágazók. Sokszor a fenti társulásokkal érintkeznek a szűk, meredek falú völgyek alján elhelyezkedő *mecseki szurdokerdők*. Sajátos hangulatot árasztanak a sziklafalakraól alá hulló liánfélék és a különböző páfrányok. A már említett, nagyszámú, hegységet behálózó patakokat legtöbbször két társulás követi. A *mézgás éger* (igen ritkán *hamvas éger*) jellemezte *sásos égerligetek* mellett előfordul a *dél-dunántúli tölgy-kőris-szil liget is*.

A Kelet-Mecsek hatalmas erdőtömbjét északról és délről száraz gyepterületek övezik. A lősz borította domboldalakon degradált lejtősztyepp *sudárrozsok* gyepterű társulásokat alkotnak. Jellemző e gyepekre a fajgazdagság és a védett fajok nagy száma.

A Mecsek keleti részének legnagyobb botanikai értéke a fokozottan védett *bánáti bazsarózsa*, amely mára már szinte csak a Mecsekből ismert. Növényteni szenzációt jelentett az 1999-ben Magyarországról először Óbánya mellől előkerült, ma már szintén fokozottan védett *piacsenzai nőszőfű* két kis populációja is. Hazánkban ugyancsak kizárólag a Mecsekben fordul elő a kárpáti elterjedésű *havasi tisztesfű* és a közönséges acsalapukon élősködő *martilapu szárdorgó*.

A Kelet-Mecsek háborítatlan erdősegeiben fészkel a *békászó sas*, a *réti sas*, a *barna kánya* és a *fekete gólya* is, valamint a vízfolyásokban, patakokban az oxigéndús vizet kedvelő *tegzésfajok* nagy száma (67 db) él. Ezek közül egyik Európa legritkább faja, a fokozottan védett, ritka *mecseki őszitegzes* pedig csak itt találja meg élőhelyét. Szintén a kristálytisza patakokat kedvelik

a Mecsekben is kevés helyen megfigyelhető *folyami rákok*, valamint a halak közül a védett *fürge csellék* és *kövi csíkok*. A bükkösökben itt még nem ritka a *havasi cincér* és a leszakadt, nedves partfalakból került elő a védett *keleti ajtóscsiga*. A zárt erdőterületet övező száraz gyepek egyikeben pedig egy, a Dél-Dunántúlról csak innen ismert fokozottan védett cincérfaj, az *atracélcincér* kapaszkodik a szintén védett gazdanövényébe, a *kék atracélbe*.

Fontos feladata a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóságának a tájvédelmi körzetbe látogatók mind magasabb szintű idegenforgalmi, oktatási kiszolgálása, valamint a saját vagyongazdálkodásában lévő területek természetvédelmi kezelése. Ennek érdekében igen változatos programcsomaggal működteti a TK szívében a „Pataki-ház Óbányai Erdei Iskolát”. Az itt folyó környezeti neveléshez kiválóan kapcsolható a térség két tanösvénye. Az egyiket a Méré-vára alatt húzódó Vár-völgyben járhatjuk végig. A DDNPI által 1996-ban kihelyezett 10 tábla a völgy igen összetett, változatos geológiai felépítését szemlélteti földtani szelvények, ösmaradványok ábrázolásának segítségével. Az egregyi strandtól a Pásztor-forrásig, az erdészeti aszfaltúton kényelmesen bejárható tanösvény érdekes kikapcsolódást kínál. A természetközeli erdőgazdálkodás fontosságát, a természetes erdődinamikai, erdőműködési folyamatokat mutatja be rendkívül figyelemfelkeltő képek, ábrák, diagrammok segítségével a másik létesítmény. Öt tábla segítségével tájékozódhatunk a fentiekről a bővízü patak kísérte Óbányai-völgyben, a „Pro Silva” tanösvényen. A tanösvényeken kívül önálló tájékoztató táblák találhatók a TK 6 „bejárati kapujánál”, valamint a Réka-várnál és a felszínre bukkanó fonolit bemutatására Köves-tetőnél.

Óbánya közelében az igazgatóság végzi gyepterületeinek élőhely-rekonstrukcióját. Az állattartás felhagyása után, a természetes szukcessziós folyamatok (magaskórósodás, cserjésedés) beindulásával kialakult állapot visszaszorítása, és így a legeltetésre való újbóli alkalmassá tétel a kitűzött cél.

A Közép-Mecsek legszebb völgyeit (Melegmágy-völgy, Nagymély-völgy, Petnyák, Zsidó-völgy, Farkas-árok) magába foglaló, 709 hektáros **Melegmágy-völgy Természetvédelmi Terület** elsősorban geológiai értékei miatt élvez védeltséget 1957 óta.

Kiválóan tanulmányozhatók a karsztjelenségek: víznyelők (ponorok), töbrök (dolinák), üregrendszerek (barlangok, zombolyok) keletkeztek a triász kori mészkőben. A nagy számú

barlang közül a „Mánfai-Kőlyuk” fokozottan védett. Leglátványosabbak és a kirándulók számára igazán mecsodálhatók azonban a felszíni karsztjelenségek: a patakok medrében az oldott mész újra kicsapódásának hatására képződött gátak, mésztufa-lépcsők, amelyek közül a legnagyobb a mintegy 6–8 méteres Melegmágyi-vízesés.

A változatos terep hatására változatos növénytakaróval találkozhatunk. Az északi oldalon és a hűvös, párás völgyekben *mecseki bükkösök*, *mecseki gyertyános-tölgyesek*, a tetőkön *mecseki cseres-tölgyesek* váltják egymást. A lepusztult hegygerinceken és meredek oldalakon *ezüsthársas törmeléklejtő-erdők*, az igen szűk völgyekben pedig *mecseki szurdokerdők* alakultak ki. A bővízü hegyi patakok mentén találkozhatunk a *patakmenti magaskórós* nevű növénytársulással, melynek fő alkotója a *közönséges acsalapu*. A hatalmas lapulevelek közti nyíltabb területeken néhol a védett *téli zsurló* sajátos állományai rejtőzködnek.

A terület botanikai értékét is jelzi a viszonylag kis területen előforduló 42 védett növényfaj. A Mecsekre általánosan jellemző fajok mellett kiemelhető a *kapcsos korpafű* mecseki viszonylatban nagy telepe, a már említetten csak a Mecsekben előforduló *havasi tisztesfű* és a sajnos minden évben letépett virágú *szibériai nőszirm* apró állománya.

A barlangi kutatások több alacsonyabb rendű endemikus állatfajt (csigák, ászkák) mutatnak ki. Magyarországon eddig csak Zobákpuztánál és a Melegmágy-völgyben volt megfigyelhető a védett *sárgasávos hegyi szitakötő*. Szintén a patakokhoz kötődik a *hegyi billegető* és a zavarásra rendkívül érzékeny *kis légykapó* is. A felszínen élő ritka állatfaja a területnek a fokozottan védett *mecseki őszitegzes*. A tiszta vízű források, patakok szennyezése és a feldúsult vad-disznóállomány veszélyeztetik rendkívül töredékes állományait. Az esetlegesen elpusztult metapopulációs egységekkel szinte bizonyosan eltűnik a faj az adott területről, mivel a *mecseki őszitegzes* röpképtelen rovarfaj. Fontos pillérfaja (keystone-species) a Melegmágy-völgynek a *fekete harkály*. Az általa minden évben újonnan készített, majd elhagyott odúk számtalan más állatfajnak nyújtanak szaporodó és búvóhelyet. Ha tehát nem lenne az erdőben földön fekvő, korhadó faanyag, a harkály nem találna magának a korhadéklakókból táplálékot és el-

tűnne a területről. Így a támasztó „pillérkő” kihúzásával a „boltív” összedőlne és szintén eltűnnének az erdőből a cinegefajok, a légykapó fajok, a csuszkák, a fakuszok, az egyetlen odúlakó galambféle, a kék galamb, más harkályfajok, rengeteg denevérfaj, pelefélek, a mókusok, de még a nyuszt is.

Az idegenforgalmi tájékoztatásra itt is nagy hangsúlyt fektet az igazgatóság. A terület erős turisztikai terhelésének csökkentésére tehermentesítési tervet dolgozott ki, amelyben fő fogadóhelyeket jelölt meg (Trippammer-fa, Keresztkunyhó, Kőlyuk, Melegmány-vízesés), ahol minőségi kiszolgálással (tájékoztató tábla, tűzrakó, padok, asztalok) helyben tarthatók a kirándulók.

A 223 hektáros **Jakab-hegy Természetvédelmi Terület** védetté nyilvánításában is főként geológiai, valamint művelődéstörténeti szempontok játszottak fő szerepet. A rendkívül érdekes, látványos földtani képződmények (Babás-szerkővek, Zsongor-kő) mellett a korai vaskorból származó – Európában a második legnagyobb – földvár és több száz halomsír, valamint az 1225-ben épült pálos kolostor romjai vonzzák leginkább a kirándulókat.

A felsorolt látványosságok mind teljesebb megismerést szolgálja a hegyen kialakított tanösvény. A Mecsek legrégebbi ilyen jellegű létesítménye geológiai és művelődéstörténeti értékeket is bemutat, megismerteti a terület földtörténetével, kialakult érdekes földtani formakincsével, valamint az ősidőktől a hegyet lakhelyül választó ember évezredek emlékeivel. A fenti természeti értékek mellett a növény- és állatvilág is rejt különlegességeket a területen. Bemutatásukra egy önálló tájékoztató táblát is kihelyeztünk a kolostor rom közelében.

A Mecsek legfiatalabb, országos jelentőségű védett területe, az 1996-ban létrejött **Nagy-mező, Arany-hegy Természetvédelmi Terület**. A Hosszúhetény és Pécsvárad között húzódó, korábbi helyi jelentőségű védett részeket is magába foglaló 101 hektáros terület rendkívüli botanikai értékei miatt élvez védettséget.

A Zengő déli lábánál elterülő száraz erdő és gypfoltok igen szabdaltan és mozaikosan maradtak fenn a művelt területek: szántók, szőlők és gyümölcsösök (p1. mandulások) között. A gazdálkodásra kevésbé alkalmas dombok (Hideg-hegy, Illés-hegy, Nagy-mező, Arany-hegy, Nádasdi-tető, Butyka-hegy, Pavojda) azonban megőriztek olyan száraz tölgyeseket, sztyeppréteket, száraz gyepeket, ahol az ott élő növényfajok nem csak ritkaságukkal, hanem tömegükkel is lenyűgözik az oda látogatókat.

A Nagy-mező, Arany-hegy Természetvédelmi Területen több mint harminc védett növényfaj fordul elő. Éi itt a fokozottan védett *bánáti bazsarózsa*, a *bodzaszagú ujjaskosbor* ritka, piros színváltozatú példányaival is találkozhatunk, de kora tavasszal megcsodálhatjuk a *fekete kökös* bókó, pelyhes virágait is.

Az erdőirtással kialakított legelők bár másodlagos élőhelyek, mára azonban az értékes, védett növényfajok nagy részének menedéket nyújtanak. Így a rajtuk meginduló természetes folyamatok sokszor ezen növények fennmaradását veszélyeztetik. E folyamat lassítása érdekében az igazgatóság élőhely-rekonstrukciós munkálatokba kezdett a területen: a Nagy-mező térségében történt cserjeirtás, valamint a kevésbé bokros részekben sárzúzózás. Az élőhely-rekonstrukció során a mozaikosság, az élőhely és a változatos táj megőrzése érdekében őshonos fajok és cserjék alkotta apróbb „szigetek”, valamint az erdőhatárokon az erdőszegélyek is fennmaradtak. Az így legeltetésre alkalmassá vált gyepeken a közeljövőben beinduló állattartás fogja a kialakított gypj jeleget megőrizni.

A védett természeti területen tájékoztató tábla nem található és turistaút sem vezet át rajta. A természetvédelmi hatóság szándéka szerint a tömegturizmust távol szeretnék tartani a területtől, és csak a speciális igényeket kielégítő szakmai- (botanikai), valamint az ökoturizmust támogatják a Nagy-mező, Arany-hegy Természetvédelmi Területen.

A mindössze 1 hektáros **Abaligeti-barlang felszíne Természetvédelmi Terület** legfontosabb feladata lenne a Mecsek eddig ismert legnagyobb, fokozottan védett barlangjának bemosódó szennyeződésektől és egyéb káros hatásoktól való védelme. Sajnálatos módon a barlang-bejárat előtti terület ezt a feladatot nem tudja ellátni, így a problémára megoldást csak a kialakítandó, egységes Mecsek Tájvédelmi Körzet jelenthet.

A barlang állatvilágának legnevezetesebb képviselői a főágon végigfolyó patak vizében élő, csak itt előforduló *vakbolyharák*, valamint a barlangban pihenő és telelő nagyszámú, védett

és fokozottan védett *denevér*. 1996-tól a barlangot az igazgatóság üzemelteti. Az eltelt időszakban elkészült egy teljesen új kezelőépület, a barlangi létesítmények teljes, komplex felújítása, valamint sikerült a gyógybarlangi minősítést megkapni. Az igazgatóság célja az idegenforgalmi jelleg megtartása mellett a természeti értékek mind teljesebb megőrzése is. A barlang bejáratától induló Denevér Tanösvény a cseppkőbarlang környékének változatos élővilágát, természeti folyamatait, a különböző gazdálkodási módok természetre gyakorolt hatását mutatja be. A sajátos rendszerű, a barlang pénztárában jelképes összegért megvásárolható fűzet segítségével, egy denevér-jelzést követve bejárható tanösvényen több nehézségi fokozatú túra (kis túra kb. 2 km, közepes túra kb. 4 km, nagy túra kb. 6 km) közül választhatunk. A kijelölt útvonalon egy-egy – fára festett számmal jelzett – állomáshoz érve a fűzetből elolvasható az adott helyszínen közölni kívánt mondanivaló, de az állomások között jellemző növény és állatvilágot is igyekszik a kiadvány bemutatni. Tematikailag a barlanghoz és a tanösvényhez kapcsolható a 2004-ben felavatott Denevér Múzeum. Magyarország egyetlen ilyen jellegű bemutatóhelyén nemcsak a különféle denevér fajokkal ismerkedhetünk meg, hanem jellegzetes élőhely-típusaik mellett kutatásukról, a velük kapcsolatos hiedelmekről, védelmükről is érdekes információkat kaphatunk.

Végül a Pécsért, a Tettyén található 3 hektáros **Pintér-kert Természetvédelmi Terület** zárja az országos jelentőségű védett területek sorát a Mecsekben. A Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság központi épületét is magába foglaló arborétum a téli időszak kivételével látogatható, rendkívül érdekes hangulatú, gyűjteményes kert, amely nemcsak növényállománya miatt jelentős, hanem kiváló terepet nyújt az igazgatóság Oktatási Központjának a rendkívül sokrétű környezeti nevelés programjához. E munkát egy szintén fűzetes rendszerű tanösvény is segíti, amellyel betekintést kaphatunk a Tettye természeti értékeibe, folyamataiba. Ezt tanösvényt feladatsorok megoldásával egybekötve az Oktatási Központot meglátogatók tudják használni.

A közeljövőben országos jelentőségű védettséget fognak élvezni az erdőrezervátum-hálózatba tartozó ún. őserdők. Komló térségében található az egyetlen mecseki, a **35. számú Kőszegi-forrás Erdőrezervátum**. A Kőszegi-forrás környékén elterülő, gyönyörű, sziklakibúvássokkal tarkított állomány magterületét az erdőgazdaság kivonta a termelésből, semmilyen erdészeti munkát nem végezve, így a természetes folyamatok tanulmányozhatók benne. A magterület védőterületeként működő pufferzónában pedig csak természetközeli erdőgazdálkodási módszerekkel lehet gazdálkodni, alapvető célként megfogalmazva az állandó erdőbővítést. A háborítatlanság biztosítása érdekében a közelmúltban a zöld sáv jelzésű turistaút nyomvonalát is meg változtattuk, hogy az új útvonal elkerülje az őserdőt.

Az erdőrezervátum kezelési terve is elkészült, amelyet az őserdőhálózat vonatkozásában hosszú távú fenntartási tervnek /HFT/ hívnak. A Kőszegi-forrás Erdőrezervátum a négy lehetséges kategória (célorientált kutatás /CK/, hosszú távú vizsgálatsorozat /HTV/, eseménykövetés /EK/, megőrzés) közül az eseménykövetéshez sorolták. Ez azt jelenti, hogy évente a teljes területen eseményfigyelést, fotódokumentálást kell végrehajtani és 10-20 évente legalább mintaterület szintjén faállomány-szerkezeti vizsgálatokat kell elvégezni. A védőzónában jelenleg a hosszú távú fenntartási terv szerint folyik az erdőgazdálkodás. A természetközeli módszerek alkalmazásának alapfeltétele a nagyvadállomány sűrűségének megfelelő szinten tartása, (ezért a vadgazdálkodó felé mind az erdészeti, mind a természetvédelmi hatóságtól igény az állománycsökkentés, majd a szinten tartás). A terület védetté nyilvánítása kétféle úton valósulhat meg. Gyorsabb az erdőrezervátumkénti védetté nyilvánítás, de a komplexebb védelmet az egységes Mecseki Tájvédelmi Körzet részeként megvalósuló védelem jelentene. Mindkét esetben a magterület fokozott védettségi kategóriába lenne besorolva.

Az igazgatóság nem csak a védett területeken tekinti fontos feladatának a kirándulókat, turisták színvonalas kiszolgálását. A Mecsek egyik új tanösvénye az orfűi Vízfő-forrás barlangja környékén készült el. A négy táblából álló tanösvény a vízimalom működését, a barlangot, a barlangi ivóvíz-hasznosítás problémáit, valamint a forrás és az égerláp élővilágát ismerteti meg az arra járókkal. Hasonlóan az óbányaihoz, szintén a természetközeli erdőgazdálkodás jelentőségét mutatja be a mecsek nyugati felén, a Remete-rét közelében kialakított Kismély-völgyi „Pro Silva” Tanösvény. A Pannon Power Rt-vel közösen létrehozott tanösvény a Pécs melletti Tüskés-réten, a rekultiváció során keletkezett mesterséges élőhelyekkel

ismerteti meg az odalátogatókat. A tanösvény végigjárása után egy dombtetőn felépített kilátóról csodálatos látványban lehet részünk mind a bejárt tanösvényre, mind a Baranyai-dombságra, sőt még Pécs városa is egy eddig ismeretlen, sajátos panorámával tárul elénk.

Az Igazgatóság több tájékoztató táblát helyezett ki a Mecseken az orfűi Sárkány-kút közelében, a Tubesen, a Misinán, és az Éger-völgyben is.

A Villányi-hegység

Legdélibb, szubmediterrán hatású szigethegységünk legrégebben oltalom alatt álló területe a Szársomlyó. Magyarország elsőként védetté nyilvánított növénye, a *magyar kikerics* a hegy meredek, déli kitétségű lejtőin, sziklagyepjeiben találja meg életfeltételeit. A hazánkban csak itt előforduló növény védelme érdekében a **Szársomlyó Természetvédelmi Terület** nagy része fokozottan védett. Elkél az oltalom azonban a szintén fokozottan védett *magyar méreggyiloknak*, *rozsdás gyűszűvirágnak* és a *haragos siklónak* is. Botanikailag hasonlóan értékes a szomszédos **Fekete-hegy Természetvédelmi Terület** is. Él itt *méhbangó*, *bíbor sallangvirág* és *gérbics* is.

Az igazgatóság a Villányi-hegységben is több tanösvényt alakított ki. Az egyik a **Villányi Templom-hegy Természetvédelmi Terület** felhagyott bányaudvarában, a kőzettani értékek és az országosan egyedülálló, ammonitesz- és gerincesmaradványok bemutatása érdekében jött létre. Az elénk táruló kőzetek több mint 80 millió év eseményeinek emlékét őrzik. Az 1910 óta tartó ásatások eredményeként a kutatók 27 új állatfajt itt fedeztek fel. A több mint 70 ősgerinces faj nagyobb része kisméretű, de megtalálhatók közöttük az Észak-Amerikából először bevándorolt valódi lovak és farkasok is.

A meredek sziklafalak között végigjárva a tanösvényt, részletes információkat kaphatunk a fentiekről, ha szemfülesek vagyunk egy-két sziklába ágyazódott, csodálatos ammoniteszt (csavar alakú mészvázás kövülete) is megfigyelhetünk, valamint a tanösvény végén a villányi-hegységi és a mecseki panorámában is gyönyörködhetünk.

A másik, – a Szársomlyó tövében végigfutó – tanösvény végigjárása során megismerkedhetünk a hegy jellegzetes növénytársulásaival, növény- és állatfajaival, a hegyet felépítő kőzetekkel, művelődéstörténeti értékekkel, valamint a legismertebb népmondákkal.

Ebben a térségben is kiemelt feladata az igazgatóságnak a saját vagyongazdálkodási területeinek karbantartása, gondozása, az esetlegesen megjelenő természetvédelmi problémák megoldása. Ilyen jellegű feladat az igen értékes élőhelyeket elfoglaló, a természetes vegetációt kiszorító bálványfa, akác és orgona irtása. E rendkívül szívós, agresszív fajok ellen igen sokrétű (vegyszeres, mechanikai) védekezéssel történtek próbálkozások, de ezen munka még sok évig fog feladatot jelenteni.

Rendszeres jelenlétet igényel – kiemelten a Szársomlyón – a fokozottan védett területeken engedély nélkül tartózkodók (kirándulók, paplanernyősök) ellenőrzése. A nagyszámú, túravezetést igénylő kirándulóknak a közelmúltban alakítottunk ki egy új, kellemesebb, árnyékban történő haladást biztosító túraútvonalat kialakítva a hegy gerincének északi oldalán.

A Duna-Dráva Nemzeti Park Baranyában (Ormánság, Béda)

A Nemzeti Park 1996 tavaszán jött létre, a ma már egyre zsugorodó, háborítatlan Duna és Dráva menti ártéri erdők, holtágak, morotva tavak és körülöttük fellelhető vizes élőhelyek megóvása érdekében. A park teljes területe csaknem 50 000 hektár, amely a Duna árterének a Sió torkolat és az országhatár közötti szakaszát, illetve a Dráva menti ártéri területeket foglalja magába.

A két folyami szakasz egymástól eltérő. A Duna itt alsószakasz jellegű, lassú folyású, a főágtól mesterségesen leválasztott holtágrendszerrel rendelkező folyó, míg a Dráva viszonylag gyors folyású, medrét intenzíven változtató, az érintett szakaszon alig szabályozott élővíz. Ez a különbség adja meg a Nemzeti Park területeinek sokszínűségét.

A Duna menti részeken leginkább erdők és vízfelületek találhatók. A tölgy-köris-szil keményfa ligeterdőkben él a védett *kétlevelű sarkvirág* és a *fehér madársisak*. A ligeterdők madár-

világának jeles képviselője a fokozottan védett *barna kánya*, valamint európai jelentőségű a *fekete gólya* és *rétisas* állományok előfordulása. Az emlősök között jelentős értéket képvisel a híres, világbjaink trófeákat is adó gímszarvas állomány, valamint a védett és a fokozottan védett denevérfajok jelenléte. Ezek a területeken még fellelhetők a régi ártéri gazdálkodás nyomai. A meglévő fokok emlékeztetnek az áradások káros következményeit csökkentő és a szükséges halállományt biztosító fokgazdálkodásra. Újraéledni látszik a rideg szürkemarha tartás is, a Nemzeti Park Igazgatóság szürkemarha gulyája Kőlked mellett tekinthető meg. A vizek fokozottan védett előmőse a *vidra*, Béda-Karapancsa térségében kiemelkedő jelentőségű. A holtágakban lebegő hínárok közül a védett *rucaöröm*, míg a gyökerező hínárok közül a védett *fehér tündérróza* és *sulyom* érdemel említést.

A természeti értékek megőrzése természetvédelmi kezelés útján valósul meg. Ennek keretén belül végzi az igazgatóság a fokrendszer újraélesztését, őshonos, veszélyeztetett fajok szaporítását, fenntartását, tájidegen fajok visszaszorítását, védett természeti értékek feltárását és monitorozását. A fokozottan védett ártéri gyepeket legelő szürke marhával óvjuk a beerdősüléstől. Az ősi tájhasználat néprajzi emlékeinek felkutatása, bemutatása is feladatunk. A Dráva hazai nagy folyóink közül ma is a legtisztább. Vízében a hazai halfajok 2/3-a megtalálható, és valószínűleg a Földön egyedül itt él a szintén fokozottan védett *drávai tegzes*. A Dráva menti területeken igen változatos élőhelyekkel találkozhatunk: kavicszátonyok, magaspartok, holtágak, nádasok, ártéri ligeterdők, mocsárretek, amelyek számtalan ritka fajnak adnak otthont. A holtágakban és láptavakban itt is megtaláljuk a védett *rucaörömet* és *sulyomot*. A madárvilág ritkaságai közé tartozik a fokozottan védett *fekete gólya*, *rétisas*, *darázsölvy* és a védett *fekete harkály*, *holló*, *ökörzem* és *örvös légykapó*.

A vízimadarak védelme érdekében a Riha-tó, Béda-Karapancsa és néhány Dráva menti vizes élőhely a Ramsari-egyezmény hatálya alá tartozik.(?) A már említett „őserdők” közül az Ormánságban a **Bükk-háti** és a **Kormorános-erdő Erdőrezervátum** található.

A nemzeti parkon kívül található **Szentegáti-erdő Természetvédelmi Terület** az Ormánság talán utolsó síkvidéki bükkösét igyekszik megvédeni.

A nemzeti parkba látogatók színvonalas kiszolgálását segítik az ebben a térségben is kialakított tanösvények. A Duna mentén a Nagypartosi és az Újmohácsi Tanösvény ismerteti az ártér élővilágát, az itt élő emberek régi kultúráját, szokásait, az ősi halászeszközöket, módszereket. A Drávánál Keselyősfapuszta térségében a Boros-Dráva Tanösvény és a Kormorán Tanösvény mutatja be a folyó növény- és állatvilágát, különös tekintettel a nagyszámban előforduló halfajokra. A közelben, Mattynál lehet a Madáremlékparkot megtekinteni, amely a Magyarországról már kipusztult madárfajoknak állít emléket. Fontos feladata az igazgatóságnak, hogy a rendkívül kedvelt drávai vízitúra útvonal mentén kialakított táborhelyeken kulturált környezetet teremtsen a folyót felkereső evezősöknek. A kihelyezett tájékoztató táblák a területek mind nagyobb háborítatlanságának megőrzése érdekében betartandó szabályok mellett a természeti értékeket is bemutatják, ismertetik. Szintén az igazgatóság kezeli a Sátorhely közelében található **Mohácsi Történelmi Emlékhelyet** is. A közelmúltban megújított kopjafák és a felújított fogadóépület tartalmaz, színvonalas kikapcsolódást ígér az odalátogatóknak.

Nagy Gábor

Baronek J.–Strasser P. (szerk.): A Mecsek természetjáró kalauza. Gálos Kiadó, Pécs, 2002. 143–145. old.; 156–162. old. – Borhidi A.–Sánta A. (szerk.): Vörös Könyv – Magyarország növénytaululásairól I–II. TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest, 1999. Pp. I: 281; II: 155., 204., 210., 213., 215., 255. old. – Frank T. (szerk.): Természet-Erdő-Gazdálkodás. – Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület és Pro Silva Hungaria Egyesület, Eger, 2000. 90. old. – Fazekas I.: A Keleti-Mecsek és Komló élővilága. OKTH, Komló, 1987. – Molnár V. A.: Rejtőzködő kincseink – Növényritkaságok a Kárpát-medencében. Debreceni Egyetem TTK Növénytan Tanszék, Debrecen. WinterFair Kft., Szeged, 2003. 26., 188. old. – Nagy G.: Abaligettől a Nagy-mezőig – A Mecsek természeti értékei. Duna-Dráva NPI, Pécs, 2000. 9–18. old. – Standovář T.–Primack, R.B.: A természetvédelmi biológia alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 281–283. old. – Szabó L. Gy.: Különleges mecseki értékünk a bánáti bazsarózsa (*Paeonia banatica rochel*). Ember és környezet – Elmélet, gyakorlat. Tiszteletkötet Lehmann Antal professzor úr 65. születésnapjára. PTE TTK Földrajzi Intézet, DDNPI, Pécs, 2001. 95–100. old.

A Zengő természeti értékei

Az utóbbi időben számos híradás foglalkozott Dél-Dunántúl gyönyörű hegyével, a Zengővel. Valószínűleg kevés honfitársunk akad, aki ne tudna valamennyit a Kelet-Mecsek legmagasabb csúcsán zajló civil mozgalomról, amely ellenzi egy honvédelmi célú, nagy hatótávolságú légvédelmi lokátor telepítését. A természetnek milyen értékeit tudhatja magáénak ez a Hosszúheténytől észak-keletre, Pécsváradtól észak-nyugatra fekvő, 682 m magas hegy, mely 1977 óta természetvédelmi oltalom alatt áll?

Állatfajok hosszú sora és számos ritka növény találja itt meg, a maga számára kedvező élőhelyet. A jelen élő, tapintható tanúi mellett a múlt is szervesen hozzátartozik a helyhez. Jelen-tős régészeti feltárás utal történelmi szerepére, kulturális értékét pedig – többek közt –, a hozzáfűződő húsvéti népszokás, valamint a hegygel kapcsolatos monda mutatja.

A Zengő a Tolna-Baranyai dombság nyugati részén helyezkedik el, kőzetét permi homokkő, illetve júra és triász mészkő alkotja. Növényzetének összetételét az itt tapasztalható szubmediterrán éghajlat határozza meg, melyre a viszonylag enyhe tél, és a tavasszal, valamint ősszel jelentkező nagyobb mennyiségű eső jellemző. A növényzet egyedszámának nagyobb hányada a hegy déli és dél-nyugati lejtőin fedezhető fel. Ugyanis itt a napközben felmelegedő mészkő az elraktározott hőt napnyugta után kisugározza, aminek eredményeképpen az éjszakai lehűlés viszonylag kismértékű.

A hegyen élő növények közül talán legismertebb a virágzásakor egyedülállóan gyönyörű, **fokozottan védett bánáti bazsarózsa** (*Paeonia banatica*). A világon fellelhető állományából kb. 90% él a Zengőn és közvetlen térségében, ahol áprilisban-májusban pazarul díszíti az erdőt. Pannóniai bennszülött faj. Mivel előfordulási területei közül a Zengő döntően nagy arányú, az Európai Unió élőhely-megőrzési kötelezettséget írt elő Magyarország számára a bazsarózsa-ra vonatkozóan. Hangsúlyossá teszi ezt az is, hogy más termőhelyein a növény csak jelentősen kisebb tőszámmal, illetve csökkenőfélben lévő állománnyal fedezhető fel. A növénynek a Natura 2000 nevű közösségi listára való felvétele azt is jelenti, hogy hazánk élőhelyét kell biztosítani számára, illetve legalább annyi tő életben maradásának feltételét köteles megőrizni, amennyi jelenleg a hegyen megtalálható. A tőszám csökkenés nem megengedhető. Az előírások elvileg nem zárják ki a növények áttelepítését – a termőterület áthelyezését – az állomány megőrzése céljából. Erre történt is próbálkozás, ami azonban kudarcra végződött. Ugyanis a félárnyéket kedvelő, de helyenként a teljes megvilágítású területeken is megtelepedő bánáti bazsarózsa, mely a meszes, sok helyen kötőméllekes talajt kedveli, gyökereit mélyen beereszti a földbe, gyakran a kövek közé. Szinte lehetetlen a növényt épen, sértetlen gyökérrel a földből kiemelni. Igazolja ezt a 2001-ben megkísérelt átültetés is, amelyet követően az áthelyezett növényzet nagy része elpusztult, nem eredt meg. Az eredeti élőhelyen földben maradt gyökérkoloncokból viszont nagyobb számú tő hajtott ki a rákövetkező években, mint amennyi annak előtte volt. Úgy tűnik, a Zengő fokozottan védett kincse nem hajlandó feladni lakhelyét, még az ország (katona-politikailag meghatározott) védelmének érdekében sem. Ragaszkodik hozzá, mint hűséges ember a szülőfalujához.

A bánáti bazsarózsa mellett nagy számban élnek a hegyen egyéb **védett növények**. Csak a tervezett légvédelmi lokátor és a hozzá tartozó üzemi út területén is a következő 18 fajt számolták össze: farkasölő sisakvirág, olasz müge, széleslevelű nőszőfű, magyar repcsény, májvirág, hölgy estike, pázsitos nőszirm, tarka nőszirm, turbánliliom, eper gyöngyike, madárfészék kosbor, fehér sarkvirág, díszes vesepáfrány, szártalan kankalin, lónyeltű csodabogyó, tavaszi görvélyfű, kerti berkenye, pirítógyökér.

A kedvező éghajlat különleges **növénytársulások** kialakulásához is hozzájárult, melyek nagy változatosságot mutatnak a hegyen. Közülük a **hársas törmelékletjő-erdők** ritka társulási formát képviselnek, ezért természetesen védendők. Hasonlóan a **bükkösök**, melyek említésre méltó jellemzője, sekély talajon való életképességük. A hársas törmelékletjő-erdők különlegessége az, hogy élőhelyük talajában az apró, éles szélű kövek folyamatosan, igen lassan mozognak. Ennek következtében a földbe nyúló gyökerek sérülhetnek, sok fa kidől. Az ilyen terület nem kedvez a bükknek, tölgynek. Viszont szívesen megtelepszik a nagylevelű hárs, az ezüst hárs, a magas kőris, valamint a hegyi szil. Ezek szára görbén nő, egyrészt a kövek munkája, másrészt a sekély talaj következtében. Megemlítendő a társulás két nagyon lényeges védett növénye: a hölgy estike és a bánáti bazsarózsa. Utóbbi még fellelhető a 25 méter magas

lombkorona szintű cseres-tölgyesekben, melyek csertölgyben, kocsánytalan tölgyben és ezüst hársban bővelkednek. A hegyen kialakult egyéb növénytársulások közül a *lejtő sztyeppek* és a *karszt bokorerdők* ugyan csak töredékesen fordulnak elő, de a 10-15 m magas lombkorona szintű *molyhos-tölgyes szálerdő* már többfelé megtalálható a Zengő lábánál. A gyertyán és a kocsánytalan tölgy összetételű *gyertyános-tölgyesek* kb. 30 m lombkoronaszintűek, hasonlóan a bükkösökhöz. Az északi oldalon gyakoriak a *szurdok erdők*, melyekben szintén sok a kidőlt fa, az itt is jelentkező mozgó törmelékkövek miatt. Patakok közelében találhatóak az *éger ligetek*, valamint a *tölgy, kőris, szil ligetek*. *Mészkerülő tölgyest*, illetve *mészkerülő bükköst* is lehet találni a Zengőn.

A növényzettel szerves egésszét alkotva, az állatfajoknak is nagy számát találhatjuk a hegyen. **Fokozottan védett madaraink** közül a Zengőn költ vagy állandó jelleggel ott él a *barna kánya*, a *kuvik* és a *szalakóta*. A *darázsölyv* és a *kis békászó sas* pedig táplálékszerzés céljából keresi fel a területet. Ezen madárfajok mindegyike kifejezetten ritka. A tapasztalatok szerint bármilyen, a nyugalomukat megzavaró környezeti hatásra elhagyják élőhelyüket, mellyel a sok-sok évezred alatt kialakult tápláléklánc, s vele együtt a – viszonylagos – biológiai egyensúly szűnhet meg.

A hegyen költésre, illetve táplálékszerzésre alkalmas helyet talál **védett madaraink** közül a *héja*, a *karvaly*, az *egerészölyv*, a *barna rétihéja*, a *kabasólyom*, a *vörös vércse*, a *vadgerle*, a *kék galamb*, a *kakukk*, a *macskabagoly*, az *erdei fülesbagoly*, a *lappantyú*, a *bübosbanka*, a *nyaktekercs*, a *közép fakopáncs*, a *balkáni fakopáncs*, a *kis fakopáncs*, a *fekete harkály*, a *zöld küllő*, a *bübos pacsirta*, a *mezei pacsirta*, az *erdei pacsirta*, a *sárgarigó*, a *holló*, a *füsti fecske*, a *molnár fecske*, a *széncinege*, a *kékcinege*, a *fenyvescinege*, a *barátcinege*, az *őzlapó*, a *csuszka*, a *rövidkarmú fakúsz*, az *ökörsem*, a *fenyőrigó*, a *léprigó*, az *énekes rigó*, a *fekete rigó*, a *cigány-csaláncsúcs (cigánycsuk)*, a *fülemlő*, a *vörösbecs*, a *házi rozsdafarkú*, a *kerti geze*, a *barátkaposzáta*, a *kerti poszáta*, a *mezei poszáta*, a *kis poszáta*, a *szürke légykapó*, az *erdei pityer*, a *zöldike*, az *erdei pinty*, a *citromsármány*, a *barázdabillegető*, a *hegyi billegető*, a *sárga billegető*, a *tövisszúró gébics* és a *tengelic*.

A **fokozottan védett emlősök** köréből a Zengő otthont ad a *nagy patkósdenevértnek* és a *csonkafülű denevértnek*.

A **védett emlősök** sorából a hegyen megfigyelhető az *erdei cickány*, a *vízi cickány (közönséges vízi cickány)*, a *keleti cickány*, a *mezei cickány*, a *vakondok*, az *erdei pele*, a *mogyorós pele*, a *nagy pele*, a *mókus* a *vadmacska*, a *nyuszt*, a *mezei görény*, a *közönséges denevér*, a *szürke hosszúfülű (barna hosszúfülű) denevér* és a *korai denevér*.

A **kételtűek és a hullók** mindegyike védeltséget élvez. Közülük kedvező életfeltételeket talál itt a *tarajos göte*, a *pettyes göte*, a *vöröshasú unka*, a *zöld varangy*, a *zöld levelibéka*, a *mocsári béka*, a *kecskebéka*, a *tavi béka (kacagó béka)*, a *kis tavibéka*, a *fürge gyík*, a *lábatlan gyík*, a *fali gyík*, a *zöld gyík*, az *erdei sikló*, a *vízi sikló* és a *kockás sikló*.

A Zengőnek, a természeti környezet mellett elválaszthatatlan része az a *szellemi és kulturális hagyatéék*, mely monda, valamint népszokás formájában ma is él, illetve, amiről a korabeli vár romjai árulkodnak.

A hegy történeti szerepére a csúcsán épült *Zengővár* utal. Régészeti feltárások alapján állítható, hogy a tatárjárás után, vagy a XIII. század második felében hozták létre ezt az árokkal és sánccal körülvett erődítményt. Teljes területe 105 x 70 méter, az árkon belül eső védett része 75 x 45 méter. A sánctól az árokból kitermelt kőből és földből rakták, bizonyos szakaszai ma is feltehetőek. Egyetlen épület állt a várban, egy lakótorony, melyet valószínűleg háromszintesre tervezhettek, de vagy nem készült el, vagy nem laktak benne. A torony külső átmérője 15 méterre tehető, falát, mely 2,5 méter vastag, habarcsos mészkőből rakták. Az erődítmény szerepe nem teljesen tisztázott, a kutatások szerint a pécsvárad apátság mentőváraként szolgálhatott. Viszonylag kis területe következtében befogadó képessége sem volt nagy. Kevés embert tudott csak megvédeni, s azt is csupán kisméretű fenyegetettség esetén. A torony falmaradványai ma is láthatók a hegycsúcs közvetlen közelében, attól északra. A romok a felszín felett is megmaradtak, emlékeül egy letűnt kornak.

Aki felgyalogol a hegyre, tapasztalhatja, hogy jellegzetesen zúg az erdő. Halk, de szinte állandó hangot hallhat a fák lombkoronája felől. Nyilván a szél, a bükkfák és társaik, valamint a hegyoldal szikláit alkotnak sajátos zenekart, melynek kifinomult munkáját hol soktagú szimfonikus, hol kisebb kamarazeneeknek észlelhetjük. A hely nevének eredetét is innen származtatják. Egyesek szerint az Adriai-tenger hullámainak morajlását hallhatjuk visszhangkép-

pen, mint fülünknek szánt délibábot. Rebesgetnek azonban más, az emlékezés kódén túlra nyúló történetet is arról, hogyan alakult ki a hegy titokzatos zúgása. A *Zengő mondája* szerint egykor egy püspökszentlászlói pástor felesége legeltetés közben igen-igen bánkódni kezdett sorsa miatt, gazdagabb akart lenni, jólét után vágyott. A hegy szelleme meghallotta ezt, megjelent neki tündér képében. Kincseket ígért, elhívva őt a legelőn túl, az erdő mélyébe. Az ígéret arról szólt, hogy a hegy minden évben egyszer a virágvasárnapi mise idején megnyílik, a gyomrában fellelhető aranyak, kincsek ilyenkor elérhetővé válnak. Elérkezett virágvasárnap. Az asszony nem ment a férjével a templomba, hanem karon ülő kislfiával megindult a hegyre. A Zengő tetejére ért éppen, mikor megkondult lenn a faluban a harang, a templomban megkezdtek a misét. Lába előtt pedig megnyílt a föld, a hegy gyomrából gyémántok és egyéb kincsek csillogása kápráztatta el szemét. Lemászott hát a pástor felesége, hogy kincseket gyűjtjön magának. Vitte gyermekét is, akit lent leültetett a földre, míg kötényét teli nem szedte a drágakövekkel. Futott friss szerzeményeivel fölfele, hogy a megnyílt hasadékon kívülre menekítse őket. Kislfiát nem bírta a súlyos kincsekkel együtt cipelni, a következő fordulóban akarta őt felhozni. A drágakövekkel fel is ért, azonban abban a pillanatban felhallatszott a virágvasárnapi mise végét jelző harangszó, s a hegy nyílása kezdett bezárulni. Az asszony kétségbeesetten próbált bennrekedni gyerekéhez elérni, de a rés összezárult, a kislfiú menthetetlenül a hegy foglya maradt. A pástor felesége esztét veszítve rohant a hegyoldalon oda-vissza, de utat többé már nem talált egyetlen gyermekéhez. A hőn óhajtott földi kincseket megszerезte ugyan, de irtózatot árat fizetett értük. Fiát vesztette el, ártatlan kisgyermekét. Anyai fájdalomában sírt, csak egyre sírt. Zokogása éjjel-nappal hallatszott, s gyászában az erdő fái megsajnálták, s vele együtt sírtak ők is, zúgtak, zengtek. Amikor erősebb a szél, s a Zengő halk morajlása is hangosabb, mondják, a pástor feleségének nyugtalan szelleme kísért.

A hegyet *kultikus helynek* tartották, tartják számon, valamikor kisebb zarándoklatok helyszíne volt.

Ma is gyakorolt népszokás a *Bárányles*. Az évről évre felelevenített hagyomány hosszútávú férfiak húsvét vasárnapi zarándoklatát jelenti a csúcs közelében lévő kereszthez. Eredete a XIX. század közepéig nyúlik vissza. Falubeli katonák, távol otthonuktól, a harc téren tették azt a fogadalmat, miszerint, ha élve hazajutnak, akkor minden húsvét vasárnap e kereszt tövében mondanak hálaímeiket családjukhoz való visszakerülésükért. A zarándoklat korán indul, hogy a hajnal már ott érje őket a keresztnél, ezért úgy tartják, ott várják meg Jézus feltámadását, azaz Isten Báránynak megjelenését. Az élő szokássá lett zarándoklat elnevezése erre utal. A tradíciónak megfelelően csak férfiak mennek „báránnyt lesni”, de mindegyikük egy-egy szál friss virággal tér vissza feleségéhez, kedveséhez.

Egy hegy természeti és kulturális értékeit mutattam be röviden. Azt az értéket, aminek megőrzése nekünk, embereknek vitathatatlan kötelességünk. Az emberiség társadalmakba való csoportosulása során főbb döntéseit választott vezetőire bízta, s így van ez mostanság is. Senki sem lehetémenyese azonban a teljes igazságnak, sőt a tévedés is emberi tulajdonság. S vannak helyzetek, mikor a jog, mely életünk kereteit többnyire kellően biztosítja, csődöt mond. Van úgy, hogy jogszerű, ami nagymértékű környezetpusztítást eredményez; legális, ami néhány évtizedig működni hivatott létesítmény telepítése érdekében a természet évezredek során kialakult állapotát borítja fel visszafordíthatatlanul. A jogszabályok is tévedhetnek. A lojalis magatartás is lehet humánnum-ellenes. Nem elég a száraz, ember-gyártotta paragrafusok ismerete, bölcs döntések meghozatalához nagyobb távlatok átlátása szükséges. Van létjogosultsága ilyenformán nagyobb súlyú döntések előkészítése során a politikától mentes, ámde gondolkodó, esetleg érintett embercsoportok véleménynyilvánításának. Olyan civil-szerveződések hangjának is, mint a Civilek a Zengőért Mozgalom, mely az önmagát védeni nem képes természet megóvását, ezzel együtt unokáinknak s ükunokáinknak való sértetlen továbbadását tartja meghatározó feladatának.

Hivatalos állásfoglalás szerint 10-16 évig lenne szükség a Zengőre tervezett légvédelmi lokátorra, s miután akkorra – már most kiszámíthatóan – elavul, szerepét más katonai eszköz venné át. Szerepét! Helyét – félő – semmi! Helyén az évezredek alatt létrejött bámulatos összetettségű, de csodálatosan rendezett élővilágot általunk óriásira tartott technikai berendezéseinkkel gyógyíthatatlanul sebezniük meg. Azt a harmóniát, mely a teremtett világ e kicsiny szegletén is évről-évre meg-megújul, emberöltővel nem kifejezhető időtávlatokban működik, ezt a megtervezett mechanizmust rontanánk el végérvényesen a radar építésével és üzemeltetésével. 16 évért a természet évezrezeit áldozniunk fel.

A feljegyzések szerint a millennium évében ültettek a Zengő csúcsa körül álló és élő fák közül számosat. Ők 109 év tanúi. Mik az ő távlataik, és melyek a mieink? Mihez van nekik joguk, és mihez nekünk?

Dr. Simor Zoltán

Írásomhoz felhasználtam dr. Kevey Balázs egyetemi docens, dr. Majer József tanszékvezető egyetemi tanár és Miklós Zsuzsa régész munkáját.

Baranya megye tájházai és helytörténeti gyűjteményei

„Kincses, sokszínű Baranya.” Így szokták jellemezni megyénket. Kincseket rejtő, sokszínű az a kismúzeum-hálózat is, ami megyénkben található, és amely, ha fáradtságot véve végigjárjuk: megismerteti az idelátogatóval mind néprajzi, mind nemzetiségi szempontból a tájat és lakóit. Ha ez a célunk, akkor az ideális helyzet az lenne, ha minden nemzetiség minden néprajzi csoportja – magyaroké, délszlávoké, németeké, cigányoké – megmutathatná magát egy-egy „hiteles helyen”. Itt persze még nem tartunk, de a paletta így, hiányosan is oly gazdag, hogy valamennyiről teljes részletességgel írnom lehetetlen.

Baranya négy református magyar néprajzi csoportjának (Ormánság, Szigetvidék, baranyai Sárköz, Drávaszög) mindegyike mondhat magáénak egy-egy tájházat, helytörténeti gyűjteményt.

Kiss Géza *Ormánsága* Sellyén mutatkozik be. A népéért elkötelezett, tudós lelkipásztorról elnevezett kis múzeum első formájában 1966-ban nyílt meg. Pápay Jenő postamester fogta össze a múzeumszervező, a községért tenni kész csapatot. Gyűjtője, rendszerezője volt az anyagnak, publikációk írója, gyűjteménygondozó és tárlatvezető, amatőr botanikus, régész és

Magyarlukafa, tájház (Lantos Miklós felvétele)

etnográfus – nem középkorász fokon. 1978-ban ő harcolta ki a múzeum udvarán a szabadtéri rész telepítését: a talpasházat, az ólaspajtát, a gémeskutát, a méhest, a gabonást, a haranglábat és a kovácsműhelyt. A belső múzeumi rész 2000-ben bővült egy teljes kötélverő műhely anyagával, amely az utolsó sellyei kötélverő család történetéből is ízelítőt ad egykorú fotókkal, mesterlevelekkel, iratokkal. Szerény, de szép szőttes- és viseleti anyag, eszközök és régi népművészeti tárgyak, sok szép fadarab teszi egyedivé az állandó kiállítást. (7960 Sellye, Községszép tér 6. T: 73/480-201 ill. 73/480-245.) Vezetőjük: *Kádár Zoltán* művelődésigazgató.

Még az Ormánságban maradva, Vajszló is büszkélkedik többteremnyi helytörténeti gyűjteménnyel, elsősorban a település szülöttének, Kodolányi János írónak életére, munkásságára vonatkozó anyaggal. (Gondnokuk Káli Istvánné, elérhető a 73/311-048-as telefonszámon.)

A szigetvidéki néprajzi csoport központi helye Magyarlukafa. A Szigetvártól 20 km-re, a Zselici Dombság déli kapujában lévő aprófalú neve a benne 25 éve dolgozó Lovas Kata és férje, Kékes Tóbiás munkája révén országosan ismert, sőt elismert. Náluk a gyűjteményi részen van a kisebb hangsúly; munkájuk célja elsősorban régi tárgyak ma is használható formában való újjáélesztése. Szinte megszámlálhatatlan népi kismesterséget varázsolnak újjá műhelyeikben, letelepítik a fiatal mestereket a falujukban, és összefogják őket a „Kaptár Magyarlukafai Közművelődési Egyesület”-ben. Szakmai táborokat szerveznek, iskolás gyermekeknek és fiataloknak kézműves foglalkozásokat tartanak, – ezer csodával – és még szálláshelyekkel is várják – (minden év csúcspontján) a Vendel-napi búcsún az odalátogatókat. (címük: Lovas Kata, 7925 Magyarlukafa, Fő u. 44. T: 73/554-051)

Hazánk egyik leggazdagabb népművészeti, legrégebben kutatott, csodálatos néprajzi csoportja a *Sárköz*. Hat települése található Baranyában. Köztük a „legsárközibb” a muzsikáló nevű Zengővárkony. Tájházát 1982-ben avatták. Gyűjtője, létrehozója, *Töttös Sándor* Zengővárkony szülötte, akinek – Hajdú Mihály nyelvészprofesszor megfogalmazását szabadon alkalmazva – Sárköz néprajza viseletestül, szokásostul, táncostul és nyelvjárástul: *anyanyelv-járása*. Ő az egyetlen, aki nem „külsős” közöttünk: azt tanulta az egyetemen, amibe bele is született. Szőtte sajáttervezésű, zsűrizett, sárközi hagyományokból építkező szőtteit, és erre a tudására alapozva ültetett szövésszék mellé nyolc fiatalasszonyt, akik így kenyérkeresethez

Zengővárkony, tájház (Lantos Miklós felvétele)

is jutottak. Tanította a sárközi gyöngnyakék készítését, öltöztette a sárközi babákat. Császár János tanító úr 1972-ben felélesztette a korábban jól működött „Gyöngyösbokréta” táncsoportot. Hamarosan Töttös Sándor vette át a vezetését. Művészeti vezető, táncainak gyűjtője és betanítója, viseletük értő összeállítója, a Zengővárkonyi Népi Együttes minden mozzanatára szívvel odafigyelő mindenese volt harminc éven át. Felsorolhatatlan a díjak sokasága, amiket elnyertek. Csak ízelítőül: a Kiváló Együttes, többszöri Aranyfokozat, a „Hagyományörző Együttesek Bemutató Színpadán négyszeres „Örökös Tag”. Ő maga Népi Iparművész, a Népművészet Mestere, a Muharay Elemér-díj után, két éve, a Magyar Kultúra Lovagja. Az együttes nyugalomba vonulta óta is sokszor lép fel a kis Tájház színpadán, a gyönyörű műemléki környezetben. A falu múzeumhálózata pedig csoda dolgokkal bővült az utóbbi években. Nienhaus Rózsa *Míves Tojás Múzeuma* szinte az egész világból mutat be hímes tojásokat, ami rendkívül megnövelve a kis falu idegenforgalmát. Tüskés Tünde csaknem évtizedes gyűjtő- és kutatómunkája nyomán létrehozott *Szalma – Kincs – Tár* a hagyományos szalmafonás bemutatásán túl a jelenkori, modern, művészi értékű megfogalmazásoknak is helyet ad, határon túli, sőt lassan világméretű kitekintéssel. Mindkét helyen rendszeresen tartanak bemutató foglalkozásokat. (Elérhetők: Tojás múzeum: 72/466-605 Kossuth L. 6. Szalma-tár: 72/465-316 Arany János u. 59.; Tájház: 72/466-581 Kossuth L. u. 6.)

Hidas

A megye északkeleti határán fekvő, baranyai németek és a bukovinai székelyek lakta település gazdag tájházat mondhat magáénak. Anyagukat először 1987-ben, a kisegítő iskola egy termében állították ki, ám Videcz Ferencné, Mária 30 éves, és ma is folyó gyűjtőmunkájának eredményeként a hely hamarosan szűknek bizonyult. 2002.01.23-én, a Magyar Kultúra napján, új helyükön, a Kossuth u. 111-ben nyitotta meg az új intézmény kapuit Szili Katalin. Előzőleg a 2000 lelkes község önkormányzata megvásárolta a népi műemlékké nyilvánított ...szerkezetű épületet, s a KÖH komoly anyagi segítségével, helybeliek sok munkájával sikerült felújítani. A hosszú német parasztházban helyet kapott a „német szoba”, eredeti bútorkal berendezve, sok textiliával, viseleti anyaggal. Az Andrásfalváról érkezett református, és az Istenségytőről való katolikus székelység szobájában természetesen csak a láda az eredeti, hiszen más bútort nem hozhattak magukkal. Igen gazdag viszont a szőttesanyaguk, sok a szép szedett ind, egyéb szép viseleti darab; magas a vetett ágy is. A falakon írásos dokumentumok, fényképek a hazatelepítésről, s az egykori lakóhelyekről.

Az udvaron megvan az egykori istálló és a pajta, a gazdálkodás eszközeinek jó bemutatóhelyül. Legrégibbi darabjuk ezek között az 1793-as datálású szőlőprés. Az épületben az első és a szabadkérményes sütőkonyhán kívül még két helyiség van, ahol állandó helytörténeti kiállítások, és időszakos kiállítások számára van lehetőség. – Joggal büszkék rá, hogy a Szentendrei Skanzen Dédunántúli Tájegységének egyik épületét tőlük, Hidasról telepítette át Zentai Tünde muzeológus.

Kulcs: gondnoknál, aki a 70/360-47-61-es mobilon érhető el.

Tárlatvezetés: Videcz Ferencné, 7696 Hidas, Kossuth u. 7. T: 72/457-315.

Bóly

Helytörténeti kiállítása az 1752-ben épült, egykori Bathány-uradalmi magtárban 2001.03.15-én nyílt meg. Az épület földszintjén a Városi Könyvtár, emeletén a Helytörténeti és Néprajzi Bemutató kapott helyet. – Bóly és vidékének korai történetét a neolitikumtól a honfoglalásig régészeti leletek illusztrálják. – Képet kaphatunk az uradalom és népe történetéről: a Bathány-birtok gazdag levéltári anyaga mellett a katolikus egyházi irattár is forrásul szolgált az egyesületi élet, és az egyházközösség múltjának bemutatásához. Az 1946-ban áttelepített felvidéki református magyarság gazdag közösségi életéről ugyancsak számos dokumentumot láthatunk. – A helyi céhes, majd társulati keretek között működő kézművesek: asztalos-, esztergályos-, kézihurkoló- (pacskeros), kékfestő- és mézeskalácműhelyek válogatott eszköztárát és készítményeit is bemutatják. A két szobaenteriorben a katolikus németek és a református felvidékiek hétköznapi és ünnepi viseletét bábakon szemléltetjük. A felvidékiek gazdag szőtteskultúrájának asztalnéműk és viseleti darabok egyaránt vallanak.

A kiállítást rendezte, anyagát gyűjtötte: Lantosné dr. Imre Mária

Nyitva tartás: hétfő kivételével naponta 15-18 óráig, szombaton 14-17, vasárnap 15-17 óráig. Cím: Bóly, Széchenyi tér 8-10. Erzsébet Vigadó és Könyvtár. T: 69/368-305, *Ladonicsky Anett* könyvtáros.

Baranya délkeleti csücske: *Drávaszög*. Megyénknek ezt a néprajzi csoportját a trianoni határ kettévágta: 34 településből 10 – az ú.n. Belső-Drávaszög – lakói kerültek át Horvátországhoz. A néprajz iratlan és írott szabályai szerint, a csoporton belüli falvakat át- meg átszövő házassági kapcsolatok miatt családok százeit vágta ketté az a határ. Örökre?

A Drávaszögben a gyűjtőmunka igen későn – harminc évvel a Gönyei Sándor-i „felfedezés”, és jó tíz évvel másik kutatónk, Zentai János halála után, 1974-ben kezdődött; a Tájház megnyitása 1988 őszén történt. A gyűjteménynek otthont adó volt református iskolát és tanítólakot 1984-ben nyilvánították népi műemlékké. A helyreállítás szakmai irányítója a Pécsi Műszaki Főiskola tanára, Szigetvári János Ybl-díjas építész volt. Anyagunk leggazdagabb része a textilgyűjtemény; jelentős a házivászon készítés eszköztára (többek között 9 működőképes szövőszékünkön dolgozhatnak szakkörvezetőnk tanítványai); levéltárakból való helytörténeti anyagunk jó része falainkon kinagyítva; illetve a paraszti háztartás kellékei. A gazdálkodás eszközeit hely híján még nem rendeztük kiállítássá, de a gazdasági épületeknek a Tájház udvarába való betelepítésével igyekszünk ezt a gondunkat megoldani. Legkisebb termünkben falusi kisiskola osztatlan tantermét mutatjuk be, Gábor József nyugalmazott tanító, muzeológus keze nyomán. – Az „élő múzeum” fogalma még nem volt a levegőben, de mi első perctől ezt valósítottuk meg. Munkánk értelmét az egész iskolaévben működő szövőszakkör, az évi háromszori kézműves gyermeknap és nyári gyermek kézművestáboraink 3x6 napos szakasza adja és az idelátogatók, gyakran iskoláscsoportok körében végzett tárlatvezetéseink. Sokat dolgozunk azon, hogy Drávaszögnek ne csak szövőművészetét, hanem a magyar paraszti hímző kultúrában szinte egyedülálló, csak a sárközivél rokon módját, a drávaszögi selyemhímzést is újra népszerűvé, sajátunkká, netán eladható termékünké tegyük. Tizenhat éve szervezzük a falu közművelődését; március 15-i gyermekműsorainkért pár éve „Pedagógiai Különdíjat”, szakkörvezetőnk munkájára 2 éve Megyei Nívódíjat kaptunk. A hódmezővásárhelyi példát követve, mi is szeretnénk településünk polgárává fogadni egy-egy, a hét határon túli magyar település lakóját. Megalakulása óta tagjai vagyunk a Magyarországi Tájházak Szövetségének, ahonnan igen sok szakmai és erkölcsi segítséget kaptunk. Köszönet érte! (Címünk: Iskolatörténeti Gyűjtemény és Tájház, Nagytótfalu, Kossuth 36. T: 72/351-165 ill. 30/670-85-48)

A *hegyháti*, katolikus magyar néprajzi csoport történetét bemutató gyűjtemény Sásdon van. Létrehozója, évtizedek óta gondozója Vajda József tanár úr, nyugdíjas pedagógus, egyben a Sásd Városi Honismereti Szakkörnek megalakulása óta, csaknem 45 éve vezetője, aki 2002-ben kapta meg városától a „Díszpolgár” kitüntető címet. A Sásd Állandó Helytörténeti Kiállítás, négy termével, több ezres gyűjteményi anyagával, mely szakszerű feldolgozásban, a Városi Honismereti Szakkör tagságának működtetésében szolgálja a közművelődést, büszkesége a városnak és sűrűn fölkeresett helye az idelátogató turistáknak. Az anyagban hangsúlyos rész jut a régészetnek: leleteik az i.sz. előtti IX–XIII. századtól láthatók tárlóikban. A csaknem négy évszázados római korra utaló ásatási bizonyítékok ugyancsak megtalálhatók. A népvándorlás koráról, majd a honfoglalás utáni időkről is vannak kincseik. Az utóbbiak után, a korai plébánia-alapítás okán a vatikáni Levéltárban is kutattak – eredménnyel. Török és osztrák pusztítás, reformkor, szabadságharc résztvevői, s az új- és legújabb kori történelem sásdi, és a vonzáskörzetébe tartozó falvakból való emlékei elevenednek meg termeikben. (Cím: dr. Vajda József, 7370 Sásd, Kolozsvári u. 6. T: 72/476-026)

A megye *délszláv* lakosságából az Alsószentmárton-Kásád képezte baranyai sokác csoportot egy kis gyöngyszem, a Kásádi Tájház képviseli. Begovác Rózsa, a pécsi Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának főmuzeológusa vezetésével, Verbanác Pál volt kovácsmester és Trubics János tanító, helyi lakosok gyűjtéséből a falu legrégebbi épületében nyílt meg az 1980-as évek végén. Nagy segítségükre volt a ház műemléki helyreállításában Decsi János, a beremendi iskola igazgatója, aki egykori diákját, Mendele Ferencet mozgósította a jó ügy érdekében. A zömmel XIX. század végi használati tárgyakkal berendezett, nádvetős épület végében fészer, udvarán igen szép kivitelű gabonás, disznóló és gémeskút áll. Hihetetlenül gazdag, színes visleleti anyagukat (hiszen a gyűjtéskor a sokác falvakban a kivetkőzés folyamata még nem fejeződött be) elhelyezési nehézségekre hivatkozva jelenleg a Mohácsi Délszláv Mú-

Nagytótfalu, iskolamúzeum és tájház (Lantos Miklós felvétele)

Kásád, horvát nemzetiségi tájház (Lantos Miklós felvétele)

zeumban tárolják. (Gondos gondnoka: *Verbanác Pál* a Tájház szomszédságában, a Rákóczi u. 28-ban lakik. T: 72/474-537)

Az áttai *bosnyákok* között, Matusék Pál tanító által az 1940-es évektől végzett gyűjtésének igen gazdag anyaga (halála után) Átáról szintén a Mohácsi Délszláv Múzeumba került.

A német nemzetiségi tájházak közül elsőként a mecseknádasdi nyitotta meg kapuit. A műemléki helyreállítást Mendele Ferenc, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal főépítésze, a gyűjtést és a szakmai munkát Lantosné dr. Imre Mária, a pécsi Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának tudományos főmunkatársa irányította. Az intézmény széleskörűen mutatja be a hazai németiség területi elhelyezkedését, magukkal hozott, jellegzetes építkezési módját (külön épületszárny kiállításai foglalkoznak dr. Imre Mária egyik fő kutatási területével, a „Fachwerk”-es építkezés magyarországi emlékeivel). Teljes gyertyaöntő- és mézesbábos-műhelyük van. Bemutatják az erdőkben gazdag Keleti-Mecsekben oly jellegzetes, a faeszköz-készítést, a favillákat, gereblyéket, jármokat; a kádármesterséget; a Mecseknádasd határában bányászott tűzálló agyagra épülő mecseknádasd-ófalui fazekasságot; ezenkívül gazdag bútór-, fénykép- és festettüvegkiállítás teszi emlékezetessé a gyűjtemény megtekintését. (A Tájház helye az ú.n. Vogelberg. Gondnoka: Pécsi Józsefné; T: 06-70/263-89-24)

A Keleti-Mecsekben megbújó Ófalu tájháza – ugyancsak dr. Imre Mária szakmai irányításával – a faesztorgályos mesterségnek állít emléket; egyben újjáélesztésének vált az évek során fontos központjává. Az egykor itt dolgozó mesterek a megye vásárain árulták kelendő portékáikat, a gyékénnyel befőtt ülésű esztorgált székeket. Télen az előkészített gyékényt háztizsákba téve, járták a falvakat, lisztért-kenyérért javítást vállalva. Egy-egy jó piacúnak ígérkező faluba, városba át is települtek a megélhetés reményében, mint pl. Siklóra az Ófalu környéki Lowescher család. – A tájház hátulsó szobájában hagyományos módon, de napjainkban készült esztorgált bútorokat, a mesterséget folytatni kívánó fiatalok munkáit állították ki; a volt istállóban pedig egy régi faesztorgát és kézi szerszámokat láthatunk. (Gondviselője: *Csibi Istvánné*, 7696 Ófalu, Kossuth Lajos u. 3. T: 72/463-198)

A Mohácstól 15 kilométerre fekvő Kisnyárad kincse, a Kisnyárad-i Helytörténeti Gyűjtemény 1993-ban nyitotta meg kapuit. A 300 lelkes kisközség volt iskolájában rendezték be Schwarzkopf Ádám és felesége, Ilonka hathatós segítségével. A most már a szomszédos Lánycsokon élő, s a német nemzetiségi ügyeket ott is áldozatkészen szolgáló pedagógusházaspár egyik tagja kisnyárad-i születésű, másikkal évekig ott tanított, így adott volt a lehetőség, még családi hagyatékgyarai révén is, a segítségadásra. Épületükben XIX. sz. végi – XX. sz. eleji tárgyakkal berendezett konyha, szoba, kamra van. – Fénytől gondosan védett tárlóikban sok, falujukra vonatkozó emléket, fotót, és a magyarországi németiség betelepüléséről, hagyományairól szóló dokumentumot őriznek. (Címük: 7759 Kisnyárad; gondnoka: *Glück Antalné*, T: 69/367-523)

A megalakulás sorrendjében következő a Hímesházai Falumúzeum, ez az 1250 lakosú községben hat éve megalakult kis intézmény. Őseik a fuldai apátság területéről települtek át a török hódoltság és a „felszabadító” harcok következtében elnéptelenedett vidékre. A gyűjtemény első megfogalmazásban éppen a betelepülés 275. évfordulójára készült, két fiatal pedagógus, Jakabné Heller Anna és Micheliszné Heil Terézia lelkes közreműködésével, és ennek nyomán sokak keze munkájával. A szakmai irányítás itt is, mint a többi német nemzetiségi tájház esetében, Lantosné dr. Imre Mária kezében volt, az eredmény az ő szaktudását is dicséri. Négy helyiségük berendezett: német tisztaszoba és konyha, székely szoba, illetve a negyedikben a paraszti háztartás és gazdaság eszköztára. Céljaik között különösen hangsúlyos a német identitás megőrzése. E célból hetente tartanak hagyományörző gyermekfoglalkozásokat, s a látogatók számára a magyar mellett német nyelven is tárlatvezetést. Kazettákon őrzik a mohácsvidéki németiség nyelvjárási emlékeit, hagyományait. Vezetőjük egyben a helyi Német Nemzetiségi Önkormányzat elnöke, a Magyarországi Tájházak Szövetségében pedig elnökségi tag és a Német Tájházak Szekciójának felelőse. (Elérhetőség: *Jakabné Heller Anna*, 7735 Hímesháza, Kossuth 118. T: 69/347-446, ill. 06-30/37-73-542)

A legfiatalabb tájházaink között a 2003-ban megnyílt szentlászlói Helytörténeti és Néprajzi Gyűjtemény. A közakaratot, hogy a szép cél megvalósulhasson a Budai család fogta össze. Ők maguk hosszú évek óta dolgoznak a falu közművelődésért: a tanár házaspár, akik közül a férj cívilben fajták- és faeszközkészítő, a feleség pedig a honismeretnek évek óta lelkes munkása, és leányuk Kinga, aki több mint tíz éve szervezi nyaranta a gyermek kézművestáborokat. A Tájház épületét, szülei Zrínyi utca 15. sz. alatti házát a Németországban élő Stefan Fath vásá-

Mecseknádasd, német nemzetiségi tájház (Lantos Miklós felvétele)

Ófalu, német nemzetiségi tájház (Lantos Miklós felvétele)

rolta vissza, és négy helyiségben hozzájárulásával kapott helyet a gyűjtemény: az itt élő német, valamint a Felvidékről kitelepített, és a volt Jugoszláviából idemenekült magyar lakosság múltbéli életének tárgyi emlékei. Német tisztaszobát – a bábukon népviselettel – a falusi hétköznapi eszközök, szerszámok segítségével bemutató terem, valamint a negyedik: a községben élő és dolgozó kézművesek munkáit közönség elé táró szoba várja a látogatókat. A helyi mesterek bevonásával kézműves bemutatókat, foglalkozásokat terveznek a közeljövőben. (Címük: *Budai Györgyné* 7936 Szentlászló, Kossuth L. u. 90. T: 73/354-183)

Végül, de nem utolsósorban, van Baranyának a Mecsek északi oldalán, a Hegyháton egy igazi, lisztet őrlő, működő patakmalma, az Orfűi malommúzeum. Két egysége van: az egyik a működő orfűi vízimalom, mely a XIX. század közepén Schaff Károly tervei szerint készült és 1950-ig, az államosításig működött. A megye 360 vízimalmának egyike volt. A berendezés teljesen elpusztult; a helyreállítás pár régi fotó, Gutheil István ittvolt molnárlegény emlékezte, a pécsvárad, zengővárkonyi, kőkénypusztai patakmalomok szerencsésebben megmaradt berendezési tárgyainak, és persze, Füzes Péter XXI. századi „vízimolnár” lelkesedésének köszönhető. Ő volt az, aki a 2002-es, működőképes újraindításhoz, pályázati segítséggel, még az Orfűi-patak vizét is visszaszerezte. Másik egységük, ritka látványosságuk a Mekényesről áttelepített szárazmalom és olajprés. A malomépületben az őrlés fejlődését bemutató kiállítás látható, történelem-előtti időkből való dörzskövekkel, és a kézi malomkövek különböző formáival. Szakszerű, bő információs anyaguk a helyreállításról, újraindításról, malomtörténetről, saját őrlési technológiájukról ad pontos és érdekes ismertetést. (Információ: *Füzes Péter*, Orfűi Vízimalom Bt. 7624 Pécs, Radnics u. 25. T: 06-20/433-09-47)

„Az Önök munkája érték, ami fontos az egész ország számára, teljességgel a jövőbe mutat” – mondta simogató szókkal dr. Víg Annamária, a NKÖM Közgyűjteményi Főosztályának vezetője a Tájházsövetség legutóbbi közgyűlésén. Mi is így gondoljuk, így hisszük. Ez a hitünk ad erőt munkánkhoz, miniintézményeink fennmaradásáért vívott napi közelharcainkhoz a pénztelenség, az értetlenség, a közöny ellenében.

Tudjuk, hogy nem vagyunk senkinek riválisa, nem esszük el senki kenyerét. Hiszünk, hogy amit adunk gyermekeink nevelésében: az anyaföld közvetlen üzenetét, a saját falu, a saját régió egyedi és utánozhatatlan színeit, hangját, kötését, a saját ősök értékeinek felismerésén át egy igazi, a szív mélyéről fakadó hazafiságot – azt nem adhatja meg helyettünk senki más. Ezzel a hittel végezzük hazánk jelenlegi mélypontjából fakadóan egyre nehezebb munkánkat, tudva, hogy a felhők felett mindig kék az ég, és egyszer, „onnan föjjű”, ránk is felragyog a Nap.

Dr. Simor Ferencné Bokody Éva

Nagydobsza, tájház (Lantos Miklós felvétele)

TERMÉS

Baranya várvédő hősei

Baranyában a várak eredete a honfoglalás időszakáig nyúlik vissza. A szlávság legnagyobb része ellenállás nélkül hódolt be a honfoglalóknak, földváras településeik a fejedelem, majd a király felsége alá kerültek.

Baranya megyében két nevezetesebb királyi várispánságról tudunk, mindkettő középontja egy-egy földvár volt: Barona (mai formájában Baranya) várról és Koazt várról. Koazt várispánsága a mai Nagykozár határában lehetett, míg Baranyavár ettől délkeletre. Ez a vár még a török hódoltság korában, sőt az 1848–49. évi szabadságharc idején is szerepet játszott.

A megye várrendszere a következő századokban alakult ki. A királyi adománylevelekből megállapítható, hogy ilyen kisebb várak voltak Rékavár (Rákvár) Mecseknádasd központtal (a vár alapfalait az 1930-as években tárták fel), kisebb erődítmény volt Bélavár (Belvárd), a XI. századi Pécs vára. A Püspökvárat a római kori Sopianae ókeresztény temetője fölé, a középkorban megerősített város északnyugati szegletébe építették. Az első kővárról XIII. század végi oklevelek tudósítanak. A ma is látható falak a XIV. században épültek, míg a nehezen védhető sarkokat barbakánokkal erősítették meg.

A tatárjárás Baranyában is sok pusztulással járt. Pécsváradon (hosszú ideig csak Pécsvár néven) a tatárjárás után épült ki a vár (várfalak, lakótorony, bástyák, majd 100 évvel később a kaputorony és a híd). Úgyancsak a tatárjárás után épült Siklós vára. Az első említések 1294-ből valók. Ekkor a Siklósiak tulajdonában egy palotaszárny volt itt egy-egy toronnyal. Később a Garaiak birtokába került. A XV. század elejére a síkságból kiemelkedő dombon magas falakkal védett várkastély jött létre, amelyet kör alakú bástyák, sőt még külső falak is védtek. Erős vár volt, 1440-ben Hunyadi Jánosnak sem sikerült bevennie.

Fokozatosan vált a térség egyik legerősebb várává Szigetvár. Magva az 1400-as évek elején megépített lakótorony volt a mocsaras vidékből kiemelkedő szigeten. 1473-ban az enyingi Török familia vásárolta meg a területet. A vár szerepe Mohács (1526) után növekedett meg. Az 1532-ben Bécs elfoglalására indított török hadjárat útvonala körülbelül 20 km-re vezetett el a vár mellett, de ekkor nem számított komoly erősségnek, ezért a török nem is vette ostrom alá. A Mohács után bekövetkezett kettős királyválasztás után Török Bálint előbb Ferdinánd, majd Szapolyai oldalára állt, ekkor kezdődött el a vár átépítése. A régi lovagvárból alakították ki a belső várat, falait háromszorosára bővítették, új szögletbástya készült kőből. Az átépített viaszárok 15-20 m széles, 3,5-5 m mély volt. Ekkor alakították ki a külső várat. Sziget vára tehát az 1530-as évekre komoly erősséggé fejlődött.

Várvédő hősök a törökellenes harcokban

A törökellenes harcok, a várostromok hősiességét követelték. Kik váltak igazán hőssé? A török óriási túlerőben volt összességében is, az egyes harci cselekményekben is. A harc legtöbbször kényszer volt, de csak abban az értelemben, hogy önként vállalták a hazájukat védők. Nem menekültek el biztonságosabb területekre, nem futamodtak meg, még a legkilátástalanabb helyzetekben is vállalták a szinte biztos halált. És ebben az értelemben hősök voltak nemcsak a várkapitányok, hanem a legegyszerűbb közkatonák is. A történelem mégis elsősorban a várakat védő kapitányok, főbb tisztek nevét őrizte meg, hiszen a várak védelmének szervezői, irányítói ők voltak. A következőkben a legkiemelkedőbbeknek állítunk emléket.

A mohácsi győzelem után a török nem foglalt el területeket az országban. Felvonultak ugyan Budáig, ki is fosztották, de utána Szulejmán hadserege elhagyta Magyarországot. A

Bécs ellen indított 1529-es és 1532-es hadjáratokat sem követték hódítások. Amikor Szapolyai – aki 1529-ben hűséget fogadott Szulejmánnak – meghalt, Ferdinánd pedig csapatokat küldött Buda elfoglalására, Szulejmán újból Magyarországra jött seregével, hogy „megvédelmezze” a csecsemő János Zsigmond érdekeit. 1541. augusztus 29-én Buda harc nélkül a török kezére került, és ez hamarosan magával hozta az ország középső területeinek elfoglalását.

Az újabb török hadjárat célja most már területek birtokba vétele volt. 1543-ban ötödször jelent meg Szulejmán az országban. A horvátországi Valpó elfoglalása után Siklós, Pécs, Pécsvárad és Szászvár következett. E várak védelmi képessége nem volt egyforma. Siklós az erősebbek közé tartozott. A várnagy *Vas Mihály* szembeszállt a nagy túlerővel. Először az egész várost védte, és a török csak 8 napi kemény és véres harc után tudta arra kényszeríteni a védőket, hogy visszavonuljanak a fellegvárba. Hősies harcban Vas Mihály és a várvédők több mint 2 hétig állták az újabb és újabb rohamokat, az ágyúzást. A várnagy csak a teljes reménytelenség láttán adta fel a várat, miután a török ígéretet tett a védők szabad elvonulására. Amikor azonban a védők elfogadták ezt, és megkezdték kivonulásukat, rájuk rohantak, legyilkolták őket. Talán ez a magyarázata annak, hogy történeti irodalmunk alig szentel valamit a siklósi vár hős védőinek.

A pécsi várat a parancsnok harc nélkül adta fel. Szigetvárt hatalmas ívben vette körül a török, Pécs közelsége, a kialakult határvonal (Szentlőrincnél) állandó fenyegetettséget jelentett. Ugyanakkor a vár helyzete a mögöttes területek (Somogy, Zala, Vas megyék), de még Stájerország, Karinthia, sőt Ausztria egyik védőpajzsává tette Szigetvárt. Ezt kiválóan ismerte fel Zrínyi Miklós, aki latba vetette minden befolyását, hogy a vár királyi kézbe kerüljön, ami 1543 augusztusában meg is történt.

Sziget gyengén felszerellett lett királyi vár. Csak néhány ágyú jelentette a védelmet, puska pedig alig volt, 1554-ig a leltárak 12 darabot tüntetnek fel. Az 1552-es nagy török hadjárat szerencsére elkerülte Szigetvárt, de elesett Temesvár, Szolnok, Drégely, csak Eger vára tudta hősies védelmével megállítani a még nagyobb területvesztést. Az egri diadal hatására sikerült az udvarnak 1553-ban 6 hónapi fegyverszünetet kötnie, s szeretnék volna ezt békével meghosszabbítani, de végül se háború, se béke állapot jött létre.

Ekkor Sziget kapitánya Dersffy Farkas volt, aki azonban 1554-ben hirtelen meghalt. 1554. augusztus 12-én Zrínyi Miklós javaslatára a király *kányaföldi Kerecsényi Lászlót* állította a vár élére. Szigetvár környékét állandóan nyugtalanították a török portyázók. Kerecsényinek szembe kellett szállnia a dúló, fosztogató, gyújtogató ellenséggel, sok véres ütközetben ütközött meg a törökökkel. Igen rossz állapotban volt a vár. Bár javításokról 1546 óta tudunk, jelentékenyebb munkák csak 1551-ben kezdődtek. Kerecsényi állandóan sürgette a vár megerősítését, végül kinevezése után hamarosan a királyi biztosok arra utasították, hogy „a város és a vár építéseit amennyire lehetséges, végeztesse és folytassa”. Hogy milyen jó munkát végzett, azt Tojgun pasa hadjárata bizonyította.

1555 elején egyre jobban mutatkoztak egy közelgő török támadás jelei. Dervis pécsi bég tanácsában Szulejmán parancsát tárgyalták, miszerint „Szigetet megszállják”. A hadjáratra Tojgun budai pasát jelölték ki. A célként Kapos, Babócsa, Szigetvár elfoglalását fogalmazták meg. Először Kaposvár ostromára került sor. 12 napi kemény ágyúzás után, valamint a várat környező mocsaras területet tápláló patak vizének elvezetését követően a parancsnok és katonái feladták a várat. A kapitányt Pápán elfogták és karóba húzták, mint árulót. Több kisebb erőd elfoglalása után Babócsa várához érkezett Tojgun. Néhány napi ágyúzás után a védők feladták a várat, a sereg pedig Szigetvár ellen vonult. A budai pasa október 4-én érkezett meg Szigethez. Létszámuk egyes források szerint 10 000, a kémjelentések szerint 7–8000 volt.

A török had letáborozott, a vár körül félkörben helyezkedett el, majd megkezdte a védőművek felderítését. Az eseményekből következtetve meglepte őket az átépített vár, az új falak, bástyák, a vízrendszer. A pasa kb. 1 havi viadalra számított, „minden ember egy hónapra készítsen élelmet” – adta parancsba. Az ostromhoz két „kastélyt”, azaz két nagy dombot kívántak emelni, amely a várfalakig ért volna, hogy onnan lőhessék a védőket. A munkát rögtön el is kezdték, és futóárkokat ástak hozzájuk. Kerecsényi és a vár katonái nem ijedtek meg, hanem naponta kitértek az ellenségre. „Harcunk mindennap erős volt, sok hala meg puska miatt” (a törökök közül) – jelentette Kerecsényi. A szigetiek ágyúkkal lőtték a két „kastélyt”, harmadnapra el is találták őket. A védők hamar felismerték, hogy a török gyenge a megerősített

vár elfoglalásához. „Én bizony nem láttam rosszabb szerrel való népet eznél” – írta a várkapitány. Szerencsére egy megszőkött töröktől megtudták, hogy melyik a vezéri sátor, és a vár legnagyobb ágyújával elkezdtek löni. Egynapi ágyúzás után el is találták, a golyó elvitte a sátor felét. Tojgun pasa október 9-én tábornot bontott, elvonult Pécs irányában.

Szigetvár katonasága október 13-án vasárnap megünnepelte a sikeres megszabadulást. Minden katona bátor magaviselete és vitézsége jutalmaként másfél liter bort és frissen sült cipót kapott, több tiszt és katona zsoldemelésben, pénz, termény, valamint török fogoly jutalomban részesült.

Tojgun pasa tehát egyedül Sziget várát nem tudta elfoglalni hadjárata során, köszönhetően a megerősített várnak és a védők hősiességének. A bécsi udvar nem fizette ki sem Kerecsényi (aki a saját pénzéből 1656 forint zsoldot előlegezett), sem a vitézek járandóságát, illetve csak minimális összeget. Kerecsényi elkeseredésében lemondott: „Őfelsége lássa, hogy kit küld ide a várba, mert én bizonytalán tovább nem tartom”, és december végén elhagyta a szigeti várát. Az uralkodó új várkapitányt nevezett ki *gradeći Horváth Stancic Márk* személyében, aki 1549 októberétől egy ideig ideiglenes megbízottként már állt a szigeti vár élén.

1556 elején már Magyarországra is eljutott egy újabb Szigetvár ellen készülődő hadjárat híre. Szulejmán elégedetlen volt Tojgun pasával, leváltotta, és helyébe Kádím Ali pasát nevezte ki. Kinevezésekor megkapta a parancsot, hogy még székhelye elfoglalása előtt be kell vennie Szigetvárt.

Horváth Márk a horvátországi Gradecben született, innen kapta nemesi előnevét, amit a család 1264-ben kapott IV. Béla királytól. A Batthyányiak szolgálatába került már fiatalon, udvarukban vált katonává. Gyűlölte a törököt, teljesen azonosult a magyarsággal, nevét is magyar formában használta, keresztnevét pedig latinosan: Horváth Marcus. Kifogástalanul beszélt a magyar nyelvet. Amikor megérkezett Szigetvárra, már nyilvánvaló volt, hogy hamarosan bekövetkezik a török támadás. A várnak 1556 márciusában 600 gyalogosa sem volt. Nádasdy Tamás nádorral való jó kapcsolata révén sikerült elérnie, hogy a király 3000 Ft-ot küldött, majd felemelte a katonák zsoldját. Fegyvereket ígért, lőszert, de ezekből végül nem lett semmi. Horváth Márk harcosainak számát a város fegyvert ragadó lakóiból egészítette ki, amely végül mintegy 1000 főt tett ki. A város lakóit a bíró a török támadás előtt összeírta, ez 2950 volt. A városiak megmentése Horváth Márk szívügye lett, a kanizsai várkapitánynak így írt: „Az Istenre kérek, ne hagyj ennyi keresztényt elveszni.”

A várnak 2 nagy ágyúja volt, 2 nagyobb követő lövege, valamint több kisebb méretű falakon, sugárágyú, falkonéta. Az összesen kb. 25 löveg kevés volt a védelmi rendszerhez, a 200 szakállas és néhány kézi puska növelte a tűzéréség erejét. A vár alkapitánya *Újlaky Sebestyén* volt, a gyalogosok hadnagya *Topordy Benedek*, a gyalogos vajdák pedig *Radován Jakab*, *Szekcsődy Máté*, *Bika András* (mindhárman az 1566. évi nagy ostromban áldozták életüket).

Kádím Ali pasa 1556. június 10-én éjjel érkezett meg seregével Szigetvár alá. A török had létszámát Istvánffy 25 000 főre tette, de ebben a kiegészítő csapatok is benne lehettek. Később egy török fogoly 10 000 török harcost említett. A török seregnek 9 nagy faltörő és sok kisebb ágyúja volt. A hadjárat célja Sziget elfoglalása után még Berzence, Csurgó, sőt Kanizsa bevétele is megtalálható a szultáni parancsban.

A törökök felismerték, hogy a vár sikeres ostromához először a várost kell elfoglalniuk. A várost körülvevő tó csak a déli és a keleti oldalról tette lehetővé a támadást (a déli oldal 220 m, a keleti 400 m hosszú volt). Az ágyútelepek június 12-én kezdték löni a várost. Ali még aznap megkezdte a vár lövetését is. Az ágyúk tüzeinek fedezete alatt a június 13-ról 14-ére virradó éjszakán megközelítették a falakat, a védők 3 alkalommal is kiütöttek rájuk, és nagy pusztítást végeztek. Másnap Radován Jakab vezetésével újból kimentek, sok törököt megöltek, de végül az ágyúkat nem sikerült elhallgattatni. Délután 2 órakor a török a város délkeleti bástyájánál tüzes labdákat vetve fel tudta gyújtani a városfal faanyagát, amely a házakkal együtt 208 rőf hosszan leégett. A tűz akkora volt, hogy még 50 km-re Szenyér várában is látták. A város ezzel még nem esett el, de a védők helyzete egyre nehezebb lett. Felmerült, hogy nem kellen-e a várost feladni, de végül Horváth Márk és Újlaky Sebestyén javaslatára az utolsó pillanatig történő helytállás mellett döntöttek, miután a város védelme szoros függvénye volt a vár védelmének.

Az ostromlók rövidesen megkezdték a vízesárokra a fával való feltöltését, a védők azonban ezt is felgyújtották. Június 21-én a töröknek sikerült felgyújtani a várost, rohamra vezényelték harcosaikat, véresen öldöklő küzdelem kezdődött. A szigetieknek négyszer is sikerült kiverniük a városból a támadókat, de ekkor már nyilvánvalóvá lett, hogy a várost fel kell adni, vissza kell vonulni a várba. A török katonaság győzelme jeleként a várral szemben kítűzte zászlaját, majd 4 ágyút hoztak oda, és egészen közelről lötték már a várat. A szigeti kirontróttak, 4 órán keresztül folyt a véres harc, a pasa táborából származó hírek szerint 800 török veszett oda. A védők vesztesége 24 ember volt. A törökök felállították ágyútelepeiket, tűzük most már a vár valamennyi részét elérte. A védők a legnagyobb tüzerőt a délnyugati bástyán összpontosították, innen lehetett legjobban elérni az ostromlókat. Sajnos a vár két tűzére életét vesztette, szerencsére azonban egy a várban raboskodó ellenséges rab – Pribék Lázár – felajánlotta, hogy szabadulás ellenében felcsap pattantyúsnak. Horváth Márk feleskette, és Pribék Lázár a viadal során pótolhatatlan szolgálatot teljesített.

A török közben minden erőt mozgósítva (magyar parasztok ezreit, de még saját fegyvereseit is) az erdőkre hajtotta fáért, töltötték földdel a zsákokat, két ostromtöltést építettek. A törökök nagy keserűségére június 28-ától 3 napon keresztül zuhogott az eső, abba kellett hagyni az ostromtöltések építését, a felázott talajon szinte alig lehetett közlekedni. Az ostromnak még alig mutatkozott némi eredménye, a szigeti védők kitarthatását semmi sem ingatta meg. A töltések építésével július első napjaiban már egészen a falakhoz értek az ostromlók. Az ellenség rohama csak órák kérdésévé vált. Július 5-én azonban éjjel Pribék Lázár útmutatása alapján a szigeti katonák egy kis csapata szalonnából, hájból és puskaporból készített keveréket helyeztek a hatalmas keleti ostromtöltés hézagaiba, meggyújtották, és hamarosan óriási tűzzel égett az egész. Az oltással próbálkozó törököket puskatűzzel árasztották el, sőt az ágyúk is sűrű rendet vágtak soraikban. Július 7-én a nyugati töltést is sikeresen felégették a szigeti katonák. A török töltések megsemmisítésének híre Kanizsára is eljutott. Nádasdy Tamás nádor így írt Horváth Márknak: „Ti mind híven és bátran álltatok helyt tudván, hogy nemcsak magatokat véditek, de az egész országot is. Neveitek fenn fognak maradni örökre.” Egyúttal közölte, hogy a felmentő sereg már úton van.

A török azonban folytatta az ostromot. Folyt a vár ágyúzása, megint építették a töltéseket, elkezdték a tőfenék feltöltését. Sziget ágyúi viszont jól működtek. A meder feltöltése nem tudott érdemlegesen előrébb haladni, július 18-án pedig a törökök által emelt két nagy városi „kastélyt” erősen megrongálták az ágyúk. Másnap hajnalban egy kis csapat a szétágyúzott nyugati építményt teljesen megsemmisítette, a nyugat felől épülő töltést pedig délelőtt felgyújtották. Július 21-én az ostrom 42. napján a török tábor elindult Babócsa irányába a királyi felmentő sereg ellen.

Babócsánál súlyos csata bontakozott ki, a török kétszer annyi embert vesztett, és csak azért nem arattak a felmentő seregek teljes győzelmet, mert a parancsnokok zöme Zrínyi tanácsa ellenére a harc abbahagyása mellett foglalt állást, mondván, hogy elérték Szigetvár felmentését.

Július 24-én a szemben álló két sereg háttal fordított egymásnak, Kádim Ali újr a Szigetvárhoz vonult. Július 26-ától 30-ig táborozott itt. A harcokat meg folytatták, naponta megismétlődtek az összecsapások, sőt 4 faltörő ágyút hozott Dervis bég Pécsről. Sziget védői most is helytálltak, és a súlyos veszteségeket szenvedett oszmán sereg, amelyet éhség és járvány is gyötört, július 31-én Pécs városának vette útját. A kutatók vélekedése szerint Kádim Ali seregének felét elvesztette, míg a szigeti katonák vesztesége Horváth Márk jelentése alapján 74 katona, 11 eltűnt, 25 fő halt meg a város lakosai közül. Horváth Márk súlyos láblövést kapott, melyből haláláig sem gyógyult meg teljesen.

Az ostrom igen súlyos károkat okozott. A vár és a város falai, bástyái erősen megrongálódtak, a város háza elhamvadtak. Horváth Márk nyomatékosan sürgette a védművek helyreállítását, a hadifelszerelés pótlását. Miután semmi segítség nem érkezett, 1557. február elején lemondott tisztségéről. Utóda Farkasics Gergely lett, aki alatt csak alig folytak helyreállítási munkák. Farkasics 1558. március végén hirtelen meghalt. 1558. április 15-ével újból Horváth Márk lett a vár kapitánya, miután a bécsi haditanács megígérte a segítséget. A bécsi udvar jelentős birtokadományokban részesítette, bárói rangot kapott, Baranya megye főispánjává nevezték ki. Az udvar most betartotta ígéretét, megindult a vár helyreállítása, sőt jelentős korszerűsítése. A szigetvári munkálatok vezetését az egyik legkiválóbb mesterre, Paolo de la

Mirandolára bízták. Az átépítés két teljes évet vett igénybe. A régi alaprajz figyelembe vételével négybástyás, közte három modern füles bástyás védelmi rendszer alakult ki, helyreállították a falakat, a város védműveit. Sziget városa már szűknek bizonyult, sor került az újváros megépítésére, de ezt csak vékonyabb palánkfalal vették körül, a déli részen két kisebb szögletbástyát építettek. A vár újjáépítése hatalmas munka volt, Horváth Márk szinte minden energiáját erre fordította. Sajnos összetűzött Zrínyi Miklóssal, vizsgálóbiztosokkal zaklatták, de nem tudtak ellene egy egészen kis differencián kívül mást találni. 1561-ben egyre jobban elhatalmasodott betegsége, Bécsben a király orvosi kezelték. Hamarosan hazatért Szigetvárra, és 1561. augusztus 22. előtti valamelyik napon meghalt. Utána Szigetvár kapitánya *Zrínyi Miklós* lett, aki 1561 novemberében vonult be a várba.

Zrínyi Miklós első szigetvári tavasza 1562-ben rögtön háborúskodással indult. A török a Dráva déli partján Monoszló és Szentgyörgy falvaknál várak építésébe kezdett, hogy biztosítsa a folyami átkelőhelyeket. Zrínyi, amint értesült a Szigetvár és Dunántúl biztonságát súlyosan veszélyeztető várak építéséről, saját fegyvereseit kiegészítve a babócsai, szenyéri és vízvári katonákkal, rajtaütöttek Monoszlón, a törököket Szentgyörgyig üldözték, majd megsemmisítették a monoszlói várkezdeményt. Gazdag zsákmányt ejtettek, köztük 2 tarackot és 2 sugárágyút, amit Szigetvárra vittek.

1565 nyarán a kevéssé harcias Szemiz Ali nagyvezér meghalt, helyére a háborúpárti Szokoli Mohamed pasa lépett. Háborús légkör alakult ki, a pécsi és mohácsi bégek csapatai 3 napon át megszállva tartották Szigetvár környékét, egy elfogott török kémától megtudták, hogy Szulejmán a következő évben hadjáratot indít Magyarország ellen, egyik fő célja Szigetvár elfoglalása. 1565. november 25-én a szultán ki is bocsátotta hadba hívó parancsát.

A török had 1566. május 1-jén indult el Sztambulból, útközben csatlakoztak hozzá a különböző balkáni seregek. 1566. június 19-én értek Belgrádhhoz. 100 000-re tehető a létszámuk, bár egyes bécsi követi jelentések magasabbra tették ezt (120 000–150 000). Szigetvár mindenképpen a legfontosabb célpont volt (Gyula mellett), sőt a hadjárat Szigetvár elfoglalása után, amelyre Szulejmán csak rövid időt szánt volna, Bécs ellen akart vonulni.

Zrínyi legértékesebb hírszerzője Naszuf aga volt, a pécsi bég helyettese, aki arról tájékoztatta, hogy a hadjárat első csapása Szigetvár lesz. 1565–66 telén a bécsi haditanács újra és újra csökkenteni akarta a költségeket, Szigetvár 400 főnyi huszárságát a felére apasztotta. Zrínyi hiába figyelmeztetett, támogatásra nem számíthatott, ezért minden tisztségéről lemondott. Miksa gyűlölte Zrínyit, de mást nem tudott helyére állítani, azért nem mentette fel tisztségei alól. Zrínyi szerint legalább 3000 fegyverre lenne szükség, valamint mindenféle fegyverre: ágyúkra, puskákra, lőszerre, sőt tüzerekre. Végre áprilisban felhatalmazták 1000 gyalogos felvételére. Sziget védőinek létszáma – bár eltérő adatok vannak – 2300 főre volt becsülhető, míg a városban maradt nőket, gyermekeket Forgách Ferenc 2000-re becsülte.

A vár fegyverkészletét sikerült némileg kiegészíteni, Bécs 14 ágyút küldött, ágyúgolyókat, lándzsákat, egyéb tüzérségi felszerelést, puskákat viszont nem. Végül a puskák kivételével megfelelő volt a vár fegyverkészlete. Jelentős mennyiségű élelmiszert is felhalmoztak, az ostrom folyamán nem is volt belőlük hiány. Zrínyi egy hírnöke alapján arról tájékoztatta Miksát, 4 hónapig is dacolhat a törökkel, a készletek ennyi időre elegendők.

A török hadsereg első egységei 1566. augusztus 1-jén érkeztek Szigethez. Augusztus 5-én megérkezett Szulejmán. Az óriási erőfölény nemcsak a katonák számában (60–70 000 török), hanem az ágyúban is megmutatkozott: a szigeti kb. 60 ágyújával szemben a török kb. 300 lövege állt. Zrínyi feleskette a vár védőit maga is vállalva a harcot és a halált is, esküt tettek a polgárok is. A vár kapuja elé nagy fakeresztet állítottak, hogy ezzel is jelezzék, a várat nem fogják feladni.

A védők már augusztus 1-jétől lötték a törököket, ki is csaptak rájuk. Egy lövedék a szultáni sátrat is eltalálta, ezért messzebbre telepítették. Az ostromlók felismerték, hogy a vár eredményes ostromához előbb el kell foglalni az újvárost, majd az óvárost, ezért augusztus 7-én megkezdték az újváros ostromát. Ugyanakkor a felállított ágyútelepek löni kezdték az óvárost és a várat is. Zrínyi amellet döntött, hogy az újváros védelmére nem szabad feleslegesen nagy erőt és időt fordítani, hiszen ennek védművei gyengék voltak. Az ostrom első napja még a védők sikerét hozta, de augusztus 9-én már nem lehetett tartani a lángokban álló városrészt.

A legújabb becslések szerint legalább 300 vitéz vesztette itt életét, viszont a törökök vesztesége legalább ennek kétszerese lehetett.

Az újváros birtokba vétele után a török megindította az óváros rendszeres ostromát. Augusztus 10-én elszabadult a pokol. A tüzelés mindhárom oldalról igen heves volt (a vár felől még nem tudtak lőni), már augusztus 11-én rést nyitottak a nyugati fal közepén, de a védők a benyomuló törököket ágyútűzzel fogadták, így nem sikerült betörniük. Zrínyi katonái többször is kirontottak az ellenségre, az egyik vezető *Szekcsődy* (más formában Szecsődi) *Máté* vezetésével. Zrínyi egyik leveléből tudjuk, hogy az augusztus 15. körüli két roham során 1600 muzulmánal, köztük 600 janicsárral végeztek a szigetiek. Szulejmán már az óváros ostromának harmadik napján nyugtalanná vált, hiszen elmúlt az az idő, amit az ostromra szánt, és még az óvárost sem foglalták el.

Augusztus 12. körül Ali Portug bég előkészületeket tett a várat övező, védelmező víz lecsapolására. A duzzasztógát átágatásához készülődtek. Eerre figyeltek a várbeliek, Radován Jakab és Dandó Ferenc vajdák elhatározták, hogy kitörnek a törökre, Zrínyi azonban ezt kockázatosnak ítélte, de három nap múltán megadta az engedélyt. 200 huszárral rontottak rájuk, véres küzdelem bontakozott ki, nagy tömeg török sietett társaik védelmére. A harcban sok magas rangú török tiszt vesztette életét, de halálos lövést kapott Radován Jakab és Dandó Ferenc is. A gátat hamarosan átvágták, a tó vize 2-3 nap alatt lefolyt, és megkezdték két magas töltés építését.

Az óváros állandó lövetése fokozatosan meghozta az eredményt az ostromlóknek. A város égett, a törököknek sikerült többszöri próbálkozás után betörniük. A védők súlyos harcok közepette hátráltak, végül sikerült egy részüknek a várba menekülniük. *Szekcsődy Máténak*, aki a visszavonulást fedezte, mindkét térdét találat érte, de hűséges katonái kimentették. Az óváros védelmében valószínűleg 1000–1200 védő vesztette életét. A törökök vesztesége ennek többszöröse volt.

A török most már minden erejét a várra összpontosította. Szulejmán Szigetvár alatt augusztus 19-ig, az óváros elfoglalásáig nagyon sok időt vesztett, és még az ostromnak korántsem volt vége. A szultán egyelőre újabb rohamot nem engedélyezett, célja az állandó ágyúzással „lerontani” a falakat, bástyákat. A szigetiek viszonzták a tüzelést, Szokoli Mohamed nagyvezér egyik szemleútján csak úgy menekült meg, hogy egy ágyúgolyó becsapódásánál egyik tanácsosa elrántotta. Közben folyt a töltések építése, és már-már elkészültek, amikor Ali Portug egy gördülő ostromállást kezdett összeállítani. Az 5 m széles, 7 m magas töltésen 42 nagy szerkezet erősítettek egybe, ezt jobbagyok tömegével tolatták előre a töltésen. A védők természetesen lőtték az alkotmányt, egy golyó Ali Portugot halálra sújtotta. Augusztus 26-án a török rohamot indított, de a szigetiek a támadókat halomra lőtték. Zrínyi 2000-re becsülte a törökök veszteségét. A török ágyútűzben a délnyugati szögletbástya egyik oldala beomlott, gyorsan elzárták egy palánkfalat építve, és az új fal meg az árok közötti területen lőport ástak el, hogyha az ellenség betör, akkor annak felrobbantásával állják majd útját a vár felé.

Szulejmán a döntő támadást augusztus 29-ére tűzte ki. A roham 3 oldalról indult. Az erősen megfogyatkozott védők emberfeletti erőfeszítéssel és bátorsággal sikeresen visszaverték az ostromlókat, és az oszmán sereg 4000 katonája maradt ott holtan. Utána viszonylagos szünet következett, el kellett takarítani a halottakat. Az ágyúk azonban tovább lőtték a várat. A török táborban vérhas pusztított. A törökök ezután aknaásással, robbantással próbálkoztak. A védők tüzes szerszámokkal, az asszonyok pedig forró vízzel öntözték az ellenséget. A délnyugati bástyában szeptember 2–4-ig átfúrták a falat, Zrínyi lőporral töltött kis hordókat vetetett az ellenségre, azonban a bástya aljában a törökök már több hordó lőport helyeztek el. Szeptember 5-én reggel óriási robbanással a bástya a levegőbe repült, felrobbant a kísérő palánk alá elásott lőpor is, amit a szigetiek helyeztek oda. Hatalmas tűz keletkezett, közben az ágyúk másfél-két órán át ontották a golyókat a külső várra. Utána megindult a roham, és a külső várat nem lehetett tovább tartani. A megmaradt védők a belső várba vonultak vissza. Zrínyi karddal a kezében mutatott példát, az első ellenséget, aki a falon felkapaszkodott, maga dőfte le.

Zrínyinek kb. 200 katonája maradt. Most már nyilvánvaló volt, hogy a belső várat sem lehet tovább tartani. A nagyvezér cselfogással akarta Zrínyit megadásra bírni. Egy levelet hamisítottak Zrínyi György, Zrínyi Miklós fia nevében, mely szerint a súlyosan sebesülten a törö-

kök kezébe került, Szokoli Mohamed igen jól bánik vele, mit használ a makacs ellenállás, a pasa közbenjár a szultánnál, hogy Zrínyi Miklósnak adja a magyar királyságot. Ezt a levelet egy nyílveszővel lőtték be a várba, hozzátűzték Zrínyi György foglyul ejtett trombitásánál talált családi zászlót. Zrínyi Miklós így hitelt adott a levélnek, de válasza elutasító volt:

„Szemem fénye, szívem vére, kedves fiam! Amit írtál, tudomásul vettem és megértettem. Te tudod azonban, hogy a mi családunk a bátorság szilárd talaján áll, s nekünk nem illik beszélni senkinek sem gyengeségről és tehetetlenségről, mert ez gyávaság lenne tőlünk. Ilyen élet nekem nem kell! Amíg élek, a pasa a várat nem kaphatja meg tőlem!”

Szeptember 6-án Szulejmán meghalt. A nagy világhódító Szigetvárnál élete végéhez ért. Szokoli Mohamed hamis jelentést adott a szultán állapotáról, s nevében megparancsolta, hogy a várat szeptember 7-én be kell venni.

Szeptember 7-ére a tűz már az egész belső várra átterjedt. A védők – Zrínyivel az élükön – tudták, hogy csak egyetlen lehetőségük maradt: kimenteni a várból, minél több törököt megölve hősként meghalni. Szeptember 7-én az egész török tábor támadásba lendült. A vár belső kis terén összegyűltek Zrínyiék, Zrínyi selyem díszruháját vette magára, zsebeibe 100-100 aranyat tett, hogy méltó zsákmánya legyen, aki holttestét megtalálja. Így szólt katonáihoz: „...*Én mindeni közül első akarok lenni, ti előttemek kitörni, és amiként én cselekszem, ti is ugyanígy tegyetek... Kedves testvérek, maradjatok velem a végső megsemmisülésig...*” Kinyitatta a vár kapuját, parancsot adott az ott álló ágyú elsütésére. Egy török golyó leterítette Szerecsen Márkot, helyébe Horváth György ugrott, aki elsütötte az ágyút, amely széles utat vágott az ellenség között. Zrínyiék átrohantak a hídon, Zrínyi rögtön végzett egy török tiszttel, majd tovább küzdött mindaddig, amíg oldalába egy golyó fúródott. Még felemelkedett, hogy biztassa vitézeit, amikor újabb puskalövés érte a halántékán. Szelaniki Musztafa szerint még volt benne élet, amikor testét a janicsár aga elé vitték, aki egy ágyútalpra fektette, majd fejét vétette.

Holttestét később egykori foglya, Vilics Musztafa bég tisztességgel eltemettette. A nagyvezér Zrínyi fejét vászonba varratta, elküldte Musztafa budai pasának, aki azt a győri táborba küldte olyan tartalmú üzenettel, hogy „itt küldöm legnagyobb vitézeteknek fejét”. Hatalmas gyászünnepséget tartottak Győrben, Zrínyi fejét Csáktornyára vitték, ahol a családi sírboltban felesége, Frangepán Katalin mellé temették.

A sok várvédő hős mellett talán Zrínyi Miklós hagyta hátra a legnagyobb dicsőséget, hiszen a török hadsereg nagy hódító korszaka Szigetvárnál lezárult, Richelieu bíboros szerint Európa itt menekült meg. Egy jelentés az ostrom után így méltatta: „*Mert míg a világ áll, Zrínyi dicsősége élni fog.*”

Vas István

Nemesek a török hódoltság utáni Baranyában

Magyarországnak a török uralom alól visszakerült részein járva a nyugati utazó még évtizedek múltán is idegenszerű, szinte egzotikus világban találta magát.

A szultán fennhatósága alá került középső és déli országrészekben, továbbá a csatlakozó peremvidékeken – együttvéve az ország területének több mint kétötödén – teljesen megváltozott a táj arculata. Nemcsak a másfél százados „törökvilág”, hanem főként a 16 évig tartó felszabadító háború számlájára írandó mindez. A török kiűzése ugyanis nem fokozatos előrenyomulás formájában ment végbe, melynek során a felszabadított területeken kezdetét vehette volna az újjáépítés munkája, hanem többszöri nekirugaszkodásra valósult csak meg. Mikor a „Szent Liga” csapatai már a Dráváig és a Szávaig törtek előre, illetőleg mélyen benn jártak Szerbia területén, Székesfehérvár, Eger, Szigetvár és Kanizsa, továbbá Várad és Gyula visszavívása még évekig váratott magára. De a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) sem szűkölködött seregjárásban, tervszerű irtó- és bosszúhadjáratban. Egy-egy országrész évente többször

is gazdát cserélt, s a hátráló fél iparkodott elhurcolni, ha nem ment, fölégetni, elpusztítani mindent, aminek a másik hasznát vehette.

Mindennek szemléletes példája a hajdan szemetgyönyörködtető, de a török uralom és a szabadságharc végén elszomorító képet, nyújtó Baranya, melynek tönkretett földjén a megriktult települések megcsappant népessége végre hozzákezdhetett az újjászervezés munkájához.

A Kamara fennhatóságában

Baranya megye a nagy visszafoglaló hadjárat részeként – Szigetvárt és közvetlen térségét kivéve – 1686 végére szabadult fel a török uralom alól. A török végleges kiűzését az 1687. augusztus 12-én fényes győzelemmel végződő Harsány-hegyi csata tette lehetővé, ám Sziget váráról, a térség legjelentősebb erődtítményéről csak 1689-ben hullott alá a félhold.

Bécs a visszafoglalt országrészeket a császári seregek által meghódított területnek tekintette, és a rendelkezést a fegyver jogán kizárólag magának tartotta fenn. A roppant hadi kiadások fedezésére az újszerzeményi területeket (neo-acquisticum) tekintették a legjobb bevételi forrásnak. Már a XVI. század végén, *Rudolf* császár uralkodása alatt felmerült az a gondolat is, hogy az akkori szerencsés harcokban a töröktől fegyverrel visszafoglalt területek birtokosai a visszakapott jószágaikért váltságdíjat fizessenek a kincstárnak. Ezt a fegyverjog (jus armorum) néven tervezett sarcolási kísérletet elevenítették fel az 1680-as évek végén, a felszabadító háborúk sikereit követően. A kormányzat felfogása szerint a fegyverrel visszahódított terület új szerzeményként az uralkodó rendelkezésére áll, aki pedig az így birtokába került területeket nem köteles visszaadni az eredeti tulajdonosoknak, s ha ezt mégis megteszi, az csupán kegyes jóindulatából történik. A birtok visszaszerzésének azonban az is előfeltétele, hogy az igénylők jószágaikhoz való jogait megfelelő módon igazolják, s azon felül a háborús költségek fedezéséhez való hozzájárulásként a birtok értékével összhangban álló váltságdíjat fizessenek.

„A töröktől visszafoglalt területeken csak azok tarthatják meg birtokaikat – oktatta ki *Radnay* pécsi püspököt az udvari kamara 1687-ben –, akik még a török idő alatt szereztek meg őket, minden e kivétel alá nem tartozó terület hasznát és jövedelmét a sok vérbe és pénzbe kerülő háború költségeinek fedezésére kell fordítani.” Természetesen a korábbi jogállapot (közigazgatás, birtokviszonyok stb.) visszaállítása egyelőre nem történt meg, a visszafoglalt területek kamarai fennhatóság alá kerültek. Az igazgatás és a gazdálkodás koordinálását az 1686-ban létesített és a bécsi udvari kamara alá rendelt budai kamarai felügyelőség, 1691-től kezdve budai kamarai adminisztráció (másnéven jószágkormányzó) végezte hatalmas hivatali apparátussal és tisztviselői személyzettel.

Az újraadományozott vármegye

A belső igazgatásnak a vármegyei rendszerhez való közeledésében a kezdő lépést az 1687. augusztus 8-án pécsi püspöki megbízást kapó *Radnay Mátys* tette meg, ám főispáni jogkörét nem sikerült elismertetnie. A katonai és kamarai tisztviselőkkel folytatott hosszú küzdelem eredményeként – püspöki címének megerősítésén és az egyház javainak visszaszerzésén túl – a széthullott pécsi egyházmegyét sikerült helyreállítania. Az újjászerveződő vármegye tisztségeit régi nemesség híján kamarai tisztviselők és más megyebeliek töltötték be. Az első alispánról (*Nagy György László* csáktornyai, majd kanizsai jószágkormányzó) 1693-ból van tudomásunk. Ugyancsak ebben az évben tartották az első megyegyűlést is. A megye működőképességének megteremtésében a következő lépést az a kérelem jelentette, melynek alapján az uralkodó, *I. Lipót* 1694. október 10-én Baranya vármegyének új címer-pecsétet adományozott.

A török alóli felszabadulást követő években a megyehatárok kérdése szóba sem került. A kamarai igazgatás sajátos feladatai következtében figyelmen kívül hagyta a régi állapotokat, s így egészen a kilencvenes évek derekáig nem került napirendre a határok ügye. A normalizálódó belső viszonyok, s kiváltképpen az adórendszer visszaállítása folytán, nemkülönben a katonaság elszállásolása miatt azonban előtérbe került a megye régi határainak pontosítási igénye. Az 1690-es évek közepétől a határok kérdése meg-megújuló vita tárgya volt megyénk és a szomszédos Tolna, illetve Somogy között.

A középkori Baranya lényegesen nagyobb kiterjedésű volt, főként a Dráván túli területek jóvoltából. A török időkkel megelőzően a vármegye természetes határain (Duna, Dráva) kívül Somogy és Tolna vármegyékkel volt határos, s e határok tisztázatlansága hosszúra nyúlt vizsályok forrása lett. Az ország törvényeinek megfelelően a megyék között fennforgó határvilongásokat tiszténél fogva a nádor dönthette el. A többszöri határjárás és bizottsági jelentést követően megszületett nádori ítélet a tolnai helységek esetében kedvezően, míg Somogy vonatkozásában súlyos veszteségként érintette Baranya vármegyét. *Esterházy Pál* 1696. évi döntésével északkeleten mintegy 20 településsel bővült a megye helységeinek száma, ugyanakkor Szigetvárt és környékét a nádori ítélet Somogynak juttatta.

A megyehatárok – viszonylagos – tisztázása lehetővé tette, hogy az Újszerzeményi Bizottság működését a megyében is megkezdhesse. (Első ülésére 1696. november 26-án került sor.)

A megye régi nagybirtokos családjai – a *Garay*, *Zrínyi*, *Maróthi*, *Perényi*, *Kórógyi*, *Herczeg* – kihaltak. A középbirtokos famíliák egy része szintén erre a sorsra jutott, a többiek a török terjeszkedés következtében – döntően Szigetvár eleste után – kénytelenek voltak elhagyni őseik lakhelyét, s távolabbi megyében kerestek menedéket. Helyhezköttőségük, illetve túlélőképességük folytán a középkori megyét nagyszámban lakó kurialista nemesek voltak csupán a folytonosság letéteményesei, akik a korábbi népességből, igaz tekintélyes vérvesztéssel, de megélték a török uralom végét.

A török hódoltság, a felszabadító háborúk és a magszakadás Baranya régi birtokosságát szinte nyomtalanul elsöpörte. Ezt az 1696. évi dikális összeírás is alátámasztja, melyből megismerhetjük a megye Újszerzeményi Bizottság működése előtti birtokosait. A megye megritkult számú települései 1696-ban a következő birtokosok között oszlottak meg (zárójelben a helységek száma): Kamara (73), hg. Esterházy Pál (15), Draskovich család (25), a pécsi egyházmegyei papság (50), a pozsonyi apácák (3), a fehérvári örkanonok (2), valamint a fehérvári káptalan (3). Eladományozásáig több falut bérbeadott a kamara. A név szerint is ismert 23 bérlő (köztük csupán 8 magyart találunk) többsége kamarai, megyei, városi tisztviselő, illetve pécsi polgár volt (pl. *Pávics*, *Thelessy*, *Wagner*, *Levenau*, *Liptay*, *Delisimonovich*, *Bukvai*, *Potorkai*).

Az Újszerzeményi Bizottság az adományra és a birtokba való beiktatásra vonatkozó okmányokon kívül semmit nem fogadott el, a fegyverváltságot pedig aránytalanul magas összegben (a birtok becsült értékének 10%-ában) állapította meg. A régi birtokosok utódai közül a megkívánt okmányokat csak kevesen tudták felmutatni, s még kevesebben voltak a váltságpénzt kifizetők.

A *pozsonyi apácák* (klarisszák) okmányait – mint a nyulak szigeti apácák jogutódaiét – elfogadták, s így elsőként ismertették el jogukat Vajszlóra és környékére. Az *Istvánffy-család* leányági leszármazóinak, a *Keglevich* és *Malakóczy család* bizonyítékainak viszont nem adtak hitelt. Elutasításra talált *Rákóczi Ferenc* igénye is, melyben a dombói és henyei javakat kérelmezte, leányági örökösödésre hivatkozva. Dombó és a környező terület ekkor már *Esterházy Pál* nádor kezén volt, Henye pedig szinte nyomtalanul eltűnt a háború viharában. Nem tartották meg-alapozottnak a *Huszár-család* igényét sem (Vörösmart, Hercegszőlős), mivel nem tudta kellően dokumentálni azt. A *Megyerieknek* sem sikerült Csatárt megszerzniük. A *Jankovich-famíliának* viszont sikerült Szerdahelyre vonatkozó igényét érvényesítenie.

Kedvezőbb volt azok helyzete, akik jogait a török kiűzése körüli időkben szerezték, mint például *Szent-Király* lakói, akik 1681-ben kaptak kollektív nemesi privilégiumot az uralkodótól. E bizonyítványt a Bizottság elismerte, ám az erről szóló határozatot végül is a szentkirályiak nem kapták meg, így még hosszú küzdelemre kényszerültek jogaik elismertetéséért.

A megye területén régi birtokos szinte nem maradt, s az utódok sem állították nagyobb feladat elé az Újszerzeményi Bizottságot, így tág tér nyílt az új adományozáshoz. Az elnéptelenedett területnek azonban az értéke is alacsony volt, jelentős földbirtokokat kellett tehát kiharítani ahhoz, hogy a királyi kegy érdem szerint jutalmazhasson. Így adódhatott, hogy alig több mint fél tucat adomány, továbbá a pécsi klérus és a pécsváradi apátság birtokainak megerősítését követően a kincstárra és a későbbi adományokra már alig maradt terület.

A király befolyásos tanácsadója, *Kollonich* nagyon károsnak tartotta, hogy Magyarországon alig van birtoka a királynak és a német uraknak. A hadiszerecsé ugyancsak bő alkalmat

nyújtott a helyzeten való változtatásnak. A baranyai területre szóló adományok kevésbé szolgálták a kongó kincstár érdekeit, mint inkább az anyagi- és véráldozatot hozó hadvezérek és vezető udvari személyiségek érdemeit voltak hivatottak elismerni, illetve megjutalmazni.

Elég csupán egy pillantást vetnünk az adományban részesülők sorára: *Eugen de Savoy, Aeneas Caprara, Johann és Friedrich Veterani, Siegfried Breuner, Karl Ludwig Souches, Wolfgang Rindsmaul, Johann Passardi, Esterházy Pál, Batthyány Ádám* (és közvetve: *Franz Nesselrode, Francesco Jany*). A királyi kegy Baranya földjét – a két magyar arisztokrata kivételével – idegen kézre juttatta. Körükben megtalálhatók a török elleni háború kiemelkedő hadvezérei (Savoyai, Veterani, Souches), az Udvari Haditanács és a Kamara elnöke (Caprara illetve Breuner), és a térség egyházi méltóságai: a pécsi püspök (Nesselrode), valamint a pécsváradi apát (Jany).

Az első adományt azonban *herceg Esterházy Pál* (1635–1713) nádor szerezte meg 1692-ben, midőn örökösödés címén sikerült a megye északi részén, Sásd környékén 13 falura szert tennie. gróf *Caprara Aeneas*, tábornagynak 1698-ban Siklóst és a környező 23 helységet juttatta I. Lipót. *Savoyai Jenő* herceg, tábornagy érdemei elismerésül a megye délkeleti, Dunával határos részén kapott 26 falut 1699-ben. Ebből alakult ki később az úgynevezett bellyei uradalom. *Veterani János* és *Frigyes* apjuk katonai szolgálatainak elismeréseként kapta 1700-ban a 19 Dráva menti települést magában foglaló adományt, amely később mint dárдай uradalom szerepelt. *Souches* altábornagy özvegye, *Marianne Puchaim* grófnő férje érdemeire való tekintettel 1702-ben részesült egy 23 faluból álló birtokadományban, amely az üszögi uradalom alapjául szolgált. *Batthyány Ádám* gróf özvegye, *Strattmann Eleonóra* grófnő 1703-ban kapta adományba maga és fiai számára a megye középső részén fekvő, Bóly környéki 24 települést. Szintén ez idő tájt szerezte meg *Breuner Siegfried* gróf Szentlőrincet és környékét (27 falu). *Rindsmaul Farkas* gróf ugyanakkor 7 falura nyert adományt a megye északi részén. Az *Auersperg-Traun* család pedig Sellye környékén kapott 15 települést 1715-ben. A pécsi klérus (e néven a pécsi püspököt, káptalant, a papnöveldet és a székesegyházat együttesen értették) birtoka 1724-ben 67 falut tett ki. A pécsváradi apátság ugyanakkor 26, a budai apácák – Vajszló környékén – 3 falut tudhattak magukénak, a pálosok Mágocsot, a jezsuiták pedig Göröcsönyt birtokolták.

Miközben világi és egyházi uradalmak sora alakult Baranyában, azok árnyékában 1728-ig mindössze 6 nemesnek sikerült hatalmát 8 falura kiterjesztenie, s mindössze egy települést birtokoltak kurialisták. A köznemesi birtokosok is adományok segítségével eresztettek gyökeret a megyében. Elsőként a selyemtermesztés meghonosítója, *Passardi János* vehette birtokba Pellérdet és Arányost (1709). A megadományozottaknál itt kevésbé a katonai érdem, sokkal inkább a kormányzerveknél folytatott megbízható hivatali tevékenység szolgált. *Sauska János Ferenc* például a Magyar Kamaránál és a Helytartótanácsnál teljesített szolgálataiért kapta meg Sombereket és környékét (1732). *Horváth Dánielt* alispánsága és 40 ezer forint juttatta 1737-ben Megyefa és a környékén fekvő puszták birtokába. Az egyetlen katonából lett birtokost sem harci erényei érdemesítették. *Jeszenszky János Horváth Klára* (Horváth Dániel „fiúsi-tó” leánya) kezével nyerte el Ibfát és környékét.

A birtokszerzés másik módja a vétel volt, melyben főként az idővel tekintélyes vagyonhoz jutó uradalmi tisztségviselők jeleskedtek. *Bana János*, a bellyei uradalom prefektusa például 1717-ben vásárolta meg Nagykozárt a Kamarától, *Petrovszky József* pedig *Rindsmaul* gróftól vette meg Felsőmindszentet (1723). 1755-ig 15-re növekedett a birtokos köznemesek száma.

A megyének a török hódoltság előtt jelentős kisnemesessége volt. A háborús időket túlélők azonban az Újszerzeményi Bizottság előtt pénz vagy bizonyíték híján meg sem tudtak jelenni. Akadtak viszont olyan, régóta kiváltságosok által lakott falvak, továbbá egyes nemesi családok, akik vállalták a küzdelmet ősi jussuk megnyeréséért. A legismertebb és sikerrel megvívott harc *Szabadszentkirály*, a leghosszabb és csak részeredményeket hozó több mint 70 éves küzdelem *Bicsérd* lakosainak nevéhez fűződik. Kurialista családok, akik szintén hosszú pereskedésbe bonyolódtak a nagybirtokkal és a megyével, jelentősebb számban éltek még *Dimnyberkiben*, *Nagyvátyon*, *Mágocs*on, *Kishajmáson* és *Karácodfán*. Az itt élő nemesi famíliák (*Bozó*, *Vita*, *Gyenis*, *Petre* stb.) váltokozó sikerű harcok folytattak előjogaik érvényesítéséért, illetve elismertetéséért.

A „Tekintetes Vármegye” szolgálatában

A Rákóczi-szabadságharc időszakában 1705. szeptember 12-én került sor báró *Nesselrode Vilmos Ferenc* – 1703-tól pécsi püspök – főispáni kinevezésére. A vármegye működéséről azonban csak a háborús, zűrzavaros időket követően, 1710-től állnak rendelkezésünkre adatok. Az 1710. évi május 26-i közgyűlésen új alispánt választott a megye *Madarász László* személyében. Ez, és a későbbi évek közgyűlései is kisszámú résztvevő jelenlétében zajlottak. A földesurak közül rendszerint csak *Bana János* nagykozár-remenyei, *Passardi Pál* és *Péter* pellérd-arányosi, *Kövér Pál* dunaszekcsői és *Kersnerics János* hidasi birtokosok jelentek meg. A nagy uradalmak birtokosainak jelenléte ritkaság számba ment, mivel csak elvéve tartózkodtak a megyében. (Ebben az időszakban csupán *Veteráni* gróf tábornok tüntette ki jelenlétével az 1714. október 24-i közgyűlést.) Az uradalmak tisztségviselőik útján képviseltették magukat. Az uradalmi tisztek zöme idegen, többségük nem is eresztett gyökeret területünkön. Némely família azonban a következő évtizedek jelentős baranyai családjává lett, így többek között a *Hölbling*, *Friebaisz*, *Hegy*.

A megyegyűlések rendszeres résztvevői között még a káptalan képviselőit kell említenünk, így *Kasó István*, *Kapuchy György*, *Glavinich Sebestyén* és *Peicusz Kristóf* kanonokokat. A közgyűlések résztvevőinek száma időszakunkban 20 fő körül mozgott. Mondhatni családai körben, de korántsem családias légkörben zajlottak a megye legfőbb irányítói fórumának ülései.

A püspök főispán és a vármegye közt kezdettől fogva feszült volt a viszony, s az ellentét már *Madarász* alispánná választásakor kiéleződött, igazából az 1713-as tisztújításban csúcsosodott ki. Mivel a megyei tisztségekre Baranyában a XVIII. század elején egyetlen kétségtelen nemes sem akadt, azokat idegenekkel kellett betölteni. A vármegye tisztségviselői tehát idegenek és többségükben birtoktalan, szegény nemesek voltak. Az itt élő népességgel nem volt szinte semmi kapcsolatuk, kivéve a nagybirtokosokat. A megyei tisztséget vállalók korábban uradalmi prefektusok vagy fiskálisok voltak, akiknek uraikhoz fűződő kapcsolataik a megyei szolgálatba lépve sem szakadtak meg.

A századelő tisztújításai a megye hatalmas tényezőinek: *Nesselrode* püspök, az *Esterházyak* és a *Battyhányak* összecsapásának színterei. *Nesselrode* a főispáni fennhatósága alá tartozó Tolnából hozott nemeseket (így például *Daróczy Ferencet* 1713-ban), akiket megyei tisztségekre segített. Az *Esterházyak*knak több alkalommal is (1710, 1715) sikerült dombóvári uradalmuk prefektusát, *Madarász Lászlót* az alispáni székbe juttatni. Az meg a *Battyhányak* erejét jelezte, s pozíciók javulását eredményezte, amikor „emberük”, *Hoitsy Mihály* foglalta el az alispáni tisztséget.

A küzdelem, amely különösen az 1713–1719 közti időszakban vált hevesse, gyakorta nem várt fordulatokat hozott. 1713-ban például két tisztikar is létezett, jelentősen gátolva a működés hatékonyságát. A következmény a főispán által igényelt kormányzati vizsgálat lett, de az áttekinthetetlen helyzet eleve eredménytelenségre kárhoztatta a bizottság tevékenységét.

A főispán kudarcaként értelmezhető az 1715-ös restauráció is, amely *Madarász* választási győzelmével zárult. Konok kitartásának gyümölcse 1716-ban mégis beérett. Kihaszználva *Madarász* távollétét (alispáni teendői szőlítetták Somogyba) előbb bizalmi emberét, *Gyurekovits Pétert* nevezte ki jegyzővé, majd a vármegye pecsétjét is megszerelve a közgyűléssel megfosztatta az alispánt tisztétől, s *Daróczy Ferenc* megválasztásával tette teljessé sikerét.

Az 1718. évi tisztújítás alkalmával *Daróczyt* ugyan nem erősítették meg hivatalában (1719-ben már Tolna alispánja), de az alispánná választott *Passardi János Pál* hagyományosan jó kapcsolata a püspökkel nyilvánvalóan hozzájárult a megyei politikai élet konszolidációjához. Ezt, valamint a csekély érdeklődést is jelzi, hogy 1723-ban a tisztújító közgyűlésen az alispáni jelöltekre (*Kun Ferenc*, *Gyurekovits Péter*, *Petrovszky József*) mindössze tizenkilencen szavaztak. A szavazatok arányát – első ízben – megörökítő jegyzőkönyv tanúsága szerint *Petrovszky Józsefet* 12 szavazattal, *Kun Ferenc* 7 voksa ellenében választották meg alispánná. A szavazás kimenetelével a püspök főispán ugyancsak elégedett lehetett, hiszen tisztújítást 1723. október 13-án bekövetkezett haláláig többé már nem tartott. A Tolnában birtokot (Fadd és Hencse) szerző *Petrovszky* és az ugyancsak a szomszéd megyéből származó jegyző, *Pápay István* minden bizonnyal a főispán bizalmi emberei voltak. *Madarász László* halálával (1728) pedig egyik legkitartóbb ellenfelétől is megszabadult *Nesselrode*.

Dr. Ódor Imre

Baranyai uradalmak a XVIII–XX. században

Baranya megye birtokviszonyai a török uralom után teljesen átalakultak. A török előtti birtokos családok részben kihaltak, részben nem rendelkeztek kellő bizonyítékkal, hogy a földbirtokukat visszakaphassák. A megye területét 1696 után gyakorlatilag újra felosztották, ám ez igen sok viharral járt. Az is előfordult, hogy az uralkodó ugyanazokat a községeket többször, több birtokosnak is eladományozta. Így érthető, hogy a birtokviszonyok csak a XVIII. század első harmadára rögzültek. Bár a XVIII. század közepére kialakult példát főúri magántulajdonú, egyházi, kamarai és közalapítványi uradalmakra, de e csoportok sem voltak egyenműek. A magánuradalmak nagyságukban különböztek, az egyházi birtokok négyféle uradalomhoz tartoztak, a közalapítványi uradalmak pedig természetükből adódóan mutattak változatos képet.

A kamarai kezelésről is elmondhatjuk, hogy ahány, annyiféle. Baranya megyében átmenetileg kerültek kamarai kezelésbe az uradalmak, mikor a birtok visszaszállt az uralkodóra. A legegyszerűbb eset az, mikor egy birtokos család kihalása miatt került az uradalom kamarai kezelésbe, az új tulajdonos birtokba lépéséig, de akkor is a kamara kezelte az uradalmakat, amikor a török uralom után Baranya elnéptelenedett vidéke, mint hadizsákmány az uralkodóé lett, vagy a szerzetesrendek feloszlatása után, mikor az uradalmak az uralkodó rendelkezése miatt jutottak új tulajdonba. Ezek – bár mindegyiket „kamarai uradalomnak” nevezték – helyzete, gazdálkodása, igazgatása alig-alig hasonlított egymáshoz.

Baranya megyében a török 1686. évi kiűzése után az elosztásra váró földbirtokokat átmenetileg a kamara kezelte. A kamarai igazgatás ebben az időben nagy szigorral próbált úrrá lenni a zilált viszonyokon. Uradalmi személyzet csak 1-2 főből állott, de a tisztartó, az ispán teljhatalmú uraknak számítottak. A községek lakói például évekkal később is, rettegve emlegették „Vogner Kristóf” kamarai tisztartót, akire többek között a mágocsi és bikali uradalom irányítása volt bízva. 1786-ban a felosztatot szerzetesrendek uradalmi szintén kamarai kezelésbe kerültek, de ez helyi szinten nem sok változást jelentett. Az uradalmak ispánjai, tisztartói megmaradtak hivatalukban, a kamarai igazgatás csupán a felsőbb irányítást váltotta fel. A bikali uradalmat például a Petrovszky család fiúágon való kihalása miatt kezelte a kamara, az új gazdára váró uradalomnál a kamara érdekeltsége minimális volt, ezért az uradalom lakói a kamarai időszakra mint sötét korszakra emlékeztek vissza, amely szétzilálta az uradalom működésének rendjét.

Az 1700-as évek elejétől apránként, az adományozásokkal párhuzamosan egyre több magánuradalom jött létre. Az uradalmak területe ekkor még igen képlékeny volt, egymást érték a birtokperek, határsértések. A nagyobb uradalmak azonban már elég jól elkülönültek, és ha voltak is változások 1-2 község esetében, a magánuradalmak kiterjedése mintegy 250 évig alig változott.¹ Szembetűnő viszont, hogy a XVIII. század elején adományt kapott birtokosok a század közepére szinte mind lecserélődtek. A dombóvári² uradalom volt az egyik legkorábbi adomány, amit herceg *Eszterházy Pál* kapott. *Caprara Aeneis* a siklói uradalmat³, *Savoyai Jenő*

¹ Nagyobb területi változás a bellyei és dárdai uradalomban történt, a trianoni békeszerződés után.

² A dombóvári uradalom községei az 1767. évi állapot szerint: Ág, Csikóstöttös, Gerényes, Hörnyék, Jágónak, Kaposszekcső, Kisvaszar, Mekényes, Meződ, Ráckozár, Sásd, Tarrós, Tékes, Tótfű, Vásárosdombó, Váznok.

³ A siklói uradalom községei az 1767. évi állapot szerint: Adorjás, Cún, Dióviszló, Drávacehi, Drávacepely, Drávapalkonya, Drávapiski, Drávaszabolcs, Drávaserdahely, Gyűd, Harkány, Ipacsfa, Kémes, Kisharsány, Kőrös, Kovácsida, Márfa, Nagyarsány, Nagytótfalu, Rádfalva, Siklós, Szaporca, Terehegy, Tésénfa.

herceg a bellyeit⁴, *Batthyány Ádám* a bolyit⁵, *Veteráni János* és *Frigyes* a dárdait⁶, *Pucheim* grófnő az üszögit⁷, *Preiner Sigefrid Kristóf* a szentlőrinci⁸ uradalmat kapta. A XVIII. század közepére az említett birtokok közül az üszögi, a siklósi, és az előzőleg Traun birtokában lévő sellyei⁹ uradalmak a Batthyány család birtokába kerültek, a dárdai és a szentlőrinci uradalom nagy része az Eszterházy családnak lett, a bellyei uradalom pedig királyi birtokká vált. Tehát birtokos váltás csupán két (a bolyi és a dombóvári) uradalomnál nem volt, ezeknél viszont más szempontból történt változás. A két uradalom tulajdonosa, a Batthyány család és az Eszterházy család javaikhoz még más birtokokat is szereztek, és így ezek egy nagyobb rendszer részei lettek, hozzátevé, hogy e két családnak szinte az egész ország területén voltak földbirtokai. Így történt Baranya megyében az a furcsaság, hogy a földbirtokok osztódása helyett a földbirtokok összevonódtak. Igaz, az egyes uradalmakat általában külön-külön kezelték, de előfordult például a Batthyány család esetében, hogy egy uradalmi központból (Siklósról) irányították a Baranya megyei sellyei, üszögi, és a Somogy megyei mozsói, somodori uradalmukat is. A bellyei uradalmat Mária Terézia a lányának, Mária Krisztinának adományozta, tőle Károly Lajos főherceg örökölte, aki a birtokokból már a XIX. század első felében hitbizományt alapított. Legidősebb fia, Albrecht főherceg után Frigyes főherceg örökölte a hitbizományt, melynek utolsó örököse Albrecht Ferenc főherceg volt. Ez az uradalom szintén egy nagyobb jószágkormányzóság része lett, miután a trianoni békeszerződéssel a Dráván túli területek a Szerb-Horvát-Szlóven Királysághoz (1929-től Jugoszlávia) kerültek. A „csonkabellyei” uradalom központja ekkor Magyaróvár (ma Mosonmagyaróvár) lett.

Baranya megyében a XVIII. század második felére kialakult uradalmak áttekintésekor szembetűnő, hogy nagyságukat tekintve két főbb csoportba sorolhatók: egyrészt nagy kiterjedésű uradalmak, melyek több megyére kiterjedő birtokrendszer részei, vagy egészen kicsi, csupán 2-3 község területén fekvő uradalmak voltak.¹⁰ A kisebb uradalmak gyakrabban cseréltek gazdát, és az uradalom kiterjedésében is többször volt változás. A Petrovszky család például a XVIII. század közepére a Mindszenti uradalomhoz¹¹ a bikali és az orszlói uradalmat is megszerezte, így ők e különálló uradalmakat egyként kezelték. A jezsuiták görcsönyi uradalma és az eredetileg Preiner család birtokában lévő Baksa¹² és környéke a Mihálovics család kezében egyesült az 1790-es években.

⁴ A bellyei uradalom községei az 1767. évi állapot szerint: Baranyabán, Baranyakisfalud, Baranyaszentistván, Baranyavár, Bellye, Csúza, Dályok, Darázs, Hercegmárok, Hercegszabar, Hercegszőlős, Izsép, Jenőfalva, Kisköszeg, Kopács, Kő, Laskó, Lippó, Lőcs, Majs, Nagybodolya, Nagynyárad, Pélmonostor, Sárók, Sepse, Várdaróc, Villány, Vörösmart.

⁵ A bolyi uradalom községei az 1767. évi állapot szerint: Áta, Belvárd, Birján, Borjád, Hidor, Ivánbattyán, Kisbudmér, Kisgyula, Kisherend, Kisjakabfalva, Kiskassa, Kistótfalu, Lóthárd, Mislény, Nagybudmér, Németboly, Németpalkonya, Nyomja, Olasz, Pécsdevecser, Peterd, Rácpetre, Ráctóts, Szőkéd, Villánykövesd, Virágos, Vókány.

⁶ A dárdai uradalom községei az 1767. évi állapot szerint: Alsószentmárton, Benge, Beremend, Bezede, Bolmány, Dárda, Égyházasbajsa, Gordisa, Illocska, Ivándárda, Kácsfalva, Karancs, Kásád, Lapáncsa, Laskafalu, Magyarbóly, Matty, Németmárok, Old (Újtó), Petárda, Pócsa, Torjanc.

⁷ Az üszögi uradalom községei az 1767. évi állapot szerint: Alsóegerszeg, Babarcszölős, Bisse, Csarnóta, Dencsháza, Egerág, Gerde, Hásságy, Hegyszentmárton, Hernádfa, Katádfa, Kiskozár, Magyar-szentiván, Monyorosd, Okorág, Pécsbagota, Pécsudvard, Rugásd, Siklósbodony, Szava, Szemely, Tengeri, Turony, Vásárosszentgál.

⁸ A szentlőrinci uradalom községei az 1767. évi állapot szerint: Becefa, Boda, Botyka, Cserdi, Csonkamindszent, Dinnyeberki, Helesfa, Kacsóta, Kispeterd, Monosokor, Nagypeterd, Nagyváty, Nyugot-szenterzsébet, Rónádfa, Rózsafa, Szentdénes, Szentlőrinc.

⁹ A sellyei uradalom községei az 1767. évi állapot szerint: Gilvánfa, Kákics, Kisasszonyfa, Kiscsány, Kistapolca, Komló, Marócsa, Mecsekjános, Nagycsány, Ócsárd, Oszró, Pázdány, Sellye, Siklónagyfalva, Sósvertike, Szopok, Zaláta.

¹⁰ *Marie-Francoise Vajda* „L'administration comitale en Hongrie sous Marie-Therese: entre absolutisme et dualisme” Kézirat. 2001. dolgozatában alaposan megvizsgálta e kérdést, és *Pálffy Ilona* Hl.: Baranya megye 100 holdnál nagyobb birtokai és birtokosai a XVIII. századtól napjainkig. Magyar Statisztikai Szemle, 1933. 12. sz. 972-988. old.

¹¹ A Mindszenti és Bikali uradalom községei az 1767. évi állapot szerint: Baranyaszentgyörgy, Bikal, Drávaiványi, Felsőmindszent, Gyümölcsény, Hegyhátmárok, Köblény, Szalatnak, Szatina, Szentkatalin, Tormás.

¹² Baksai uradalom községei az 1767. évi állapot szerint: Baksa, Keménygadány, Magyarmecke, Magyartelek, Özdalu, Regeny, Tésény.

A nagyobb területen lévő uradalmak esetében a birtokos változás inkább csak családon belül zajlott, így lett például Batthyány Júlia 1850-ben Montenuovo Vilmos Albert herceggel kötött házassága révén a Batthyány család bolyi uradalma „Batthyány-Montenuovo család bolyi uradalma”. Ha megvizsgáljuk, mennyiben értékelték az uradalomhoz tartozó községek a tulajdonos váltást, vagy akár azt, hogy mekkora volt a kiterjedése az illető uradalomnak, azt láthatjuk, hogy a döntő különbség abban rejlik, hogy mennyire volt jelen a birtokos az uradalomban. Nem mindegy például, hogy a birtokos az uradalma területén élt, vagy esetleg a megyeszékhelyen, Pécsen, vagy más megyében, ahol szintén volt birtoka. A helyben lakó birtokosok lényegesen rugalmasabban tudták birtokaik kezelését irányítani, mint ott, ahol központi utasításokat hajtottak végre.

Baranya megye uradalmi között igen jelentős helyet foglaltak el az egyházi birtokok. A pécsi egyházmegye a török uralom után kemény harcot vívott, hogy birtokait visszakapja, és bár talán a püspökség és a káptalan tudta okmányokkal, összeírásokkal bizonyítani, hogy mely birtokok voltak tulajdonában, azok megszerzése nekik sem volt egyszerű. Több mint 30 év telt el, mire a pécsi egyházmegye birtokviszonyai rendeződtek, ám a pécsi papságnak szóló adománylevélben (1702) szereplő községeknek csupán a 60 %-át tudták ténylegesen elfoglalni.¹³ Az adománylevélben ugyanis bőven szerepeltek olyan községek, melyeket az uralkodó már előzőleg eladományozott, és a már birtokban lévőek felszólalásai, tiltakozásai miatt a beiktatás nem történhetett meg. További problémát jelentett a pécsi egyházmegyének adományozott birtokok püspöki, káptalani, szemináriumi és székesegyházi birtokokra való elkülönítése.¹⁴ A négyféle tulajdon négyféle jellegűt adott az uradalmaknak. A szemináriumi uradalom haszna közvetlenül a papnevelde céljait szolgálta, és ez a gazdálkodásban is tükröződött.¹⁵ Inkább törekedtek a házi, majorsági kezelésre, hogy a papnevelde szükségleteit megtermeljék. A káptalani birtokok esetében viszont inkább pénzjövedelemre volt szükség, hogy azt a káptalan tagjai között a meghatározott arány szerint eloszthassák. A káptalan birtokirányítására is jellemző volt, hogy működött a tisztiszék fóruma. A gazdasági tisztek bizonyos időközönként (hetente, havonta) tisztiszéket tartottak. A birtokos meghatalmazottja, a főtiszt vagy jószágkormányzó és az uradalom közvetlen irányításával foglalkozó tisztartók, számtartók, ispánok, kasznárok ilyen alkalommal beszéltek meg a konkrét gazdasági teendőket.

A XVIII. század közepére a szerzetesrendeknek is sikerült visszaszerezniük a baranyai birtokaikat. A pálosok a négy községből álló mágocsi uradalmat, a jezsuiták az egy községből álló göröcsönyi, míg a budai apácák az öt községből álló vajszlói uradalmat birtokolták. A szerzetesrendek birtokai közül nagyságát és tekintélyét illetően is kiemelkedett a bencés apátság nagy múltú pécsváradi uradalma. A szerzetesrendek gazdálkodására döntő hatással volt, hogy az uradalom területén, vagy közelében éltek-e a szerzetesek. A pálosoknak a régi györgyéni (Mágoics melletti) kolostoruk elpusztult, de pécsi rendházukat szépen benépesítették. Ennek következménye volt az az 1735-ben kötött, igen korai úrbéri szerződés, amit Mágoics és Hajmás lakóival kötöttek. A község lakosaitól igen kevés mezői munkát kívántak, viszont minden egyházi és pálos ünnepre meghatározott vadat kellett lőniük, így gazdagítva az ünnepi asztalt. Egész más jellegű kötelezettségük volt a pécsváradi jobbágyoknak, ahol a bencés apát ugyan visszatért az apátsági birtokra, ám bencés szerzetes egy sem jött vele. A pécsváradi apátságnak nem volt majorsági földje, az egész földterület jobbágytelkekre volt

¹³ A baranyai egyházi birtokok nagysága országosan is figyelemre méltó volt. A pécsi püspök a 36. a pécsi káptalan a 46. volt a legtöbb földet birtoklók sorában az 1925. évi gazdacímter adatai szerint. Ha pedig a pécsi egyházmegye összes birtokát összeadnánk, az 1925. évi adat szerint 54 391 kh-as birtok a 9. helyen állna.

¹⁴ A pécsi egyházmegye birtokait végül 1736-ban osztották el a négy uradalom között. Püspöki uradalom: Császa, Geresd, Himesháza, Hosszúhetény, Kárász, Kátoly, Kölked, Láncsók, Magyareregny, Martonfa, Mohács, Nagypád, Nagypall, Püspökbogád, Püspöklak, Püspökmárok, Püspöknádasd, Püspökszenterzsébet, Szárász, Szászvár, Szellő, Vékény. Káptalani uradalom: Abaliget, Bakonya, Bánfa, Bicsérd, Bogdása, Cserkút, Garé, Hetvehely, Hircs, Kemse, Kisszentmárton, Kisvarjas, Kővágószőlős, Kővágótóttós, Luzsok, Magyarürög, Mecsekkrákos, Patacs, Piskó, Sumony, Vejtő, Velény, Zók. Szemináriumi uradalom: Bános, Barátúr, Bosta, Egyházbér, Felsőegerszeg, Husztót, Keszű, Kisbodolya, Kisdér, Kovácsszénája, Kökény, Magyarhertelend, Mecsekszakál, Németszék, Orfű, Szilvás, Szőke, Tekerés. Székesegyházi uradalom: Magyarsarlós, Magyarszék, Málom, Mánfa, Mecsekpölöske, Mecsekszabolcs, Németi, Pécsbudafa, Pogány, Somogy, Szalánta.

¹⁵ Horváth István püspöki és káptalani levéltáros szíves közlése alapján.

felosztva. A robotra az apátnak általában nem volt szüksége, így azt az uradalom területén lévő községekben megválthatták. A Pécsváradon élő jobbágyok azonban rosszul jártak, mivel őket nemcsak a várkert gazolására rendelték esetenként, hanem a templom építkezésén is erükön felül kellett részt venniük.

A szerzetesrendek eltörlése a baranyai uradalmak életében is lényeges változást okozott. A jezsuiták, pálosok, bencések elvesztették uradalmaikat, de ez az uradalmak életében nem egyszerű tulajdonosváltást jelentett. Az uradalmak tulajdonosa, kezelője és haszonélvezője szétvált, ezáltal feloldhatatlan ellentmondásos viszony keletkezett.

A hasznos munkát nem végző, szemlélődő szerzetesrendek felszámolása az 1770-es évek-től napirenden. A különböző rendeket nem egy időpontban törölték el, sőt, az is előfordult, hogy ugyanannak a rendnek a birtokait sem egyszerre vették el. Erre jó példa a bencések pécsváradai apátsága. A bencés rend eltörlésére ugyan csak 1786-ban került sor, a pécsváradai apátság mégis már 1779-ben a Helytartótanács kezelésébe került. Minthogy a bencés szerzetesek a török uralom után egyáltalán nem tértek vissza Pécsváradra, Eltz Kempenich pécsváradai bencés apát 1779. június 27-én bekövetkezett halálával az apátság nemcsak jogilag, hanem ténylegesen is megüresedett. Ezért dönthetett úgy Mária Terézia, hogy az apátság uradalmát a Budai Tudományos Egyetemnek ajándékozta, létrehozva ezzel az egyetemi alapot.¹⁶ Ugyanez a sajtáságos helyzet magyarázhatja azt is, hogy 1802-ben, amikor a bencés rend visszakapta birtokait, a pécsváradai apátsági birtokok továbbra is megmaradtak az egyetemi alap tulajdonában.¹⁷

A mágocsi uradalom¹⁸ birtokai a vallásalap tulajdonába kerültek, minthogy II. József 1782-ben több más szerzetesrend eltörlése mellett felosztatta a pálos férfirend összes rendházát, s a rendek birtokaiból létrehozta a vallásalap vagyónát.¹⁹ Ugyancsak a vallásalapot gazdagította a budai apácák vajszlói uradalma is²⁰. Az 1774-ben felosztott jezsuiták vagyona részben a tanulmányi, részben az egyetemi alaphoz került, a görcsönyi uradalom mégsem jutott egy alap tulajdonába sem, mivel eladták.

A felosztott Baranya megyei szerzetesrendek birtokai tehát kétféle alaphoz kerültek, az egyetemi és a vallásalaphoz. A harmadik alap a tanulmányi alap volt és mindhármat összefoglalóan közalapítványnak nevezték. Volt még egy negyedik, kisebb alap is a Teréziánium, melynek fő vagyona a bátai, volt bencés uradalom volt. E négy alap közalapítványnak való nevezésében rejlik az alapítványi javak egyik alapvető ellentmondása. A négy különböző célra rendelt alap jövedelmét ugyanis külön kellett kezelni, ám a birtokok kezelése úgy a felsőbb, mint az alsóbb szinten, az alapok fajtájára való tekintet nélkül, mindig egységesen történt. A jövedelmek elvileg kerülhettek csak az alapok különböző pénztáraiba, hiszen a négy alap jövedelméből fedezni kellett a birtokok fenntartásával, kezelésével kapcsolatos kiadásokat, valamint a birtokokra háruló közterheket (adót, kegyúri terheket) is.²¹ Ezek a kiadások pedig osztatlanul terhelték a közalapítványi vagyont.

Az egész országot behálózó közalapítványi birtok ugyanis területi alapon volt felosztva kerületekre, mely kerületek mindegyike több szerzetesrend uradalmából állt, és így természetes, hogy majdnem mindegyikhez két-három vagy akár mind a négy alap birtokai tartoztak.²² Az 1793-ban létrehozott pécsváradai kerülethez a Baranya megye közalapítványi (vallás és

¹⁶ *Felhő Ibolyn–Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár.* Budapest, 1961. 324., 331. old. Mária Terézia az egyetemi alapot az 1780. március 25-i rendeletével hozta létre.

¹⁷ A Pécsváradai egyetemi alapítványi uradalmak 1793-ban: Pécsváradai uradalom: Berkesd, Ellend, Hird, Kékesd, Pécsvárad, Pereked, Pusztakisfalú, Romonya, Szilágy, Vasas, Zengővárkony. Bozsoki uradalom: Apátvarasd, Fazekasboda, Feked, Lovászhetyény, Palotabozsok, Rácmecke, Szabény, Szűr, Véménd. Babarci (Versendi) uradalom: Babarc, Kisnyárad, Liptód, Maráza, Máriakéménd, Monyoród, Szajk, Szederkény, Versend.

¹⁸ A Mágocsi vallásalapítványi uradalom községei 1793-ban: Baranyajenő, Mágocs, Nagyhajmás, és a Tolna megyei Harc.

¹⁹ *Kisbán Emil: A magyar Pálosrend története.* II. köt. Budapest, 1940. 429. old.

²⁰ A Vajszlói vallásalapítványi uradalom községei 1793-ban: Baranyahídvég, Besence, Páprád, Sámód, Vajszló.

²¹ *Felhő – Vörös* i.m. 487. old.

²² Mint például egy időben a Pécsváradai kerülethez mind a négy alap birtokai is tartoztak.

egyetemi alap) uradalmain kívül a Tolna megyei szekszárdi egyetemi alap uradalma és a dunaföldvári tanulmányi alap uradalma is tartozott. 1895-ben a pécsvárad kerülethez csatolták a somlyóvásárhelyi kerület Veszprém, Zala, Vas, Győr megyei uradalmait is. A mai Magyarország területén a legnagyobb kiterjedésű közalapítványi kerület így a pécsvárad kerület lett.

Pécsvárad apátsági uradalmi központból közalapítványi kerületi központ vált, és ez Pécsvárad birtokigazgatási funkciójának megerősödését jelentette. Tehát Pécsvárad, mint mezőváros a közalapítványok megszervezésével egyértelműen nyert. A közalapítványi kerületek létrejöttük a pécsvárad kerület területe az apátsági birtokok területének mintegy négyszeresét jelentette, a 15 000 kh-nyi birtok 60 131 kh-ra nőtt. A későbbi összevonás által a volt somlyóvásárhelyi kerület 33 368 kh-nyi területének idecsatolásával ez összesen 93 499 kh-at tett ki. Ekkora birtokot irányított a főtiszt pécsvárad szék helyéről 1885 után, még ha a birtokok gazdálkodását, igazgatását felsőbb hatóságok határozták is meg. Pécsvárad ezáltal bekeverült az egész ország területére kiterjedő hálózatba, amelynek következményeként az uradalmi tisztviselők az ország különböző területeiről érkezhettek, elköltöztek vagy visszaköltöztek a gyakori átszervezések során.²³ Pécsvárad 1793-tól kezdve mindvégig közalapítványi kerületi központ maradt, sőt, az ország kerületeinek csökkentésével a közalapítványok igazgatásának hierarchikus rendjében jelentősége nőtt. 1848 előtt Pécsvárad egyike volt a nyolc kerületi központnak, 1885-ben már a négy központ egyike. 1916-ban pedig a gazdaságnál ekkor már sokkal jelentősebb erdészet központja lett.

A közalapítványi uradalmak gazdálkodása – jellegükből adódóan – több ponton lényegileg eltért más magán, illetve egyházi uradalmaktól. A döntést hozó központi irányítás a birtokoknak nem tulajdonosa, csak kezelője volt. A tulajdonos, vagyis az alapok nem voltak képviselve a birtokok vezetésében, tehát a vezetőkből tulajdonképpen hiányzott a közvetlen érdekelttség. A helyi viszonyokat ismerő vezetőknek pedig kevés beleszólásuk volt a döntésekbe.

A közalapítványok másik sajátossága létrejöttükből következik, a birtokok nagy területen való elaprózottsága, szétszórtsága volt az, ami a közalapítványi birtokok kezelésének legfőbb problémáját jelentette. A birtokok nem alkottak szerves egységet, melynek gazdálkodását egy uradalomként lehetett volna irányítani. A házi kezelés nem válhatott be a birtokok nagy kiterjedése, valamint a fejlesztések, beruházások teljes elhanyagolása miatt, hiszen a karbantartásra is alig fordítottak gondot. A földbérleti rendszer még az előnytelen fekvésű birtokok művelésére is alkalmas lehetett volna, ám túl sok kötelezettség terhelt az uradalmakat, mint például a kegyúri terhek, valamint az adóterhek aránytalansága.

A pécsvárad közalapítványi kerület uradalmi valamivel kedvezőbb adottságokkal rendelkeztek, mivel a birtokok nem voltak annyira elaprózva, hiszen a pécsvárad bencés apátság birtokai összefüggő területen voltak. Másik előnyét a nagy kiterjedésű erdők jelentették, az erdők művelése még a kedvezőtlen közalapítványi feltételek mellett is működött. Az erdészeti ágazat az uradalmak erőssége volt, itt érvényesülhetett az uradalmi irányítás, szervezettség. Az erdőgazdálkodás nem igényelt igazán robotmunkát, így még az úrbéres viszonyok megszűnte után is jól működött házi kezelésben.

Az uradalmak tulajdonosai, a földesurak, az élet szinte valamennyi területére kiterjesztették gondoskodásukat, különösen 1848 előtt, amíg a jobbágy – földesúri viszony fennállt, ám ez az úrbéres időszak után sem szűnt meg. Kaposi Zoltán írja: „Számunkra elfogadhatónak tűnik Kállay Istvánnak azon értelmezése miszerint a nagybirtok hármassal rendelkezik: a birtokgazdálkodás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás egysége jellemezte a magyarországi XVIII–XIX. századi uradalmakat”.²⁴ Az uradalom működése szempontjából az igazán lényeges a gazdálkodás volt, amint Kállay István írja: „A birtokirányítás három ágazata – birtokgazdálkodás, igazgatás, jogszolgáltatás – közül az irányító szervek a legnagyobb figyelmet az elsőre fordították.”²⁵

²³ 6000/1876 számú VKM rendelet például megtiltotta az írások nősülését, s nemcsak a jövedelem miatt, „hanem a szolgálati viszonyban gyakran szükséges áthelyezések keresztül vitele is megnehezítetik”.

²⁴ Kaposi Zoltán: „Magyarország gazdasági struktúrája (1700–1850). Pécs, 1998. 76. old.

²⁵ Kállay István: A Magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. 129. old.

Amint a különféle uradalmak áttekintésénél is kiderült, az uradalmak gazdálkodásának megszervezése közvetlenül hatott lakóinak életére. Az uradalom földterülete 1848 előtt jobbágytelkekre és majorságra oszlott, az utóbbit vagy bérbé adták, vagy majorsági, házi gazdálkodást folytattak rajta. Az uradalom felépítése e kétféle kezelés arányától függött. Amennyiben a majorság nagy területet foglalt el, nagy jelentősége volt a robotnak és a hosszúfuvárnak. Ha azonban a birtokok egészét úrbéres telkek foglalták el, a robotra általában nem volt szükség, azt nem természetben kérték, hanem kedvező feltételekkel meg lehetett váltani, akárcsak a kilencedet. Ha a tulajdonos nem a birtokán élt, az úrbéres korszakban általában nem természetben kérte a kilencedet. A jobbágyokkal úrbéri szerződést kötött, amely mindkét félnek kedvező volt. A jobbágy megszabadult a terhes szolgáltatásoktól, a földesúr pedig pénzhez jutott, nemcsak a jobbágyok váltságából, hanem közvetve úgy is, miszerint kevesebb uradalmi személyzetet kellett alkalmaznia. A XIX. század második felében azokat a birtokokat, melyek távolabbra estek az uradalmi központtól, igyekeztek bérbé adni. A birtokosok elemi érdeke volt ugyanis, hogy a lehető legjobb, legcélszerűbb gazdálkodással a legnagyobb jövedelemre tegyenek szert. A birtokukkal kapcsolatosan saját maguk hozták a döntéseket, esetleg a családülés, ha családi birtokról volt szó.

Az uradalmak 1848 előtti igazgatási funkciója is könnyen belátható, hiszen a jobbágyközségek feletti felügyeletet jelentette például a községi számadások ellenőrzése, a községi bírók kijelölése. Ugyancsak az uradalom igazgatási feladatai közé tartozott az utak, a hidak fenntartása, a tűzvédelem, az árvák ügye, a céhügy, valamint a földmérési, telekkönyvezési munka.²⁶

A községek peres ügyeikkel, panaszaikkal ugyancsak az uradalmakhoz fordultak, a bírászkodás 1848-ig első fokon az úriszéken, az uradalom fennhatósága alatt zajlott. Az uradalmi központokban tartott úriszéknek nagy jelentősége volt, még akkor is, ha az úriszéki döntés ellen fellebbezhetek a vármegye törvényszékéhez. A jobbágyok egymás közti tisztázatlan ügyeiket az úriszéken tárgyalták, de úrbéri jellegű panaszaikkal szintén fordulhattak az úriszékhez. Az úriszéken, a vármegye is képviseltette magát, esetenként 5-6 tisztviselő is jelen volt. A pécsváradi apátsági uradalom úriszékének 1767 és 1770 közötti ülésein Baranya vármegye alispánja is részt vett. A „vérhatalommal” rendelkező uradalmak úriszékei nemcsak polgári, úrbéri, hanem büntető ügyekben is ítéltettek, és általában börtönt is tartottak fenn. Az uradalom felügyelte például a siklósi várban, a pécsváradi várban őrzött rabokat, igaz, a rabokról a megyének rendszeres jelentést kellett tenniük.

A kegyuraság révén az uradalmaknak nagy befolyásuk volt a területükön élők vallási életére és az oktatásra. Az uradalmat illetve ugyanis a kegyúri jog, mely egyben kötelesség is volt. Ennek értelmében a földesúr kötelessége volt a területén lévő templomok, iskolák fenntartása, esetleg építése, általában olyan formában, hogy az illető község adta a kézi munkát, az uradalom pedig az építőanyagról gondoskodott. A lelkészek, plébánosok és tanítók részére szintén az uradalomnak kellett kiutalni a fajárandóságot és az egyéb terményjárandóságot. Emellett joga volt a plébános személyére a püspöknek javaslatot tenni. A kegyúri jog gyakorlásának érdekes, kicsit szélsőséges példája a szalatkai templomépítés és plébánia esete. Az uradalom birtokosa, Petrovszky Mária csak hogy saját elképzelését megvalósítsa, a püspöki és helytartótanácsi döntés ellenére, amely 1799-ben Köblényt jelölte ki plébániának, a saját költségén Szalatkán építtetett templomot és 1806-ban plébániát alapított. Igaz, a község amennyit nyert a templommal annyit veszített is, mivel egy „jó plébániából” két „rossz” lett.

Az uradalmaknak a községek társadalmi életére gyakorolt hatása különösen az uradalmi központokban volt nyilvánvaló. A tisztartókat, számtartókat, de mint a hajdúlakások is a községet gazdagították. A XVIII. században az uradalmi tisztviselők szinte kivétel nélkül nemesi származásúak voltak, akiknek kapcsolata révén több nemes és magas egyházi méltóságú személy fordult meg keresztelők, esküvők alkalmával. Az úriszék tartásakor hivatalból jött több megyei tisztviselő az uradalom központjába. Az uradalom tisztviselői nemcsak hivatali, hanem baráti és családi kapcsolatba is kerültek a helyi lakosokkal, akik szívesen kérték fel keresztszülőnek az uradalom alkalmazottait. Nyilvánvaló, hogy egy kisebb község esetében mekkora jelentősége van, ha a tanítón és papon, esetleg orvoson kívül az uradalom révén még 4-5 írástudó, tanult ember költözött a településre. A XIX. század elején Pécsváradon a főtiszt lakban, a várban gyakran összejött Pécsvárad értelmiségi rétege, ebédre, késő esti játéokra.

²⁶ Kállay i.m. 187–231. old.

Míndez bizonyosan pezsdítően hatott a község kulturális, gazdasági és főképp társadalmi életére.

Baranya megye uradalmainak egyik jellemzője a birtokok szétszórott elhelyezkedése volt, ami hatással volt a gazdálkodásukra csakúgy, mint az igazgatásukra. A megye 1777-től hat járásra volt felosztva, és egy-egy járásban 5-6 uradalom birtoka is volt. A következő kimutatás az 1844. évi állapot szerint szemlélteti a (legalább 5 községből álló) birtokok elhelyezkedését Baranya megye járásaiban.

Négy járásban lévő uradalmak: bolyi uradalom (baranyavári járás, siklói járás, mohácsi járás, pécsi járás), káptalani uradalom (siklói járás, pécsi járás, hegyháti járás, szentlőrinci járás).

Három járásban lévő uradalmak: üszögi uradalom (siklói járás, pécsi járás, szentlőrinci járás), püspöki uradalom (mohácsi járás, pécsi járás, hegyháti járás), székesegyházi uradalom (pécsi járás, hegyháti járás, szentlőrinci járás), szeminárium uradalom (pécsi járás, hegyháti járás, szentlőrinci járás).

Két járásban lévő uradalmak: sellyei uradalom (siklói járás, szentlőrinci járás), dárdai uradalom (baranyavári járás, siklói járás).

Egy járásban lévő uradalmak: bellyei uradalom (baranyavári járás), siklói uradalom (siklói járás), dombóvári uradalom (hegyháti járás), szentlőrinci uradalom (szentlőrinci járás), bakócai uradalom (hegyháti járás), Mindszenti uradalom (hegyháti járás).

A megye uradalmak mintegy két és fél évszázados történetének áttekintése során feltűnő, a „kötött (korlátolt) földbirtokok” számának növekedése. A pécsi egyházmegye földbirtoka, a felosztott szerzetesrendek birtokaiból létrejött közalapítványi birtokok, a hitbizományok, a felekezeti földbirtokok, vitézi telkek stb. az 1925. évi adatok szerint a Baranya megye összes földbirtokának több mint egyötödét jelentette.

Az uradalmak kiterjedése, birtokosainak személye, gazdálkodása, igazgatása sok változáson ment át kialakulásuktól, megszűnésükig. Vázlatos áttekintésük csupán a legszembetűnőbb sajátosságok bemutatására nyújt lehetőséget.

Borsy Judit

Egy német klasszikus, Lenau bánsági szobra és emléktáblája

Csatád (Lenaheim) bánsági település a régi Torontál, ma Temes megyében, Zsombolyától 14 kilométerre. Vasúton Zsombolyán keresztül – átszállással – közelíthető meg, közúton Bilédén és Kisjécsán keresztül.

Első okleveles említése 1482–1497 között történt Chata puszta néven. A török uralom alatt kihalt, 1767-ben telepítette újra Hildebrand temesvári igazgatósági tanácsos. Templomát 1769-ben, iskoláját 1800–1804 között építették.

1849. augusztus 5-i és 6-i szőregi, illetve besenyei csaták után 1849. augusztus 7-én a visszavonuló magyar hadakból húszezren érkeztek Csatádra. Augusztus 8-án az osztrákok elérik a magyar utóhadat s délután a helység alatt kisebb ütközet alakult ki. A magyarok Nagyjécsára hátráltak. Az összecsapásokban 14 halott maradt a csatatéren, sírjuk a temetőben keresztellett lett megjelölve.

Csatádon született a német irodalom klasszikusa, Nikolaus Lenau – teljes nevén Nikolaus Niembsch Edler von Strehlenau –, akinek tiszteletére a helység nevét Strehlenaura, Lenaudorfra majd végül 1920-ban a ma is használatos Lenaheimre változtatták.

A helységben 1911-ben 507 ház volt amelyet 2600 németajkú, római katolikus vallású egyén lakta. 1941-ben 662 házban 2611 lakos élt, akik közül 2421 németajkú, 61 magyar, 52 román, 17 egyéb anyanyelvű. Ma 724 házban körülbelül 2500 lélek él, közülük csupán 40 németajkú.

Nikolaus Lenau

1802. augusztus 13-án született. Apja Franz Niembsch kincstári írnok, anyja Maria Antonia Therese, született Maigraber. Szülőháza az egykori jószágigazgatósági épület, később a csatádi takarékpénztár tulajdona. Lenau apja kicsapongó életet élt sokszor éjjeleket átmulatott Temesváron, míg családja, felesége s három gyermeke, Csatádon várta. Az asszony sikertelen házassága miatt búskomorságba esett, ami átragadt a felcseperedő Lenaura is. Herczeg Ferenc az 1902-es csatádi Lenau-szobor alapkövetételén elhangzott beszédében így szólt: „Anyja, a budeni polgárleány, egy életen át tartó szenvedéssel fizetett meg a boldogságról szőtt rövid álmiaiért. A könnyek melyeket az asszonyok legboldogtalanabbika magányos éjszakáin ontott, bús fátyolként borulhattak a gyermek érzékeny lelkére.”

Az adósságai miatt lehetetlenné vált apa 1805-ben családjával Budára költözött. Itt is folytatta a kicsapongásait, melyek végül is 1807. április 23-án 29 éves korában bekövetkezett halálához vezettek. Anyja két leányával, Magdalénával és Terézzel, valamint kisfiával, nagyon nehezen éltek. Varrásból tartotta fenn családját, míg 1811-ben hozzáment dr. Karl Vogel katonarvoshoz.

Lenau 1812–1815 között a pesti piarista gimnáziumban végzi a három alsó osztályt. Latint, magyar nyelvet tanul s már itt megmutatkozik zenei hajlama. Mostohaapja nem találván Budán orvosi gyakorlatot 1815-ben Tokajba költözik családjával. Itt ismerkedik meg Lenau a magyar földdel, a magyar pusztával, a magyar élettel s vésődik lelkébe örökre a magyar népdalok ritmusa. Miután magánnevelője, Kövesdy József jogáshallgató elhalálozott, anyja gyermekeivel – férje nélkül – felköltözött Budára. A család viszonyainak rosszabbra fordultával – lakásuk a Vérmezőn az a ház (kápolna) volt amelyben sokáig Martinovics Ignác holtteste pihent – fiát nem tudta a tovább taníttatni.

Ekkor gazdag nagyszülei vállalták további taníttatását, Joseph Niembsch ezredes, valamint neje, született Kellersberg bárónő. Lenau 1819. szeptember 8-án hozzájuk költözött a Bécs melletti Stockerauba. Középiskoláit Bécsben végezte, három évet filozófiát tanult, s egyetemre készült. Miután 1822-ben meghalt a nagyapja – akit 1820-ban emeltek Strehlenau előnévvel nemesi rangra – Magyaróvárra ment, hogy az ottani Mezőgazdasági Akadémián tanuljon. Egy fél év múlva azonban újra Bécsben találjuk, ahol irodalommal foglalkozik.

Bécsben franciát és angolt, majd 1824-ben jogot tanult. 1826-ban megszakítja jogi tanulmányait, orvostanhallgató lesz és sógorával nagyobb utazásra indult az Alpokba. Visszatérve letett két szigorlatot, s mikor meghalt a nagyanyja – akitől tízezer forintot örökölt – újra ott hagyta tanulmányait.

Ki akarta adni költeményeit, de az osztrák cenzúra akadémikuskodásai miatt Németországban kellett próbálkoznia. Közben Heidelbergben folytatta orvosi tanulmányait, majd Stuttgartba ment, ahol megismerkedett a sváb költők körével (Schwabb Gusztáv, Kerner Jusztina, Mayer Károly), s közbenjárásukkal a Cotta cég 1832-ben kiadta verseit. Ekkor hagyott fel véglegesen egyetemi tanulmányait és indult el 1832 júniusában Amerikába. Bejárta Amerika nyugati részét (Niagara vízesés, Hudson völgye, stb.), ahonnan azonban csalódottan tért vissza néhány hónap múlva. Közben Európában költeményei révén nagy hírnévre tett szert. Bécs és Stuttgart között osztotta meg idejét, s irodalommal foglalkozott.

1835-ben megjelenik egy újabb verseskötete majd 1336-ban első nagyobb szabású műve a Faust, amely rövid idő alatt négy kiadást ér meg. Benne saját lelki küzdelmeit a hit, a tudás és a kételkedés közötti vergődését írja meg. 1837-ben kiadta a Savonarola című művét, amelyben a XV. századbeli domonkosrendi szerzetes személyében az igazi, tiszta kereszténység eszméjét személyesíti meg. Ugyanakkor megjelent verseinek harmadik kötete. 1842-ben kiadta az Albigenese című nagyszabású művét, amelynek 32 énekébe egy XII. századi francia pápaellenes szekstának a küzdelmeit írta meg. Ez a mű a szabad gondolat harca a dogmák ellen.

Anyjától örökölt búskomorsága, labilis idegrendszere egyre inkább kiütöközik lelkében és testében, amihez hozzájárultak a gyermekkori félelmek, a későbbi anyagi nehézségek, szerelmi csalódások. 1844-ben Baden-Badenben ismerkedett meg a frankfurti polgármester leányával akinél megértésre s szerelmére viszonzást talált. Készült a házasságra, Cottának (kiadójának) eladta költeményeinek kiadási jogát (20 000 forintért) s a jövőben írandó költeményeire lekötött 25 000 forintot. Barátja felesége iránti szerelmével szeretett volna végképp leszámol-

ni, ezért Stuttgartba utazott de nem tudott végképp szakítani. Néhány nappal a kitűzött esküvője előtt agyvérzés következtében lebénult a bal oldala. Ez annyira felizgatta, hogy néhány nap múlva elméje teljesen elborult, s a Stuttgart melletti Winnonthalba utalták. Innen 1847-ben Ober-Döblingbe vitték s az ottani örültek házában fejezte be életét 1850. augusztus 22-én. A weidlingi temetőben helyezték végső nyugalomra. Ugyanebben az ober-döblingi klinikában kezelték Szécsenyi István grófot, és később Eminescut is.

Lenau költészetének magyar vonatkozásai

„Niemsch Miklós sírva vigadó magyar természet volt. A természet kultuszával és lángoló szabadságszeretetével mintegy előhírnöke volt a magyar puszták nagy dalnokának, Petőfi Sándornak” – mondja róla Herczeg Ferenc, 1902-Nen, Csatádon, a költő születésének 100. évfordulója alkalmából tartott beszédében.

„Miért ünnepeljük mi Lenaut és miért emelünk neki szobrot? – tette fel a kérdést Heinrich Gusztáv a MTA főtitkára, az egyetemes német irodalomtörténet tanára 1905. június 12-én, a költőnek állított szobor leleplezésekor mondott beszédében, majd így folytatta: „Nem hazafiatlan dolgot mívelünk-e, midőn egy német költőt dicsőítünk, aki elszaladt tőlünk, hogy a nagy és gazdag Németország dicsőségét növelje? Elsősorban azért ünnepeljük Lenaut, mert nagy költő volt és mert a magyar nemzet a nagyot és jelest mindig és mindenütt tudta és tudja méltányolni. De Lenau Miklóshoz még szorosabb kötelékek fűznek bennünket: ő e földön született, melyet hazánknak nevezünk és imádunk és egész életében büszke volt arra, hogy ő magyar. Kiérzünk Lenau költészetéből valamit, ami lelkünkkel rokon, ami bennünk az idegen német hang dacára magyar hangulatot kelt, ami meggyőz bennünket arról, hogy e német költő lelkében volt egy húr, melyet túlzás nélkül magyarnak mondhatunk.”

Lenau természetet leíró versei igen előkelő helyet foglalnak el költészetében. Motívumainak ihletője – azokban a verseiben is, amelyeket akkor írt amikor már elhagyta a szülőföldjét, s ifjúj éveinek helyeit mint Csatád, Buda, Tokaj – mindig is ifjúsága élményei voltak: a magyar puszták, a csikósok, betyárok világa, a Duna és a Tisza parti nádasok, a tokaji szőlősök, a Bakony-erdő növény- és állatvilága.

Élete végéig vágyott e tájakra. Számptalan költeményében tér vissza ifjúj élményeiből merítve. „Délre” című versében írja:

*Arra délre száll az eső
S űzik szelek a vihart,
Hol távoli menydörgés zúg,
Szívem vágya délre tart.*

*A távoli Magyarhonban
Kedves falum ott terül
Befogja az erdő széle
S áldás lengi azt körül.*

Vágyaiban, álmaiban gyakran felidézi a délvidéket és Tokajt is:

*Újra vágyom a vidékre,
Ahol boldog voltam én,
Ahol éltem, álmodoztam
Gyermekkorom idején.*

– írja „Egykor és most” című versében.

*Szülőházam kedves völgye,
A szívem úgy fáj és vigad,
Hogy miután vágyva vágytam,
Újra látom tájaidat.*

*Szőlőhegy, légy üdvözölve!
A venyige zöldel-e,
Mely egy fanyar emberéltet
Édességgel tölte be?*

Emlékezik „Viszontlátás” című versében, amelyben a tokaji szőlősök, a Tisza parti vadregényes táj elevenedik meg.

Lenau volt az első költő aki bevitte a világirodalomba a magyar puszták képét, a cigányok, betyárok világát, a csikósokat, a szabadon száguldó méneseket, a magyar népdal tüzes és sírva vigadó motívumait. Versei nyomán szerzett tudomást a nyugati különös, a valóságtól gyakran elrugaszzkodó romantikus tónusú életszemléletéről, amely a magyar pusztáról, tokaji szőlősökről, a Bakony rengetegeiben született s élt évszázadokon keresztül, egyszóval a ko-

mor, szabadságról álmódó magyarokról. (A három cigány, A toborzó, Miska a Tisza mentén, A Bakonyi betyár stb.). A magyarokról s a magyar tájról alkotott kép összegzése talán „A pusztai csárda” című verse, ami a magyar hon, a szülőföld iránti érzéseit is kifejezi:

*A nagy Magyarhont jártam én
S öröm szállt a szívembe,
Hogy int a csendes pusztaság
S eltűn falu, fa, cserje.*

A pusztai csárdában betyárok tanyáznak, üldözöttek, de egyelőre szabadok. Kinn viharfelhők gyülekeznek. Végül is menekülniök kell a csárdából.

*De a cigánynép ott maradt,
E víg, tüzes legények
S a rebellis Rákóczi-ról
hangzott a régi ének.*

Rákóczi különben kedvenc szabadságharcos vezére volt Lenauak. Nagyon megragadta, s szerette például a Rákóczi indulót. Amikor az első ízben nyomtatásban megjelent Bécsben, s mikor először meghallotta, csupa tűz és lelkesedés vett rajta erőt. Rögtön megtanulta, s számtalanszor játszotta hegedűjén. Amerikába is magával vitte hegedűjét, hogy idézzem: „az őserdőben csendüljön fel az ősrégi Rákóczi-nóta.”

Dunajec Nándor nagyszabású Lenau tanulmány keretében elemzi Lenau magyarságát mondván: „Magyar hazájából, az istenáldotta tokaji vidékről viszi magával azon kitörölhetetlen képeket, melyek alanyi költészetében mindenütt visszhangra lelnek. Megéneklí szülőföldjét, a magyar Alföld mélabúját. Mindenik dalban a magyar lélek mélysége, a népköltészet egyszerű természetes varázsa tükröződik vissza. Egész belvilágának költészete magán hordta a magyar föld anyajegvét. Kell tehát, hogy hirdessük hozzánk tartozandóságát.”

A Tisza és Bodrog összefolyásának varázsa, az aranykalászos róna, a gulya, a ménes, a halászkok élete és mélabús dalaik, a merengő furulyázó pásztor, a csikósok pajzansága, a magyar népdalok egyszerűsége, a kőborcigányok játéka, a huszárok víg, zajos élete, hegyalja isteni bora, a magyar lányok tüzes tekintete mind, mind megannyi ihletforrás volt a költő számára, amelyek élete végéig többször visszatértek költeményeiben.

A magyar hazához való kötődésének versein kívül is számos jelét adta: az 1831-es pesti árvízkárosultak megsegítésére Bécsben nagyszabású koncertet rendeztek. Ez alkalomra Lenau Prolog címmel ódái szárnyalású költeményt írt, amit Löwe, a híres udvari színész szavalt el.

1843 decemberében meglátogatta őt Becta Károly költő, s ismerteti vele némelyek véleményét, sőt vádjait, hogy Lenau elfelejtette volna hazáját. Mire ő ezt válaszolta:

„Száradjanak ki azon gyalázatos nyelvek. Egy percig sem tagadtam meg hazánkat, s még kevésbé árultam el, noha mindinkább durván bántak velem, semmint barátságosan. Mit tudott a külföld Magyarországról mielőtt mi voltunk? Minden nap áldottam úgy az országot, mint a népet.”

Mindig is vágyott viszontlátni hazáját, s ezt nemcsak a már bemutatott költeményeiből tudjuk, de egyik leveléből is: „Igazán jól csakis a pusztán éreztem magam, a hatalmas magány, a délibáb varázsa csodás vonzó erőt gyakorolt reám. (...) Isten a pusztát a világ teremtése fölött érzett egyik bánatos percében dobta a világba. Évek hosszú során át el tudnék ott lakni.”

1796-ban a bécsi udvari kancellária rendeletet adott ki mely megtiltotta az osztrák íróknak, hogy műveiket a cenzúra engedélye nélkül idegen országban kiadhassák. 1836-ban e rendeletre hivatkozva Lenaut is beidézték a bécsi rendőrségre amikor ki akarta adni Németországban a költeményeit. Lenau ekkor tiltakozott, mondván, hogy a „bécsi kancellária rendelete a magyar királyság területén nem érvényesek: „s én pedig magyar ember vagyok s kérem hazám törvényeit alkalmazni.”

Utolsó éveiben még elmebetegsége alatt is így kiált fel: „Bocsássatok el, háborúba kell mennem, a magyar forradalom kitört!...”

Lenau szobor Csatádon

A költő születésének 100. évfordulója alkalmából emelendő szobor javára Rákosi Jenő, a Budapesti Hírlap főszerkesztője indított gyűjtést, minek nyomán 3 000 korona gyűlt össze. Ez az összeg azonban korántsem volt elegendő egy méltó szobor költségeinek fedezésére. Úgyhogy a szobrot nem is állították fel 1902-ben a költő születésének 100. évfordulóján. Ennek másik oka az volt, hogy Fadrusz János, akinél a szobrot megrendelték 1903-ban meghalt. A szobrot végül így a fiatal Randnai Béla szobrászművész készítette el.

1902-ben a költő születésének 100. évfordulóján mégis fényes ünnepség keretében megtörtént a szobor alapkövetétele. Ezen az ünnepségen Széll Kálmán miniszterelnököt Gulner Gyula államtitkár, Wlassics Gyula közoktatásügyi minisztert dr. Pacséri Károly torontálmegyei tanfelügyelő képviselte. Az ünnepségen jelen volt a MTA képviseletében Herczeg Ferenc, a Kisfaludy Társaság képviseletében Rákosi Jenő, a Budapesti Hírlap főszerkesztője, aki a Lenau szobor javára a gyűjtést elindította, a Petőfi Társaság képviseletében Sebők Zsigmond, de ott volt báró Ambrózy Béla, dr. Dellimanich Lajos alispán, Bottka Béla, dr. Lendl Adolf, Rubinek Gyula, Steiner Ferenc országgyűlési képviselő, Steiner Ferenc a Temesvári Nemzeti Szövetség és a Magyar Nyelvtérjesztő Egyesületet képviselte.

Az ünnepély a községházán tartott díszgyűléssel kezdődött, a templomban Hlaskovics Ferenc apát és Eisele helyi plébános által tartott istentisztelettel folytatódott, majd a Rákóczi-induló hangjai mellett a községháza előtti téren Bartole János jegyző tartott beszédet. Az ünnepségen Herczeg Ferenc író magyar nyelven, Stein József temesvári királyi ítélőtáblai bírósági elnök, Csátád szülötte, német nyelven szónokolt. Járosi iskolaigazgató felolvasta az alapköbe helyezendő emlékiratot, majd azt Gulner államtitkár helyezte el végleges helyére.

Az ünneplők elvonultak Lenau szülőházához, ahol Herczeg Ferenc a MTA és Rákosi Jenő a Kisfaludy Társaság nevében megkoszorúzták az ott lévő emléktáblát. Lenau költeményeket szavaltak Erhard Imre és Löffler Géza, majd a Himnusz és a Szózat zárta az ünnepséget, amit délután 200 terítékes lakoma és este táncmulatság követett.

Lenau szülőházára a helybéli bognármester Gehl Mátyás, helyezte saját költségén emléktáblát 1876-ban. Felirata a következő:

In diesen hause wurde der
dichter
Nikolaus Lenau
am 13 august 1802 geboren
Ezen házban született Lenau Miklós 1802. augusztus 13-án
Welt befreien tann die liebe nur
Lenau
Gevidmet durch Matthias Gehl aus
vaterlandliebe dem dichter am
13 august 1876.

Az emléktábla ma a lenauheimi Lenau emlékmúzeumban van elhelyezve.

1904. augusztus 13-án a Délmagyarországi Közlöny arról tudósított, hogy „Radnai Béla szobrász a pozsonyi Petőfi szobor pályázat miatt nem készülhetett el teljesen a Lenau szoborral s mostanság az ércöntőkben is rendkívül sok a munka, ezért a Lenau szobor augusztus 13-án tervezett leleplezését el kellett halasztani”.

Ekkor a szoborbizottság alelnökei, Bartók János és Járosi Pál a szoborügy végleges rendezése érdekében Budapestre jártak kihallgatáson Tisza István miniszterelnöknél, Berzeviczy Albert kultuszminiszternél és Zsilinszky Mihály államtitkárnál. A kultuszminiszter a szobor költségeire még 4000 koronát utalt ki.

A szobormintát Radnai Béla végül is 1904 októberére befejezte s miután a magyar országos képzőművészeti tanács azt a szobrász Várbazári műtermében megsemmisítette és jóváhagyta, még az évben ércöntőbe került. A szobrot végül is 1905. június 12-én, pünkösöd hétfőjén, leplezték le Csatádon nagy ünnepség keretében.

A szobor a községháza előtt áll. Lenau egy kőpadon révedezve bánatosan néz szülőháza felé amerre a háta mögött álló génusz is mutat. A talapzatra Egykor és most című verséből vésték a költő szavait:

*Újra vágyom a vidékre
Ahol boldog voltam én,
Ahol éltem, álmodoztam
Gyermekkorom idején...*

A szoboravatásra érkező vendégeket a főjegyző, Bartole József fogadta már a zombolyai állomáson. Kirendelt lovas kocsikon szállították őket a 14 km-re lévő Csatádra, amelyet erre az alkalomra nemzetiszínű zászlókkal s a bejáratnál diadalkapuvával díszítettek ki a falu lakói.

A vendégek között volt többek között dr. Gulner Gyula, Baross János, Steiner Ferenc országgyűlési képviselők, a kormány képviselőjében Széll Ignác államtitkár, dr. Delhmanics Lajos, Torontál megyei főispán, továbbá Jankó Ágoston alispán, Vinczehidy Ernő megyei főjegyző, valamint iskolák és kulturális egyesületek képviselői. Az ünnepi mise után, amit Blaskovics Ferenc apátkanonok celebrált a szobor előtt, a bilédi sváb gazdák dalegylete adta elő a Himnuszt. Bartole József üdvözlő beszédét követően Herczeg Ferenc méltatta Lenaut, a költőt magyar nyelven és dr. Heinrich Gusztáv a MTA főtitkára német nyelven. Szavaltatok hangzottak el továbbá Lenau költeményeiből Hicke Antal előadásában, Porsche Vilmos zombolyai tanító alkalmi költeményét szavalta el.

A bécsi Concordia írók körének, a Petőfi Társaságnak, a MTA, a temesvári Arany János Társaságnak a koszorú mellett ott voltak több társaskör, iskola, egyesület, stb. koszorú is. Koszorúzás után a résztvevők a költő szülőházához vonultak, ahol Löffler Géza tartott beszédet, majd sor került egy magyar nyelvű emléktábla leleplezésére is amely az 1902. évi szoboralapkövetését örökölte meg. Az ünnepséget a Szózat zárta, majd díszebédet adtak a községi népiszkolában, amelyet este táncmulatság követett.

Hogy végül is miért állítottak szobrot elődeink a csatádi születésű német klasszikussá vált Lenau Miklósnak Herczeg Ferenc összegezte 1902-ben a szobor alapkövetésének ünnepségén. „Magyar földön magyar művész munkája hirdesse, hogy mi tisztelettel hajlunk meg a szellem és a szív nagysága előtt, és hogy nemzetünk háladatos akar lenni azok iránt, akik szeretik. Lenau Miklós pedig szerette a magyart.”

Lehetne ez tanulság más nemzetek számára is.

Pálkovács István

Fürdőcultúra Baranyában

A Római Birodalomban – több mint kétezer éve – elterjedt és igen népszerű volt a termál-fürdők napi használata. A fürdőkben zajlott a társadalmi élet. Ennek írásos és építészeti emlékei fennmaradtak és nálunk is megtalálhatók Aquincumban a fürdő romjai. Később, a XVI–XVII. században a török fürdőcultúra építészete hagyott maradandó emlékeket Budán.

Baranyában a legrégebbi és legismertebb gyógyfürdő a harkányi kénes vízű. Petőfi Sándor születése évében, 1823-ban fedezték fel. Abban az időben a fürdő és a falu területe mocsaras vidék volt, a Batthyány uradalom siklósi gazdaságához tartozott. A gazdaságnak szüksége volt legelőre, ezért 1814-től elkezdték lecsapolni a területet. A munkálatok jobbágy robotot igényeltek, 1823-ban a gyüdi és harkányi jobbágyok végezték ezt a munkát. A leírások szerint Pogány János gyüdi jobbágy fedezi fel az ásás közben feltörő meleg víz gyógyító hatását. Dagadt lábait rendszeresen áztatta, a duzzanat leapadt, fájdalma megszűnt. A melegvizű forrás gyógyító erejének híre rendkívül gyorsan terjedt. Már a következő évben kialakítottak egy medencét, melynek falát fenyődeszkával bélelték, és a forrás közelében 12, fából készült kádát helyeztek el 6 öltöző kabinnal. 1824-ben nyáron már 1400 személy látogatta meg a fürdőt. Népszerűségéhez hozzájárult a szubmediterrán jellegű éghajlat is. Az évi átlagos középhőmérséklet 11 C fok, az átlagos csapadék mennyisége 707 mm.

1828-ra elkészült a 28 szobából álló egyemeletes fürdőszálló. Az 1840-es években kiépítették a fürdőt és fejlesztették a szállodát. 1845. augusztus 11–15-e között Pécsen rendezték a magyar orvosok és természettudósok országos konferenciáját. A résztvevők megismerték a harkányi fürdőt és ez kiváló propagandának minősült, mert megháromszorozta a következő években a fürdő látogatottságát. 1866. szeptember 28-án elkészült a Zsigmond Vilmos bányamérnök vezetésével fúrt első kút, mely percenként 1200 liter 62,5 C fokos vizet adott. Még ebben az évben Than Károly pesti egyetemi tanár elvégzi a víz kémiai elemzését. Ő fedezi fel a vízben oldott gáz alakjában jelenlévő karbonilszulfid vegyületet, amely addig ismeretlen vegyület volt a kémikusok számára. 1870-ben kezdődött az első fedett, kőlapokkal bélelt 10x7 méteres, 1,30 m mély medence építése, melyben megoldották az állandó vízcserét, a víz tisztántartását. Az 1860-as években rendezték a magyarországi gyógyfürdők belső rendjét, mely meghatározta, hogy állandó fürdőbiztost, fürdőorvost kell alkalmazni és fürdőrendszabályt kell kidolgozni. Az 1920-as években építették meg az első strandfürdőt, körülötte parkosítottak, 1934-ben készült el két kis felett medencével az Ilona fürdő, működött a Kossuth kádfürdő 20 káddal. A fejlesztése előtt, még 1917-ben sem érte el évente a tízezres létszámot a fürdőt igénybe vevők szára. A fejlesztés, az újságokban megjelenő reklámok fellendítették a fürdő forgalmát.

A strandfürdő bejárata az 1960-as években

A második világháború harcai következtében a gyógyfürdő megrongálódott, épületeit kifosztották. A tatarozási és felújítási munkálatok 1948-ban fejeződtek be. Ezután fellendült a fürdő forgalma, 1949-ben már 160 210 belépőjegyet értékesítettek. Az 1950-ben bevezetett déli határsávba Harkány is beletartozott, ez jelentősen visszavetette az idegenforgalmat. Ebben az évben mindössze 9 785 fizető vendég vette igénybe a gyógyfürdőt. A határsáv 1954-ben szűnt meg, ezután fokozatosan nőtt a forgalom. Az 1970-es, 1980-as években sokat fejlődött a fürdő, több medencét építettek, téliestettek.

Az 1970-es évek közepén a fürdő befogadóképessége 10 304 fő volt, az éves forgalma elérte a 1,5 millió főt. A téli fürdő bővítésével már télen is 4000 vendéget tudtak egyszerre fogadni. A fürdőt igénybe vevők száma 1990-ben 1 921 719 főre emelkedett.

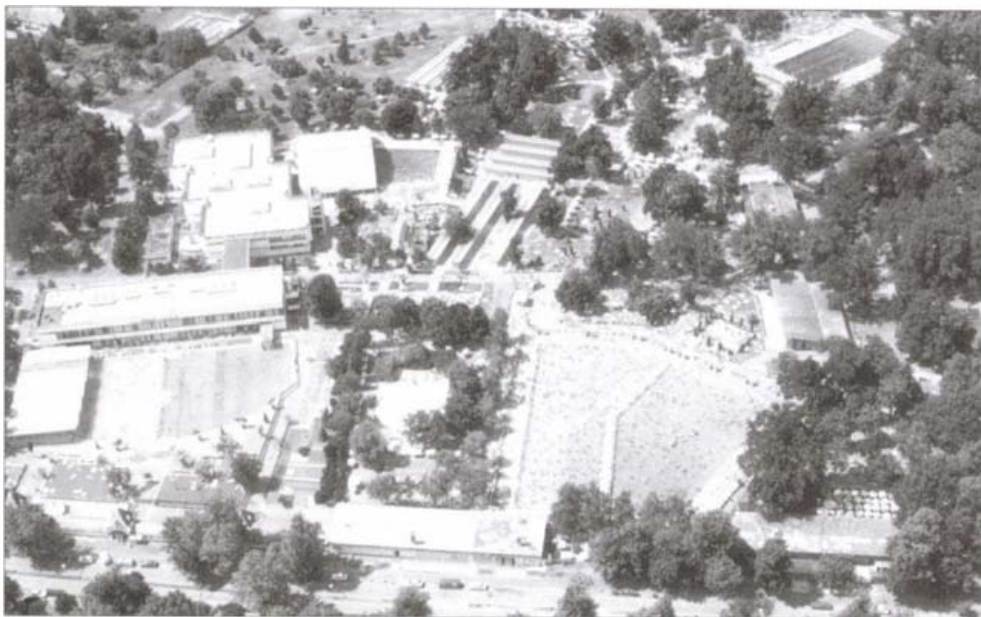
Reumatológus szakorvosokat alkalmaztak, masszírozót, elektroterápiát alakítottak ki, szakképzett gyógytornászok tornatermi és vízben való tornásztatással segítették a fürdőbe beutalt mozgásszervi betegek gyógyulását.

Az 1970-es években fellendült a fürdőt igénybe vevő külföldi betegek forgalma. A legtöbb idegen Németországból és Jugoszláviából érkezett, de magyar származású külföldön élők is érkeztek az Egyesült Államokból és Venezuelából, Ausztráliából. Az 1990-es években már csak főleg Németországból, Horvátországból, Hollandiából jöttek fürdőzők. Németek és hollandok sokan vásároltak kis házat, nyaralót Harkányban és környékén. Nyugdíjas idejüket az év nagyobb hányadában Harkányban töltik.

Az 1970-es, 1980-as években sok vállalati üdülő létesült. Pécs két nagy bányüzeméből a mozgásszervi betegek gyógyulásuk érdekében a kezeléssel egybekötött fürdőzést választották szabadságuk idejének eltöltésére. 1990-től a vállalati üdülőkből szállodák létesültek, nagyon sok társasüdülő, kis nyaraló is épült. Jelenleg a szállodák, panziók, vendégházak egyidőben 25 000 szálláshelyet tudnak nyújtani. Természetesen éttermek, élelmiszeri bevásárló központok is létesültek. Jelenleg 54 étterem közül választhatnak a vendégek.

Harkány Péctől déli irányban (24 km) közúton, autóval, autóbusszal közelíthető meg. Alig 5 kilométerre fekszik Siklós gyönyörű várával. Innen indul a Siklós–Villányi Borút Magyarország legdélibb vidékén. Harkánytól (5 km) nem messze található a drávaszabolcsi határátkelő híd Horvátországba.

Az 1980-as évek második felében a fürdőt ketté választották, külön működik a gyógyfürdő orvosi ellátással, kezelési lehetőségekkel, és külön a strandfürdő, ahol egy 50 m-es sportmedence is található (ebben nem termálvíz van). A Széchenyi terv keretében elnyert pénzből is

Légifelvétel a gyógy- és strandfürdőről az 1990-es években

saját hozzájárulásból a gyógyfürdő részleget 1 milliárdos összegből átépítették, ami 2003-ban készült el világszínvonalon.

A félig fedett, félig nyitott 3 gyógymedence mellett az épület második emeletén csodálatos élményfürdő, pezsgőfürdő létesült. Ma már a gyógykezelésük érdekében Harkányt felkeresők minden igényét kielégítik a gyógyfürdőben. 2004-ben a gyógy- és strandfürdőbe 940 000 jegyet adtak el.

A nyári főszezonban számos kulturális rendezvény, strandfesztivál, művészeti kiállítások, vásárok gondoskodnak a vendégek szórakoztatásáról.

Harkányfürdő történetéhez tartozik a gyógyfürdőkórház története is. 1954. október 14-én nyílt meg, 1955 óta a Baranya Megyei Tanács Gyógyfürdőkórháza névvel működött, 1990 óta Baranya Megyei Gyógyfürdőkórház. 1995-ig szanatóriumként volt ismert, 3 hetes kezelésre az egész országból vett fel, elsősorban mozgásszervi, reumás beutalt betegeket, de működött 20 ágyas nőgyógyászati és 10 ágyas bőrgyógyászati részlege pikkelysömörös betegek kezelésére. 1964 szeptemberétől az NDK megszűnéséig 9 ágyon csere keretében keletnémet betegeket is kezeltek. Ezen kívül az 1970-es évek közepétől beindult külföldi idegenforgalom szinte a világ minden tájáról csábított a kórházba (fizető) külföldi beteget. 1995-ben az egészségügy részleges átszervezésével, ágyszám-csökkentésével a Gyógyfürdőkórházat is átszervezték. A 270 ágyból maradt 195, ebből 80 ágyon u.n. aktív osztályok létesültek az aktív kórházi ellátást igénylő baranyai reumás betegek részére, 115 ágyon Baranya, Somogy, Tolna megye mozgásszervi betegeinek rehabilitációja történik.

A kórház a XIX. században épült gyógyszállóban, illetve távolabb a volt OTI gyógyház épületében nyílt meg 220 ágygal. 1964-ben a gyógyszálló épülete mellé elkészült egy új kórházi szárny 126 ágygal és a volt OTI épületet eladta a Megyei Tanács Bányász Üdülőnek. Így a betegeket egy helyen lehetett elhelyezni, a régi épületben az étterem helyén medencefürdő létesült és a kezelőhelyek is ebben az épületben nyertek elhelyezést. 1977-ben újabb ötemeletes hotelszárny épült a kórházhoz, ahol kétágyas fürdőszobás szobákban helyezik el a betegeket. Ily módon bővült 270 ágyásra az intézet, ahol röntgen, laboratórium, medence, kádfürdők, iszapoló, masszírozó helyiségek, tornaterem, elektroterápia biztosította a betegek ellátását, 22 orvossal és megfelelő szakképzett személyzettel. Az 1980-as években nagyszabású fejlesztést terveztek, főleg a bejáró betegek ellátására, fedett medencékkel, kádfürdőkkel, tornatermekkel, minden igényt kielégítő, nagy kapacitással rendelkező fizioterápiás helyiségekkel. 1991-ben elkészült a kupolás, medencéket magába foglaló épület és a tervezett fizioterápiás három épületből egy. A pécsi bányák megszűnésével lényegesen csökkent a kezeléseket igénybe vevő, bejáró betegek száma, így a tervezett kapacitásra sem volt már szükség. 2005-ben a Széchenyi terv pályázatán nyert pénzből és a megye saját erejéből elkezdődik a régi XIX. században épült, régebben kórházi célokat szolgált, jelenleg részben használaton kívüli épület felújítása, átépítése regionális rehabilitációs központtá.

A gyógyászatban is hasznosítható vizekről néhány alapfogalmat kell leírni a könnyebb megérthetőség kedvéért. Nemzetközi megállapodás szerint *ásványvíznek* azt nevezik, amelynek 1 literében legalább 1000 mg (1 g) oldott ásványi anyag található. Ezen belül fontos, hogy olyan kémiai anyag, elem, vegyület legyen oldva a vízben, amely az emberi szervezetre valamilyen jótékony hatást fejt ki. *Termálvíznek* vagy *hévíznek* nevezik azt az ásványvizet, amelynek hőfoka 30 °C foknál magasabb. *Gyógyvíz* elnevezést az az ásvány vagy termálvíz nyerheti el, amelynél nemzetközileg elfogadott orvosi kísérlettel bizonyították be valamilyen gyógyhatását. A hatóanyag, a kémiai elem vagy vegyület meghatározott mennyiségének jelenléte esetén, ennek alapján a gyógyításra felhasználható vizeket tíz csoportba sorolják be.

A két vegyértékű, szulfidkén tartalmú vizek elsősorban a mozgásszervi, reumás betegek gyógyítására, rehabilitációjukra hasznosítható, de krónikus gyulladást csökkentő hatásuk révén alkalmasak a krónikus nőgyógyászati gyulladások okozta tünetek csökkentésére, a másodlagos meddőség megszüntetésére, valamint a pikkelysömörben szenvedő bőrbetegek kezelésére. E célokra kimagaslóan jó hatású a harkányi gyógyvíz. Jelenleg négy fűrt kút napi maximális vízhozama 13 000 köbméter 61,5 °C fokos kénes víz. A kutakból előkerülő víz karbonilszulfid tartalma 12,1 mg 1 literben. Ez oldott gáz formájában nyomás alatt van a vízben oldva. A nyomás alól felszabadulva fokozatosan kénhidrogén gázzá és a vízben úszkáló kolloid kénszemeskékké alakul át. A kénhidrogén gáz adja a harkányi víz jellegzetes kénzagát, Rendkívül jól és gyorsan felszívódik az emberi szervezetbe bőrön át és belelegezve a tüdőn keresztül is. Az izületi porcok kémiai felépítésében fontos szerepe van a kénnek, részt

vesz a porcok regenerálódásában, gyulladáscsökkentő hatása révén a gyulladás okozta tünetek megszüntetésében, ezáltal a csökkent ízületi mozgások helyreállításában, az ízületi duzzanatok lepadásában. Ezt tapasztalhatta Pogány János is 1823-ban a harkányi víz felfedezésekor.

Az ízületi betegségek fő tünete a fájdalom, a mozgáskorlátozottság, amely az ízület kíméléséhez, az azt mozgató izmok rövid idő alatt bekövetkező kötöttségéhez, sorvadásához vezet. A kénes gyógyvízben való 3 hetes fürdőkúra, a kiegészítő masszírozás, a gyógytorna, az elektromos kezelések a fájdalom megszűnéséhez, az izomzat megerősödéséhez, az ízületi duzzanat lepadásához, az ízületi funkciók helyreállításához vezet. Az ízületi panaszok kialakulásához számtalan ok vezethet, és ha a kiváltó ok továbbra is fennáll, előbb-utóbb a panaszok is visszatérnek. Ha a beteg nem tesz semmit a továbbiakban saját érdekében, akkor is fél-egy évig panaszmentessé válhat. Ezek a kedvező hatások csábítják évente vissza a gyógyulásra vágyó betegeket.

Harkány mellett megemlítünk még néhány Baranya megyei kevésbé ismert termálfürdőt. *Sikonda* a Mecsek hegység északi nyúlványainak völgyében, Komlótól nyugatra néhány kilométerre található. Megközelíthető autóval, autóbusszal a Pécs-Dombóvári útról egy bevezető mellékúton. Szén után kutatva a fúrólukból 1928-ban 419 m mélységből percnként 1000 liter 38,8 C fokos alkalikus, földes, enyhén radioaktív, szabad szénsav tartalmú víz tört fel. Egy gyermek és egy 50x12 m-es termálvízes, valamint egy 50x20 m-es hideg vizes úszómedence épült, szálloda nyílt, amelyből az 1950-es években bányászszanatórium létesült orvosi ellátással. A medencéket két artézi kút látja el 33 valamint 39 C fokos vízzel. Mozgásszervi betegek használják. 2004-ben a Széchenyi terv pályázatából nyert pénzből fedett fürdő élményfürdővel létesült. A környékbeliek látogatják, évi forgalma 100 000 főt tesz ki.

Említésre méltó még a *Szigetvárott* található alkálilidos, hidrogén-karbonátos, jelentékeny fluor tartalmú 62 C fokos, percnként 3000 liter vizet adó forrás. Két 25x16 m-es, 34–35 C fokos hévízű medence, kabinokkal, öltözővel, pihenővel várja vendégeit. Alkalmos idős mozgásszervi és csonttrikulásban szenvedő betegek, illetve csonttörések utókezelésére. Évi látogatottsága 130 000 fő, a fürdő télen-nyáron nyitva tart. A fürdőben fizioterápiás szakrendelés is működik, kádfürdő, masszázs és elektroterápia is igénybe vehető. 2005-ben Széchenyi tervpályázaton nyert összegből fedett fürdő építésébe kezdtek.

Helyi jelentőségű kisebb termálfürdő található még Baranyában *Sellyén* és *Szigetvártól* 14 km-re nyugatra *Pettenden*.

Dr. Kálózdai Tamás

A gyógytornász vezényelte vízi torna

KRÓNIKA

Csoóri Sándor életösztönző üzenete

Magyar költő megbiztosabban kétféleképpen írhatja be nevét a nemzeti aranykönyvbe: a műveivel és az életével. A legjobbak mind a kettővel egyszerre. Annak ellenére így van, hogy a legutóbbi évtizedek – a politika, az államberendezkedés gyökeres változásait meghazudtolva, attól szinte teljességgel függetlenül – sajátos rejtékutakat is kínálnak az érvényesülésre.

Ha valamiben, épp a művészi és hagyományértékelési zavarokban látható, hogy ebből a szempontból nincs nagy különbség a rendszerváltozás előtti és utáni értékérvényesülések között. Ma is az van, ami a rákosista-kádárista korszakban volt. Kijelöltek vannak, nem pedig a klasszikusságnak megfelelő nagyságok. Ahogy a korábbi korszakban volt, ma sem az esztétikai teljesítmény, az emberi őszinteség tartozik a nagyság valóságos kategóriájába. Elég az, ha valakiről mondják. Mondják, hogy nagy.

És fenyegető szándékú, ha valakiről nem mondják.

Egyre nehezebb megfogalmazni, hogy némiképp romlott is a helyzet. Félreérthető. Némelyek azt vélhetik, hogy valaki a kádári értékrendet dicséri. Mi tagadás, van rá ok. De nem a rendszer dicséretére, hanem a rendszergazdai félelem jó működésének a visszaigazolására. Illyés Illyés volt, Nagy László Nagy László volt. Nem szerették. Gyűlölték. Cenzúrázták. De tudták, hogy már régen túlnőttek a rendszeren és a rendszergazdákon.

Csoóri Sándorról is tudták.

Ma nem tudom, hogy tudják-e. És ez a *ma* számomra 1994 óta tart.

Aczél György a maga érdekcsoportja szempontjából kiválóan meghatározta a magyar művészet és gondolkodás nemzetietlenítésének programját. A végrehajtó csapatot is felállította hozzá. Megnevezte az új értékrend hivatkozási embereit. Hogy, hogy nem, ez az értékrend máig érvényben van.

Illyéssel, Nagy Lászlóval már nem kell számolni, hiszen ők az örökkévalósággal vállaltak jegyességet. De Csoóri él. A valóságban is. Illyésre nem kell hivatkozni. Nagy Lászlóra annyira sem. Mert kiké az örökkévalóság? Azoké, akikre a négyévenként urnák elé járuló választók nem adnak, nem is adhatnak választási szavazatot. Szellemi, értékőrző utódaikra sem. Nemzedékek között itt van a mai találkozás: meg kellene tanítani a műveiket. És ezeket a műveket a magukat nagy hirtelen nemzetinek állító politikusoknak is el kellene olvasniuk.

Ez a nagy baj a hetvenötödik évet betöltött nagy költővel, nagy gondolkodóval és nagy emberrel, Csoóri Sándorral. Nem érteni akarják őt, hanem használni. Erre pedig legfeljebb látszólag fog alkalmasnak mutatkozni.

Illyésék életük különböző korszakaiban más és más viszonyra kényszerültek a politikával, a közélettel. Forradalmi vagy annak látszó időben viszonylag közel kerülhettek hozzá, de életük javarészeiben értelmező távolságban maradtak. Az igazán nagyok akkor írták be magukat a történelembe, amikor „csak” értelmezték a folyamatokat.

Csoóri Sándor ezt mindenkinél jobban érezte és érzi.

Nem irodalmi elemzést írok, hanem az emlékeimet idézem. Ezeknek az emlékeknek a fényében mondom, hogy Csoóriról hamis képek is élnek. Vagy ha nem hamisak, akkor nem egészen lényeglátók. Sokkal jobban hasonlít ő a nagy elődökhöz, mint ahogy az a felszínen látszik. Persze az is nagy kérdés, kik tudják megzavarni a felszín hullámain. És vajon milyen szándékkal?

Némelyek politikusinak értelmezik Csoóri Sándor pályafutását. Pedig nem az. Jelentős életművének szinte a halálát jelentené, ha gondolatainak tárházát bármilyen pártosodásnak felajánlaná. Amikor a pártpolitika közelében láttuk, az nem volt a mai értelemben vett pártpolitika. Az a rendszerváltoztatás előkészítése volt. Gyermeki idejének néhány verssorával szoktak politikai gyanúkat kelteni körülötte, de ezt csak olyanoknak a körében lehet érvénye-

síteni, akik semmit sem olvastak az akkor született kortársi művekből, vagy akik annyira feledékenyek, hogy önmaguk múltjára sem emlékeznek.

Csoóri Sándornak a politikai pályafutása az Iszapeseő – a szovjeteket igazsággal sértő – történetével inkább jelezhető, mint bármely mással. Vagy a Tudósítás a toronyban szociográfiájával, ami minden értő irodalomlemez számára az Illyés-i Puszták népének a reinkarnációja volt. Duray Miklós könyvének előszava, a monorierdei találkozó, a Magyar Demokrata Fórum szervezése, az első szabadon választott kormány fejének kiválasztása, a Magyarok Világszövetségének felnövesztése, a Duna Televízió megalapítása és még sok minden más valóban nevezhető közvetlen politikai cselekvésnek, de Csoóri Sándornak az igazi politikatörténeti szerepe másutt van.

Emlékeimből két vonulatot idézek. Az egyik a központ nélkül maradt nemzet ügyszolgálati képviselője. Ez valóban vonulat. Olyan, amilyen Adynál a kalotaszegi lányok vonulása. Csoóri esendően kicsinyke lakása a nemzet mindenféle szorongatottjának a kibeszélő helye, a gyóntatószéke volt.

A másik a népi teremtő erő újrafelfedezése. Ez is vonulat. Mert nem csak tudományos kutatásból és korábbi eredményeknek az újragondolásából állt, hanem folyamatos cselekvésből is. Mindkettőnek korszakos érdemei vannak. Csoóri Sándor a magyar irodalmi gondolkodás gyökereiig hatolva értelmezte újra a népköltészet hagyományait és megújító szerepét. Nem szokták őt néprajzosként emlegetni – és szakmai értelemben valóban nem az –, de be kellene látni, hogy ebben a tárgykörben is sokkal többet mond, mint a szakma néhány felkentje. Ugyanis nemcsak filológiát művel, hanem a beleélés csodáját teremti meg. Csokonai, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, vagy nem költészeti oldalról Erdélyi János és mások irodalom- és tudománytörténeti elgondolásaival kapcsolatban nagyon lényeges felismeréseket fogalmazott meg.

A Bartók-i modell felismerésének azonban volt egy Kodály-i vonulata is, és alighanem ez a legfontosabb. Nem elég írni valamiről, cselekedni is kell. A táncház-mozgalom, amelyhez sokan adtak építőköveket, Csoóri Sándor nélkül nem jöhetett volna létre. Novák Ferenc, Timár Sándor, az akkori Muzsikás együttes, Halmos Béla és Sebő Ferenc meg a többiek attól érezheték meg a bennük lévő tudásnak az erejét, hogy a táncmuzsika kolompaszóra felfigyelt Nagy László. Hadban álló harcosává vált a mozgalomnak az irodalomtörténész Kiss Ferenc, szolgálatosává Kallós Zoltán, aki akkor még nem Kossuth-díjasa, hanem üldözöttje volt a csángókutatásnak és a balladagyűjtésnek.

Ma hatvan év körül járnak, akik akkor többnyire naiv és ifjú befogadói voltak ennek a jó szándéknak. És úgy látom, a gyermekeikben és az unokáikban megfogant az elvetett mag. Csoóri Sándornak az igazi politikai szerepét nehéz lenne másban meghatározni, mint ebben. Másban akár tévednie is lehetett vagy lehet, ez tévedhetetlen lépés volt, és nem is politikai, hanem emberi.

Ínséges időben hosszú folytatásra lenne szükség.

Pálfy G. István

Dr. Barsi Ernő, az „aranyember” 85 éves

Dr. Barsi Ernő 1920. június 28-án született Sályban, egy bükkaljai faluban. Szülei tanítók voltak és már egészen kiskorában megtanult írni, olvasni édesanyjától. Sárospatakon járt gimnáziumba és teológiára. Teológiai tanára, Szabó Ernő biztatta arra, hogy zenei tudását a Zeneakadémián teljesítse ki, amit 1946-ban el is végezett, majd hazament szülőfalujába, Sályba, ahol az iskolában éneket tanított. Hat hét alatt 80 fős kórus alakult az ő segítségével. Kórusáról írt elismerő cikke alapján egykori tanára Harsányi István felkérte, hogy írja le sályi tapasztalatait. Meg is írta könyvét faluja népzenejéről, Sály falu zenei művelése címmel, amelyből még Kodály Zoltán is tanított a Zeneakadémián. Ősszel Győrben óraadó tanárt kerestek az Állami Zenekonzervatóriumba, ahol hegedűoktatást vállalt. Egyik feladatának tartotta, hogy a tehetséges fiatalokat felkarolja és elindítsa a zenei pályán. Nemsokára megtalálta élete párját, Varsányi Ida tanítónőt, akivel 1948 nyarán összekötötték életüket, ezután már együtt járták a falvakat, városokat és sok közös koncertet adtak.

Életük igéjét közösen választották; Jézus Krisztus mondta a hegyi beszédben: „*Úgy fényljék a ti világosságosságotok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat*”. Ernő bácsiék fényt szerettek volna vinni és visznek ma is az emberek életébe, hogy felfele is nézznek ne csak lehajtott fejjel járják a mindennapjukat.

1959-től a győri Tanítóképző Főiskolán kezdett el tanítani, mivel úgy gondolta, hogy a lendő pedagógusok még többet át tudnak adni az embereknek abból, ami az ő birtokában van. Néprajzi érdeklődését a sárospataki teológián szerezte dr. Újszászy Kálmántól, amit 1970-ben megerősített néprajzi doktorátusával Ortutay Gyulánál; ezt a munkát a mai napig is folytatja a győri Tanítóképző Főiskolán.

Ernő bácsi tanítási módszere magával ragadó, mivel egyidőben hegedül, mesél, énekel és előadása közben még diaképeket is vetít az adott témáról (személy, tájegység stb.), hogy a hallgató minél teljesebb képet kapjon és átérezhesse a hagyományok fontosságát.

Már Kodály Zoltán is azt tanította „*Nem faj a magyarság, hanem kultúra (...) morális alapja mindezekért való áldozatkészség. Ez a magyar kultúra pislákoló mécses, a mécsből azonban világító fáklya lehet. Még sokan élnek, akik nem tudnak róla. Nem ismerik, tehát nem is szerethetik. Elég volna az itt élők, eddig közömbösek tevékeny érdeklődése, hogy a mécses fáklyává lobogjon föl. Ezzel a magyarságnak olyan védőbástyája épülne, amin nem fognak az anyagi erők fégyverei.*”

Ernő bácsinak köszönhetem, hogy megszerettem a magyar néprajzot és a népi kultúrát jobban megismerhettem. Egy másik kedves tanárom dr. Lanczendorfer Zsuzsanna (volt tanítványa) nem hiába hívja Ernő bácsit „*fáklyagyújtó*”-nak, mert aki találkozik vele akár személyesen, akár rádión keresztül megérezheti a magyar kultúra iránti nagy szeretetét, lelkesedését és tovább viszi azt a tüzet ami benne él.

Kodály Zoltán *A magyar népzene* című munkájában nagyon szépen ír a hagyományról: „*A hagyomány formái változhatnak, de lényege ugyanaz marad, míg él a nép, amelynek lélkét kifejezi.*”

2005 júniusában tölti be Ernő bácsi 85. évét és még mindig aktívan munkálkodik: néprajzot gyűjt, tanít, pávaköröket, kamarakórust vezet, lelkészként is ellátja feladatát és ha van ideje hazautazik szülőfalujába, Sályba dolgozni.

Ernő bácsi munkássága nemzedékek sorának adott hitet és erőt hogy a magyar kultúrát ápolja. Mottója: „*A szeretet sugározzon mindenüvé, mert szeretet nélkül nem lehet sem muzsikálni, se tanítani, se írni. Szeresse mindenki az övét, saját népét s értékeit, hogy a másokét is szeretni tudja.*”

Léránt Zsuzsanna

Közös zenélés. Ernő bácsi és Ida néni, aki felesége, társa és támasza

Honismereti tevékenység Baranyában

A Baranya Honismereti Egyesület 2005-ben ünnepli fennállásának 15 éves évfordulóját. Ezt a jubileumot kiemeltté és különösen jelentőssé teszi, hogy a Honismereti Szövetség idén, Baranyában rendezi a XXXIII. Honismereti Akadémiát.

A honismereti munkában, az eddig bejárt úton napjainkig sok szép eredmény született, de akadtak megfeneklett tervek, félbeszakadt törekvések is. Voltak ígéretes elindulások szép folytatással, de megtorpanások, leállások is akadtak jelentős számban. A történések mögé tekintve bizonyítva látszik, ezt a csodálatosan szép munkát csak hivatásszerű elszánással, megszállottsággal lehet végezni, nem várva vállverégetést, elismerést, anyagi előnyt.

Megyeinkben az „újkori” honismereti munka szervezett és sokoldalú formában Vargha Károly munkálkodásával veszi kezdetét. Főiskolai tanárként fiatalok ezreit indította el feltöltött tudással, sokakat a honismeret iránti elkötelezettséggel. 1960 óta irányította a megyei honismereti szakkörök munkáját. 1965-ben megírta Baranya megye első honismereti olvasókönyvét, pár évvel később a másodikát is megjelentette. Több könyve, helytörténeti tanulmánya, kisebb dolgozatok és újságcikkek sokasága jelent meg honismereti témában és ezek mind-mind, gazdag adattárként szolgáltak, ugyanakkor támpontot is adtak a kutató helytörténészek, honismereti szakkörvezetők munkavégzéséhez. Szerzteágazó munkásságából nem hallgathatom el, a községek krónikáírásának útra indítását sem.

1990-ben a honismereti körök száma még 45 körül volt. Jellegüket tekintve helytörténeti, néprajzi, irodalmi, nyelvészeti és természettudományi szakkörök működésével találkozunk. Ahogy ezt Tímár Irma Leírja: „a szakkörvezetők között legtöbb a tanár, tanító, ugyanakkor nem mindannyian történelem szakosak, szép számmal található más szakos pedagógus is. A szakkörvezetők egy része már hosszú ideje vezeti a szakkört; nem egy közülük 20-30 éve.” Sajnos, a honismereti szakkörök száma mára megcsappant. Ennek okát részben abban látom, hogy betegség, elhalálozás stb. miatt kiestek a sorból azok a honismereti munkásaink, akik önzetlenül végezték ezt a feladatot, más tekintetben az iskolák részéről sem tapasztalható az a támogatás, ami korábban megvolt. Szinte szerencse dolganak tekinthető, ha egy-egy helyen akad olyan személy, aki vállalra veszi és szakszerűen, lendülettel végzi ezt a munkát. Jó példa azért szerencsére akad és ezek közül néhányat meg is említek a későbbiek során. Ugyancsak Tímár Irmára hivatkozom, aki tanulmányában megállapítja: „A legtöbb szakkör helytörténettel foglalkozik. Több szakkörvezető – a szakköri tagok bevonásával – megírta községe, iskolája, tűzoltótestülete, stb. történetét. Többen vállalkoztak a földrajzi nevek összegyűjtésére. A legtöbb szakkör elkészítette lakóhelye utolsó 40 évének történetét és kiállítást rendezett történetük bemutatására. A néprajzi kutatás elsősorban a nemzetiségek lakta területen folyik. Gyűjtik elődeik tánc, ének-zene, gyermekjáték, monda és mondóka anyagát. Ezeket a népi együttesek, a népdalkörök, a hagyományőrző csoportok szívesen állítják színpadra.”

Az egyik legrégebben alakult *honismereti kör Sásdon* működik, példát szolgáltatva arra, hogyan kell és lehet összefogni, hasznos tevékenységre készíteni egy csapat embert. 45 évvel ezelőtt alakult a kör. A jelentős eseményekhez kapcsolódó alkalmi kiállításokkal léptek elő az ismeretlenségből. A tárgyi, írásos és egyéb szellemi értékek felkutatása, összegyűjtése és rendszerezése után, 25 éves munkával állandó kiállítást valósítottak meg. A rendelkezésükre álló írásos anyag, alapját jelentette a Sásdról készült monográfiának. Példát adtak abban is, milyen módon kell készíteni a település-krónikát. Ma már 37 éve, hogy kiadták először ezt a munkát, azóta évenként 140-150 oldalon jelenik meg összeállításuk.

A jó példák között említhetem a *Szigetvári Várbaráti Kör* honismereti munkáját. A Kör 45 évvel ezelőtt alakult és az elmúlt évtizedek folyamán fontos feladatai közé került a honismereti munka is. Nemcsak Zrínyi Miklós kultuszát tették méltó helyre, nem csupán a nemzeti ünnepek szervezésében jeleskedtek, de felbecsülhetetlen az a munka, amit a helytörténeti kutatás területén végeztek és végeznek. Ezekről a kutatásokról évről-évre újabb és újabb kiadványaik jelennek meg. A megjelent írásokhoz nemcsak a városlakók, de a Szigetvárra érkező nagyszámú turista is hozzájuthat. A Várbaráti Kör nagy érdeme, hogy a városról monográfia készül, ami reménység szerint a közeljövőben meg is jelenik.

A *Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Kör* 1961-ben alakult. Az alapító okirat kezdetben nem tartalmazta a honismerettel kapcsolatos feladatokat. Talán ez érthető is, ha tudjuk, hogy akkoriban igen siralmas állapotban volt a siklósi vár, ennek megmentését tűzte ki elsődleges céljául az akkor alakult egyesület. A vár 1960-1964 közötti rekonstrukciója után más feladatok kerültek előtérbe. A Kör tevékenységének hatására helybéli pedagógusok és mások Siklós múltját, Siklóson élt híres emberek életét kezdték kutatni.

Több honismereti kör is alakult a helyi és több környékbeli település iskoláiban (Egyházasharaszttiban, Nagyharsányban), amelyek hosszabb ideig működtek. Az 1980-as évek kezdetétől nagyszerű kezdeményezés indult el, nevezetesen minden év március tizenötödikén úgynevezett tudományos konferenciát szervezett a Kör. Ennek során helytörténészek, történészek tartottak előadást kutatásaikról. Ezek a konferenciák lehetőséget adtak arra, hogy ki-ki a maga kutatási eredményét közkinccsé tegye. Csak néhány cím az elhangzott előadásokról: A drávai hajósok élete a XIX. században; Siklós vasútjai; A dél-baranyai utak kialakulása és fejlődése; Siklósi nyomdák; Siklós mezőváros örökváltság-szerződésének ismertetése; Batthyány Kázmér emlékiratainak a sorsa, stb. A mai napig több mint ötven előadás hangzott el. A Kör tizenegy olyan személynek helyezett el emléktáblát, aki meghatározó szerepet játszott Siklós életében, de több szobor, illetve emlékmű felállításában is kezdeményező volt.

A *Pécsvárad Várbaráti Kör*-nek jelentős szerepe van Pécsvárad honismereti munkájában. A Szent István kultusz kialakítása, a város történelmi múltjának feltárása, helytörténeti kiadványok megjelentetése mind-mind fontos feladata. Minden évben hosszabb-rövidebb tanulmányi kirándulást szerveznek meghatározott tematikával. Ezekről a kirándulásokról a helyi sajtóban beszámolnak, azt kiértékelik. Kiadványaikról könyvbemutatót rendeznek. Felemelő látni, hogy egy-egy ilyen rendezvénynek milyen nagy a közönségsikere. Kiemelkedő érdemük a Pécsváradról nemrég megjelent tartalmas és szép kivitelű monográfia. A Zengőért mozgalomnak ők is részesei. A Kör nagy felelősséget érez a Zengő megmentéséért és ezért kezdettől fogva hatékonyan mozgósította tagjait a tervezett radarelhelyezés meghiúsítására.

A *Szászvári Várbaráti Kör* megalakulása óta jelentős energiát fejt ki a vár megmentéséért. Az igen rossz állapotban lévő vár rendbehozataláért már többször folyamodtak a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalhoz és a Kincstári Vagyongazgatósághoz, sajnos, eddig nem sok eredménnyel. Jelentős a helytörténeti kutatómunkájuk. Ebből különösen kiemelkedik a település szülőtte, Kis György szobrászművész munkásságának feltárása. A fellelhető alkotásokat nyilvántartásba vették, valamennyiről fényképfelvételt készítettek.

A *Lánycsöki Német Honismereti Szakkör* 1972-ben alakult húsz fővel. Főleg fiatalok alkotják az Egyesület tagságát. Kutatják a település hagyományait. Temetőjárásokat szerveznek és ezek során elhunyt nevesebb személyek sírjainak gondozására is sort kerítenek. Ugyancsak feladatuknak tekintik feltárni a településük történelmi és történeti értékeit. A múlt eseményeit feldolgozzák, jeleneteket, színdarabokat alkotnak és azokat előadják. Az Egyesület tagjai gyűjtik a településen készült régi fényképeket egy leendő helytörténeti gyűjtemény számára. A népszokások gyűjtése során, teljeskörűen feldolgozták a kisnyáradai lakodalmas népszokásokat (Schwarzkopf Ádámné dolgozata). Az elmúlt év nyarán rendezték meg – sorrendben – a kilencedik honismereti tábor.

Szederkényben 1960-ban alakult meg a honismereti szakkör, melynek fő feladatául Szederkény múltjának feltárását, kutatását jelölték meg. 1972-re elkészült a helytörténeti kiállítás (1993-tól falumúzeum), ahol a település múltjához tartozó tárgyi emlékek és dokumentumok kerültek megőrzésre. Az Egyesületük különlegessége, hogy tagjai Szederkényben lakókból és a németországi Elsendorfba kitelepítettekben tevődik össze. A földrajzi távolság ellenére a tagok évente találkoznak, változó helyszínnel. Míg élt Ravasz János, ő volt mozgató ereje az Egyesületnek, ő volt a szerzője a Hétyszáz éves Szederkény című munkának, ő szerkesztette és rendezte nyomdai kiadás alá az évenként megjelenő kétnyelvű évkönyvet: Szederkény – Surgetin c. alatt és ő volt, aki 5 éves szívós munkával elkészítette a Pécsi Tudományegyetem története c. nagy jelentőségű művet.

A *Baranya Honismereti Egyesület* 1990-ben alakult. Első elnöke dr. Vargha Károly volt, az 1992-ben bekövetkezett haláláig. Vargha Károly nagyszerű municióval látta el egyesületét. Olyan emberekkel vette magát körül, akik tenni kívántak az ügyért, akik megértették, hogy

milyen fontos a honismeretért önzetlenül tenni. Őt *Gábori Imréné* váltotta az elnöki poszton 2002-ig.

Egyesületünk alapszabályának megfelelően évente egyszer tart közgyűlést, négyszer kerül sor elnökségi ülésre. Ezekre az ülésekre általában mások is ellátogatnak, hiszen üléseink nyilvánosak. Megbeszéléseink témáját részben a Honismereti Szövetségtől kapott feladatok, másrészt a megyénkben adódó tennivalók határozzák meg. Igyekezünk figyelemmel kísélni minden olyan megmozdulást, ami feladatkörünket érinti. Sajnos, mindenről nem szerzünk időben információt, ezen a téren még javítani szükséges munkánkat.

Szeretnénk szélesebb körben bevonni a fiatalokat a honismereti munkába. Ennek egyik útját-módját az iskolai honismereti oktatás megjavításában látjuk. 2003-ban tavasszal és ősszel szerveztünk egy-egy konferencia napot azoknak az általános iskolai tanároknak, akik iskolájukban hon- és népismeretet oktatnak. Ugyancsak hasonló rendezvényre került sor 2004-ben is. A megye területéről 60-65 pedagógus tisztelte meg jelenlétével ezeket a rendezvényeket. Úgy értékeltük, folytatni kell ezeket az alkalmakat, hiszen tapasztalatcsere, közös gondok feltárására, ismeretanyag továbbítására ad kiváló lehetőséget egy-egy ilyen együttlét.

2004-ben Egyesületünk, a Baranya Megyei Levéltárral közösen szervezett konferenciát, Batthyány Kázmér halálának 150. évfordulójára a siklósi várban.

Úgy ítéljük, Egyesületünk tehetne többet is, és amit teszünk azt végezhetnénk jobban is, de érezzük erőnk végességét, azt, hogy sorainkban kevés a fiatal munkaerő. Természetesen, időnként látjuk az agráriák határt szabó hiányát is.

Dr. Simor Ferenc

Rákóczi nyomában

*„Föl nemzetem, föl! Jussanak eszedbe
Világhódító híres őseid.
Egy ezredév néz ránk ítélőszemmel
Attilától egész Rákócziig!”
(Petőfi Sándor)*

A 2004 tavaszán meghirdetett „Hős Rákóczi népe” művelődéstörténeti vetélkedő 2005. március 19-én, a sárospataki országos döntővel ért véget. A dobogós csapatok tagjai és a felkészítő tanárok a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma különdíjaként március 29-től április 1-jéig jutalomkiránduláson vehettek részt három történelmi vármegye – Abaúj, Zemplén és Borsod – területén, II. Rákóczi Ferenc életútjának, családjának, a szabadságharcnak emlékhelyeihez zárándokolva. A szervezésben Bartha Éva, a Honismereti Szövetség titkára, és dr. Rémiás Tibor, a miskolci Herman Ottó Múzeum igazgatója vállalt oroszlánrészt.

Mi, a győztesek – az encsi Váci Mihály Gimnázium humán tagozatos diákjai – felkészítő tanárunkkal várakoztunk Miskolcon a múzeum előtt a II. helyezett zalaegerszegi, illetve a III. helyen végzett makói csapattársainkra. A tavaszi szünet utolsó napján kissé lógó orral vettük tudomásul, hogy szűkebb pátriánk, Abaúj lesz a fő célpontja utazásainknak, azt hittük, sok újat nekünk itt aligha mutathatnak majd.

Az első napon megnéztük az ónodi vár romjait, a körömi mezőt – az 1707-es országgyűlés tényleges színhelyét –, a muhi csata emlékére emelt emlékművet, a szerencsi Rákóczi-várat s azt a templomot, ahol Rákóczi Zsigmond alussza örök álmát. A kellemes meglepetés már ekkor körvonalazódott: idegenvezetőnk, Laki Lukács László és a szervező történészek-muzeológusok jó hangulattal, ízes magyar beszéddel, és elsősorban óriási tudásukkal, tájékozottságukkal varázsoltak el mindannyiunkat. A második nap korán indultunk sátoraljaújhelyi szálláshelyünkről Borsiba, ahol megkoszorúztuk Mayer Ede Rákóczi-szobrát, majd megtekintettük azt a kastélyt, ahol a nagyságos fejedelem született. Többünknek ez a látogatás lett a legemlékezetesebb, hisz itt ismerhettük meg Kázmér Istvánt, aki hazaszeretetével, magyarságával példát mutatott valamennyiünknek. Megtudhattuk tőle, hogy nem sokkal ottjártunk előtt,

március 27-én meghitt születésnapjára emlékeztek II. Rákóczi Ferencre, és megmutatta nekünk azt a bölcset is, amit egy magyarországi művész faragott az eredeti darab rekonstrukciója alapján. Kassán a Kelet-Szlovákiai Múzeum igazgatója fogadott minket, itt megcsodáltuk a híres aranykincset, majd Hruska Éva idegenvezetővel elsétáltunk a Szent Erzsébet dómra. Koszorút helyeztünk el II. Rákóczi Ferenc és társai nyughelyén: megrendítő volt azok közelségében állni, akikről annyi-annyi könyvet, tanulmányt elolvastunk.

Hasonlóan különleges pillanatok következtek a Rodostó-házban: az eredeti rodostói bútorokkal, faltáblákkal berendezett ebédlőház békés csöndjében idézhettük meg a bujdosó fejedelem alakját. Az egykori abaúji vármegyeháza dísztermében felfedezhettük Szántó, Forró, Szikszó, Gönc címerét, illetve válaszolhattunk a múzeumigazgató úr kérdéseire. Végül a kassai program zárásaként felkerestük Márai Sándor szobrát és emlékkiállítását. Hazafelé megnéztük Telkibánya temetőjének csodálatos kopjafáit és a falu határában álló XIV. századi ispotály romjait, mellettük a Szent Katalin kápolnát. A polgármester asszony, Mester Lászlóné igazai lokálpatrióta módjára mesélt a bányai mondákról és a valóságos összefogás csodás lehetőségeiről.

A harmadik nap Sátoraljaúj helyé volt: ellátogattunk a Kazinczy Múzeum kiállításaira, a levéltárba – ahol Kazinczy Ferenc is dolgozott –, majd szíves szavakkal, bölcstanácsokkal, lélekemelő előadással látta vendégül kis csapatunkat a piarista templomban (Rákóczi-kápolnában) Varga Zoltán atya. Estefelé iktattunk be egy kis túrázást: a Sátor-hegyek legalacsonyabbján végigjártuk a „Magyar Kálváriát”, amelyet közadakozásból építettek Trianon után. Ez előtt a séta előtt Széphalom, Karos és Karcsa volt az úti célunk: a Kazinczy Múzeum igazgatója, illetve a helyi vezetők sok érdekességet meséltek a nagy nyelvújítóról –akinek sírjánál leróttuk kegyeletünket –, a magyar nyelv leendő múzeumáról; a honfoglalás kori temető feltárásáról, a régészeti leletekről; az Árpád-kori templomépítészeti titkairól. A negyedik napon már „hazafelé” tartottunk: Göncön a bibliakiállítás, illetve a múzeum mellett álló templomot, Regécen a nagyságos fejedelem gyermekségének színhelyét, a várat (pontosabban annak helyreállított romjait), Boldogkőváralján ugyancsak a Rákóczi-uradalomhoz tartozó várat néztük meg. Útközben pillantást vehettünk a füzéri várra, a vizsolyi és korláti templomra és a biblia nyomtatás színhelyére, Rákóczi Zsigmond vizsolyi kúriájára. És újra azon szerencsésekhez tartozhattunk, akik hallgathatták a kísérők színes, élvezetes előadásait, történelmi anekdotáit, múzeumi munkálatokról szóló beszámolóit.

Tartalmas volt ez a négy nap. Kellemes és tanulságos: kellemes azért, mert bár javarészt ismeretlen, mégis szórakoztató és barátságos emberekből állt össze a csapat; tanulságos pedig azért volt, mert láthattuk, mindegy, hogy 30 vagy 300 kilométerre élünk egy tájegységtől, ha kirándulunk benne, egyaránt elvarázsol bennünket szépsége és titokzatossága.

Tiszta szívből köszönjük a szervezőknek, a különdíjat felajánló minisztériumnak és minden muzeológusnak, idegenvezetőnek, aki közreműködött e percre pontosan megtervezett, igényesen lebonyolított programsorozatban.

Zagyi Ferencné – Szabolcsik Adrienn – Szopkó Dóra – Zsiros Gábor Márk

Emléktáblát kapott Váry Gellért

Csongrád méltatlanul elfelejtett személyisége Váry Gellért piarista szerzetes 1843. február 2-án született Csongrádon. Atyja Meister János Csongrád első patikáriusa volt, aki Pestről került Csongrádra. Édesanyja Váry Mária, egy csongrádi szücsmester leánya, akit buzgó vallássossága miatt „istenes Váry Mária” néven ismertek. A család ötödik gyermekeként Meister Sándor néven anyakönyvezték. Gyors felfogóképessége és jó emlékezete kiterjed gyermekkorára is. Az *Emléklapok Csongrád múltjából* című kéziratos könyvében, amit 1904-ben fejezett be, pontos képet ad a szabadságharc csongrádi eseményeiről, hogyan verte ki Csongrádról 1849-ben a császári csapatokat a város lakossága, majd hogyan álltak bosszút a vereségért a visszatérő császáriak. Elemi iskoláit részben magánúton, Csongrádon végezte. Gimnáziumi tanulmányait Kiskunfélegyházán kezdi meg, amit az első év után Szegeden, a Piarista

Gimnáziumban folytat. Nagy hatással volt rá tanára, Csaplár Benedek, aki a görög nyelvet tanította. Ez is motiválta abban, hogy a hatodik osztály elvégzése után jelentkezett a Piarista Rendbe. Ekkor választotta rendi nevét az első csanádi püspök nevét, Gellértet, és osztályfőnöke csipkelődése miatt vette föl anyjának a vezetéknevét a német hangzású Meister helyett. A Vácott töltött újonc éve után visszatért Szegedre s befejezte középiskolai tanulmányait. 1861–1863 között Szegeden tanít, osztályfőnöke volt a jeles folkloristáknak, Kálmány Lajosnak is. Közben, rendjében negyedikként, 1862-ben megszerzi az állami tanári képesítést. 1864–1866 között Vácott és Pesten, majd 1866–1873 között Kecskeméten tanít. 1873–1891 között ismét Vácott működött, az újoncnövendékek mestereként. 1891–1903 között rendi kormánysegédként Nyitrára kerül. 1904–1913 között Rómában, a Piarista Rend központjában, a generális tanácsban képviseli a magyar, osztrák, cseh-morva és lengyel rendtartományokat. Küldetése lejárta után nyugállományba vonul, visszamegy Nyitrára, ahol 1929. február 16-án, 86 éves korában meghalt. Nyitrán temették el.

Munkásságára minden bizonnyal a szegedi éveit voltak a legnagyobb hatással. Ekkor már nagy hagyományai voltak a szegedi Piarista Gimnáziumban a hazaszeretet, a hagyományos népi kultúra, a „szögediség”, a lokálpatriótizmus ápolásának. Ebben az időszakban, 1862-ben gyűjti össze a csongrádi gyermekmondókákat, játékokat. Ennek a hatása mutatkozik meg abban is, hogy tanulmányt ír *Csongrádnak Szentegyházai* címmel, majd később unokaöccse, Tekulics Sándor részére megírja az *Emléklapok Csongrád múltjából* című kéziratos helytörténeti munkáját. Százkilenc nyelvészeti, történelmi és irodalmi tanulmánya, cikke jelent meg újságokban, folyóiratokban. Hét könyve látott napvilágot nyomtatásban. Több művében, melynek egy része kéziratos, foglalkozik a Piarista Rend történetével. Lenyűgöző a nyelvtudása is. Latinul és görögül folyékonyan beszélt és írt, olaszul, oroszul, franciául, németül beszélt és irodalmi műveket is fordított. Turgenyev *Kisérlet* című novellájának a fordítása olyan sikeres volt, hogy azt a folyóirat, amelyikben megjelent, kénytelen volt fűzet formában újból megjelentetni. Igen jól rajzolt és festett. Műveinek az illusztrációját is maga készítette. Zenével is foglalkozott, jó fuvolajátékos volt. Váci tartózkodása alatt tanártársaival gyakran együtt muzsikáltak. A város muzsikusaival összefogva több hangversenyt rendeztek.

Csongrád sokoldalú, jelentős szülőtte emléktáblájának avatására került sor április 2-án.

Bogdán Lajos

A csúzi csoda

Kirándulásaink során gyakran látjuk, hogy szerte a Kárpát-medencében hogyan romlanak a XVIII–XIX. század békés évtizedeiben épített kastélyok, kúriák. A második világháború óta gazdátlanul vagy köztulajdonban lévő építmények a rendszerváltás után sem igen találtak új gazdát, ezért legtöbbjükét széthordták, lebontották, a maradékra pedig romos bagolyvárként ugyanez a sors vár. Sajnos nincs pénz a helyreállításukra, halljuk az illetékesektől...

A Komáromtól ÉK-re található kis falu Csúz – szlovák nevén: Dubovka – egykor tucatnyi szép kúriával ékeskedett, amelyek szintén erre a szomorú sorsra jutottak – egy kivételével. Ez az egy, a Csúzy család kastélya, csodával határos módon menekült meg a végpusztulástól, hiszen már erre is kiadták a bontási engedélyt. Szinte az utolsó pillanatban jelent meg mentőangyalként *dr. Szénássy Árpád*, a komáromi KT Könyv és Lapkiadó vezetője, aki lelkes munkatárjaival, Petrovai Resko Sándorral, Meszlényi Istvánnal és a többiekkel kemény munkával dolgoztak azon, hogy ez a szép kúria ismét régi pompájában fogadhassa a látogatókat. A végpusztulástól megmentett és ma már Szlovákia jeles műemlékeként számon tartott épületet már *Bél Mátyás* is Komárom megye legszebb kastélyai közé sorolta, 12 hektáros parkját pedig *Fényes Elek* a vármegye díszének nevezte. A tulajdonos Csúzy-család élénk társadalmi-kulturális életének központja, valóban a „múzsák otthona” volt, ahol több évig nevelősködött *Frantisek Palacky*, a híres cseh történész – aki élete legboldogabb időszakának nevezte itteni éveit. Gyakran látogatta őt meg itt jó barátja, *Franz Schubert* zeneszerző, aki a közeli zselizi

kastélyban oktatta zenére az Esterházy-kisasszonyokat. A szemközti Splényi kúriában lakott Guyon Richárd a szabadságharc legendás tábornoka.

Rájuk emlékeztetnek a tükörszalomban lévő, újonnan megfestett arcképeik. A szomszédos „Kossuth-szobában” Kossuth Ferenc önarcképét, és a családtól megvásárolt egykori bútorait helyezték el. Igen látványos a „panoptikum”, ahol a környékhez kötődő nevezetes történelmi személyiségekkel találkozhatunk. Itt ül az asztalnál a híres feltaláló, a szimói születésű *Jedlik Ányos*, háta mögött népszerű találmányával, a szódavizes palackkal; *Baross Gábor* a „vasminiszter”, a Csallóközi Duna-szakasz szabályozója; *gróf Andrássy Gyula* miniszterelnök, *Czuczor Gergely* tanár-költő, és *Klapka György*, a Komáromi vár hős védője. A szalon sarkában áll Pázmány Péter, vele szemben pedig a fiatal Laborfalvy Róza teával kínálja karosszékben ülő férjét, a komáromi születésű *Jókai Mórt*.

A kúria folyosóit korabeli felszerelések, bútorok, vadásztróféák, fegyvermásolatok díszítik. Barátságos hangulatot áraszt a könyvtárszoba és az egymás mellett sorakozó, történelmi bútorokkal berendezett lakrészek, amelyek közt sétálva ismételten megfogalmazódik bennünk a hálás elismerés azok iránt, akik mindezt megőrizték, újjáteremtették számunkra és az utókor számára.

Bátran ajánlhatjuk ezt a kirándulást természetjáró szakosztályoknak, iskolai csoportoknak, kluboknak egyaránt. Egynapos kirándulással megtekinthető a komáromi városközpont, a nemrég megnyitott ó- és újár, valamint az ismertetett csúzi kúria.

Dr. Tóth József

Szakkörből a szakirodalomba

Az ózdi Gábor Áron Ipari Szakképző Iskola immár több mint 115 éves múltra tekinthet vissza. (Ez idő alatt az iskola elnevezése tizenháromszor változott).

Az intézmény életében különösen nevezetes az az időszak, amikor Dobosy László volt az igazgató – 1947-től 1971-ig. Dobosy László nagyon fontosnak tartotta, hogy a tanulók az iskolán kívüli szabadidejüket hasznosan, kellemesen, kulturáltan töltsék el. Ezért szorgalmazta a különböző szakkörök létrehozását. Az első ilyen 1951-ben jött létre, női kézimunkakör elnevezéssel a leánytanulók részére. Évenként kiállításokon mutatták be munkájukat.

1956-ban barkácsoló, majd bélyegyűjtő szakkör alakult. Egyedül a helyiség hiány jelentett gondot ezen a téren. 1963-ban indult meg nagy igyekezettel a honismereti szakkör. Fő célként a néprajzi tárgyak összegyűjtését tűzték ki azzal a szándékkal, hogy az épülő új iskolában a folyosók díszítéséül használják majd fel. A gyűjtés egyénileg folyt, de időnként, főleg vasárnapokon csoportosan is felkeresték a környékbéli településeket, s ott gyűjtöttek.

1966-ban az új tíz tantermes iskola felavatása után nagy lendületet vett a szakköri tevékenység. Régészeti, őslénytani, ásványtani és egyéb szakkörök alakultak. A sok és gazdag gyűjtésből a folyosók végén lévő zsebongókban állandó kiállítást rendeztek, rendszerezve, rövid szöveges magyarázattal ellátva a tárgyakat. Így az iskola zsebongói, mint kis helyi gyűjtemények nyújtottak hasznos ismereteket a diákoknak. Különösen a régészeti és őslénytani rész keltett nagy érdeklődés, s az általános iskolák is gyakran felkeresték ezeket a folyosókat, hogy egy-egy tanórát ott tartsanak meg. A régészeti rész kiemelkedő darabja a rendkívül érdekes és értékes „*centeri urna*” volt.

A legeredményesebb munkát az őslénytani szakkör végezte Steiner Lajos vájár szakoktató vezetésével. Mamut, barlangi medve és cápa fogak mellett sok-sok kagyló és csiga volt itt látható. Munkájukra a Természetudományi Múzeum is felfigyelt. 1968-ban, amikor a múzeum két tudósa az iskolában a kagylókat és a csigákat meghatározta, osztályozta egy eddig ismeretlen típust is találtak, melyet az oktatási intézményről neveztek el. *A csiga Pisanianura Gaboraron* névvel került be a *szakirodalomba*.

Sajnos a szakköri gyűjtemények nagy része az 1970-es években megsemmisült, mert az akkori iskolavezetés nem tulajdonított különösebb jelentőséget ezeknek a tárgyaknak.

Kerékyártó Mihály

In memoriam

Perics Péter (1924–2005)

Betegágynán, közel a 80. születésnapjához vehette át a Honismereti Szövetség legmagasabb kitüntetését, a Bél Mátyás emléklakettet. Mint mondta, nagyon jólesik számára ez az elismerés, mert szívügye volt a honismereti munka, bár arra soha nem gondolt, hogy tevékenységét egyszer ilyen magas díjjal jutalmazták. Akkor még reménykedett, kaphat talán még egy kevéske időt be nem fejezett írásainak elkészítésére, néhány tervének megvalósítására. Sajnos nem kapott haladékot, egészségi állapota folyamatosan tovább romlott s végül szervezete feladta a küzdelmet. 2005. március 4-én kísértük el utolsó útján a siklósi temetőben. Ahogy a ravatala mellett a búcsúztatóban is elhangzott: tartalmas életút zárult, érett gabona takarult be.

Abonyban, 1924. augusztus 19-én látta meg a napvilágot. Szülőhelyén végezte el az elemi és a polgári iskolai tanulmányait. 1939–1944-ig a Nagykőrösi református Líceumnak, valamint a nagykőrösi és Dunamelléki Református tanítóképzőnek volt a tanulója, ahol tanítói oklevelet szerzett. Első munkahelye az ormánsági Piskó község általános iskolájában volt, tanítói beosztásban. Ekkor érett meg benne az elhatározás, hogy a tanítói oklevél mellé a tanári képesítést is megszerzi. A Pécsi Állami Pedagógiai Főiskolát 1951–1954 között végezte el. Kezében a magyar-történelem szakos tanári diplomával a vajszlói Általános Iskolában talált munkát, majd a Sellyei Általános Iskolában volt igazgató 1957–1961-ig. Környezete felfigyelt a mozgékony, sok elképzelést és tervet felvonultató fiatal pedagógusra és úgy gondolták, ambícióit jobban hasznosíthatja művelődési osztályvezetőként. Így került négy évre a Sellyei Járási Tanácsra, majd amikor 1964-ben a siklósi és a sellyei járás egyesült, Siklóson látta el ugyanezt a feladatot hét éven keresztül. Sok örömet és lehetőséget látott a szakigazgatásban, mégis folyamatosan visszavágyott a szorosan vett pedagógusi munkakörbe nevelőnek, tanárnak. A lehetőséget 1971-ben kapta meg, kinevezték a Siklósi II. sz. Általános Iskola Igazgatójává, amit nem sokkal később – az ő javaslatára – Batthyány Kázmérról neveztek el. Beosztása és iskolája adta számára a nagy lehetőséget a hon-, nép- és helytörténeti ismeret fakultatív tárgyként való bevezetésére. Nagy hatással volt reá Vargha Károly főiskolai tanár, aki valósággal „megfertőzte” a honismeret szeretetével, s aki tudatosította benne a honismeret fontosságát és akinek hívó szavára állt be a honismeret elkötelezett katonái közé. Iskolájában honismereti szakkört szervezett és azt 10 éven keresztül nagyon jó eredményeket felmutatva életben tartotta. Ezen idő alatt szakkörösei sok tárgyi és ismereti anyagot gyűjtöttek össze siklós múltjára vonatkozóan, amely megalapozója lehetett volna egy helytörténeti múzeumnak. Sajnos, a gyűjteményt nem megfelelő helyen tárolták és tolvajok prédája lett.

1972-ben vette át a Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Kör vezetését. Abban az időszakban az 1961-ben alakult egyesület szinte a végnapjait élte. Rátermettsége, kiváló szervezőkészsége kellett a Kör újjáélesztéséhez. Tevékenységének hatására egymás után alakultak meg a honismereti szakkörök a siklósi járásban, így pl. Oldon, Sellyén, Vajszlóban, Harkányban, Beremenden stb. Több általános iskolában elkezdték fakultációs rendszerben oktatni a honismeretet. Javaslatára a Várbaráti Kör felkarolta a válságban lévő település-krónikaírást. A felélénkült egyesületi élet hatására egyre több pedagógus választotta szakdolgozata témájaként Siklós helytörténetét. Nevéhez fűződik az úgynevezett tudományos emlékülés megszervezése, illet-

ve bevezetése, melyekre 1981-óta a mai napig minden évben sor kerül. Ezeken több mint 50 előadás hangzott el, döntő részük nyomtatásban is megjelent. Történezszekeket, helytörténezszekeket, krónikaírókat szervezett előadónak, akik a településükön végzett kutatási eredményeket mutathatták be. Ezek közül kiemelkedik az a rendezvény, amit a török alóli felszabadulás 300. évfordulójára rendeztek. Ezt az évfordulót – javaslatára – Siklóson emléktáblával, Nagy-harsányban emlékmű felállításával tették maradandóvá.

Nagy energiával szorgalmazta a műemlékvédelmet, a leletmentést, a gyűjtőmunkát. Vezetésével elkészült Siklós és vonzaskörzetének (a volt siklósi járás) műemlékjegyzéke. Fényképeket, leírásokat készítettek a szobrokról, emléktáblákról.

Négyéves szívós harcába és munkájába került, hogy 1987-ben hazahozták Párizsból Siklósról gróf Batthyány Kázmér hamvait. A hamvakat a siklósi vár kápolnájában helyezték el.

Éveken keresztül aktív tagja volt a Baranya Honismereti Egyesület elnökségének, ugyanakkor a Honismereti Szövetség felügyelő Bizottságában is dolgozott. Jelentős volt tudományos tevékenysége. Könyv alakban megjelent munkái: Százéves a Siklósi önkéntes Tűzoltó Egyesület (1984), Siklós sajtójának története 1888-tól napjainkig (1992), Magyarország városai – Siklós fejezet (1996), Baranya megye kézikönyve – Siklós fejezet (1997), Siklósi arcképcsarnok – Egy kisváros nagyjai (2000). Több tanulmánya is foglalkozik Siklós múltjával: Hej utcák, uccák, siklósi utcák! (1986), Kimutatás a siklósi járás községeinek felszabadítási adatairól (1985), A siklósi Várbaráti Kör múzeumi és műemléki tevékenysége (1990). A kisebb dolgozatainak, cikkeinek száma – melyek a helyi és megyei sajtóban jelentek meg – eléri a 200-at. Munkáját többször is elismerésben részesítették: Az Ormánság hűségese munkása (1948), Miniszteri elismerés (1949), Kiváló Úttörőcsapat-vezető (1955), Oktatásügy Kiváló Dolgozója (1974), Batthyány Kázmér Díj (1996), Táncsics Mihály Arany Trombita Díj (1999), Bél Mátyás díj (2004).

Hogy mi volt a hajtóereje, mi adott munkálkodásához ennyi energiát? Ezekre a kérdésekre ő maga adta meg a választ egyik írásában: „Hiszünk abban, amit csinálunk. Hiszünk, hogy érdemes ezt csinálni. Hiszünk, hogy Siklóson és környékén sok olyan érték van még feltáratlan, amely szebbé, gazdagabbá, értelmesebbé tehetné a jelent és erőt adhat a jövőhöz.”

Dr. Simor Ferenc

Dr. Szita László (1933–2005)

Végleg eltávozott közülünk Szita László, a tudós levéltáros, a honismeret jeles művelője. Alig két éve, hogy 70. születésnapján köszöntöttük: barátai és tisztelői – levéltárosok és kutatók történezszekeket, köztük számos helytörténezszeke – szerte az országból. Elismerés és szeretet övezte, mint addig is életében. Halálával sikereiben gazdag, példaadó életpálya szakadt meg 2005. február 28-án.

Szita László Pécssett született 1933. március 26-án, és bonyhádi, budapesti kitérő után – egyetemi diplomával a tarsolyában – ide tért vissza. Első és utolsó munkahelye a levéltár volt, ahol négy évtizednyi munkaviszonyából több mint 27 évet töltött. A Pécsi Állami Levéltárban kezdte 1956 nyarán, majd volt általános iskolai tanár és igazgatóhelyettes, főiskolai adjunktusként részt vett történelemtanárok képzésében, négy évig volt az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének munkatársa. 1971-ben tért vissza immár a Baranya Megyei Levéltárba, melynek 22 éven keresztül (1971–1993) volt igazgatója.

A levéltár nem pusztán „iratraktár” volt számára, hanem kutatóhely. Olyan kutatóhely, amely nemcsak kiszolgálja a múltat vállaltokat, hanem szervezője, műhelye is a történeti kutatásnak. Olyan nagy ívű és – számos budapesti, sőt külföldi kutató közreműködésével – jelentős eredményeket produkáló projekteket szervezett és vezetett, mint *A nemzetiségek története a Dél-Dunántúlon 1687–1950 között*, valamint *Délkelet-Európa felszabadítása a török alól (1686–1699)*. E témakörökben alapműveket alkotott, amelyek megkerülhetetlenek a kutatók számára.

E kutatási programok és eredményeik országos, sőt nemzetközi jelentőségűek voltak, s fontos elemekkel gazdagították ismereteinket országunk történetéről. De kezdettől magukban rejtettek egy másik meghatározó vonást is: Szita László a német, osztrák és olasz levéltárakban, a magyar kormányzati iratokban sem csak a nagy egész az ország történéseit vizsgálta. Mindig az izgatta, hogyan hatottak az európai régiót, az egész országot átívelő események, népmozgások a kis térségekre, egy-egy település életére. A török alóli felszabadító háború miként érintette Nagyharsány, Villány, Siklós, Szigetvár korabeli lakosságát, hogyan alakult a települések élete a török után? Milyen szerepe volt ebben a németek és szerbek betelepülésének? De nem csak e témakörökben. Felsorolni is nehéz lenne azokat a munkáit, melyekben a pécsi ipar és társadalom, egy-egy település (pl. Komló, Mohács, Harkányfürdő, Laskó stb.), vagy kistérség (pl. a Drávaszög, Völgyseg) történetének részleteit tárta fel, s ismertette meg az olvasókkal.

A helytörténeti kutatás, a honismereti mozgalom fejlesztéséért nemcsak kutatóként, hanem levéltár-igazgatóként, aktív és sikeres tudományoszerzőként is sokat tett. Egyik szorgalmazója és baranyai szervezője volt a falukrónikák írásának. Személyesen és munkatársai révén rendszeresen segítette a honismereti, várbaráti stb. körök munkáját Szigetváron, Siklóson, Pécsváradon és másutt mindenhol, ahol igényt tartottak rá. E helyeken konferenciákat szervezett, vagy segítette azt tanácsokkal, előadások sorával. Éveken át elmaradhatatlan résztvevője volt a Siklósi Várbaráti Kör hagyományos, március 15-ei konferenciáinak, Szigetváron megrendezett konferenciasorozatát pedig a török kor kutatásának jelentős fórumaként tartotta számon a szakma. Éppoly fontosnak tartotta, hogy e honismereti körök kiadványiban publikáljon, mint tanulmánykötetekben és országos folyóiratokban. 24 éven át az ő szerkesztésében jelent meg a Baranya Megyei Levéltár évkönyve, a Baranyai Helytörténetírás (utolsó két kötete már Baranyai Történetírás címmel), mely nemcsak publikációs fórum volt a helytörténet művelői számára, hanem inspirálója, szervezője is a baranyai helytörténeti kutatásnak. Az egész történész szakma és a honismereti mozgalom vesztesége is, hogy a levéltárból történt kényszerű távozását követően kiadását megszüntették.

Az MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága helytörténeti munkabizottságának elnökeként, a Magyar Történelmi Társulat dél-dunántúli csoportjának titkáraként, alelnökeként majd elnökeként, és a Társulat országos alelnökeként rangos nemzetközi konferenciák és más szakmai rendezvények sorát szervezte, s mindig szorgalmazta, segítette a felhalmozott történeti ismeretek minél szélesebb körben történő megismertetését.

Szakmai teljesítményének adatai imponálóak. Összesen több mint kétszáz monográfiát, tanulmánykötetet, tanulmányt, forrásközleményt és cikket publikált, több tucat előadást tartott konferenciákon, honismereti fórumokon, ismeretterjesztő rendezvényeken, rádióban és televízióban, itthon és külföldön. Ezt a tudományos teljesítményt ismerte el a Magyar Tudományos Akadémia 1985-ben kandidátusi, majd 1996-ban akadémiai doktori fokozattal.

Levéltárosként, igazgatóként is oktatót az egyetem bölcsészettudományi és jogi karán, részt vett az előbbi történész doktori iskolájának munkájában. De nemcsak ott tanított, hanem a levéltárban is. Egyrészt levéltárosok generációit nevelte, másrészt ifjú történészek sorát avatta be a kutatás fortélyaiiba. Témákat ajánlott, iratanyagokra hívta fel a figyelmet, ezzel fiatal kollégák tucajtait indította el a kutatói pályán. Ajtaja mindig nyitva állt az „amatőr” helytörténészek, a honismeret lelkes művelői előtt is, akik éppúgy számíthattak segítségére, tanácsaira, mint a hivatásos kutatók. Később százszámra olvasta, bírálta, javította, és részben publikálta dolgozataikat. Ösztönözte és segítette ifjú munkatársai továbbtanulását, fokozatszerzését, – kapcsolatrendszerét kihasználva – az országos szakmai közéletbe történő bekapcsolódásukat, és inspirálta őket a honismereti munkában való részvételre.

Ezzel a sokoldalú tevékenységgel nemcsak magát gazdagította, hanem környezetét is. A magyar történettudományt, a levéltárügyet, a köz- és felsőoktatást és mindezek számos intézményét, valamint a honismereti mozgalmat, a közvetlen környezetük történetét megismerni akarók ezreit. Gazdagította kollégáit, barátait, tanítványait. Gazdagította nemcsak tudásával, írásaival, előadásaival, témaajánlásokkal, tanácsokkal, kritikákkal, publikációs lehetőségek biztosításával, hanem emberséggel is: segítőkészséggel, megértő türelemmel, kedves közvetlenséggel, bölcs derűvel, jó humorral, víg kedéllyel. Tette mindezt őszintén és szerényen, sohasem hivalkodva. Sikereit a munkahelye, kollégái sikerének is tartotta, és mások eredményeinek éppúgy, – ha nem jobban – tudott örülni, mint sajátjának.

Azt követően, hogy 1995-ben, 62 éves korában – alkotó ereje teljében – nyugdíjba kényszerült, a vidék szeretete vitte új otthonába, a csendes baranyai faluban, Vokányba. Ott nem vette körül olyan nyüzsgés, mint Pécsen, de igaz barátai rendre meglátogatták. És tovább dolgozott. Nemcsak törökkori kutatásainak befejezésén. Ekkor és itt írta utolsó jelentős helytörténeti munkáit, a *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. (Szerk. Vonyó József, Siklós, 2000.) című városmonográfia két nagy fejezetét és a szomszéd község egész történetét összefoglaló könyvét a Száz magyar falu könyvháza sorozat köteteként (*Nagyharsány*. Budapest, 2001.) S közben amíg egészsége engedte a falu vezetőivel együttműködve, a helyi könyvtár állományának gyarapításával és előadásokkal igyekezett hozzájárulni a vokányiak ön- és helyismeretének gazdagításához.

A munka élte. Az, hogy szeme könyvsorokon futhatott végig, ujjai közt könyvlapok, cédulák, dokumentummásolatok peregték, és hogy ezt követően az írógép billentyűin táncolva segítettek új művek létrehozásában. Élete utolsó két évét éppen az keserítette meg, hogy betegsége mindebben megakadályozta. Mindvégig élénk szellemének egyre kevésbé engedelmekedett szeme és keze. A téletlenség és tehetetlenség tette számára elviselhetetlenné utolsó hónapjait, éveit.

Értékrendje ekkor sem változott. Meghatározó eleme a szakmaiság volt, de annál is nagyobb súllyal az emberség. Magatartásával sugallta – az ebben őt ért csalódások után is – hitvallását: a szakmai sikerek egyik alapvető feltétele a humánus, mások megértése, tisztelete és segítése, hogy ugyanazt várhassuk el és kaphassuk viszont. Szita László mindezek révén lett a magyar történettársadalom, a levéltárosok közössége, a pécsi felsőoktatási intézmények oktatói és hallgatói, valamint a baranyai és pécsi kulturális közélet és nem utolsósorban a baranyai honismereti mozgalom által egyaránt elismert, megbecsült, tisztelt és kedvelt személyiséggé.

Sokan és sokáig fogunk emlékezni rá – hálával és szeretettel.

Vonyó József

Várok – kastélyok – templomok

2005 márciusában Várok – kastélyok – templomok címmel kéthavonta kiadásra kerülő, alcíme szerint „Történelmi és örökségturisztikai folyóirat” jelent meg. Kiadja a pécsi székhelyű Talma Bt., társulva a másfél évtizede évente országos idegenforgalmi almanachot kiadó CompAlmanach Kiadóval.

A folyóirat egyaránt szól az érdeklődő nagyközönséghez és a kutatókhoz. Elsősorban a várak, s emellett a kastélyok és templomok múltjának, értékeinek megismertetését tűzi ki célul. A lap rovatai a következők: Műhely (tudományos jellegű írások); Galéria (régí és újabb várképek); Krónika (ismeretterjesztő jellegű írások); Útikalauz; Kaleidoszkóp (hírek, médiaismertető, eseménytár, rejtvény).

Az eddigi két számban olvashatunk határainkon inneni várakról (Eger, Regéc, Salgó, Gyula, Szalánc, Csókakő, stb.), mai határainkon túli (felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, horvátországi) várakról, sőt a világra való kitekintés sem marad el (Québec 1759. évi ostroma). Templomok és kastélyok leírásait is megtaláljuk. A túrázókat a Felvidékre, Horvátországba, az Alföldre és Gyulára kalauzolják a cikkek.

A lap fotóanyaga különösen szép, köztük a légi fényképek a Civertan Bt. és Miklós Zsuzsa régésznek köszönhetőek. König Frigyes festő- és grafikusművész kötetben eddig meg nem jelent rekonstrukciós rajzai igazi csemegét jelentenek.

A folyóirat felelős szerkesztője Kósa Pál, a szerkesztőség tagjai közül kerültek ki jórészt az eddig megjelent cikkek írói (Dénes József, Marossy Endre, Virág Zsolt, Csorba Csaba, Szabó Tibor. Rajtuk kívül olyan neves várkutatókat is találunk, mint Miklós Zsuzsa, Nováki Gyula, Simon Zoltán.

A folyóirat 2005. évi első öt száma megrendelhető 2475 Ft-ért Talma Kiadó, 7611 Pécs, Pf. 16. Egy-egy szám ára 585 Ft.

Ugyanekkor jelent meg, s ugyanott előfizethető a mai Magyarország legérdekesebb várait bemutató leprellő, továbbá a korábbi három részes CD bővített anyag egyetlen DVD-n (8750 Ft) – több mint 500 vár 7 ezer képen, adattárral.

KÖNYVESPOLC

DR. BEDÉCS GYULA:

Horvátország és tengerpartja

Új, rendhagyó útikalauz-sorozatot indított el a szombathelyi B.K.L. Kiadó „*Ami az útikönyvekből kimaradt – magyar emlékek és látnivalók*” címmel. Első kötete Horvátországba vezeti az utazót. Az útikönyv jelleget megőrizve azonban elsősorban történeti, művelődéstörténeti ismereteket nyújt, és csak a magyar vonatkozásokkal rendelkező településeket keresi fel, a magyar emlékeket mutatja be. Nem foglalkozik a települések egyéb látnivalóival, ezeket az általános útikönyvekből is meg lehet ismerni.

A két ország kapcsolata a magyar-horvát államközösségben 1102-től, Könyves Kálmán horvát királlyá koronázásától 1918-ig tartott. A több mint nyolcszáz éves kapcsolat elég magyaroztat a magyar vonatkozású emlékek gazdagságára és sokszínűségére. A könyv bevezetesként összefoglalja a történelmi hátteret, melyben a két ország közös múltját két nagy időszakra osztja, a török hódoltság előtti időre és az azt követő időszakra.

Könyves Kálmán sikeres egyezséget kötött a horvát nemességgel, az úgynevezett *Pacta Conventa* szerint Horvátország magyar királyt választott uralkodójául, és társországi státusban meghatározott autonómiát élvezett, igazságszolgáltatása, közigazgatása független volt, a királyt a bán képviselte. A tenger mellék betagozódása sokkal nehezebben ment. A dalmáciai városok gyakran cseréltek gazdát, előbb Bizánc, később elsősorban Velence illetve a magyar királyság uralma alatt álltak. E városok az Árpád-házi királyainktól számos kiváltságot kaptak, amit később utódai is megerősítettek. A XV. században Velence ismét elfoglalta a dalmáciai városokat, a későbbi török uralom pedig lehetetlenné tette visszaszerzésüket.

A törökök majd az osztrákok elleni függetlenségi harcokban számos horvát vett részt, a Thallóczyak, Dugovics Titusz, Jurisics Miklós, a Zrínyi és a Frangepán család számos tagja. Sok ismert horvát szolgált a magyar királyokat, mint tudós, művész vagy diplomata, töltött be fontos egyházi vagy világi tisztséget, például Janus Pannonius, Vitéz János, Fráter György, Beriszló Péter, Verancsics Faustus, Verancsics Antal, Brodarics István.

A török hódoltság nagy veszteséget jelentett mindkét nemzetnek. A korábban jelentős szerémségi, szlavóniai magyar települések elnéptelenedtek, a megmaradt magyar szigetek a Habsburg birodalom részét alkotó Horvátországba tagolódtak be. Nem árt tudni, hogy az egykori Verőce, Pozsega, Szerém megyék Magyarország részét alkották, ezt a területet csak 1746 után kezdték Szlavóniának nevezni, addig ezt az elnevezést Zágráb, Belovár-Kőrös, Varasd vármegyék térségére értették. A magyar-horvát viszony a reformkorban, a

nemzeti nyelv iránti küzdelem idején kezdett megromlani. A horvátok ugyanazt követelték a magyaroktól, amit mi Bécsből, s céljaik elérésére a bécsi udvarban találtak szövetségest, a magyar szabadságharc ellen fordultak. De ők sem azt kapták, amit vártak, a Habsburgok Horvátországban is abszolutista kormányzást vezettek be. A sérelem ismét a magyarok felé fordította a horvátokat, s 1868-ban létrejött a magyar-horvát kiegyezés. Horvátország 1918-ig ismét teljes belpolitikai autonómiát élvezett.

Az útikönyv részletesen ismerteti a magyar vonatkozású emlékeket. Az Alsó-Drávaszög, Szlavónia, a Muraköz és Zagorje, valamint Zágráb, és Károlyváros (Karlovac) talán kevésbé közismert emlékei mellett részletesen foglalkozik a magyar nyaralók körében is rendkívül népszerű tengerparti településekkel, a Kvarner-öböl Déli-Dalmáciáig. Fiume (Rijeka), Abbázia (Opatija), Póla (Pula), Krk, Zengg (Senj), Zára (Zadar), Szebenico (Sibenik), Trau (Trogir), Spalato (Split) és Ragusa (Dubrovnik) eddig talán kevésbé ismert részleteit ismerhetik meg a látogatók.

Talán nem kap elég hangsúlyt a könyvben, hogy a két ország történelmi határa a Dráva, illetve a Mura folyó volt, és Trianonban két olyan területet kapott az új délszláv állam (és került a mai Horvátországhoz), ami korábban a történelmi Magyarország szerves része volt: a Baranyához tartozó Drávaszög és a Zalahoz tartozó Muraköz. Míg Drávaszög nagyobb részben magyar lakosságú, Muraköz homogén horvát lakosságú volt, s csak a XIX. században vándorolt be kis létszámú magyarság. Az Alsó-Drávaszögben ma is kilenc magyar többségű település létezik, ahol a horvátországi magyarság mintegy 40%-a él. Alig-alig ismertek az Alsó-Drávaszög és Szlavónia ma is zömmel magyar lakta települései, Baranyavár, Kisköszeg, Pélmónostor, Csúza, Vörösmart, Laskó, Várdaróc, Kopács, Sepse, Újbezdán, Nagybodolya, Bélye, illetve Eszéktől délre Kórógy, Szentlászló és Haraszti. Ezekben a falvakban a XVI. században, a török hódoltság alatt a reformáció biztosította a magyarok megmaradását és szellemi felemelkedését. A reformátor Sztárai Mihály a térségben 120 virágzó gyülekezetet, Vörösmarton iskolát létesített. A közeljövőben Vörösmarton és Laskón helytörténeti-honismereti gyűjteményt hoztak létre, bemutatva a vidék életét, viselkedését, bútorait és egyéb emlékeit.

A Duna partján, a szerb-horvát határon található Újlak, az Újlaki család ősi fészke. 1453-ban szabad királyi városi rangot kapott, jelentőségét vára és számos egyházi épülete mutatja. A középkorban még színmagyar város volt, de a magyarság már a XIX. század végére eltűnt. Ferences kolostort a híres itáliai hittérítő, Kapisztrán János alapította. A ferences templomban van Újlaki Miklós és

fia Újlaki Lőrinc domborművel díszített vörös márvány síremléke. Ugyanitt temették el Kapisztrán Jánost, a nádorfehérvári hőst. Egy üvegkoporsóban látható mumifikálódott teste. Kapisztrán Jánost már életében szentként tisztelték, és sírház is tömegesen látogattak az embelek. Az Eszékhez közeli Nekse városka a gyönyörű Neksei Bibliát juttathatja eszünkbe.

A Muraköz a Zrínyi család birtoka volt a XV. századtól 1671-ig. A család életét a török elleni szakadatlan küzdelmek határozták meg. Kiemelkedik közülük Zrínyi Miklós a költő, hadvezér és politikus, akit vadkan ölt meg. Emlékét Csáktornyan és Zrínyifalván emlékoszlop idézi. A szentilonai kolostorban temették el 1649-ben.

A szerző felveti a magyar emlékek hányatott sorsát is. Az 1904-ben felavatott csáktornyai Zrínyi emlékművön egykor a következő pontatlan felirat volt látható: „*Híreimet nemcsak keresem pennámmal, / Hanem rettenetes bajvívó szablyámmal!*” A portré alatti bronz szalgájáról is hiányzik a költő legismertebb sora: „*Ne bántsá a magyart!*”. A közelmúltban felállított Zrínyifalvi emlékművön is csak horvát nyelvű a felirat. De jó lenne, ha a horvátok el tudnák fogadni, hogy mi magyar klasszikus költőnket látjuk benne, azzal együtt, hogy elfogadjuk horvátságát is.

A Zágráb melletti Medvevárhoz a magyar-horvát történelmi emlékek egész sora fűződik. A magyar humanizmus kiemelkedő alakja, Janus Pannonius itt halt meg. Lepoglava pálos kolostora Corvin János, Trakostyán vára a Draskovicsok, Ozalj vára ismét a Zrínyiek emlékét őrzi. Ilósiás küzdelmek, a két nép közös harca, szomorú és felemelő események kapcsolódnak ezekhez a helyekhez.

Lehetne még további, a könyvben nem említett magyar témákkal bővíteni a sort, hiszen a legtöbb kastélyhoz, várhoz magyar emlékek is társulnak, Nagytabor (Veliki Labor) Corvin János kastélya volt, Jaska (Jastrebarsko) kastélya az Erdődy, Bosiljevo, Ogulin kastélya a Frangepán családé volt. De említhetnénk Valpó (Valpovo), Verőce (Vitrova), Sziszek (Sisak) várát, melyek elsősorban a török elleni védelmi harcban töltötték be fontos szerepet. Szívesen olvastunk volna arról is, hogy a zágrábi székesegyházban őrzik Szent László koronázási palástját.

Az Adriai-tengert az egész középkorban csak nehezen lehetett megközelíteni. Ez a török időben egyben védelmet is jelentett. A XVIII–XIX. században épültek ki a mai utak elődei, a Fiuméig vezető vasutat 1873-ban adták át. Fiumét még Mária Terézia emelte ki a horvát közigazgatás alól, és csatolta 1779-ben *corpus separatum*ként Magyarországhoz. Fia, II. József a városhoz csatolt tengerparti sávval megteremtette a Magyar tengerpartot. (*Littorale Hungaricum*). A tengeri kikötő alapjait Széchenyi kezdeményezésére 1847-ben lerakták, de csak a kiigyezés után, a vasút megépülésével vált nagy forgalmú kikötővé. A századfordulóra Fiume gyorsan fejlődő magyar jellegű város lett, pezsgő kulturális élettel, bár lakosainak zöme olasz volt. Trianon után megszűnt ez a sokszínűség, a magyarok elköl-

toztak a városból. Épületei azonban ma is a Monarchia világát idézik. A szerző a kikötőtől elindulva sorra veszi a magyar vonatkozású emlékeket.

A Fiumétől délre eső tengerpart és Krk (Veglia) szigete a Frangepánok birtoka volt. A család életét a tengerpartért harcoló két hatalom – Velence és a Magyar királyság – szabta meg, de ők elsősorban a magyar királyokat szolgálták. Szoros szálak fűzték a Zrínyi családhoz. A Habsburg ellenes Wesselényi összeesküvés résztvevőjeként Frangepán Ferencet Zrínyi Péterrel együtt végezték ki 1671-ben. Halálával a család is eltűnt a történelem színpadáról. Frangepán várát, várkastélyt Bakarban, Kraljevicában, Krk városában és Novi Vinodolskiban is találunk.

A szerző a Zrínyiek, Frangepánok és a zenggi Jurisics Miklós kapcsán is felveti a kérdést: horvát vagy magyart? Éredetét tekintve minden bizonytalannal horvát, azonban a magyar királyságban teljesedett ki életük. Érdekes a két testvér, Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter sorsa. Míg Miklós a Magyarország felé eső birtokokrészt kapta meg, magyarul beszélt és magyarul írta meg a Szigeti veszedelmet, Péter a horvát területen élt, inkább a horvátot használta, s horvát nyelvre ültette át bátyja művét. Miklós így ír róla: „*Ez én vitéz öcsém mind magyar, mind horvát / Igazán szereti, mert látjuk, hazáját.*”

Dalmácia városai Könyves Kálmán horvát királlyá koronázásától a mohácsi csatáig többször tartoztak a magyar koronához. A folytonosságot a velenceiek hódításai szakították meg, akik, csellel, pénzzel vagy fegyverrel többször is elfoglalták a dalmát partvidéket. A XV. század elejétől a legtöbb város velencei kézre került, Ragusa azonban még egy évszázadig magyar fennhatóság alatt maradt. Nagyon sok középkori magyar emlék található Dalmáciában, de ezeket keresni kell, amiben segítségünkre lehet e könyv. Zára elsősorban Könyves Kálmán királyt idézi, a Szűz Mária templom harangtornyát ő emeltette. Trau és Klissza a tatárok elől menekülő IV. Bélának adott védelmet. Ragusa Szent István és Szent László királyunk ereklyéit őrzi. Kár, hogy nem szerepel a könyvben a székesegyház kincstárában található Szent István és Szent László ereklye. Fontos irodalomtörténeti kincset rejt a sibeniki Ferences kolostor. A „Laskai sorok” néven ismert nyelvemlék az Ómagyar Mária siralom után a második legrégebb verses nyelvemlékünk.

Dalmácia kapcsán is felvetődnek a múlt és jelen sajnálatos nemzeti türelmetlenségei. A szerző leírja a tatárok elől menekülő IV. Béla király és családja hányattatásait. A spalatoiak ellenségesen fogadták a királyt, ezért a király családját Klissza várában hagyta, ő maga pedig Trauba folytatta útját. Klisszában járvány tört ki, s ennek esett áldozatul a két királylány, Katalin és Margit. Koporsóik a spalatoi dómba kerültek, de a velenceiektől való félelmében a város hamarosan eltávolította a koporsókat, eltüntette a székesegyház bejáratánál lévő szoborcsoportról IV. Béla alakját is. A harangtorny magyar királyokat ábrázoló kőfaragásos dí-

szíteseit későbbi magyar királynék készítették. A velenceiek elfoglalva a várost, megcsönkítették a szobrokat, hogy ne maradjanak magyar emlékek. Napjainkban értetlenül állunk, vajon miért nem vezet sikerre az íteni magyarul azon törekvése, hogy egy emléktáblát helyezzenek el Klisszában, emlékezve a történelmi eseményekre. Ez azért is érthetetlen, mert a szentté avatott Margitot a horvátok is magukénak érezve Klisszai Szent Margitnak nevezik.

E könyv nemcsak a kultúrtörténeti emlékekkel ismert meg, hanem a történelmi hátteret is felvázolja, bemutatja a hozzá kapcsolódó személyek életét. Sok érdekességgel gazdagítva mutatja be Könyves Kálmán, IV. Béla, Nagy Lajos, Zsigmond király, a Gara, Újlaki, Zrínyi, Frangepán, Draskovics, Erdődy család tevékenységét. Segítségével értékes ismeretekkel felvértezve járhatjuk be, ismerhetjük meg e gazdag tájat, varázslatos tengerpartot, a városok ódon utcáit, műemlékeit.

A kiadó előszavához csatlakozva ajánljuk ezt a rendhagyó útikönyvet a magyar történelem és kultúra, valamint a tartalmas utazásokat kedvelőknek.

(B.K.L. Kiadó Szombathely, 2004.)

Udvarhelyi Nándor

Eine Unterredung gegen die Türken – Traktátus Mohácsról.

Sára Balázs fordításában, *Radek Tünde* jegyzeteivel és utószavával közreadja *Balogh F. András*.

Úgy tartják, hogy a XVI–XVII. század a modern nyilvánosság megszületésének korszaka. Ekkorra már általánosan elterjedt a könyvnyomtatás, a különböző újságformák megjelenésével ugrásszerű növekedés következett be a nyomtatott hírek mennyiségében. A kora újkor a török ellenes háborúk kora is, nem meglepő tehát, hogy jelentősen megnőtt a török tárgyú művek száma. A török terjeszkedés veszélye igazából Konstantinápoly elesével tudatosult Európában és a XVI. sz. elejétől kezdve már szárazföldön is belátható közelségbe került a török birodalom. A török ellenes háború új korszakát jelentette a kereszténység védőbástyájának, a Magyar Királyságnak megroppanása. Egyre népszerűbbek lettek a magyar tárgyú művek (krónikák, országleírások, röpiratok, hírlevelek stb.) is, különösen a német nyelvterületen, hiszen miután I. Ferdinándot magyar királlyá koronázták és az ország voltaképpen a Német-Római Birodalom része lett, a török veszély már közvetlenül is érintette Németországot. Nándorfehérvár elvesztésének jelentősége még alig érzékelhető a korabeli kiadványokban, az Oszmán Birodalom elleni küzdelem időszakáról híreiről tudósító művek száma a mohácsi csata illetve Bécs 1529-es ostroma után növekedett meg.

A *Littera Nova* kiadó által megjelentett mű („Beszélgetés és javaslat a törökök elleni hadviselésre”) azért is fontos dokumentum, mert első szövegál-

tozatai 1522–23-ban, közvetlenül a nándorfehérvári vereség után láttak napvilágot, így tehát azon kevés művek közé tartozik, amelyek reflektáltak az 1521-es eseményre. E korábbi szövegváltozatok délnémet területen jelentek meg, ami nem véletlen, hiszen e városok lakói a földrajzi közelség és a nagyobb veszélyeztetettség miatt jobban odafigyeltek a tőlük délretelei zajló eseményekre. A művet 1527-ben újra kiadták, új kiadás időszzerűségét egyértelműen a mohácsi tragédia adta. Bár a csata leírását több más mű is tárgyalta, ezek azonban a csatavesztés okainak kifejtésével nemigen foglalkoztak. Az 1527-es kiadás nyilván ezt az űrt kívánta betölteni. Erre utalhat a könyv magyar címe is („Traktátus Mohácsról”), bár erre szerencsésebb lett volna például egy alcímbe utalni – más formában, hiszen a mű tulajdonképpen nem traktátus (értekezés).

Az ismeretlen protestáns szerző által írt könyv tartalmát jól összefoglalja a szöveg végén olvasható kis vers: „Török könyvescséknek neveznek engem, / Célok keresztények közt ismertté lennem, / Hogy azok Istenünkkel telve, / Törökkel szállhassanak szembe. / Jelentem a török szörnyű erősségét, / Minden királyságok mire természetűgét, / Törvénytelen pápát és udvartartását, / Kulfárok üzletét s óriás társaságát, / Német vitézségét és hogy mely nagy tettek / Némely királyságot mi módon mentettek. / Panaszom túlságos nagy dőzsöléseik, / S hogy csak ágyasaik kapuját döngetik, / Mert a hadjáratot emiatt nem bírják, / Ahogy róluk többen keserigik s megírják. / Zárszavul huszonegy bölcs javaslat közli, / Mint kell győztesen törökkel megütközni.” Voltaképpen tehát arra a kérdésre keresi a választ a mű, hogy miért és hogyan erősödött nagyhatalommá az Oszmán Birodalom, illetve miért nem képes összefogni ellene a keresztény Európa.

A prózadiálogusban négy ember vív egymással szópárbajt: az Oszmán Birodalom képviselőitben egy török és egy cigány, a kereszténység képviselőitben pedig egy német remete és egy magyar katona. Valahol Nándorfehérvár körül találkoznak (a helyszín nem véletlen), ahol egy napra jelképesen fegyverszünetet kötnek. A szerző tulajdonképpen tükröt tart a keresztény Európa elé. A keresztény világ bírálatát a szerző a török illetve a cigány szájába adja, a magyar és a német a legtöbb esetben kénytelen elismerni a bírálat jogosságát. Igen súlyos bírálat éri a pápát és az egyházat: a pápák kiszíjpolvozzák a közönséges keresztényeket, beavatkoznak az egyes országok politikájába, viszályt szítanak az egyes európai országok között és egymásnak ugrasztják a királyokat. Több időt és energiát fecselegnek erre, mint a török kiűzésére. A török sorra veszi az európai országokat és felsorolja azokat az okokat, amiért az összefogás nem jöhetett létre. Összeveti a hadseregeket is, a török birodalomról például megtudjuk, hogy az egész állam berendezkedése a hadviselést szolgálja. Magyarországgal kapcsolatban a szerző mindenki számára követendő példaként említi Mátyás király hadszervezői módszerét. A török elmondja, hogy a keresztény kereskedők még a tö-

rökkel is üzletelnek, ezzel mintegy "saját maguk ássák meg sírjukat", hiszen sok, a háborúszához szükséges anyaggal látják így el az Oszmán Birodalmat. A szultán ilyesmit soha nem engedne meg török kereskedőknek. A török bírálja az európai katonák iszákosságát, a nemesek tunyaságát, a szét-húzást is. A művelt, jó történelmi, politikai ismeretekkel rendelkező szerző által sugallt gyógyír a keresztények összefogása lenne. Ezen túlmenően hangsúlyozza, hogy ha a keresztények erősebbek akarnak lenni, akkor reformokra is szükség lenne. (Az persze más kérdés, hogy akkor és ott egy Magyarországnál jóval erősebb európai hatalom sem lett volna képes feltartóztatni az Oszmán Birodalom hadigépezetét.)

A kétnyelvű könyv vitathatatlan érdeme, hogy magyarul is hozzáférhetővé teszi a kora újkori német nyelvű irodalom ezen alkotását, a híreket közül ugyanis kevés olvasható magyarul. A könyv ugyanakkor nem mentes a filológiai pontatlanságoktól, ezek felsorolásával azonban itt most nem terheljük az olvasót, mások másutt már felhívták ezekre a figyelmet. Mindent egybevetve a könyv hasznos és érdekes olvasmány a múltunk története iránt érdeklődő olvasók számára.

(Littera Nova, Budapest, 2003.)

Lőkös Péter

KÖRMENDI GÉZA:

A Tatai Gimnázium Névtára 1765–2002

Körmendi Géza Tata helytörténetének több évtizede kutatója – a város XX. századi történetének alapműveivel járult hozzá a Tata története még megírandó monográfiájához.

A Tata és Tóváros története a két világháború között (1998), ennek folytatása a 1939–1949 közötti időszakot felölelő helytörténeti munka (2001) és Körmendi számos néprajzi vonatkozású tanulmánya, cikke, könyve mellett jutott energiája szeretett városa ipartörténetének áttekintésére. A tatai téglás és cserépgyárak története (2000) című komplex módszerrel építkező kötetének történettudományi módszertani mondanivalója is van. (Ismeretését ld. Honismeret 2001. 2. sz. 120. old.) Kutatásaiba illeszkedik Tata és Tóváros iskoláinak történetéről írott összefoglalása (1984), s a gimnázium múltjáról publikált több tanulmánya. Ezek közül a Piaristák Magyarországon című kötetben (1992) foglalta össze az oktatási intézmény 1910–1948 közötti történetét. Más társadalmi munkái mellett az iskola nyugdíjas igazgatójaként ma is lankadatlan erővel szervezi a gimnázium volt diákjainak egyesületét. Folyamatosan szerkeszti a Tatai Gimnázium Öregdiákjainak Évkönyveit (1990-től). Mindezekből látható, több tekintetben is szerves folytatás ez a Körmendi Géza tolla alól legújabbban kikerült munka. *A Tatai Gimnázium Névtára 1765–2002.*

Rendhagyó mű, mert mint lexikon, adattár országosan is egyedülálló az oktatástörténeti szakirodalomban. Nem ismerünk ez idáig hasonló lélegzetű, átfogó összeállítást.

A vaskos kötet a mai Eötvös József Gimnázium (1951–2002) és elődei (Kegyestanítórend Tatai Gimnáziuma, 1765–1948, Állami Gimnázium 1948–1951) tanárainak és diákjainak életrajzi adatokkal bővített névjegyzéke. Bevezető és oktatástörténeti áttekintés, a források bemutatása, rövidítésjegyzék után következik a törzanyag. Ez a tanárok betűrendbe sorolt névtárával indul. Az összeállító itt közli a névváltozást, a piarista rendhez való tartozást, születési és halálozási dátumot, tudományos fokozatot, szaktárgyakat, a Tatán töltött éveket, s több egyéb értékes adatot. Az itt érettségizett diákok adatait tanévek sorrendjében, ezen belül betűrendben adja közre. (Név, származási hely, megye, életkor, nemzetiség, vallás stb.) A forrásul szolgáló anyakönyvek 1914-től sokkal kevesebb adatot tartalmaznak, csak születési helyet, időt és az érettségi dátumát közlik. (Anyja nevét 1997-től.) Nem voltak fellelhetőek az 1785–1814 közötti anyakönyvek, ezek az évek sajnos hiányoznak az összeállításból. A könyv négyévi „szerezési” szorgalmú munkával készült. A megmaradt anyakönyvek alapján 9805 tanulóról és 603 tanárról szóló szócikket tartalmaz.

E száraz tényeknél fontosabb azonban, hogy ki mindenki járt az iskolába, milyen tanárok és később híressé lett egykori diákok, kiemelkedő tudású és elismert személyiségek nemzedékei alapozták meg az alma mater hírnevét. Esterházy és Andrássy grófok, Perczel Mór fiai, Csajághy Laura rokonsága és mások mellett Rohrbacher Miklós, Tata történetének kutatója is itt szívta magába a tudást. Szinte mindenki ismeri Öveges József nevét, aki e gimnázium falai között más kiváló oktató mellett módszeres gondolkodásra nevelt, és sok később híressé lett természettudóst indított újtárra.

A könyv érdekes és értékes adatokat szolgáltat a korabeli diákság történeti-demográfiai, szociológiai viszonyairól. A diákság a történelmi Magyarország egész területéről verbuválódott. Trianon és 1946 után Erdélyből is sok diák érkezett a gimnáziumba és a konviktusba. Az egykori (férfi) keresztnévadási szokásokra és arra is következtethetünk belőle, milyen rétegek tanították egykor gyermekeiket. A tanárok képzettsége fontos adalék az oktatás színvonalának felméréséhez. A tatai utcanévek nyelvészeti, földrajzi, kutatások számára fontosak. Mindezek az értékek nemcsak oktatástörténeti műve avatják Körmendi Géza Tatai Gimnázium névtára... című könyvét, de iránymutató tudományos alapkatatási munkát is kézbe vehet használója. Igazi jelentőségét, értékét az idő és a használói döntenek majd el. Utóbbiak között minden bizonnyal ott szerepelnek az egykori diákok is. Eme érzelmi megalapozottság is fontos értéke a helytörténetírást és a tudományos alapkatatásokat is támogató-, megkerülhetetlen kézikönyvnek.

Dr. Horváth Géza

Honismereti Bibliográfia

Andrásfalvy Bertalan: Hagyomány és jövőendő. – Népszerű ismereti tanulmányok –. Antológia Kiadó. Lakitelek. 2004.

Az Alföld gazdálkodása. Szerk.: *Novák László.* Nagykőrös, 2004. 518 old. *Novák László Ferenc:* Állattenyésztés gazdálkodás az Alföldön. Előszó; *Romány Pál:* Ismét Nagykőrösön. Az Alföld gazdálkodása; *Ujváry Zoltán:* Zárszó; *Erdélyi István:* Julianus barát útján; *Novák László Ferenc:* Határhasználat és állattartás az Alföldön; *Juhász Antal:* A kaszálók és közlegelők használata Szegeden és környékén a XIX. században; *Bánkiné Molnár Erzsébet:* Kaszáló birtoklás a jászkun Kerületben; *Paládi-Kovács Attila:* A rét- és legelőgazdálkodás vissza-szorulása az Alföldön (XIX–XX. század); *Dankó Imre:* A Legeltetési Társulatok története és szerepe; *Petercsák Tivadar:* A legeltetés szabályozása az alföldi közbirtokosságokban; *Novák László Ferenc:* Takarmányozás, termesztett takarmánynövények; *Surányi Dezső:* Feledésbe merülő hagyomány. A gyümölcsfélék, mint állati takarmány. *Darkó Jenő:* A Szttyepei népek a Bizánci taktikus fróknál; *Vörös István:* Adatok a magyar szürkemarha és rackajuh történetéhez; *Körösi Andrea:* A Magyar Mezőgazdasági Múzeum szürkemarha csontgyűjteményének rövid bemutatása; *Kovácsné Nyerges Éva:* A középkori Szentkirályi állattartás az állatsontleletek és a történelmi-környezeti adottságok függvényében; *Vályi Katalin:* Állattartás Szeren. Állatfajok a kora Árpád-kori településen a tatárjárás előtti monostorban; *Selmezy László:* A jászok gazdálkodása, különös tekintettel az állattartásra a XIII–XIV. században; *Bagi Gábor:* Megjegyzések az állatlétszámok és fajták megoszlásához a Jászkun Kerületben 1745–1848 között; *Selmezy Kovács Attila:* Györffy István állattartással kapcsolatos kutatásai az Alföldön; *Orosz István:* A Hortobágy szerepe Debrecen állattartásában; *Surányi Béla:* A parasztgazdaság állattartása a XIX–XX. fordulóján; *Halász Péter:* Hagyományos baromfitartás néhány eleme a moldvai magyaroknál; *Szilágyi Miklós:* Libatenyésztés az Alföldön; *H. Bathó Edit:* A Jászság állattartása; *Madaras László:* Állattemetkezések és állatábrázolások a kései avarkorban; *Korkos Zsuzsa:* A hiedelemvilág állatai; *Ujváry Zoltán:* Az állattartás hiedelmei és szokásai; *Bartha Elek:* Egy agrárszertelmény az Alföld északkeleti peremvidékén; *Silling István:* Szent Vendelnek, az állattartók patrónusa tiszteletének emlékfoszlányai Dél-Alföldön; *Fazekas Mihály:* A juhászat folklorja; *Füvészy Anikó:* Rontásból és igézésből eredő állatbetegségek gyógyítása a Közép-Tisza vidéken.

Arrabona 42/1. Szent-kép-kultusz tudományos konferencia Győr, 2001. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok közleményei. Főszerk.: *Tóth László.* Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága. Győr 2004. 112 old. – *Szilárdy Zoltán:*

Ereklyés szentképek; *Csiszár Attila:* Az osli Mária-kegyszobor ábrázolásai (XVII–XX. század); *Zsámbéky Monika:* Szent Domonkos és Assisi Szent Ferenc, mint az emberiség szószólói egy barokk festmény kapcsán; *Sólymos Szilveszter:* Szent, kép, kultusz: Megjegyzések Szent Vendel magyarországi tiszteletének kérdéséhez kalföldi példák alapján; *Székely Zoltán:* A barokk Győr, mint szakrális táj; *Szabó Péter:* A győri kézművesek barokk kori vallási kötelezettségei; *Kostyál László:* Paul Troger és tanítványai a Nyugat-Dunántúlon.

Arrabona 42/2. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok közleményei. Főszerk.: *Tóth László.* Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága. Győr 2004. 271 old. – *Szőnyi Eszter:* Késő római ládikaveret Győr-Ménfőcsanakról; *Tóth Henriett:* Apollón és Marsyas mítosza a győri Xántus János Múzeum egyik kömlékén; *Czigány Jenő:* A koponyacalvaria belső felületén előforduló patológiás elváltozások; *Tilkovszky Loránt:* Széchenyi Ferenc cenki uradalmának topográfiai felvétele 1812-ből; *Német Teréz:* Német nyelvű Spaiser-és Landerer-kalendárium a Pilcz család levéltárában; *Hegedűs Zoltán:* Főispáni installációk Győr vármegyében, a XVIII–XIX. században; *Balázs Tibor:* Rábaközi móringlevelek a Csornai Múzeum gyűjteményéből (1772–1900); *Cséc Teréz:* A berlini magyar egyesületekről; *Enzsöl Imre:* A Moson megyei tejszövetkezetek a dualizmus idején; *Vároasi Agnes:* A Zemplenszky fazekas-kályhás család Magyaróváron; *Tanai Péter:* A határhasználat változásainak vizsgálata a nyalkai Rézhegy példáján; *Géber József:* Boldogasszony csipkéje, avagy a ménfőcsanakai málnatermesztés százhusz éve I.; *Székely Zoltán:* Nicolo Angielini 1566-os rajza Győr váráról és Miksa császár táboráról; *Bánhegyi Jób:* Egy elfelejtett dunántúli festő: Szapudi-Laendler István élete és munkássága; *Salamon Nándor:* Egy „alapmű” kézirat.

Balatonfüred emlékjelei. Főszerkesztő: Bándi László. Kiadja: Prospektus Nyomda. Veszprém. 2004.

Balázs Géza: A magyar nyelv elé mozdításáról... Vitairat a nyelvművelésért.

Balázs Géza: Pálinka, Hungaricum. The Hungarian Specialty. Állami Nyomda. Bp. 2004.

Barci Attila-Lóczy Dénes-Penszka Károly: Kalföld Győri-medence. *Magyarország tájai.* Gödöllő 2004. 50 old.

Barna Gábor – Juhász Antal – Pusztai Bertalan: A néprajz szegedi műhelye. Kiadja: EFO Kiadó és Nyomda. Szeged. 2004.

Baróti Szabolcs: Noé bárkái. Nemzeti parkjaink regénye. Püski Kiadó. Bp. 2004. 447 old.

Bathó Edit: A jász viselet. Kiadja: Jász Múzeumért Alapítvány, Jászberény. 2004.

Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Osiris Kiadó. Bp. 2002.

Benda Kálmán: A nemzeti hivatástudat nyomában. Történelmi, történelemelméleti, művelődéstudományi, iskolapolitikai és csángómagyar tanulmányok, írások, interjúk. Összeállította, szerkesztette, utószóval ellátta Lukács János. *Protestáns művelődés Magyarországon II.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp. 2004. 568 old.

Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Válogatás *Bél Mátyás* leírásából. Ford.: Tóth Péter. Központi Bányászati Múzeum. Sopron 2004. 235 old.

Budapesti helytörténeti Emlékkönyv. Szerk.: *Gábrriel Tibor.* Kiadja: A Budapesti Honismereti Társaság. Budapest. 2005. 238 old. *Breinich Gábor:* Előszó; *Gábrriel Tibor:* Budapesti História; *Bencze Zoltán:* Ásatások a Szent György téren; *Praimajer Mária:* Lánchíd kör; *Buda Attila:* Karvaly a címer közepén – a főtéri Károlyi család szerepe az észak-pesti települések létrejöttében és fejlődésében; *dr. Új Irís:* A 28-as, 48-as Birkli László az Óbudai Múzeumban; *dr. Pintér Endre:* Óbuda Baráti Kör; *†Neubrandt István:* Braunhaxler – Német Kisebbségi Hagyományokat Ápoló Egyesület; *dr. Aczél László Zsongor ÖSPPE:* A pálos rend budapesti jelenléte; *dr. György Lajosné:* Etele XI. Kerületi Helytörténeti Kör; *Sarkadi Nagy Emília:* Albertfalvai Polgárok Köre; *Juhász Katalin:* A Ferdinánd téri piactól a Lehel Csarnokig; *dr. Róbert Péter:* XIII. Kerületi helytörténeti Klub; *Lantos Antal:* Rákosszentmihály helytörténeti kutatásának meglepő tapasztalatai; *Benedek Ágnes:* Időutazók Társasága; *Bartos Mihály:* A Szent Korona Promontoron; *Garbóci László:* Savoyai Jenő Asztaltársaság; *Gábrriel Tibor:* Budapesti Honismereti Társaság; A Társaságról; Vezető Tisztségviselők és a tagság; Közhasznú beszámoló a 2003. évi tevékenységről; *Szöllősy Marianne:* Fővárosi helytörténeti adattár; Budapest Főváros Önkormányzata közgyűjteményei; Budapesti egyesületi címár (2003); *Gali Ágnes:* Budapest történetének válogatott bibliográfiája.

Cholnoky Jenő: A mindig szép Balaton. Válogatott írások 1914–1944. Szerk.: *Németh Ákosné.* Városi Önkormányzat. Balatonfüred 2004. 256 old.

Cziprián Kovács Loránd – Bicsok Zoltán – Kozma Csaba – Székely Zsolt: Erdély közigazgatás-története. *Asocia ia Științifică Pro Scien ia Administrativa.* Sepsiszentgyörgy 2003.

Csángó Tükör. Magyarországon tanuló csángó fiatalok havi lapja. Főszerk.: *Tampu Stelian.* Máltai Szeretetszolgálat – Csángó Koordinációs Iroda. Bp. 2004. 9. sz. 12 old. – A tartalomról: *Tampu Christian:* Moldova a viták középpontjában; *Trunchi Péter:* A moldvai magyarság identitászavarának okai; *Dense Márton:* Bemutatkozás; *Tampu Ferenc:* A moldvai csángó-magyarok eredetének problémája.

Csángó Tükör. Magyarországon tanuló csángó fiatalok havi lapja. Főszerk.: *Tampu Stelian.* Máltai

Szeretetszolgálat – Csángó Koordinációs Iroda. Bp. 2005. 12–13. sz. 16 old. – A tartalomról: *Tampu Christian:* A moldvai magyarok helye a térképen; *Tampu Ferenc:* Csángómentés régen és ma; töprengések, kételyek; *B. T.:* Egy szervezet – egy falu; *Ábrahám Judit:* A gardonyinak lelke van; *Tampu Ferenc:* Két tűz között; *Dense Ferenc:* Újévi gondolatok; *Trunchi Péter:* Köszönési formák.

Dokumentumok a magyarok megsemmisítéséről (1917–1967). *Magyar Holocaust III–IV.* Főszerk.: *Magyar Kálmán.* Magyar Nemzeti Történeti Társaság. Kaposvár. 2004. 368 old.

Domokos Pál Péter: Moldvai útjaim. *Bibliotheca Moldaviensis.* Magyar és román nyelven. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2005. 340 old. – *Halász Péter:* Domokos Pál Péter moldvai útjai; *Domokos Pál Péter:* Moldvai útjaim.

Dukrét Géza: Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében. *Partiumi Füzetek 35.* Sorozatszerkesztő: *Dukrét Géza.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2005. 338 old. *Partiumi Füzetek 34.* Sorozatszerkesztő: *Dukrét Géza.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2004. 134 old.

Emlékkönyv Rokop Alajosné, Pölcz István, Keszei Dénes és dr. Környei Attila emlékére. Nagycenkért Alapítvány. Nagycenk 2004. 64 old. – *Rokop Alajosné (1930–1998); Pölcz István (1907–1992); Keszei Dénes (1910–2001); dr. Környei Attila (1940–2000).*

Emődi János – Varga Árpád: Telegdi sírkövek, emléktáblák. *Partiumi Füzetek 33.* Sorozatszerkesztő: *Dukrét Géza.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2004. 76 old.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. 2005. 1. 32 old. – A tartalomról: *Jánosi Csaba:* 15 éves a Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület (1990–2005); *Bardóczi Péter–Nádudvary György:* Kárpát-Koszoru Nemzetközi Túrazomogalom – vetítési körút Erdélyben; *Veres Ágnes:* Lélegzet nélkül, a Hó Otthonában, a világ tetején – beszélgetés Török Jánossal, a 2004. évi romániai Himalája-expedíció tagjával; *Lukács József:* Az Almási-vár; *Szodorai-Parádi Farkas – Szántó László:* Denevérvédelem; *Szabó D. Zoltán:* Kertekben, gyümölcsösökben [madárismeret]; *Tanács József:* Messzelátó toronyuk fölavatása – Kirándulás a Kolozsvár környéki legmagasabb ponthoz; *dr. Szócs Ottó:* Turisták étrendje; *Asztalos Lajos:* Nyugati-Kárpátok? Nyugati-havasok? Nyugati-érc-hegység? *G. Szabó László:* Születésnapja alkalmából köszöntjük Tunner Irént.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. 2005. 2. 32. old. – A tartalomról: *Deák László:* Isten hozta a Gutin vidékére; *Tamás Attila:* Inkább túrázásra szakosodtunk – Beszélgetés Deák Lászlóval, az EKE Gutin osztályának elnökével; *Márk-Nagy János:* Természeti értékeink az Európai Unióban; *Szabó D. Zoltán:* Mezőkőn, réteken [madárismeret]; *Páll Tibor – Wild Ferenc:* A Likas-zsomboly [Hagymás-hegység]; *Györke Márton:* Terepkutató út a [kolozsvári] Bükk környékére; *Milka Zsolt:* A nyugat- és kelet-európai hegymászó kultúra, ahogyan egy közép-európai látja; *Ambrus Tünde:* A gyógyturizmus múltja, jelene és jövője a Csomád – Bálványos Régióban.

Erdészvilág Sopron. Kiadja a Tanulmányi Erdőgazdaság Rt. Sopron 2004. 43. old.

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán.* Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen, 2005. 1. 44. old. – A tartalomról: *Novákné Plesovszki Zsuzsanna:* Harangok, harangozási szokások a mezőberényi szlovák evangélikusok egyházánál a XIX–XX. században; *Balázs Géza:* Magyar frazeológia; *Pacsai Imre:* Frazeológiai kifejezések etimológiájának areális és néprajzi háttere; *Lévai Béla:* Pogány eredetű gondolatelmék Hunyadi János kormányzói esküjében; *Viga Gyula:* Asztalág, ládaág, padág: Újabb a kombinált fekvőbútorok elterjedéséhez; *Szabó Zsuzsa:* Két mátraalji falu búcsújárása Szentkútra; *Dorgay Angelika:* Útmenti kereszték Kistégláson; *Dénes Zoltán:* Egy nagyváradi tudós pap – Bunyitai Vince – az újjászí templom építője; *Szabó Lilla:* A patakok szerepe Felső-Háromszék életében; *Dorgay Angelika:* Egy XIX. századi konzisztórium jegyzőkönyv Palágykomorócról; *Marinka Melinda:* A csanálói svábok sorozatos és sorostalálkozója; *Ujváry Zoltán:* Útdíj és áremelés; *Ujváry Zoltán:* Anekdoták találkozása: Lót, úr, poéta; *Bartha Elek:* Néprajzi Látóhatár 2004 – kisebbségi kultúrák kutatása.

Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. 2003. 3-4. 348. old. – A tartalomról: *Mészáros Borbála:* Zöldmulatság Kolozsvárott és Pécsen; *Mitruly Miklós:* Népköltészeti elemek és jellegzetességek Ady költészetében; *Szilágyi Miklós:* A rekesztőháló; *Kun Péter:* Szinkretikus elemek a kazakok hitvilágában; *Sztankó Péter:* Etnicitás és mentális tér Körösszakálon; *Bádán Zsolt:* Gyimesi guzsalyas. Adatok és gondolatok a próbaházasság kérdéséhez; *Bartha Júlia:* A metélkezés, mint avatási szertartás az anatóliai török kultúrában.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata. 2005. 1. 20. old. – A tartalomról: *Grétsy László:* Siráj és király; *Balázs Géza:* Miért érdekes? Szerintem...; *Málnási Ferenc:* A képes beszéd Móricz Zsigmond Árvácskájában: A 125. év született író emlékére; *Graf Rezső:* Sajnovics János évfordulója; *dr. Böszörményi József:* Mi a különbség: nemzeti – országos – állami; *V. Raisz Rózsa:* Nyilvános megszólalás és stílusosság; *Dóra Zoltán:* Szürkemarha és zöld majom: Jönnek az idegenek! – *Palicz István* beszélgetése Minya Károly főiskolai tanárral; *Láng Miklós:* Kerül, amibe kerül...; *Holczer József:* Állhat-e magában a magán?; *Boksay Zoltán:*

Magyarul és más nyelveken; *Kovács József:* Nyelvi „feladványok”; *Bozsik Gabriella:* Vegyesvállalat vagy vegyes vállalat; Az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny (2004); *Szamosvölgyi Péter:* Köszöntő és Szathmári István: Záróbeszéd; *Beczeddy József:* Időszzerű kérdések helyesírásunkról; *B. G.:* Fialat nyelv művelők helyesírásunkról; A magyar nyelv ünnepe Gyergyószentmiklóson; *Domonkosi Ágnes:* Az Internet helyesírása.

Édes Anyanyelvünk. 2005. 2. sz. 20. old. – A tartalomról: *Maróti István:* „A véletlen és a szükséglet beleszól az ember életébe – Születésnap beszélgetés Szathmári Istvánnal; *Minya Károly:* A szépirodalom és a nyelvi norma; *Jakab István:* Közvetéssel elszakított névutó.

É. Kiss Katalin: Anyanyelvünk állapotáról. Osiris. Bp. 2004.

Farkas Kálmán: Egy tragikus nap története. Kiadja: Jászfákóhálmáról Elszármazottak Baráti Társasága. [Jászfákóhálm]. 2004.

Fodor István Ferenc (szerk.): Ők írták mirőlünk... Szemelvények a jákóháalmi helytörténeti gyűjtemény emlékkönyvéből. [Jászfákóháalmi füzetek 3. 2004. 40. old.

folkMAGazin. Fel. szerk.: *K. Tóth László.* Kiadja a Táncház Alapítvány. 2004. 5. 546. old. – A tartalomról: *Mohácsy Albert:* Fodor Sámuel „Neti Sanyi” (1922–2004); *Kóka Rozália – Lőrinc Imre:* „I logy es bír ki ennyit az ember? Ilatvan eszendeje menekültek a bukovinai székelyek Bácskából Magyarországra; *Darmos István:* Gyökereink mélyéről: A Bodrog Néptáncgyűttes és árospatak 50 éve; *Szavai József:* A Nyírség Táncgyűttes Pécsen; *Záhonyi András:* Nyáron történt – Beszámoló a néptáncos és népzenei eseményekről; *Karácsony Zoltán:* Magyar Táncfolklórisztikai szöveggyűjtemény I.; *Molnár Zoltán* Feketetón készült fényképei Kiss Ferenc szövegével; *Kósa László:* Mátyás István „Mandruc” – Egy kalotaszegi táncos egyéniségvizsgálata; *Jel-Társ Szociológiai kutatóműhely:* Kérdések és válaszok: Táncháztalálkozó 2004. II.; *K. Tóth László:* A forráshoz el kell menni – Halmos Béla emlékei Ádám István „Icsán” széki primásról II.; *Paluch Norbert:* Aki a székieket behívta a próbaterebe: Tímár Sándor („Mesti”); *Árendás Péter:* Brácsázás, kontrázás, kontrabrácsázás...; *iffi, Vitézy István:* Ilanganyagok digitalizálása.

folkMAGazin. Fel. szerk.: *K. Tóth László.* Kiadja a Táncház Alapítvány. 2004. 6. 46. old. – A tartalomról: *Kóka Rozália:* „Míg egy gyufaszál lángja ellobban...”. Emlékek, emberek moldvai gyűjtőtájmáról, IV.; *Bolya Mátyás:* Hodorog András – Furu lyazene Moldvából: Klézsei énekek és táncok; *Ólsvai Imre:* In memoriam Vavrinc Béla; *Takács András:* Köszöntöm Budai Lászlót, a Népművészet Mesterét; *Bolya Mátyás:* Somoskai Faluhét; A Vujicsics Együttes 30. éve – beszélgetés Eredics Gáborral; *Molnár Miklós:* A zenét az égiek adták, a földiek hordozták – Fodor Neti Sándor emlékére; *K. Tóth László:* Előkerült a Juhait kereső pásztor – Halmos Béla emlékei Ádám István „Icsán” széki

primásról III.; *Raj Rozália*: Egynapos folklóróra; IX. Vajdasági Táncháztalálkozó és Kirakodóvásár; *Raj Rozália*: Silladri: I. Vajdasági Magyar Kamara Néptáncfesztivál; *Juhász Zoltán*: „Kijátssza a nóta hímjét”: Gyimesi furulyások, énekesek; *Bodi Illdikó*: Ünnepek és emlékezés: Erdélyi Primások VII. Találkozója Csíkszeredán; *Kozák József*: Dudafej, dudabőr: A magyar duda és a hangszer európai fejlődése; *Molnár Nándor*: Húszéves a Boglya Együttes; *ifj. Vitányi Iván*: Hanganyagok digitalizálása II.

Füredi História. Helytörténeti folyóirat. Szerk.: *Elek Miklós*. Kiadja az Aranyhíd Kulturális Szolgáltató Intézet és a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. Balatonfüred. 2004. 3. sz. 24 old. – *Ács Anna*: Jókay Etelka, a balatoni nagyszony emlékezete; *Rácz János*: Blaha Lujza Balatonfüreden II.; *Németh Ákosné*: Újhelyi Károly, a füredi ezermester; *Nagy Ferenc*: Balatonfüred község államsegélye; *Elek Miklós*: A Balatoni Szövetség tisztségviselői; *Bartha László*: Somogyi Imre községbíró emlékére.

Gila János: Folklórfesztiválok a Duna mentén (1968 – 1981). Európai Folklór Intézet. Bp. 2004. 186 old.

A gombai Fáy András Általános Iskola évkönyve, 1904–2004. Szerk.: *Arató Éva, Fehér Imréné, Révész György*. Kiadja az Iskola. Gomba 2004. 190 old.

Göncz József – Bognár Béla: Szép Felvidékünk történelmi képeslapokon 1897-1940. EDUTECH Kiadó. Sopron 2004. 151 old.

Göncz József – Bognár Béla: Kastélyok, várak, kúriák Sopron vármegyében képeslapokon 1896 – 1945. EDUTECH Kiadó. Sopron 2004. 112 old.

Gyermek- és serdülőkorai szervezetek. Írta, a szöveget válogatta és szerkesztette: *P. Miklós Tamás*. Kiadta: A Zánkai Gyermek és Ifjúsági centrum Kht. Zánka. 2004.

Gyöcsai László: Kapuvár. Történelmi emlékhely. Bp. 2004. 64 old.

Hajdú Lajos: Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. szd. hetvenes éveinek Magyarországon.

Hajnal Virág – Pap Richárd: „Mint leveleket a vihar...”. Forum könyvkiadó. Újvidék. 2004.

Halász Péter: A moldvai csángómagyarok hiedelmei. General Press Kiadó. Bp. 2005. 464 old.

Harangszó. A maroszentgyörgyi római katolikus egyházközség kiadványa. 2005. 2. 8 old. – A tartalomról: Szilveszter Zsuzsánna: A gyulafehérvári püspökkert története; *Papp József*: Gondolatok a családról.

Helyismereti Művek Hajdú-Bihar megye 2003. Összeállította: *Bényei Miklós*. Kiadja a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár. Debrecen 2004. 143 old.

Hírlevél. A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója 37. Sátoraljaújhely 2005. március, 16 old. – A tartalomról: *Kováts Dániel*: A negyvenedik Hírlevél; *Fehér József*: Beszámoló a Kazinczy Ferenc Társaság 2004. évi tevékenységéről; *Katona Rezsőné* beszéde a

kultúra napján; *Kiss Endre József*: Kazinczy Ferenc könyvtári hagyatéka.

Honismereti Híradó. A Kőváry László Honismereti Kör lapja. Kolozsvár. 2004. 2. 8 old. – *Ács Zsolt*: Kőváry László; *Kovács Zsuzsa*: Esős kirándulás Vajdahunyad és Déva környékén; *Kocsis Anna*: Középkori templomok nyomában; *Kiss Margit*: A kolozsvári Bánffy palota; *Szócs István*: A kolozsvári országos Karolina Kórház.

Honismereti Híradó. A Kőváry László Honismereti Kör lapja. Kolozsvár. 2004. 3. 8 old. – *Ács Zsolt*: A kolozsvári unitárius templom; *Tóth Orsolya*: Néhány szó az erdélyi némafilm gyártásról; *Kovács Zsuzsa*: Székelyföldi templomok, várak, legendák; *Kiss Margit*: Magyarországon a Kőváry László Honismereti Kör tagjai (2004. augusztus)

Horváth Zoltán György – Kovács Sándor: Kárpátalja kincsei. Kiadta: a Masszi Kiadó és a Romanika Kiadó. Budapest. 2002. 312 old.

Horváth Zoltán György – Gondos Béla: Somogy, Tolna és Baranya középkori templomai a teljesség igényével. Romantika Kiadó. Bp. 2004. 255 old.

István Anikó: „Most segíts meg, Mária...”. A futásfalvi Sarlós Boldogasszony-napi búcsú szövegrepertóriuma. Kiadja: Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár. 2003.

Jászsági Évkönyv. Kiadja a Jászsági Évkönyv Alapítvány. Szerk.: *Pethő László*. Jászberény 2004. 252 old. Dokumentumok Darázs Árpádról (Fordította Darázs Margit és Kiss Henriett); *Kelényi István*: A táj és szelleme; *Ötvös Nagy Ferenc*: Amikor a szülőföld hív; *Darabos Pál*: Hamvas Béla halálélményei; *Györi Gyula*: Újabb latin nyelvű feliratok Jászberényben; *Törőcsik István*: Egy határkő a Jászságból; *Uferné Sárközy Ágnes*: A berényi polgárházak belső világa; – Szántai Katalin fényképeivel; *M. Kis Illdikó – Szécsi Tünde*: Új kihívások, speciális igények a pedagógusképzésben; *Szarvák Tibor*: A regionális foratókönyvek társadalmi beágyazottsága a jászsági kistérségek életében; *Szilágyi Janka*: Velekedések a matematika tanításáról és tanulásáról; *Helmut Gross*: Adalékok a jászberényi és a vechtai főiskolák közötti együttműködés történetéhez (Fordította Stanitz Károly). *Molenkamp-Szűcs Rita*: Hamza, a kontinensek közötti kapocs; *Muhoray György*: Jászok nyomában Amerikában; *Saáry Éva*: Séták a Monte Brén; *Nemoda István*: Forrásszerzés a civil-közösségi szektorban; *Wirt István*: A Jászárokszállási Népfőiskolai Társaság életéből; *Besenyi Vendel*: Deme János; *Dávid Áron*: Második világháborúban lezuhant brit bombázó Jászszentandráson; *Dienes Dénes*: II. Rákóczi Ferenc, a vezérlő fejedelem; *Fodor István Ferenc*: A nagy bejelentés 15. évfordulóján; *Forgatta sorsát a változó világ – Gyurkó Miklósné*; *Gubicz András*: II. Rákóczi Ferenc szobrot avattunk Jászkisréren; *Dávid Áron–Törőcsik István*: örökölt kereszték – Győr István hagyatéka; *Koncsék Aranka*: Erdélyben 1988-ban; *Kertész Péter*: Szent Kereszt tiszteletére;

Krónika a jársági települések elmúlt évi eseményeiből.

Jogtörténeti szemle. Szerk.: dr. Tóth Béla. Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke. Budapest, Győr, Miskolc. 2004. 4. sz. 96 old. – A tartalomról: *Balogh Elemér:* A németországi boszorkányperek jogtörténeti jellemzői; *Horváth Attila:* Az első magyar kereskedelmi társaságról szóló törvény; *Szuromi Balázs:* A kegyes alapítványok jogállása Magyarországon a korábbi és a hatályos egyházjog, valamint az állami egyházjogi normák tükrében; *Herger Csabáné:* A házassági kötelék felbontásának történeti fejlődése és modelljei; *Hornyaák Szabolcs:* A magyar kiadatási jog a dualizmus korában; *Képes György:* Amerikai hatások a centralisták politikai és jogi gondolkodásában; *Peres Zsuzsanna:* A „toroi törvények” hitbizományra vonatkozó szabályai; *Nemessényi Zoltán:* A bizományi ügylet jogi természete a Kereskedelmi Törvényben; *Béli Gábor:* II. Ulászló a székelyek jogait és kötelezettségeit összefoglaló kiváltságlevelé; *Füglein Gizella:* Az Ideriglenes Nemzetgyűlés történetisége és históriája (1944, 1954, 1995); *Kajtár István:* A Mediterránium tengerjogának történetéhez; *Bakonyi Péter:* Egy lezáratlan vita – Beszámoló a Magyar Történelmi Társulat Teleki Pálról tartott vitestjéről.

Jósa Piroška: Ezüstös gépmadarok szárnyán érkezett a halál. Az 1944. évi nagyváradi bombázások a korabeli dokumentumok és a későbbi visszaemlékezések tükrében. *Partiumi Füzetek* 34. Sorozatszerkesztő: *Dukrél Géza.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2004. 134 old.

Juhász Antal: A szegedi táj vonzásában. Bába Kiadó. Szeged 2004. 263 old.

Kallós Zoltán: Elindulék este guzalyasba... Moldvai magyar népköltészet. Énekeltem én, özvegyasszon Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa, hetvenhat esztendő koromban Klézsén, Moldvában. Stúdium Könyvkiadó. Kolozsvár 2004. 212 old.

Katona Csaba (szerk.): Előadások a Rákóczi-szabadságharc történetéből. A gyöngyösi konferencia anyaga. Magyar Történelmi Társulat. Bp. 2004. 131 old. – *Kalmár János:* A Rákóczi-szabadságharc és Európa: közjogi helyzet és külpolitikai törekvések; *Bartha János:* A Rákóczi-szabadságharc társadalmi háttere; *Czigány István:* Szereotípiák és kérdőjelek: A Rákóczi-szabadságharc hadügyi problémái; *Mészáros Kálmán:* Csajághy János kuruc brigadéros halála: Adalék Thaly Kálmán történetírói módszeréhez; *Fáy Zoltán:* „...akinek nevét viselem...”: Rákóczi és a ferences rend; *Fülöp Lajos:* II. Rákóczi Ferenc, az fró; *Misóczki Lajos:* A Rákóczi-szabadságharc Heves és Külső-Szolnok vármegyei vonatkozásai; *Sereg József:* Gyöngyös a Rákóczi-szabadságharcban.

Katus Lajos: A Balatonlelleli Fürdőegyesület száz éve. Balatonlelle 2004. 80 old.

Kárpát-medencei Kastélykrónika. Szerk.: dr. Szénássy Zoltán. Kiadja a KT Könyv- és Lapkiadó Kft. Révkomárom. 2004. 1. sz. 48 old. – *Koppány Tibor:* A középkori Magyarország kastélyai; dr. Virág Zsolt: Vas megyei kastélyok és legendák; dr. Virág Zsolt: A Mikosszéplak-Mikospusztai kastély; Kastélytúrák Vas megyében; *Gergely Katalin – Tóth Kinga:* A Barbara-villa története; *Petrovny Resko Sándor:* Romos kastélyból Csúz község büszkesége; *Kovács Sándor:* Beregszentmiklós várkastélyai; *Fehér János:* A vargasi Daniel-kastély; *Nagygyörgy Zoltán:* Adatok a Kárász család délvidéki építkezéseiről; *Szegedi Albert – Szabadics Anita:* Történeti kertek Erdélyben; *Gudenus János József:* A Batthyány család rövid története; *Kovács Eleonóra:* Batthyány Artúrné Apraxin Júlia; *M. Aczél Eszter:* F.G. Waldmüller: Apraxin kisasszony portréja; *Kisgyörgy Zoltán:* Élet a vargasi Daniel-kastélyban; *Demeter Zsófia:* Az agy tábornok és az ifjú hadsereg – ünygi séta; *Péchy László:* A Szentlimeri-kúria éjjelielődése; *Torma Miklós:* A Castellum Alapítvány IX. találkozója.

Keszeg Vilmos: Aranyosság népköltészet 1-II. Népi szövegek, kontextusok. *A Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára.* Mentor Kiadó. Marosvásárhely 2004. 470 és 450 old.

Király István: A Dél-Dunántúl mezőgazdasága és állattenyésztése (1848 – 1944). Kaposvár 2004. 433 old.

Kispesti Krónika. Szerk.: Búza Péter. Kiadja a Kolónia Kispest Helytörténeti és Helyismereti Közalapítvány 2004. 1. sz. 48 old. – A tartalomról: *Siklós Zsuzsa:* A katolikus templom centenáriuma; *Gaál Károlyné Varju Vilma:* Varjú Kálmán emlékezete; *Hatvan éve történt – dr. Sebestény Péter* naplófeljegyzéseiből; *Saly Noémi:* Pörköltsestély, csodaszámár: Vendéglősök és vendéglők a XX. szd. küszöbén; *Téglás Tióvár:* Egy emberöltő Kispest kebelén; *Fodor Béla:* Vázlat Kispest társadalmi szerkezetéről.

Kiss Dénes: Babel után. Esszék, tanulmányok a magyar nyelvről. Püski. Bp. 2004.

Koczo József: Vámosmikola és környéke. Helytörténeti Szakköri füzet. Kiadta: Kucsák Könyvkötészet és Nyomda. Vác. 2004. 104 old.

Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571-1631). Széchenyi István Városi Könyvtár. Sopron 2004. 187 old.

Kozári Mónika: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Napvilág Kiadó. Bp. 2003.

Kölesdi Füzetek II. helytörténeti olvasókönyv. A gyűjtőmunkát irányította, szerkesztette, a tanulmányt írta: dr. Kiszer Gyuláné. Kiadta: Kölesd község Önkormányzata, 1999. Határjárás Kölesden; Kölesd névanyaga; a hátsó rész történetéből Kölesd 1944; Kölesd 1848–49.

Kőrösi Csoma Sándor és kelet népei. Szerk.: *Gazda József és Szabó Etelka.* Kőrösi Csoma Sándor

Közművelődési Egyesület. Kovászna, 2005. 333 old. – A tartalomból: *Marcell Péter*: Adalékok Csoma brit felkarolásához; *Marcell Péter*: Öt keserves egy Duka-albumból; *Kisgyörgy Zoltán*: A csomakőrösi Csoma család és a hozzá kapcsolódó családok szelektív törzsfája; *Detre Csaba*: Hun szavak, szövegek; *Gazda László*: A székelyek eredete; *Halász Péter*: Keleti magyarok: Múlt – jelen – jövő; *Harangozó Imre*: Adalékok a magyar néphagyomány kigyó- és sárkányképeinek vizsgálatához; *Gaal György*: Brassai Sámuel, a szanszkrit nyelv tanára; *dr. Bárdi László*: Kőrösi Csoma Sándor és Kelet népei; *Grandpierre Attila* – *Grandpierre K. Endre*: Hunok, szkíták, magyarok kordokumentumok és legújabb tudományos eredmények tükrében; *dr. Aradi Éva*: Fehér hunok és avarok.

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 12. Tanulmányok Anyakönyves vizsgálatok erdélyi településeken. Szerk.: *Pozsony Ferenc*, *Szabó Á. Tőhölöm*. Kolozsvár, 2004. 248 old. – *Pozsony Ferenc*: Előszó; *Ágoston-Palkó Emese*: Házassági anyakönyvek és házassági kapcsolatok Sztánán, Zsobokon és Kispetriben; *Bánházi Emőke*: Margitta lakossága a történeti demográfiai adatok tükrében; *Szabó Márta*: Magyarlapádi házassági anyakönyvek; *Jakab Ágnes*: Nemzedékek és nemzetiségek Köröspatakon.

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 13. Tanulmányok Gazda Klára 60. születésnapjára. Szerk.: *Keszeg Vilmos*, *Tótszegi Tekla*. Kolozsvár, 2005. 326 old. – *Gazda Klára* írásainak bibliográfiája; *Pávai István*: Az erdélyi nagytáj a néprajz-, népzene és néptánc kutatás szemléletében; *Olosz Katalin*: Ismeretlen magyar népballada Szabó Sámuel diákgyűjtőinek hagyatékában (Az ördögnek eladott leány); *Viga Gyula*: A táj átalakítása és a hagyományos népi kultúra korszakai (Néhány megjegyzés a Bodroghköz kutatása kapcsán); *Deáky Zita*: A női tisztaság és tisztátlanság – A menstruáció különböző aspektusai Magyarországon; *Balázs Lajos*: A keresztiszültség és komaság, mint az átmeneti szokások alapintézményei; *Barabás László*: Írások a sóvidéki harisnyáról; *Gazda Andrea*: Tárgy és reprezentáció a barátosi hozománylevelekben; *Szőcsné Gazda Enikő*: Viselettörténeti adatok a XVII–XVIII. szd.-i háromszéki hozománylevelekben; *Székely Melinda*: Élő tárgy – halott tárgy; *Demeter Éva*: Párhuzamok a tojásornamentika értelmezéséhez; *S. Luczkovits Emőke*: Török hatások a bakonyi és Balaton-felvidéki hímezett református liturgikus textileken, valamint paraszti hímezéseken; *Bereczky Orbán Zselyke*: Györgyfalva női inghímzései; *Tótszegi Tekla*: Kígyómotívum a mérei textíliákon.

A kultúra világa. A hatáon túli magyar kulturális intézményrendszer. Szerk.: *Blénesi Éva*, *Mandel Kinga*, *Szarka László*. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Bp. 2005. 292 old. – *Szarka László*: Kisebbség és kultúra. A kulturális intézmények szerepe a közösségépítésben.; *Mandel Kinga*: A kulturális intézmények felmérése. A kutatás célja és módszerei; *Tóth Károly*: A szlovákiai magyar régió kulturális intézményrendszere; *Csata Zsombor* – *Kiss Dénes* – *Kiss Tamás*: Az erdélyi magyar kulturá-

lis intézményrendszeréről; *Miklós István*: Forrásbevonási gyakorlat a székelyföldi kulturális intézmények esetében; *Fábrí István*: A határon túli magyar kulturális intézményrendszer vizsgálata; *Adattár*; *Kutatási Adatbázis* – CD-ROM

Kunhegyesi Nagykun Kalendárium, 2005. Szerk.: *Víg Márta*. Kiadja az Önkormányzat. 2005. 396 old. – A tartalomból: Adalék Kunhegyes török kori történetéhez; *Pum József* és a Városháza; *dr. Dienes Erzsébet*: Török Imre hagyományörző költő-író munkáiról; *D. Kovács László*: 60 éve történt...; *Somody Pálné*: A háború vége; *Víg Márta*: A kunhegyesi disznótorok; *Pál Imréné Víg Etelka*: Nagyszüleim útján a kunhegyesi tanyavilágban; *Balogh Erzsébet*: Emlékeim azokból az időkben, amikor még én is kunhegyesi lakos voltam; *Kunhegyesi arcképcsarnok*; *Víg Márta*: Emlékezés a vészkorszak áldozataira; *Gyániné Székely Viola*: A hagyományápolás jelentősége, formái a Kossuth Iskolában.

Lakatos István: Múltról mesél a hűség városa. Polocenter Kft. Sopron 2004. 354 old.

Laki-Lukács László: Edelény Templomai és egyházközségei. Kiadja: Borsodi Földvár Kulturális Alapítvány. Edelény. 2005. 158 old.

Lévai József György – **Puskás Béla**: Kaposzterdahely. Közsegtörténeti monográfia. Önkormányzat és Kaposzterdahelyért Egyesület. Kaposvár 2004. 420 old.

Limes. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Tudományos és Művészeti Szemléje. Főszerk.: *Virág Jenő*. Tatabánya, 2004. 1. 126 old. – A tartalomból: *Horváth Gyula*: Hagomány és megújulás; *Hermen Gusztáv Mihály*: Székely történeti kistükör 1848-ig; *Egyed Ákos*: A Székelyföld 1848–1919; *Pál Judit*: Városok, városkép a Székelyföldön a XVIII. szd. vége és a XX. szd. eleje között; *Csöti Csaba*: Az 1916. évi erdélyrészi háború és a Székelyföld; *Vincze Gábor*: A megszállástól a kvázi-autonómiáig: A Székelyföld 1944 szeptemberé és 1945 márciusa között; *Gagyai József*: Székely proletárok és burzsoá terminológia: „székely” pártelit az ötvenes években; *Kolumbán Gábor*: A székelykérdés a harmadik évezred elején; *Bíró Béla*: Az autonómia esélyei.

Limes. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Tudományos és Művészeti Szemléje. Főszerk.: *Virág Jenő*. Tatabánya, 2004. 2. 136 old. – A tartalomból: *Hajdó Csaba*: A Székelyföld régió az európai regionális fejlesztési rendszerben; *Geréb László*: A Székelyföld a román gazdasági-statisztikai térben; *Ilyés Ferenc*: Rövid helyzetkép a Székelyföld gazdaságról; *Kassay János*: Városok és településhálózat a mai Székelyföldön; *Csörtán Ferenc* – *Csörtán Ilona*: Műemlék, műemléksors a Székelyföldön; *Demény Lajos*: Székelyföldi solymások és solymászat a fejedelem kori Erdélyben.

Madar Ilona – **Pusztai János**: Atyha szokásvilága. Mentor Kiadó. Marosvásárhely 2004. 114 old.

A Magyar Művelődési Intézet Évkönyve, 2005. Szerk.: *Földiák András, Tóth Zsóka.* Kiadja a Magyar Művelődési Intézet. Bp. 2005. Köszöntés; A magyar kultúra emlékkönyve; *Hargitai Mária:* Emlékkönyvbe; **MŰVÉSZET ÉS MŰVELŐDÉS;** *Tóth Zsuzsanna:* „Tükör által – homályosan”; *Kálmánné Bodó Edit:* Helikon ünnepségek – Keszthely 2004; *Fekete Márta:* Amatőr képző- és iparművészeti események 2004-ben innen és túl; *Merza Gábor:* Diákkfilmek; *Hazag Mihály-Sajó Attila:* Ifj. Horváth István Nemzeti és nemzetközi Fesztivál; *Hollósy Tiborné:* A szlovák népdalkörök találkozója; *Tóth Zsóka:* Corvin tér-zene; *Tömörny Márta:* Műhelybeszámoló; **KÖZÖSSÉG ÉS MŰVELŐDÉS;** *Szabó Irma:* „Köz-kincs-program” – a kulturális vidékfejlesztés támogatási modellje; *Borbáth Erika:* Kihívások és változások a Magyar Művelődési Intézetben, 2004; *Péterfi Ferenc:* Közösségfejlesztési politika a civil társadalomért; *B. Hegedűs Katalin:* Új közművelődési portál; *Kérsi Tibor:* Állam – önkormányzat – közművelődés; *Tóth Zsóka – Komjátó Gabriella:* „A művelődés hete – a tanulás ünnepe”, 2004; *dr. Halász Lászlóné Kovács Éva:* Az Oktatási és Szakképzési Osztály 2004. évi munkájáról; *Török József:* A szegedi közművelődési Nyári Egyetem folyamáról; *Kereszti Ferenc:* Konferencia az ifjúsági közművelődésről; *Kereszti Ferenc:* Közművelődés az Európai Unióban konferencia; *Földiák András:* Falukutatás; **MŰVELŐDÉS HATÁRON INNEN ÉS TÚL;** *Lukovics András:* Magyar Kulturális Központ Székelyhídon; *Romhányi András:* Új utak a kisebbségben élő magyarság életében; *Halász Péter:* Határtalan falugondnoki szolgálat; *Beke Pál:* Együtt könnyebb.

Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben, 2003. Szerk.: *Farkas Ferenc.* Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar, a TIT Jászági Szervezete, a Jászok Egyesülete. Bp. 2004. 212 old. – *Megnyitó; Hajdú Mihály:* Hagyomány és újítás a névválasztásban; *B. Gergely Piroska:* A történeti személynév kutatás újabb eredményei; *Bíró Ferenc – Kalcsó Gyula:* Megszólításformák Heltai Dialógusában; *Vörös Ferenc:* A (történeti) személynév kutatás Felvidéken, különös tekintettel a Trianon utáni fejleményekre; *Varga Józsefné:* A felekezeti keresztnévhasználat a XVIII. és a XIX. szd.-ban; *Koi Balázs:* Tiszabездé írásbeli ragadványnevei (és egyéb névrészek) a ref. egyház anyakönyveiben 1966–2000 között; *Órdög Ferenc:* Személynév kutatásunk helyzete és feladatai; *Ollé Viktória:* Tájékoztató a készülő „Családnév kutatás Csánki Dezső történeti földrajzához” című műről; *Fülöp László:* Becézőnevek a „Nagyivánban”; *Fercsik Erzsébet:* Névközlés és névteremtés útján keletkezett rokon nevek a magyar keresztnévkincsben; *Radt Judit:* A névvelés szabályozása – új névformák; *Virág Gábor:* Identitás zavar Csantavér keresztnévrendszerében; *Miszser Lajos:* Családnév kutatás Kárpátalján; *Kornyné Szoboszlay Ágnes:* A ka-ke (becéző) képző egy sajátos szerepéről a szépirodalmi tulajdonnév-használatban; *Zsigmond Győző:* Magyar névtani kutatás és oktatás a Bukaresti Ludo-

mánygyetem Hungarológiai Tanszékén; *Vörös Ottó:* A határon túli névkutatás és hozadéka a nyelvi tervezésben; *Farkas Ferenc:* Helynévkutatás itthon és határainkon túl; *Unti Mária:* A Csallóköz földrajzi nevei; *Csomortáni Magdolna:* Névgyűjtés és feldolgozás Erdélyben; *Kristó Gyula:* A magyar történeti helynévkutatásról; *Juhász Dezső:* A névtan néhány terminológiai és tudományrendszertani kérdéséről; *N. Császi Illdikó:* A hivatalos és a népi névadás a felvidéki helynevek tükrében; *Cs. Nagy Lajos:* Földrajzi köznevek rendszere Tordatúr helyneveiben; *Vincze László:* A magyar belterületi helynevek kutatásában eddig elért eredmények és további feladatok; *Hoffmann István:* Régi helyneveink mint (nyelv)történeti források; *Rácz Anita:* Bihar vármegye etnikai viszonyai az ómagyar-kori helynevek tükrében; *Tóth Valéria:* Helynévkutatás és hangtörténet

Magyar Zoltán: A herencsényi mesemondó. Herencsényi mesék, mondák és tréfás elbeszélések. Bartusné Szandai Teréz előadásában. Magyar Népköltészet Tára IV. Sorozatszerkesztő: *Magyar Zoltán.* Balassi Kiadó. Bp. 2004. 207 old.

Magyar Zoltán: Kalotaszegi népmondák. Magyar Népköltészet Tára V. Balassi Kiadó. Bp. 610 old.

Magyar táncfolklorkisztikai szöveggyűjtemény I. Sorozatszerkesztő: *Hoppál Mihály.* Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet. Budapest. 2004. 302 old. *Czuczor Gergely:* A' magyar tánczról; *Zajzoni Rab István:* A borica; *Borbély Sándor:* Az aranyösszékiek táncza; *Pintér Sándor:* Házsasság; *Baksay Sándor:* Magyar Népszokások; *Kolumbán Samu:* Lószád és népe; *Farkas Lajos:* A „kállai kettős”; *N.N.:* A „Kállai Kettős” felújítása Nagyállóban; *Lázár István:* Alsó-Fehér vármegye magyar népe; *Horger Antal:* A hétfalusi csángók boricatánca; *Kovács János:* Szeged és népe; *Fränkel (Fábó) Bertalan:* Hajdútánc és régi magyar táncz; *Réthei Prikkel Marián:* A magyar táncnyelv; *Pesovár Ernő:* Réthei tanulmánya elé...; *Réthei Prikkel Marián:* A verbunkos tánc eredete; *Seprődi János:* A székely táncokról; *Balásy Dénes:* Régi székely nóták és táncok; *Kálmány Lajos:* Halottas táncz; *Szilády Zoltán:* Adatok és megjegyzések „A magyarság táncai” c. műhöz; *Györffy István:* Tánciskola a dűlőúton; A magyar tánc; *Lajtha László:* Népi játékok és táncok Magyarországon; *Luby Margit:* A porcsalmai botoló; *Viski Károly:* Gyöngyösbokréta; *Dr. Fél Edit–K. Kovács László:* Az őrhalmi (Nógrád m.) „Bokréta” hitelesítése; *Seemayer Vilmos:* Adatok népi táncaink ismeretéhez; *Lajtha László–Gönyei Sándor:* Tánc; *Gönyei Sándor:* A magyar Táncok; *Szendrey Ákos:* Szimbolikus táncok a magyar folklórban; *Varga Sándor Frigyes:* A tánc néprajzi vizsgálata; *Rearick, Elizabeth:* A magyarok táncjai; *Bándy Mária – Vámszer Géza:* A székely táncról; *Nyárády Mihály:* A kékiek kerekétánca; *Sümeghy Vera:* Széki táncok;

Makó Honismereti Híradó. Szerk.: *dr. Forgó István.* Kiadja Makó Város Önkormányzat Képviselő-testülete. 2004. 2. sz. 44 old. – A tartalomból: *dr. Forgó István:* Tizenöt éves a Makói Honismereti

Kör; Szabó Jenő: A Vertán-telep építkezésével kapcsolatos visszaélések; Rácz Sándor: A csanádi püspökségi uradalom lórévasút-hálózata; Diós Sándor: Hogyan menekült meg Makó 1944-ben a pusztulástól; Szemesenkő: Orosz feldarítók Makó határában; Erdélyi Béla: Hatvan éve történt – Kiszombor 1944. szeptember, október; Forgó István: 1919. évi események túsza; Rácz Sándor: A bökényi legelőre emlékezve...; Siket István László: Rakonczi János; Siket István László: A búcsúzás...; dr. Forgó István: Makó várost érintő „történeti” évfordulói; Szegvári Ernőné: A Makó és Térsége Ifjúsági Művésztelep kiállításának megnyitója.

Marosvidék. Makó és térsége kulturális folyóirata. Kiadja a Marosvidék Baráti Társaság. Makó 2005. 1. sz. 96 old. – A tartalomról: AZ ÉN JÓZSEF ATTILA-KÉPEM: Banner Zoltán: Közös halhatatlanság; Császtvay István: Az én József Attila-képem; Draskóczy Éde: Ahogy én látom; Enyedű Zoltán: Megfáradt emberek; Kiss Ernő: Emlékezzünk hát József Attilára; Gonda Júlia: József Attiláról József Attilával; Halmágyi Pál: A szenvedés és a fájdalom költője; Halász Péter: József és a moldvai csángómagyarok; Jámborné Balog Tünde: A mi József Attila-képünk; Jókai Anna: Az istenalakú hiány József Attila költészetében; Kusztos Endre: Külvárosi éj; Makovecz Imre: Száz szó; Marosvári Attila: József Attila ébresztése; Némethiné Kodrán Erzsébet: Hárman voltak; Kiss Jenő Ferenc: Érem-terv; Pápay Endréné: Az én József Attila-képem; Papp János: Hat évtized József Attila-émléke; Péter László: Egy remek szenye; [Jámborné] B(alog) T(ünde): Piki és a női szív; Szakács Réka: Egy fiktív könyvkiadó álma; Szekeres István: Nem én kiálltok...; [Jámborné] B(alog) T(ünde): Könyvek sorsa; B. Szabó Zoltán: miért hagytál el engem / József Attila tiszteletére; Szilvássy Nándor: Lira és illusztráció; Török Sándor: Száz év, száz szó; Tóth Ferenc: A Szépség koldusának emblémája; Török József: Kilobbant és fenyvesedik; Trogmayer Ottó: A szakadt hátú könyv; Turi Tímea: Mindenki Attilája; Zsuzsanna Brünner-Soós: Hogy értsék meg a költőt. József Attila életrajz töredéke; Balogh öszef: Aki úgy pendül egy húron velem; Halmágyi Pál: József Attilával Makón; Bogoly József Ágoston: József Attila műve a mai világban; Bagó Ilona – Tari János: József Attila életéről és költészetéről; Kiss Ernő: Makó és Szeged között József Attila és a zene vonzásában; Szigeti János: József Attila hődmérvővásárhelyi kapcsolata; Siket István László: József Attila-kultusz Makón 1667–1971; Nyilas Veronika: Balatonszárszói emlék; Mátó Erzsébet: Írások József Attiláról; Csillik Mihály: Ha itt élnél közöttünk; Vajnai János: A József Attila-emlékhelyek sorozatból.

Máté Imre: A rábaközi tudók (sámánok) szellemi hagyatéka. Palatia Nyomda és Kiadó. Győr 2004. 178 old.

Miklós László: Martos népviselete és népviseleti szakszótára. AB-ARI. h. n. 2004. 94 old.

Mirák Katalin (szerk.): Lámpás az oltár zsámolyán. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatairól. Berzsenyi Dániel. Evangélikus Gimnázium és Kollégium. Sopron 2004. 967 old.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2005. 2. 24 old. – A tartalomról: Oláh-Gál Elvira: Téglajegy-akció egy csángómagyar középiskoláért; Oláh-Gál Elvira: Csángó ünnep Budapesten – a IX. Csángó Bál; Oláh-Gál Elvira: Csángómagyar érteemiség Moldvában; Nézet-eltérés: Bogdan Purlui-val beszélget Mihály László; Sylvester Lajos: Asszimiláció vagy kivándorlás? – Beszélgetés Vincze Gábor történésszel; Halász Péter: Domokos Pál Péter moldvai útjai; Halász Péter: Diószén; Pozsony Ferenc: Újesztendőhöz kapcsolódó szokások a moldvai csángóknál; Iancu Laura: Magyarfaluban mesélték; Iancu Laura: Cinteremben az idő.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2005. 4. 24 old. – A tartalomról: Pető Dénes: Moldvai vándorlásaim – 1864; Nyisztor Tinka: Csángó mise vagy magyar mise?; „A csángó ember beszédben, gondolkodásban, cselekedetben egyenes” – Szócs Annával beszélget Oláh-Gál Elvira; Bogdan Tibor: Csángó vállalkozások támogatása; Iancu Laura: Magyarfalú Alapítvány; Sylvester Lajos: „Igaz, nem igaz, de így volt...” – Demse Márton kálváriája; uma-István András: Katolikus vallású mozgalmak Klézsén; Antalné Tankó Mária: Diák voltam a bákói magyar tanítóképzőben; Bilibók Jenő: A köszönés Pusztinán; Halász Péter: Domokos Pál Péter moldvai útjai; Halász Péter: Diószén belterületi és külterületi helynevei; Iancu Laura: Virágzó keresztfa.

Molnár László: Két nemzet – egy család. A Pejachevichek és Sopron Városa / Dva jedna obitelj. Pejachevichi grad Sopron. Sopron M-i J. Város Önkormányzata Horvát Kisebbségi Önkormányzata. Sopron 2004. 39 old.

Mózes Teréz: A révi fazekasság monográfiája. A fehér népi kerámia helye a népművészet történetében. Partiumi Füzetek 32. Sorozatszerkesztő: Dukrét Géza. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyvárad-i Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2004. 129 old.

Múltunk Emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, K1 Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: Dr. Szénássy Árpád. 2005. 1. 22 old. – A tartalomról: dr. Szénássy Árpád: Újévi köszöntő; U. ő.: Ahol eltűnnek a részletek; dr. Szénássy Zoltán: Jókai-emlékhegyek; dr. Kiss László: Boleman István emlékezete – Száz éve hunyt el Vihnye leghíresebb fürdőorvosa; Miriák Ferenc: Az elfelejtett Vért Vince; Balázik Andrea: Vízimalmok Kőhidgyarmat térségében; Vágölggyi Szilárd: A tatányai millenniumi emlékmű; Böszörményi István: Észak-nógrádi műemléktemplomok; Danis Ferenc: Zongoraművés, zenészerző és közéleti ember, Liszt Ferenc tanítványa, Siposs Antal (1839–1923); Kettinger Gyula: A növényi szövete nyésztés úttörője, Haberlandt Gottliebre emlékeztek; dr. Csáky Károly: Szabó Lőrinc idilli városa és az Ipoly; Sztrecskó Rudolf: Edison Budapesten és a

Felvidéken; *Motesiky Árpád*: A zergék a hegyóriások lovagjai.

Múltunk Emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, KT Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: *Dr. Szénássy Árpád*. 2005. 3. 22. old. – A tartalomról: *Motesiky Árpád*: A szabadságharc emlékei Verebélyen; *dr. Szénássy Árpád*: Megmentett száz éves fotográfiák; *dr. Szénássy Zoltán*: Négyszemközt Kós Károllyal; *Cseh Gizella*: Adelékok a magyar népszínmű XIX. századi művelődéstörténetéhez; *Balázik Andrea*: Vízimalmok Kőhidgyarmat térségében; *Tipary László*: Az 1849. évi tavaszi hadjárat eseményei Horozban és a nagysallói csata; *Márkus János*: Cegléd: Kossuth városa az Alföld kapujában; *Cseh Gizella*: 270 évvel ezelőtt hunyt el II. Rákóczi Ferenc; *Kobán István*: Mécs Lászlóra emlékezve; *Vágvölgyi Szilárd*: Az érsekújvári ferencesek temploma és kolostora; *Jakab István*: Mi a szólása?; *Danis Ferenc*; *Tipary László*: Szülőföldem szép határa; *Gerendás Lajos*: Kassai szücsmester Székelyudvarhelyen a XVII. szd. elején;

Műemlékvédelem. Kulturális Örökségvédelmi folyóirat. 2004. 6. 341 – 412. old. – A tartalomról: *Bartos György – Fülöp András*: A lónyai református templom műemléki kutatása; *Oltai Péter*: A lónyai református templom műemléki helyreállítása; *Lángi József*: Előzetes beszámoló a lónyai református templom falképeinek kutatásáról és feltárásáról; „Ami az athéni és a velencei charta értelmezését, aktualizálását és felülírását jelenti a műemlékvédelemben, az a jelen...” – *Dr. Narosi Endrével beszélget Harangi Anna*; *id. Frivaldszky János*: Középkori templomszentély [a Trencsén megyei] Frivaldon; *Murádin Katalin – Murádin Jenő*: A Szent Györgyszobor Kolozsvár városrendezési terveiben.

Műemlékvédelem. Kulturális Örökségvédelmi folyóirat. 2005. 1. 60 old. – A tartalomról: *Tóth Endre*: Római utak a Dunántúlon; *Raczkó Pál*: M3 archaeopark – Polgár: A Hortobágyi Nemzeti Park északi kapuja; *Kertész Róbert – Morgós András – Szántó Zsuzsanna*: Hódoltság kori cölöphidak a Tiszán; *Tóth J. Attila*: A kunszigeti tündérvár rejtélye.

Műemlékvédelem. Kulturális Örökségvédelmi folyóirat. 2005. 2. 61 – 116. old. – A tartalomról: *Gere László*: A gügyi templom régészeti-műemléki kutatásának eredményei; *Móga Sándor*: Gügy római katolikus templomának építészeti helyreállítása; *Radovics Krisztina*: A gügyi templom faberendezésének restaurálása; *Gedeon G. Péter*: A gügyi római katolikus templom festő-restauratori munkái; *Órsi Károly*: A virágzó falu [Gügy]; *Nagy Veronika*: Tátika vára; *Bozóki Lajos*: Előzetes beszámoló a belátpátfalvi apátság templom keleti homlokzatának falkutatásáról.

Nagy István: Emlékezés dr. felpéczi Petz Lajosra születése 150. évében. Petz Lajos Egészségügyi Középfiskola és Kollégium. Győr 2004. 116 old.

Nagné Majoros Gyöngyi (szerk.): Laáb Gáspár (1747-1834) Bezenye szülőtte, Moson vármegye

első mérnöke.: Mosonmagyaróvári Városvédő Egyesület. Mosonmagyaróvár 2004. 72 old.

Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében. Kiadja a magyar nyelvtudományi társaság. Szerk. *Kiss Jenő*. Budapest 2004. 285 old. – *Kiss Jenő*: A csángó konferencia megnyitása; *Benkő Loránd*: Moldvában a múlt század közepén (Adalék a magyar nyelvatlaz történetéhez); *Benő Attila*: Kölcsönzóhasználat, kódváltás a moldvai két nyelvű beszélők megnyilatkozásaiban; *Bođó Csánád*: Nyelvi szocializáció és nyelvi érintkezés a moldvai magyar-román két nyelvű beszélőközösségekben; *Bođó Csánád – Erő Elvira*: A román kölcsönzők használata két moldvai beszélőközösségben; *Fodor Katalin*: Csángó nyelvföldrajzi kutatás; *Hajdú Mihály*: A csángó személynévkutatás; *Hegyeli Attila*: Moldvai Katolikus gyermekek nyelvhasználatáról; *Heltai János Imre*: A magyar-román nyelvcserevel kapcsolatos vélekedések moldvai két nyelvű beszélőközösségekben; *Juhász Dezső*: Csángókutatás és nyelvföldrajz: egy kérdéskör tudománytörténetéhez; *Murádin László*: Két területmegosztó hangjelenség a moldvai csángóban; *Lantos Tivadar – Moser Ádám*: Moldvai nyelvjárási anyag multimédiás feldolgozási tervéről; *Péntek János*: A moldvai Magyar nyelv szótára – elvek és problémák; *Pozsony Ferenc*: Nyelv- és kultúráváltás a moldvai csángó falvakban; *Strelci Zita Ágnes*: Magyartanítás Lányikban; *Tánczos Vilmos*: A moldvai csángók nyelvészeti kutatása (1945-2004).

Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója. Szerk.: *Hála József*. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság. Budapest. 2004/ 1-2. *Mészáros Csaba*: Jakutiában városban, vidéken; *Szablyár Péter*: A Magyarországi Tájházak Szövetsége Országos Tájházi Találkozója; *Szarvas Zsuzsa*: Touristic Construction and of Culture(s). 8. Finn-Magyar Néprajzi Szimpózium; *Novák László Ferenc*: Az Alföld gazdálkodása II. Interdiszciplináris konferencia; *Zomborka Márta*: Fotó és néprajzi muzeológia. Néprajzszakos muzeológus országos konferenciája; *Kemecsi Lajos*: Út menti szakrális emlékek a Kárpát-medencében; *Viczán Zsófia*: Jövőkép: alkalmazott tudomány és tudományos alkalmazottak; *Benédek Csaba – Geese Annamária*: Erotika a népi kultúrában; *Tari Lujza*: Népzene tudományi konferencia a Magyar Tudományos Akadémia Népzenekutató Csoportja alapításának ötvenedik évfordulóján; *Bali János – Kemény Márton – Paál Zsuzsa*: Utóparaszti Hagományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken; *Viszóczky Ilona*: Konferencia a Matyó Múzeum fennállásának 50. évfordulója alkalmából; *Kemecsi Lajos*: A Magyar Tudomány Napjához kapcsolódó konferenciák; *Geszti Zsófia – Pákay Viktória*: „Szabad-e bejönni ide betlehemelem?” *Hont Angéla – Tóth Katalin*: A Sebestyén Gyula születésének 140. évfordulója alkalmából tartott emlékülés; *Halász Péter*: A Sebestyén Gyula-emlékérem és kitüntetései; *Geese Annabella*: Szakrális népi emlékek. *Sári Zsolt*: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum új igazgatási épülete; *Mohay Tamás*:

Moldvai csángó kiállítás Zabolán; *Bihar Mária*: Fába faragott életsorsok, betlehemek Selmezbányáról; *Verebélyi Kincső*: Jegyzetek a Népművészeti örökségünk című sorozat három legutóbb megjelent kötetéről; *Tárkány Szűcs Ernő* könyvének bemutatója; *Nagy Janka Teodóra*: A magyarországi joginépszokás-kutatásról; *Sonnevend Anna*: Tárkány Szűcs Ernőről és könyvéről; *Tulipán Barbara*: A L'Harmattan Könyvkiadó néprajzi könyvei; *Szilágyi Miklós*: Füvessy Anikó születésnapjára; *Szilágyi Miklós*: Bárt János hatvanéves; *Vargyas Gábor*: Köszöntjük a hatvanéves Sárkány Mihályt; *Ujváry Zoltán*: Farkas József (1931–2002); *Jávor Kata*: Németh Imre; Csókás Ferenc emlékezete; *Balázs György*: Csókás Feri bácsi halálára; *Liszka József*: Búcsú Csókás Ferentől; vezetőváltás az MTA Néprajzi Kutatóintézetben; *Flórián Mária*: Köszönetnyilvánítás Paládi-Kovács Attilának; *Hála József*: Hoppál Mihály, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének új igazgatója; *Andrásfalvy Bertalan*: A néphagyomány értékei napjaink kultúrájába; *Iffy László József*: Tápé művészei; *Varga Gábor*: Adatok a reformkori Magyarország báltörténetéhez (1831–1843); Film és levéltári adatok Sobri Jósikáról; *Ság Zoltán*: Magyar Néprajzi Napok Észtrországbán.

Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság Tájékoztatója. Szerk.: *Hála József*. Kiadja: a Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 2004. 3–4. 220 old. – Magyar Néprajzi Társaság 116. Rendes Közgyűlése; A Magyar Néprajzi Társaság módosított alapszabálya; *Órsi Julianna*: Jelenkori vizsgálat a Nagykunságon; *Bárh Dániel*: Entre autres – Among Others; *Klamár Zoltán*: Közép-Európa dilemmája: együttélés vagy egymás mellett élés; *Márkusné Vörös Hajnalka*: A Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központjának bemutatkozása; *Domokos Mária*: Veszélyeztetett örökség – veszélyeztetett kultúrák. A moldvai csángók; *Halász Péter*: A népének mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme. A hetvenöt esztendő Jáci Sándor Teodósz bencés tanár köszöntése; *Bali János* – *Silling Léda*: A XIV. Néprajzi Szeminárium; *Paládi-Kovács Attila*: A XIV. Néprajzi Szeminárium megnyitója; *Klamár Zoltán*: Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében; *Kemecsi Lajos*: Emlékezés Vargha László születésének 100. évfordulóján; *Szabályár Péter*: A Magyarországi Tájházak Szövetsége II. Országos Találkozója; *Kemecsi Lajos*: A vajdasági magyar tájházak múltja, jelene és jövője III; *Máté György*: A Néprajzi Múzeum Napja; *Joó Emese*: Fából vaskarika – Nem-mindennapi kreativitás; *Hollós Máté*: „Aki dudás akar lenni...”. Dudák és dudások a Kárpátokon innen és túl; *Pócs Éva*: „Menny-asszony, völegény, be szép mind a kettő...”; Hetvenéves az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Néprajzi Intézete; *Voigt Vilmos*: Meghívó az ELTE Néprajzi Intézete megalapításának 70. évfordulója alkalmából rendezendő ünnepi megemlékezésre; *Máté György*: Az ELTE Néprajzi Intézete Megalapításának 70. évfordulója alkalmából megrendezett ünnepi megemlékezés krónikája; *Voigt Vilmos*: Megnyitó az ELTE Néprajzi Intézete megalapítá-

sának 70. évfordulója alkalmából megrendezett ünnepi megemlékezésen; *Gadl Károly*: Az én intézetemre emlékszem; *Szabó Mátyas*: A Néprajzi Intézet 70 éve – belülről és kívülről; *Sólymos Ede*: 1945, az újrakezdés; *Papp József*: Azok az ötvenes évek; *Liszka József*: A budapesti néprajzi tanszék hetven éve „diákszemmel”; *Voigt Vilmos*: Köszönetnyilvánítás; A néprajz egyetemi oktatásáról; *Mohay Tamás*: A néprajz szak oktatásának helyzete 2004 őszén; Feljegyzés a néprajz szak BA szintű képzésének megtartása érdekében; A Magyar Néprajzi Társaság levele az oktatási miniszterhez; A Magyar Néprajzi Társaság 2004/6. sz. közgyűlési határozata; Állásfoglalás a néprajz szak BA szintű képzésének megtartása érdekében; Az Oktatási Minisztérium felsőoktatási helyettes államtitkárnak levele a Magyar Néprajzi Társasághoz; Kérelem a néprajz alapszak létesítésére; *Bali János*: Az antropológiai terepmunka módszereihez; A Balassi Kiadó néprajzi kiadványai (1992–2004); A Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központ kiadványai (1998–2003); *Andrásfalvy Bertalan*: Köszöntjük a kilencvenéves Vargyas Lajost; *Szilágyi Miklós*: Varga Gyula 80. születésnapjára; *Domokos Mária*: Paksa Katalin köszöntése; *Szarvas Zsuzsa*: Gráfik Imre hatvanéves; *Pócs Éva*: Jung Károly köszöntése 60. születésnapján; *Voigt Vilmos*: Vilko Novak emlékére (1909–2003); *Zólyomi József* (1933–2003); *Csáky Károly*: Zólyomi József halálára; *Limbacher Gábor*: Zólyomi József néprajzi életművázlata; *Sári Zsolt*: Draviczy Balázs (1938–2003); *Csáky Károly*: Elhunyt Zalabai Zsigmond (1948–2003); *Klamár Zoltán*: Elment egy jó barát. Harkai Imre (1952–2004); Tájékoztató az MTA Doktora cím adományozásának eljárásáról és követelményeiről; A Magyar Tudományos Akadémia Doktor Szabályzata; Ügyrend. Az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának az MTA Doktora tudományos címmegszerzéséért indított eljárásban való közreműködéséről; *Bárh Dániel*: híradás az MTA–ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport megalakulásáról és 2003. évi tevékenységéről; *Kriza Illdikó*: Hoppál Mihályt Pitiré-díjjal tüntették ki; *Csonka-Takács Eszter*: Az Európai Folklor Intézet; *Gráfik Imre* – *Hála József*: A Jankó János-díjas néprajzkutatók találkozója (1993–2004); *Limbacher Gábor*: Hollókő kulturális öröksége, jelene és a jövő feladatai; *Kriston Vízi József*: Ajánlások és tervezet Kiss Áron életműve feltáráshoz, születése közelgő 160. évfordulója alkalmából.

Nyíri Antal: Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok. Válogatta és szerkesztette: *Szabó József*, *Szűcs Judit*. Szeged, 2004.

Partium. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság Honismereti Lapja. Szerk.: *Dukrét Géza*. Nagyvárad 2005. 1. sz. 24 old. – *Dukrét Géza*: X. Partiumi Honismereti Konferencia, Sárközújlak; *Dukrét Géza*: Laudáció Péter I. Zoltán tiszteletére; *Kiss Kálmán*: Laudáció Bara István tiszteletére; *Ujj János*: Laudáció Csanádi János tiszteletére; *Puskell Péter*: In memoriam dr. Kovács

Géza; *Csanádi János*: Partiumiak szerepe az Erdélyi Magyar Írói Rend megalapításában; *Deák József*: A váradi Török család Déznán; *dr. Szénássy Zoltán*: Jókai a Partiumban; *Sebestyén Kálmán*: A Szatmárnémeti Népszínház elhallgatott évei (1945–1948); *Lakóné Hegyi Éva*: A "varrás" művészete több évszázaddal ezelőtt; *Kupán Árpád*: P. Gulácsy Irén, egy méltatlanul elfeledett írónő emlékezete; *Kovács Rozália*: Érmihályfalvi évkönyv 1934-ből; *Dukrét Géza*: Az Érmellék konferenciája; *Dukrét Géza*: Honismereti tábor – Élesd; *Pálkóvács István*: Egy német klasszikus, Lenau, bánsági szobra s emléktáblája.

Pávai István: Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népéletben. Hagyományok Háza. Bp. 2005. 236 old.

Piarista Diák. A Magyar Piarista Diákszövetség lapja. Bp. 2004. december. 20 old. – *Szűcs Ervin*: Piaristák és a hazfiság; *dr. Sibalszky Zoltán*: A Diákszövetség kenderes – debreceni útja; *Farkas Zsolt*: Az utolsó magyar uralkodópár III.; *Koltai András*: Zách János Ferenc, piarista diák és európai csillagász; *Koltai András*: Nagy Márton piarista emléke Muzslán; *dr. Sibalszky Zoltán*: A Diákszövetség felvidéki útja várak, várkastélyok és templomok megismerésére.

Piarista Diák. A Magyar Piarista Diákszövetség lapja. Bp. 2004. december. 20 old. – *Farkas Barna* – *Farkas Zsolt*: Egy drámai epizód az ostromlott Budán – 60 éve; *Várkövi Károly*: A Debreceni Piarista Diákszövetség múltja és jelene.

Pócs Éva: Magyar Közép- és Kelet-Európa határára. Válogatott tanulmányok I. L'Harmattan Kiadó. Bp. 2002. 298 old.

Presinszky Lajos: Somorja és Tejfalu művelődéstörténete: tanügy. Wanted desing. Dunaszerdahely 2004. 305 old.

Rálátás. Zsákaai Helytörténeti – honismereti, kulturális tájékoztató. Szerk.: *Dankó Imre*. Zsáka 2004. 4. 60 old. – *Major Zoltán László*: A Hajdú-Bihar megyei Bocskai-hagyományok nyomában; *Szendiné Orvos Erzsébet*: „Törökkel aludni, némettel traktálni” – Élet a 400 évvel ezelőtti tiszántúli mezővárosban, Debrecenben; *Dankó Imre*: Zoltai Lajos egy ismeretlen cikke a Herpály-Földvár-i ásatásokról; *Magyari Márta*: A hajdani konyári Sóstó; *Bihari Nagy Éva*: Disznóölés; *Dankó Imre*: Andrással bejön a szezonja...;

Rálátás. Zsákaai Helytörténeti – honismereti, kulturális tájékoztató. Szerk.: *Dankó Imre*. Zsáka 2005. 1. 40 old. – *Surányi Béla*: Az Alföld fásításának kérdése (XIX. szd. – XX. szd. első fele); *Csorbá Csaba*: Rhédey Ferenc váradi kapitány, Bocskai István fővezére, élete és munkássága; *Kakucsai Géza*: Tanyasi életképek Debrecen-Belsőhat tanyán az 1920-as és az 1930-as évek elejéről; *Dankó Imre*: A hatvanéves Dám László üdvözlése; *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Újabb adalék a néplöltészet XVIII. szd.-i forrásaihoz; *Jordán Sándor*: Becsületbeli dolog – Zsákaai történet; *Dankó Imre*: Két nagy szegedi ünneplésről.

Rálátás. Zsákaai Helytörténeti – honismereti, kulturális tájékoztató. Szerk.: *Dankó Imre*. Zsáka 2004. 4. 60 old. –

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Kiss Erika*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2005. 1. 24 old. – A tartalomról: *Hortiné dr. Bathó Edit*: Búcsú Muhoray Györgyötől; *KE*: Készülődés a redemptió 260. évfordulójára; *Kiss Erika*: In memoriam Körmenyi Lajos; *Faragó László*: Népszokások ápolói; *Németh Zoltán*: „Barátod: Petőfi Sándir” – Száz éve hunyt el Bankos Károly; *Petrányi István*: Azok a régi március tizenötödikék; *Faragó László*: Szent Vendel-szobrokról egy restaurálás kapcsán; *Kállainé Vereb Mária*: A Móra-emlékvé eseményei Kiskunfélegyházán; *Fülöpszállási Székely Gábor*: Rottenötös mögött esetök II.; *Káplár Béla*: Amit egy jászberényi tengerész mesélt; *Petrányi István*: Hűdeg hónaajlúak; *Vig Márta*: Gyűjteménye múzeumért kiállt – Oláh János kunhegyesi helytörténészről; *dr. Bagi Gábor*: Adalékok a reformáció történetéhez a Jáászságban, a XVI–XVII. szd.-ban; *dr. Szabó János*: Bácska, Bánát, Baranya 1944–45; *Győri János*: Hogyan történt a kisériek letelepedése Ómoravicára; Kultúra-napi ünnepek Jászfákóhalmán

Román András: 487 bekezdés és 617 kép a műemlékvédelemről. Terc Kiadó. Bp. 2004.

Sáringer Gyula: A Somogy megyei Nagybjajomból elhurcolt levele háborús élményei: 1944–45. Keszthely 2004. 34 old.

Sarkady Sándor ifj.: Légiharcok és légiesemények 1944–1945-ben Sopron vármegyében.: Edutech Kiadó. Sopron 2004. 81 old.

Sisa József: A nádasladányi Nádasdy-kastély. Műemlékek Állami Gondnoksága. Bp. 2004.

Somogyi Honismeret. A Somogy Megyei Honismereti Egyesület tájékoztatója. Kiadja a Megyei és Városi Könyvtár és a Somogy Megyei Honismereti Egyesület. Kaposvár, 2004. 2. 138 old. – *Lévai József*: Honnan kapta nevét a Róma-hegy?; *Friesz Kázmér*: Kerestek, emlékhelyek Zamárdiban; *Horváth Ferenc*: A népoktatás története Bodvicán; *Varga István*: Gróf Zichy Béla és a gyermekothonok; *dr. Marek János*: Ment-é, megy-é a világ elébb Somogyban? *Keletiné Szakács Erzsébet*: Szólások és szóláshasonlatok; *Fodor Pirokska*: Somogyudvarhely történetéről és néprajzáról; *Fréch Józsefné*: „Beültettem kiskertemet...”; *dr. Vértés László*: Széles a Balaton vize...?; *Arosz Andrea*: Mecénás és költő a XIX. szd. eleji Somogyban; *Horváth József dr.*: Emlékezzünk Arany Bálintra; *Matyikó Sebestyén József*: „József eladná testvéreit”; *Czinkotay Frigyes dr.*: Emléklapok dr. Szász Béláról; *Rosta István dr.*: Dr. Szász Béla emlékezete; *Lőrincz Sándor*: A nyelvjárások tovább élnek az EU-ban is; *Bodó Imre*: Világos Ödön emléktáblájának avatására; *Matyikó Sebestyén József*: A mindenség öröme – Németh János 70. születésnapjára; *Lőrincz Sándor*: „Minden sorát Isten lehelete konzerválta” – Fekete István; *Bodó Imre*: Emléktáblaavatás Göllében; *Kellner Béláné* – *dr. Szili Fren*: Hanák Péter emléktáblájának avatására; *dr. Vörös Ferenc*: Az égi rajzasztalnál – dr. L. Szabó Tünde emléke.

Sólymos Szilveszter OSB: Bozsmánszky Gyárfás bencés (1873-1958) önéletrajzának és naplójának tükrében. *A Pannonhalmai Szent Gellért Kollégium könyvei*, 13. Pannonhalma 2003. 191 és 22 old.

Szabady János: Válogatás Győr és Ménfőcsanak kultúrtörténeti írásából. Hazánk Kft. Győr 2004. 231 old.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Mező András*. Kiadja a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza, 2004. 4. 376–516. old. – A tartalomról: *Görömbei András*: Szatmártól az egyetemességig; A Móricz-értelmezés új útjai; *Baranyai Norbert*: A falu személyiségformáló világa az Életem regényében; *Láng Gusztáv*: Móricz Zsigmond Erdély-trilógiája és a kortárs történelmi regény; *Nagy Gábor*: A nagy fejedelem, Erdély és a magyarság nemzeti eposza; *Tverdotá György*: Fordítás törökről törökre magyarul (Bethlen Gábor isztambulú útja); *Márkus Béla*: Bethlen Gábor arcai (Móricz Zsigmond; Erdély); *Végh Balázs Béla*: Móricz Zsigmond Börvelyben; *Margócsy József*: Szabolcs-Szatmár Móricz Zsigmond életében, műveiben; *Kovács Árpád*: Mikes Kelemen hazatért – szoboravatás Vaján;

Szabolcs – Szatmár – Beregi Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Németh Péter*. Kiadja: Móricz Zsigmond Könyvtár. Nyíregyháza 2005. 1. sz. 140 old. – *Kabdebő Lóránt*: A másik mester (Móricz Zsigmond és Szabó Lőrinc); *Onder Csaba*: Hangérien bjugi (szex, lektúr, írónia, avagy Móricz Zsigmond indulása); *Beke Judit*: Átok és Panas (Balassa Péter Móricz-recepciójáról); *Balogh Béla*: A történészkedő Móricz Zsigmond; *Zsoldos Barnabás*: Móricz hangja a Nyíregyházi Rádióban; *Hamar Péter*: „...nekünk Csécсэн három házunk volt.” Legenda és valóság a Móricz-család házairól; *Köszeghy Elemér*: Móricz Zsigmond és Kárpátalja; *Kun István*: Elherdált esélyek tárháza; *Kávoússy Sándor*: A nemesi földtulajdon kialakulása; *Weiss Boglárka*: A Felső-Tisza-vidék vámszedése az Árpád-korban II.; *Böszörményi József – Künsterne Virág Éva*: A két hevesi Bornemisza Benedek és armálisuk 1533-ból; *Babosi László*: „Vigyázzatok, ha közelítetek hozzám...” – Ratkó József életrajza I.; *Márkus Béla*: Az eszékli táj embere: Vári Fábián László köszöntése.

Szabó Endre: A régi Ikervár hétköznapi és ünnepei. Fejezetek Ikervár múlt századi történetéből. Ikervár Közművelődésért Közalapítvány. Sárvár 2004. 266 old.

Szarka Lajos: A hévizi Egregy. Kiadja az Önkormányzat. Hévíz 2002. 190 old.

Szarka Lajos: A hévizi zsidóság története. Kiadja az Önkormányzat. Hévíz 2000. 98 old.

Szarka Lajos: Páratlan testvérpár. A Schulhof-testvérek szerepe Hévíz „világfürdővé” válásában. Kiadja az Önkormányzat. Hévíz 2002. 110 old.

Szála Erzsébet: Nyugat-Magyarország művelődés- és ipartörténetéből. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Nyugat-Magyarországi Egyetem Píliscsaba. Sopron 2004. 167 old. – *Kis János-Páry Sándor*: Fejezetek a nyugat-magyarországi evangélikusság történetéből; *Frankovith Gergely – Liebecz*

Zsigmond György – Torkos Justus János: Fejezetek a nyugat-magyarországi orvoslás történetéből; Fejezetek a nyugat-magyarországi ipartörténetéből. (Köszénbányászat, cukor-, sör-, ecet-, likőr- és szeszgyártás, szappan- és hamuszűrfőzés, harangöntés, tűzoltószerek gyártása).

Száz éves az iskola. A soproni Petőfi Sándor Általános Iskola jubileumi kiadványa 1904-2004. Szerk.: *Kovácsics Miklósné*. Sopron 2004. 175 old.

Szentpéteri Géza: Adatok kisújszállás régi nyelvéről, nyelvjárásról. Kisújszállás, 2004.

Szöllősy Vágó László dr.: Tíz év krónikája. A Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség tevékenységének első évtizede. Kiadja: Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, Szabadka 2002.

Szöllősy Vágó László dr.: Voltunk, vagyunk, leszünk? A délvidéki magyarság megmaradási esélyei a népszámlálási adatok fényében. Kiadja: Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, Szabadka 2004. 8 old.

Takács György: Kantéros, lüderk, rekegő. Hárompataki csángó hiedelemmondák. Magyar Napló. FOKUSZ Egyesület. Bp. 2004. 642 old.

T. Bernátsky Sára: Tóth Ferenc 75 éves. *A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetei* 38. A KÉSZ makói csoportja. Makó 2004. 64 old.

Thullner István: Hegyeshalom nagyközség története II. az 1900-tól napjainkig. Hegyeshalom Nagyközség Önkormányzata. Hegyeshalom 2004. 138 old.

Tóth-Baranyi Antal: Siófok: Pillantás múltba. Képeslapok a századfordulóról. Helytörténeti leírás: *Matyikó Sebestyén József*. Szerzői kiadás. Siófok 2000. 122 old.

Turán. A magyar eredetkérdéssel foglalkozó tudományok lapja. Fel. szerk.: *Esztergály Előd*. 2004. 6. sz. és 2005. 1. az. 232 old. – A tartalomról: *Esztergály Előd*: Egy világszenzáció margójára; *Bárdi László*: Rohonci kódex; *Locsmándi Miklós*: A Rohonci Kódex – Egy rejtélyes középkori írás megfigyelt kísérlete; *Eöry Karácson*: „Magyar hajdankor”: Alfa és Omega – A Szentkorona Unió; *Kocsis István*: A Szent Korona és Trianon I.; *Molnár V. József*: Domb és kereszt; *Mesterházy Zsolt*: A magyar Szent Korona pártus kapcsolatai; *Pásztor-Kupán István*: Három Jakabság a magyar Szent Koronán; *Daczó Árpád*: Népiünk hitvilága; *Molnos Angéla*: Bolyai János, a magyar gyökök és a kemence; *Oláh Anna*: Bolyai János szaknyelve gyök-szavaink tükrében; *Varga Géza*: A nagymácsédi X–XI. sz.-i rovásleíratos kereszt; *Tharant – Trieb Marianne*: „Múltadban nincs öröm...” [Szentkatalnai Bálint Gáborról]; *Samu Pál Attila*: A magyarok ősi betűs számírása; *Kéri Gáspár*: A turulmadár a magyar történelemben; Rovásírásos bejegyzések Szent Irenusz 1560-ban kiadott könyvében.

Ujváry Zoltán: Miscellanea IV. *Folklór és etnográfia* 103. Kiadja: Debreceni Egyetem Néprajzi Tan- széke. Debrecen 2005. 417 old.

Új Kemenesalja. Celdömölk város önkormányzatának lapja. Szerk.: *Tulok Gabriella*. 2004.

21. sz. 22 old – A tartalomról: *Káldos Gyula*: Egyesületek régen; *Tarrósy Imre*: Alsósági sportegyesületek.

Új Kemenesalja. Celldömök város önkormányzatának lapja. Szerk.: *Tulok Gabriella*. 2004. 23. sz. 22 old – A tartalomról: *Káldos Gyula*: Decemberi népszokások; *Káldos Gyula*: Századosok sajtótörténet; *Tarrósy Imre*: Alsósági sportegyesületek.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. Kiadja Újpesti Önkormányzata. Bp. 2005. 1. 32 old. – A tartalomról: *Szóllósy Marianne*: József Attila emlékezete; *Valachi Anna*: József Attila Újpesten; *Garabonciáskalandok*, kurzusok a szabad ég alatt; *Krizsán Sándor*: Újpest község főtutaja a XIX. szd.-ban 1.; *dr. Szerényi Antalné*: Az újpesti elmi iskolák története 2.; *Iványi János*: Rejtett szépségek Újpest utcáin; *Lőrincz Robert*: A labdarúgás kezdetei Újpesten, 3.; *Hirman László*: Az újpesti ellenforradalom; *Gelléri István*: Újpesttől Párizsig; *Vértes Marcell*, a Montmartre festője; *Fricsán Kálmán*: Négy generáció a szakmában és az iskolában; *dr. Kriszka György*: Megpezsztült vizek; *Hirman László*: Gozsdu Emánuel; *Szóllósy Marianne*: Ugyekeztem az élet napos oldalán járni – beszélgetés Simon Gyula vaskereskedővel; *Salamon Lajos*: A királyasszony lovagja.

Varga József: Öveges Kálmán emlékére. Hazánk. Győr 2004. 138 old.

Varga Lászlóné: A balatonfüredi zsidó temető. Kiadja a város önkormányzata. Balatonfüred 2004. 136 old.

A Vas-hegy és a Pinka mente természeti és kultúrtörténeti értékei. Tanulmányok. *Ciklámen füzetek* 1. Kerekdől Alapítvány. Szombathely 2003. 121 old.

Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. Szerk.: *Mayer László*. Szombathely. 2004. 1. sz. 96 old. – A tartalomról: *Zsoldos Attila*: Város a határon – Kőszeg 675 éve királyi város; *Németh Tibor*: A költőfejedelem és a szürke eminenciás – Berzsenyi Dániel és Kiss János párhuzamos életrajza; *Koszorús Ödön*: Vas megye rejtett kincsei – A Batthyány hercegek tallérjai; *Sill Ferenc*: Szily János kánoni vizitációja a sárvári plébánián 1781. április 1-2-napján III.; *Orbán Róbert*: „Vérem forrt a szegény rabszolgák földszabadításáért” – Levelek Dobozy Péter Páltól, az amerikai polgárháború szombathelyi származású alezredesétől; *Söptei Imre*: Egy elfelejtette gyár – Első magyar hímzőipar Soukup és Korb Kőszegen.

Vas megyei levéltári füzetek 9. Előadások Vas megye történetéről III. A Vas Megyei Levéltár kiadványa. Szerk.: *Tilcsik György*. Szombathely, 2000. 472 old. *Kóta Péter*: Királyválasztás: egyéni, család, nemzeti érdek a középkorban; *Tilcsik György*: Tisztújítások és országgyűlési követválasztások a reformkorban Vas megyében; *Timár István*: Országgyűlési választások Vas megyében az 1930-as években; *Dominkovits Péter*: A nemesség hitelviszonyai a XVIII. századi Vas megyében; *Kóta Péter*: Árú- és pénzhitel Körmenen a Reformkorban; *Tilcsik*

György: Egy parciális obligáció tanulságai. – Batthyány Gusztáv gróf kölcsönügylete 1842-ben; *Bariska István*: Pénzintézetek és társadalmi környezetük a XIX. századi Kőszegen; *Söptei Imre*: A Kőszegi Takarékpénztár kegyes és közhasznú adományai 1848 és 1896 között; *Mayer László*: Egy szombathelyi kereskedő – Stadler Károly – pénzbefektetései a századforduló tájékán. *Kun László*: Közigazgatás és hatalomgyakorlás egykor és ma; *Bariska István*: Vas megye városai a XV–XVI. században; *Kóta Péter*: Káptalani, megyei, városi jegyzők a XVI–XVII. századi Szombathelyen; *Tilcsik György*: A nemesi vármegye szervezete a XIX. század első felében; *Hudi József*: Nemesmagasi község önkormányzata a reformkorban; *Mayer László*: „Rend a községi ügyekben, míveltség és felvilágosodás.” – A szombathelyi zsidóság neológ és ortodox irányzatának elkülönülése 1867 és 1871 között; *Söptei Imre*: Kőszeg szabad királyi város Főispáni Hivatala (1872-1876). *Feiszt György*: Közigazgatási tisztségviselők és a gazdasági elit Vas megyében a századfordulón; *Bajzik Zsolt*: Az elhagyott Javak Kormánybiztosságának működése Vas megyében 1945-től 1948-ig; *Kóta Péter*: tűzvészek és tűzoltalom a kora-újkor Szombathelyen; *Bencsik Gyula*: „Midőn rajtunk volt az Isten ostroma...” – Az 1710/1711. évi pestisjárvány Vas megyében; *Tilcsik György*: Az 1817. évi szombathelyi tűzvész; *Varga Nóra*: „A buja életnek gyakorlásából származni szokott veszedelmes nyaválak” Szombathelyen a századfordulón; *Söptei Imre*: Viharágyúkkal a jégverés ellen Kőszegen 1900 1917 között; *Gaál Ferenc*: Az évszázad árvice Vas megyében 1965-ben; *Csorba László*: A százötven év 1848-a – egy historiográfiai példa tükrében; *Söptei Imre*: Kőszeg követe az utolsó rendi országgyűlésen; *Tilcsik György*: A Vas Megyei Képviselői Bizottság megalakulása és összetétele 1848-ban; *Molnár András*: Barcza Boldizsár honvéd őrnagy (1812-1895); *Hernann Róbert*: A 44. és 45. honvédszázaljak története; *Katona Attila*: „A csend helyreállítása.” – Vas vármegye megszállása 1849 januárjában –; *Bajzik Zsolt*: A Vasvármegyei Honvédegylet története.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szombathely 2004. 6. 655 – 780. old. – A tartalomról: *Csapó Tamás* – *Lenner Tibor*: Sárvár történeti földrajza és településmorfológiája; *Salmon Nándor*: Egy Szent István-szobor reinkarnációja; *Lőcsei Péter*: Weöres-mozaikok, VI. „Cimborám” – Kedves neuraszténiás Sanyi barátom” (Diáktársak, barátok levelei Weöres Sándornak); *Bakonyi Péter*: Hidak (Faludi Ferencről – Weöres Sándor segítségével); *Gál József*: A Schola Cantorum Sabariensis emlékezete, *Békés Márton*: Bajcsy-Zsilinszky Endre és Séro Kálmán Szombathelyen.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk.: Gyurácz Ferenc. Kiadja: Vas Megye Közgyűlés. Szombathely. 2005. 1. 136 old. – *Mészáros István*: A Mindszenty-jelenség: 1975-2005; *Markó Péter*: A Magyar gazdaság és társadalom állapotáról; *Kovács Sándor Iván*: Farkas András és a „Vas vármegye”

gye dicsérete" („Dunán-inneni" íróarcok, IX.); *Bokor Nándor*: Emlékezés mesteremre, Zsámbéky Pálra (1928–1989); *Wallshausen Gyula*: A rohonci gazdaképző intézet; *Lőcsei Péter*: „Az új „Vasi Szemle" nagyon tetszik nekem" – (Írások a költőtől, a költőről a folyóirat első korszakában) (Weöres-mozai-kok, IX.); *Kordos László*: Ásatások a baltavári ősgreines lelőhelyen; *Véress Márton* – *Schlaffer Roland* – *Gadányi Péter*: A Kőszegi-hegység forrásai; *István Lajos*: Marginalizálódunk?; *Szell Kálmán*: Lelkiismeret, etika, túlélés (Kortársi töprengés hat évtizedes bukdácsolásaink nyomában).

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk: Gyurác Ferenc. Kiadja: Vas Megye Közgyűlés, Szombathely. 2005. 2. 139 – 264. old. – A tartalomból: *Solyms Rézső*: Erdeink helyzete – Kitekintés az erdőben gazdag Vas megyéből; *Herényi István*: Bogát és Kál; *Bognár Bulcsú*: A legvagyosabb szombathelyi polgárok tőkekoncentrációjának változásai a dualizmus időszakában; *Gál József*: A szombathelyi erdei iskola.

Várak, kastélyok, templomok. Történelmi és örökségturisztikai folyóirat. Kiadja a Talma Bt. Bp. 2005. 1. 50 old. – *Dénes József*: A köpcsényi „Tower"; *Miklós Zsuzsa*: Földvárak légi fotózása; *Csorba Csaba*: Rákóczi várak és várkastélyok I.; *Jankó Annamária*: Várak az I. katonai felvétel térképein; *Karcsag Ákos* – *Szabó Tibor*: A Német Lovagrend barcasági várai; *Dénes József*: Hogyan kutassunk fel várakat; *Miklósi-Sikes Csaba*: A Veszprém megyei Hosztót római katolikus temploma; Szalánc vára; Csókakövi vára; *Marossy Endre*: Eger csillagai; *Virág Zsolt*: A derekegyházi Károlyi–Wiess kastély-kastély; *Koncz József*: Teleki Mihály utasítása a huszti vár kaputánya és várnagyi számára; *Csorba Csaba*: Ostromverte várak; *Szatmári Tamás*: Felvidéki vártúrák I.; *Csorba Csaba*: Kirándulás Salgó és Somoskő várához; *Szlanek József*: Horvátországi vártúrák I.; A pozsegi „Magasvár"; *Szabó Tibor*: A történelmi Magyarország várai az interneten.

Városunk. Budapesti Honismereti Társaság Híradója. Fel. szerk.: *Gábrriel Tibor*. Bp. 2005. 1. sz. 12 old. – *G. T.*: Ostrom alatt Budapest; *Garbóczy László*: Volt egyszer egy polgári: Százéves Budafok iskolája; *Karacs Zsigmond*: Házikönyvtár a nemzet szolgálatában II.; *dr. Pintér Endre*: Óbuda háborús övezetté vált; Hős Rákóczi népe – Művelődéstörténeti vetélkedő a fővárosban; *Ádám Ferenc*: Oktatás a Rákosmentén; Műemléki séták, iskolai vetélkedők – Helytörténeti kör a II. kerületben; *dr. Bolla Dezső*: Csepeliek az ostrom idején: Tiltakozás a kiürítés idején; *Szöllősy*: Utazás Pestről – Budapestre 1843–1907; *Buda Attila*: Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19–20. században; Látványtár Kőbányán; *dr. Tóth József*: Könyvtári jubileum, svábhegyi emlékek; *GT*: Hunfalvy Buda-Pestje; *Gavlik István*: Abonyban jártunk; Hírneves budai polgárok; Helytörténeti fórum Csepelen; *g.t.*: Tabáni kiadványok.

Városunk. Budapesti Honismereti Társaság Híradója. Fel. szerk.: *Gábrriel Tibor*. Bp. 2005. 1. sz. 12 old. – *G. T.*: József Attila és kultusza – Megemlékezések születése százéves jubileumáról; *T. J.*: Ferencváros és a költő; *gábrriel*: Helytörténeti gyűjtemény a

Hegyvidéken; Múzeum a nemzet könyvtárában; *Valachi Anna*: József Attila újpesti kalandozásai; *Csukás Irén*: József Attila Kispersten; *Kahlich Endre*: Hegyvidéki épületek; *Tóth József*: Ostromtól a játékszáz színteréig; Előadások a fővárosi levéltárban; *Á. F.*: Tanulmányok a rákosmenti iskolák történetéből; *muzsaj*: Lokálpatrióta képeslapok.

Várunk. A Békéscsabai Evangélikus Gimnázium kulturális folyóirata. 2004. 1. sz. 52 old. – A tartalomból: *Kruzlitz Ilona*: A néprajzkutatás célja és feladatai; *Dedinszky Gyula*: A csabai nép táplálkozása; *Gulyás Gáborné Kiss Bernadett*: A pákászok halászó, vadászó, gyűjtőgető életmódja; *Végh Judit*: A békési főkötő; *Gulyás Gáborné Kiss Bernadett*: A cukrászat régi és ma; „Mama belekezdett a mesélésbe..."; *Gulyás Gáborné Kiss Bernadett*: Az elekiek máriaradnai búcsújárása; *Gyuricza Balázs*: A dévaványai református templom; *Gaszó Dóra*: Egy alföldi nagyközség többgenerációs épülete; *Barna Gábor*: A gergelyjárás – egy iskolai szokás történeti háttere; *Kruzlitz Ilona*: Gyűjtőgető gazdálkodás a kalotaszegi Kiskapuson; *Bakay Péter*: Gyimesi csángó állattörténetek; *Gulyás Gáborné Kiss Bernadett*: A néprajzról...

Várunk. A Békéscsabai Evangélikus Gimnázium kulturális folyóirata. 2005. 1. sz. 40 old. – A tartalomból: *Kovács Pál*: Dedinszky Gyula evangélikus lelkész életútja; *Dr. Reuss András*; *Dr. h.c. Dedinszky Gyula*, az evangélikus lelkész; *Krupa András*: A néprajzkutató Dedinszky Gyula; *Gombos Gyula*: Dedinszky Gyula a hegytörténetés;

Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok XXI. A honismereti mozgalom Veszprém megyei időszakos kiadványa. Szerk.: *Somfai Balázs*. A Veszprém Megyei Honismereti Egyesület megbízásából kiadja a Viza Kft. Veszprém 2004. 202 old. – A szerkesztő előszava; *Hudi József*: A falumonográfia múltja és jelene Magyarországon; *Márkusné Vörös Hajnalka*: Helytörténeti monográfiák Veszprém megyében (1990–2002); *H. Szabó Lajos*: Tóth Pál malomsoki születésű tanító élete és hősi halála az első világháborúban; *Rainer Pál*: Lackner Gizella (1890–1984) Egy Sopron megyei apólonő az I. világháborúban; *Rainer Pál*: Egy kiválóan dekorált zsidó kereskedő: Szilárd Béla 31-es honvéd százados; *Reichert Henrik*: A német megszállástól az orosz „felszabadulásig" Egy veszprémi piarista diák élményei a háborús kor mindennapjaiban; *Rainer Pál*: Valahol Oroszországban... Regénye Emil utász örvezető levelei a háborúból 1942/1943; *Somfai Pados Mária*: Breuer Gyula pápai kereskedő élményei a zsidóüldözés idejéből, 1944–1945; *Gát László*: Szenkirálysabadja, 1944. október–november: Emléktörödékek egy emberetlen korból; *Szabó Géza*: Diáksors 1944–1945-ben; *Wöller István*: Leventeként idegen földön: 15 évesen az ismeretlenben; *Karika Kálmán*: Hadifogságom története (1945–1950); *Vajda Mihályné*: Bakonytamási község élete 1944–1945-ben; *Tatai Zoltán*: A légios; *Rásky Mihályné*: „Pro patria et libertate!"; Rákóczi-vetélkedő Veszprém megyében, 2003; *Tungli Gyula*: A Deák-emlékév Veszprém megyei mérlege; *Jákfalvi József*: Kossuth-zárándokút, 1928–2003; A New York-i Kossuth-szo-

bor 75 éves jubileuma; *Reindl Erzsébet*: Tapolcai diák az első helyezett [a „Deák Ferenc korában életem” pályázaton]; *Albrecht Sándor*: Alsóörsi ballada-sorsok; *Albrecht Sándor*: Béka poraikra! Könyv a doni katasztrófa áldozatairól; *Albrecht Sándor*: A nemzet szolgája [Iklódy-Szabó János]; *Reindl Erzsébet*: 100 éve született dr. Lodner Nándor.

Viga Gyula: Tájak, ízek, ételek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Múzeumi Igazgatóság, Miskolc 2004. 160 old.

Villa Filip. A Révfülöpi Honismereti Egyesület és a Honismereti Gyűjtemény közlönye. Szerk.: *P. Miklós Tamás*. Révfülöp. 2004. 1-2. 58 old. – A tartalomról: *S. Laczkovits Emőke*: Sebestyén Gyula; *Sebestyén Gyula*: Mosolygó balatoni emlék; *Sebestyén Gyula*: A honfoglaló hét vezér egyikének szállásbirtoka a Balaton mellett; *Benke László*: A szepezdfürdői pohánykő felállítás; *Sebestyén Gyula*: Kerkapoly és a Balaton; *P. Miklós Tamás*: Sebestyén Gyula és a Balaton; *dr. Tóth Dezső*: Új ismeretek a révfülöpi iskola történetéhez; *dr. Vértes László*: Hankó Béla, a révfülöpi biológiai állomás első vezetője; *Vókó László*: Révfülöp természeti értékei és sajátosságai; *P. Miklós Tamás*: Bydeskuthy Sándor és Révfülöp; *P. Miklós Tamás*: Egy hajdan volt település Ecsér falu története; *Fonay Tibor*: Keresztury Dezső jubileumára; *P. Miklós Tamás*: Balatoni fürdőegyesületek, „a nyaralótelepen az együvé tartozás” ápolói;

P. Miklós Tamás: Révfülöpi fürdővendégek 1892 és 1902 között

Vörös Ferenc: Családnév kutatások Szlovákiában. *Csallóközi Kiskönyvtár*. Kalligram K. Pozsony 2004. 586 old.

Zounek 19. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk.: *Zádorné Zsoldos Mária*. Szolnok 2004. 378 old. – Török közigazgatás Magyarországon: a szolnoki szandzsákbégek története I.; *Kürti László*: A jászok pusztai állattartása a Felső-Kiskunságban a 18–19. században; *Bánkiné dr. Molnár Erzsébet*: A Jászkun Kerület gazdasági autonómiája; *Fekete István*: A szolnoki ősrépülők-től a „Kilián Iskola megalakulásáig”; *Benedek Gyula*: Jász-Nagykun-Szolnok megyei oklevelek 1326 – 1525; *Cseh Géza*: Kyau lovagrendi landkomtur 1714. évi jelentése a Jászkunságról; *Pozsonyi Zoltán*: Az öröklődő normaszegés – Rendhagyó végrendeletek, birtokosztály levelek a türkevei Vincze családban (1746–1831); *Bagi Gábor*: Források az úrbérrendezés és jobbágyfelszabadítás történetéhez Cibakházán; *Győri János*: A [jászkiséri] Római Katolikus Olvasókör története.

Zsebedics József: A győrszigeti plébánia Historia Domusa 1712-től 1951-ig. Hazánk Kiadó Kft. Győr 2004. 121 old.

Zsigmond Győző (szerk.): Szent György és napja a magyar néphagyományban. Medium Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2004. 131 old.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

.....

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1500,- Ft
fél évre: 750,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Tisztelt Olvasóink!

A szervezett honismereti mozgalom betöltötte 45. évét! Úgy gondoljuk, hogy ez kitűnő alkalmat kínál ahhoz, hogy a Honismereti Szövetség és a Honismeret folyóirat Szerkesztősége a Tisztelt Olvasók, a honismereti mozgalom egykori és jelenlegi munkásainak a segítségét, támogatását kérje ahhoz, hogy az egész ország területéről és a határon túli hasonló szándékú mozgalmak résztvevőitől is összegyűjtse tárgyi és szellemi emlékeiket.

Azt szeretnénk, és arra kérünk mindenkit, hogy vesse papírra azokat az emlékeit, amelyek egykor vagy jelenleg is a honismereti mozgalmat jelentették falujában, városában; hogy őszintén tárja fel azokat a szép emlékeket és nehézségeket, amelyek örömet vagy elkeseredést váltottak ki belőle. Írhatnak mindenről, amiről úgy vélik, hogy a honismereti munka részét jelentette, amivel elősegítették a helytörténet feltárását, közkinccsé tételét.

Mindannyian tudjuk, akik e mozgalom részesei vagyunk, hogy milyen öröm és büszkeség töltötte el azokat, akik egy-egy falu, városrész múltból itt maradt és még fellelhető tárgyi emlékeit összegyűjtötték, és helytörténeti kiállítást rendeztek be ezekből. Sajnos azt is ismerjük, amikor ezek a gyűjtemények szétszóródtak, mert nyugdíjba vonult a létrehozójuk és nem volt, aki tovább vállalta volna a gyűjtemény gyarapítását, gondozását. Tudunk arról is, hogy különböző megyei és országos pályázatokra százával születtek a helytörténeti dolgozatok. Ezek egy része megjelent, más része kibővítésre, finomításra, további munkára vár. Tudjuk hány és hány száz fénykép, majd később videofelvétel készült a település jellegzetes arculatának bemutatására; hogy százával készültek interjúk régi idők tanúival, a falu, város jellegzetes alakjaival. Emlékeztetek ma is azok a honismereti táborok, amelyeket egy-egy megyei szervezet rendezett, amelyek sok fiatalembert tettek életre szólóan a honismeret lelkes munkásává, a helytörténet kitartó kutatójává.

Szeretnénk most ezeket a szellemi és tárgyi emlékeket részben egybegyűjteni, részben arra kérni az egykori és jelenlegi honismerettel, helytörténettel foglalkozó barátainkat, hogy írják le ezeket a Honismereti Szövetség számára. Kérjük arra is Olvasóinkat, hogy juttassák el kéréseinket azokhoz, akikről tudják, hogy egykor lelkes és kiemelkedő munkásai voltak mozgalmunknak és biztassák őket emlékeik megírására, tárgyi emlékeik (plakátok, fényképek, meghívók, kiadványok, katalógusok stb) átadására vagy kölcsönzésére. Készüljenek arcképek, bemutatók a kiemelkedő honismereti munkát végzett személyiségekről. Kérjük a beküldött tárgy címét, keletkezési idejét, fénykép esetében, hogy mit, kit vagy kiket ábrázol, szíveskedjenek feltüntetni.

Szeretnénk ugyanis a legjobb munkákat a Honismeret hasábjain közölni, a legjellemzőbb, legérdekesebb tárgyakból pedig kiállítást rendezni. Tervezzük, hogy egy kiadványban – a beérkezett írások és források felhasználásával is – összefoglaljuk a mozgalom 40 évének dokumentumait.

Bízgatni szeretnénk mindenkit: fogjon tollat a kezébe, foglalja össze emlékeit, keresse elő gyűjteményéből a féltve őrzött képeket, írott forrásokat és küldje el azokat szerkesztőségünk címére. (Természetesen kérés esetén a kölcsön kapott tárgyakat visszajuttatjuk tulajdonosához!)

Az írások és tárgyi emlékek beküldésének határideje: 2005. szeptember 30. Beküldés helye: Honismereti Szövetség, 1370 Bp., Pf. 364. *Bartha Éva* titkár.

a Honismeret Szerkesztősége

300 Ft

Tél és tavasz a Zengőn (Bánáti bazsarózsa)

Dr. Simor Zoltán felvételei

